

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI**

NÜZÛL SÜRECİNDE ÖNCEKİ HUKUK SİSTEMLERİNİN DEĞERİ

Doktora Tezi

**Mehmet Nurullah AKTAŞ
04922707**

Ankara–2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

NÜZÛL SÜRECİNDE

ÖNCEKİ HUKUK SİSTEMLERİNİN DEĞERİ

Doktora Tezi

Mehmet Nurullah AKTAŞ
04922707

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Ankara–2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

NÜZÛL SÜRECİNDE ÖNCEKİ HUKUK SİSTEMLERİNİN DEĞERİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve bunların kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(.../.../2011)

Mehmet Nurullah AKTAŞ

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ, GAYESİ VE SINIRLANDIRILMASI.....	2
A. KONUNUN ÖNEMİ.....	2
B. KONUNUN GAYESİ.....	3
C. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI	3
II. KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	4
III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	4
A. ARAŞTIRMANIN METODU.....	4
B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	6

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL SÜRECİNDE ARAP YARIMADASININ DİNÎ DURUMU VE SEMÂVÎ KİTAPLAR.	9
--	---

I. SEMÂVÎ KİTAPLARA GENEL BAKIŞ.....	9
A. SAHİFELER.....	10
B. TEVRÂT.....	12
1. Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât	15
2. Kur'ân ve Hadîslerde Tevrât	16
3. Tevrât'ın Nüzûlü	20
4. Tevrât'ın Korunmuşluğu.....	21
C. ZEBÛR	24
D. İNCİL	25
E. KUR'ÂN-I KERÎM.....	26
1. Kur'ân'ın Nüzûlü	26
2. Kur'ân'ın Korunmuşluğu.....	27
II. KUR'ÂN-I KERÎM'İN NÜZÛLÜNE EV SAHİPLİĞİ YAPAN İKİ ÖNEMLİ ŞEHİR: MEKKE VE MEDİNE.....	29
A. MEKKE.....	31
B. MEDİNE.....	33
III. NÜZÛL SÜRECİNDE VAR OLAN HUKUK SİSTEMLERİ	37
A. YAHÛDİ HUKUKU	38
B. HİRİSTİYAN HUKUKU	40
C. HANİF HUKUKU	41
D. CÂHİLİYYE HUKUKU	43
E. ROMA HUKUKU	45
IV. KUR'ÂN'DA EVVELKİ ŞERİATLARLA BAĞLANTILI OLARAK GEÇEN BAZI HUKUKÎ KAVRAMLAR.....	50
A. HUDÛDULLÂH	50
B. SÛNNETULLAH.....	52
C. HUKMULLAH	54
D.ŞİR'A VE MİNHÂC.....	55

V. KUR'AN VE TEVRÂT'IN MÜŞTEREK GÖRDÜĞÜ EVRENSEL İLKELER: ON EMİR	57
VI. KUR'ÂN'DA "EHL-İ KİTAP" KAVRAMI.....	60
VII. KUR'ÂN'DA "YES'ELÛNEKE" İFADESİ.....	65
VIII. NESH MESELESİ.....	67
IX. ŞER'U MEN KABLENÂ	70

İKİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL SÜRECİNDE KUR'ÂN'IN VE HZ. PEYGAMBER'İN EVVELKİ ŞERİATLARA KARŞI TAKINDIĞI TUTUM	75
--	----

I. KUR'ÂN'IN TUTUMU	76
---------------------------	----

A. KUR'ÂNIN TEVRÂT İÇİN KULLANDIĞI KAVRAMLAR	77
--	----

1. Nûr (نور).....	78
2. Hudâ (هُدًى).....	79
3. Kitap (الكتاب).....	80
4. İmâm (امام).....	82
5. Rahmet (رحمة).....	82
6. Furkan (الفرقان)	83
7. Diyâ' (ضياء)	84
8. Zikr (الذكر).....	85
9. Hikmet (الحكمة).....	85
10. Besâir (بصائر).....	86

B. KUR'ÂN'IN EVVELKİ KİTAPLAR İLE İLGİLİ TUTUMU	86
---	----

1. Mûsâddik	87
2. Tasdik	88
3. Muheymin	89

C. KUR'ÂN'IN EVVELKİ PEYGAMBERLER İLE İLGİLİ TUTUMU.....	91
--	----

D. MEKKELİ MÜŞRİKLERİN SEMÂVÎ KİTAPLAR İLE İLGİLİ TUTUMU.....	94
---	----

E. YAHUDİLERİN VAHİY MELEĞİ İLE İLGİLİ TUTUMU	96
---	----

F. KUR'ÂN'DA "RABBÂNİYYÛN" VE "AHBÂR" KAVRAMLARI	98
--	----

II. HZ. PEYGAMBER'İN TUTUMU.....	100
----------------------------------	-----

A. TEVRÂT'A BENZETTİĞİ SÛRELER.....	101
-------------------------------------	-----

B. TEVRÂT NÜSHALARI İLE İLGİLİ TUTUMU	103
---	-----

1. Hz. Ömer'in Elindeki Tevrât Nüshası	103
2. Benû Nadîr Savaşı ve Tevrât Sahifeleri.....	104
3. Abdullah b. Amr ve Tevrât	105
4. Hayber Savaşı ve Tevrât Nüshaları	106

C. ADAK EDİLEN ÇOCUKLARLA İLGİLİ TUTUMU.....	106
--	-----

D. ZİMMÎLER İLE İLGİLİ TUTUMU.....	108
------------------------------------	-----

E. YAHÛDİLER ARASINDA VUKU BULAN MESELELER İLE İLGİLİ TUTUMU.....	109
---	-----

F. YAHÛDİ DİLİ SÛRYANİCE İLE İLGİLİ TUTUMU.....	111
---	-----

G. BEYTU'L-MİDRÂS İLE İLGİLİ TUTUMU.....	112
--	-----

III. MÜSLÜMANLARLA EHL-İ KİTAP MÜNASEBETLERİ BAĞLAMINDA HUKUKÎ GELİŞMELER.....	115
--	-----

A. MEKKE DÖNEMİ	116
-----------------------	-----

B. MEDİNE DÖNEMİ	118
------------------------	-----

1. Medîne Sözleşmesi.....	120
a. Sözleşmesinin Maddeleri.....	121
b. Sözleşmesinin Değerlendirilmesi.....	127
2. Medîne Sözleşmesinin İhlâli ve Sonuçları	130
a. Bedir Savaşı.....	131
b. Benû Nadîr Yahûdileri.....	131

c. Benû Kaynuka Yahûdileri	133
d. Hendek Savaşı.....	134
e. Benû Kurayza Yahûdileri	135
3. Medîne Dışındaki Yahûdiler ve Hayber Savaşı	137

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVVELKİ ŞERİATLARDA YER ALAN HÜKÜMLERLE KUR'ÂN HÜKÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	141
---	-----

I. İBÂDET HÜKÜMLERİ İLE HELAL-HARAM KAPSAMINDA YER ALAN KONULAR	147
---	-----

A. İBÂDETLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	148
1. Elbiseye Dokunan İdrarın Temizliği	148
2. Hayızlı Kadının Durumu	149
3. İbadet Günleri Olarak Cuma ve Seb't/Cumartesi.....	150
4. İbâdete Çağrı Şekli.....	150
5. Âşûrâ Orucu	151
6. Kurban	153
7. Kible	154

B. HELAL-HARAM KAPSAMINDA YER ALAN KONULAR	158
--	-----

1. YİYECEK VE İÇECEKLER	158
2. HEYKEL.....	165

II. AİLE HUKUKU VE ŞAHİS HUKUKU İLE İLGİLİ HUSUSLAR	166
---	-----

A. BOŞANMA.....	167
B. ÇOK EŞLİLİK.....	168
C. EVLENİLMESİ HARAM OLANLAR	170
D. BAŞKA BİR DİNE MENSUP BİRİSİ İLE EVLENME	171
E. MİRAS.....	172
F. KILIK-KIYAFET	173

III. TİCARET HUKUKU İLE İLGİLİ HUSUSLAR.....	175
--	-----

A. FAİZ	177
B. BORÇ.....	179

IV. SAVAŞ HUKUKU İLE İLGİLİ DURUMLAR.....	181
---	-----

A. GANİMET	183
B. ESİRLER.....	184
C. ZİMMİLİK	186
D. CİZYE	187
E. ÇEVRE	189

V. CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	190
--	-----

A. KISAS.....	194
B. HIRSIZLIK.....	200
C. ZİNÂ.....	201
D. ZİNÂ İFTİRASI (KAZF)	203
E. RECM.....	204

VI. KÖLE HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLER	206
---	-----

SONUÇ.....	210
------------	-----

KAYNAKÇA	214
----------------	-----

ÖZET.....	225
-----------	-----

ABSTRACT	226
----------------	-----

KISALTMALAR

Ae	Aynı eser.
Am	Aynı makale.
As	Aleyhisselâm.
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Bil	Bilimler.
By	Basım yeri yok.
Bkz.	Bakınız.
Çev	Çeviren.
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı.
Ens	Enstitü.
Fak	Fakültesi.
H.	Hicrî.
Hız.	Hazreti.
İSAM	İslâm Araştırmaları Merkezi.
M.	Milâdî.
MÜİF	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Ö.	Ölüm.
S.	Sayfa.
Sav	Sallellâhu aleyhi ve sellem.
Thk.	Tahkîk.
Trs.	Tarihsiz.
Üny.	Üniversite.
vb.	ve benzeri.
Yay	Yayınları.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu andan itibaren değişik açılardan anlaşılmaya çalışılmış ve bu sebeple başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere O'nun terbiyesinde yetişen sahâbe tarafından ezberlenerek ve yazıya geçirilerek muhafaza edilmiştir.

Kur'ân'ın nüzûl sürecine Mekke müşrikleri başta olmak üzere Yahûdiler, Hristiyanlar ve şüphesiz ki Kur'ân'ın mesajına kulak veren sağduyulu insanlar şahitlik etmekteydi. Kur'ân-ı Kerîm daha önce nâzil olan Tevrât, Zebûr ve İncîl'i yok saymadan onları önemsemiş; bu kitaplara inanan insanlara apayrı bir değer vererek *ehl-i kitap* olarak nitelemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, gelmiş geçmiş bütün peygamberlere iman etmeyi Müslümanlığın şartı sayarak Yüce Allah'ın yeryüzüne "halîfe" olarak gönderdiği insanları sahipsiz bırakmadığını, peygamberlerle birlikte "Kitap" gönderdiğini, onu anlamaları için akıl gibi büyük bir nimeti bahsettiğini, böylelikle insanların dünya ve ahirette mutlu olacaklarını beyan etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in indiği Mekke şehrinde şirk düşüncesini kabul etmiş insanlar yoğunluktaydı. Yahûdi ve Hristiyanların varlığı ise parmakla gösterilecek kadar azdı; fakat bu durum, Mekke'nin dinî merkez olmasının yanında ticaret merkezi oluşu itibariyle adı geçen topluluklarla iletişimin kurulmasına engel değildi. Mekkeli müşriklerin Mekke'de yaşamayan Yahûdi ve Hristiyanlara gidip bilgi aldıkları, hatta hazırladıkları soruları Hz. Peygamber (sav)'e sordukları hususu, siyer kitaplarında yer almaktadır.

Medîne'ye hicretle birlikte kitap ehli olarak bilinen ve toplum üzerinde etkinlikleri küçümsenmeyecek kadar fazla olan Yahûdilerden ve az da olsa Hristiyanlardan bahsetmek mümkündür. Hz. Peygamber (sav), bu durumu dikkate alarak Medîne şehrinde yaşayan tüm kesimleri içine alacak şekilde, hak ve sorumluluklarını yazılı bir metin haline getirmek için "*Medîne Sözleşmesi*"nin imzalanmasını sağlamıştır.

Yahûdiler, Medîne'de Tevrât'ın okunduğu, tefsirinin yapıldığı ve ilmî çalışmaların sürdürüldüğü *Beytu'l-Midrâs* adı verilen bir enstitüye sahiptiler. Hz.

Peygamber (sav) bu müesseseyi yok saymamış, bizzat kendileri veya sahabeleri tarafından zaman zaman Beytu'l-midrâs'ı ziyaret etmişlerdir.

Bu çalışmada, “önceki hukuk sistemleri” ifadesi ile önceki şeriatlar olarak bilinen şeriatlar kastedilmiştir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu sırada uygulanmakta olan Roma hukuku veya Bizans hukuku gibi beşerî hukukları değil; nâzil olan Tevrât, İncil gibi ilâhî kitaplardaki hükümleri gündeminde tutmuştur. İncil ve Zebûr'un Tevrât'ın tamamlayıcısı olarak görüldüğü hususunu da dikkate alarak bu çalışmada Kur'ân'ın Tevrât'a verdiği değer, ona karşı takındığı tutum ele alınmış, “nesh”, “şer'u men kablenâ” gibi konuları da önceki şeriatlarla bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bu arada İslâm hukukunun Roma hukukundan veya Yahûdî hukukundan etkilendiği iddiaları incelenmiş, bu iddiaların Kur'ân'a önyargı ile bakanların ileri sürdükleri söylemler olduğu ortaya konulmuş ve bunlara verilecek cevaplar detaylı bir şekilde zikredilmiştir. Çalışmanın son bölümünde Kur'ân ahkâmı ile önceki şeriatların ahkâmını karşılaştırmaya çalıştık. Bu karşılaştırma özellikle pratikte örnek olay olarak vuku bulan hususlarda yapılmıştır.

Çalışmamız boyunca yardımlarını esirgemeyen ve bizi sürekli motive eden Danışman Hocam Prof. Dr. İdris ŞENGÜL'e, tez izleme komitesinde yer alan Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU ve Prof. Dr. İbrahim SARIÇAM hocalarıma, hukukî meselelerde tavsiyelerde bulunan Prof. Dr. Şamil DAĞCI hocama, başlangıç aşamasında tez danışmanlığımı yapan Prof. Dr. Mehmet PAÇACI hocama ve daima rehberliğini gördüğüm Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK hocama teşekkür etmeyi borç bilirim.

Mehmet Nurullah AKTAŞ

2011-Ankara

GİRİŞ

- I. KONUNUN ÖNEMİ, GAYESİ VE SINIRLANDIRILMASI**
- II. KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR**
- III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI**

GİRİŞ

I. KONUNUN ÖNEMİ, GAYESİ VE SINIRLANDIRILMASI

A. KONUNUN ÖNEMİ

Yirmi üç yıllık zaman zarfında peyderpey inen Kur’ân-ı Kerîm’in önceki hukuk sistemlerine özellikle Yahûdi şer’âtına kaynaklık eden Tevrât’a bakışını ortaya koymak, asr-ı saâdet dönemindeki Müslüman-ehl-i kitap ilişkilerine ve bu ilişkinin biçimine ışık tutacağı gibi küçük bir köy haline gelmiş olan günümüz dünyasında problemlerle dolu Müslüman- batı toplumu ilişkilerine anlamlı katkı sağlayacaktır.

Kur’ân-ı Kerîm’i “edille-i şer’iyye”nin birinci ekaynağı olarak kabul eden İslâm hukukunun, Roma veya Tevrât hukukundan etkilendiğini iddia edenlere de cevap niteliğinde olacaktır. Nitekim çalışmamızla ilgili ön araştırmalardan Müslüman-ehl-i kitâp ilişkilerini ele alan, Kur’ân ve Tevrât’ı değişik açılardan karşılaştıran doktora çalışmalarına rastlamak mümkündür.

“Nüzûl Sürecinde Önceki Hukuk Sistemlerinin Değeri” adlı tez çalışmamız, doğrudan Tefsir bilimini ilgilendirdiği gibi dolaylı olarak da “Önceki Hukuk Sistemleri” ifadesi ile İslâm hukukunu, “Nüzûl Süreci” kaydı ile İslâm Tarihini ilgilendirmektedir. Bu saydığımız disiplinlerin ilgi alanına giren ve Kur’ân’ın tutumunu anlamaya vesile olacak böyle bir çalışmanın ehemmiyeti ortaya çıkacaktır.

Yüce Allah, farklı dönemlerde ve zamanlarda peygamberler göndererek tevhîd inancının topluma anlatılmasını sağlamıştır. Toplumlari peygamberlerin rehberliği ile desteklemiş ve onları nefisleriyle baş başa bırakmamıştır. Zaman ve mekân farklılıkları sebebiyle her topluma uygun kitaplar ve o kitapları topluma anlatan, yaşayarak gösteren yüksek ahlak sahibi peygamberler göndermiştir. Dolayısıyla bu araştırmamızda en son nâzil olan Kur’ân-ı Kerîm ile Hz. Muhammed (sav)’in evvelki kitaplara bakışı ele alınacaktır.

Tevrât ahkâmının Hz. Muhammed (sav)’in gönderildiği döneme kadar uygulanabiliyor olması, İncîl ve Zebûr’un da Tevrât’ın birer devamı ve tamamlayıcısı olarak görülmesi, nâzil olan Kur’ân’ın bakışı ve onlara verdiği değeri daha anlamlı hale gelecektir.

Özellikle Avrupa Birliği sürecinde halkı Müslüman olan toplumların Hristiyan Batı toplumu için tehlike arzettiği, İslamofobia propagandalarının yaygınlık kazandığı ve Hz. Muhammed (sav)'in şahsında Kur'ân'a saldırıların yoğunlaştığı bir dönemden geçilmektedir. Kur'ân'ın önceki hukuk sistemlerine nasıl baktığını ortaya koymak, bu endişe ve kaygıların yersizliğini, önyargıların bilinçli olarak oluşturulduğunu pekiştirecektir.

B. KONUNUN GAYESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil oluşuyla birlikte Müslüman- ehl-i kitâp münâsebetlerinin hukukî boyutu, ehl-i kitâpla birlikte yaşama imkânının olup olmadığı, onları yok sayıp saymadığı çerçevesinde olacaktır. Kur'ân, hiçbir zaman muhatabını yok saymadan mesajını en açık şekliyle yeri ve zamanı geldiğinde aktarmıştır. Kur'ân'ın yirmi üç yıllık zaman diliminde Peyderpey nâzil olmasının bir sebebi de buydu.

Bu çalışmadan hedeflediğimiz amaç, Kur'an-ı Kerim'in nâzil olduğu dönemde uygulanmakta olan hukuk sistemlerine özellikle Yahûdi-Tevrât hukukuna bakışını ortaya koymak, örnek olaylardan hareketle Kur'ân'ın takındığı tavrı tespit etmektir.

Kur'ân'ın muhatap aldığı kesimlerin daha çok Mekke döneminde Mekkeli müşrikler; Medîne döneminde Medîneli Araplar, Yahûdiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar olması, Kur'ân'ın üslûbundaki değişikliği de beraberinde getirmiştir. Buradan hareketle münasebetler devam ettikçe muhatapların gerçek niyetlerini, verdikleri ahde sadık kalıp kalmadıklarını, Kur'ân'daki üslûp farklılığını ortaya koymak ve bunları tespit etmektir.

C. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

Bu araştırma, nüzûl sürecinde yirmi üç yıllık zaman diliminde Kur'ân'ın önceki hukuk sistemlerine verdiği değeri Kur'ân âyetleri esas alınarak yapılmıştır. Çalışmamız, Kur'ân'ın Tevrât'a genel bakışını ve Müslümanların ehl-i kitapla münasebetleri yeri geldiğinde ele alınmakla birlikte Kur'ân'ın nüzûl sürecinde Tevrât ahkâmına verdiği değer çerçevesinde ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmanın Hz.

Peygamber (sav)’e nâzil olan ilk âyetlerden son nâzil olan âyetlere kadar ki zaman dilimi ile özellikle ehl-i kitâpla ilişkilerin yoğun yaşandığı Medîne dönemi ile sınırlıdır. Dört halife dönemi ile sonrası, çalışmalarımızın sınırları içerisinde olmamakla birlikte istisnâî durumlarda ihtiyaç duyuldukça başvurulmuştur.

II. KONU İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR

“Nüzûl Sürecinde Önceki Hukuk Sistemlerinin Değeri” adlı tez çalışmasına başladığımızda bu konuyla ilgili şu çalışmaların yapıldığını tespit ettik:

- Abdurahman b. Abdillâh ed-Dervîş’in kaleme aldığı “eş-Şerâiu’s-Sâbika ve medâ Hucciyetuhu fi’ş-Şerâi’i-l İslâmiyye” adlı çalışması,
- Ekrem Buğra Ekinci’nin “İslâm Hukuku ve Önceki Şerâatlar” adlı çalışması,
- Osman Güler’in “Resûlullah’ın ehl-i Kitapla Münasebetleri” adlı çalışması,
- Adil Öksüz’ün “Ceza Hükümleri Açısından Tevrât ve Kur’ân” adlı doktora tezi,
- Ali Osman Ateş’in “İslâm’a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri” adlı eseri,
- Osman Kaya’nın Ankara Üniversitesi’nde hazırladığı “Kur’an’ın Nüzulu Sürecinde Müslümanlarla Diğer Dini Gruplar Arasındaki İlişkilerin Kur’an’a Yansıması” adlı basılmamış doktora tezidir.

III. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

A. ARAŞTIRMANIN METODU

Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetler zikredildiğinde meâli, gerekli görüldüğünde özellikle lafız bağlamında işaret edilmesi gereken noktalar olduğunda âyetin orijinal metni de zikredilmiştir.

Kaynak eserler dipnotta verildiğinde müellifin adı soyadı, ardından eserin tam ismi ve diğer bilgileri kaydettikten sonra sayfa numarası yazılmıştır. Aynı eser daha sonraki sayfalarda zikredildiğinde müellifin soyadı veya meşhur ismi ile birlikte eserin meşhur adı zikredilmiştir. Araştırmamızda metin içerisinde âyet veya hadîsi

ya da Tevrât metnini zikrettiğimizde söz konusu metinleri italik olarak zikrettik. Aynı şekilde dipnotlarda kaynak olarak kaydedilen kitap ismi ile “normal” olarak kaydedilen makalenin alındığı dergi veya ansiklopedi ismi de “italik” olarak gösterilmiştir.

Araştırmada ismi geçen ve vefat eden müelliflerin önce hicrî daha sonra da milâdî vefat tarihleri ismin ilk geçtiği yerde zikredilmiştir.

Âyet meâlleri, Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanan “Kur’ân-ı Kerîm Meâli” esas alınarak zikredilmiştir. Tevrât’ı kaynak gösterirken de Kitabı Mukaddes Şirketi tarafından 1997’de İstanbul’da basılan “Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)” adlı eseri esas aldık.

Kur’ân-ı Kerîm ile Tevrât hukukunu karşılaştırırken daha çok Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemde özellikle de Medîne’de vuku bulan, Yahûdilerle ilişkilerde karşılaşılan ve gündem oluşturan meseleleri esas aldık. Araştırmanın sınırlarını da dikkate alarak konu ile ilgi fikhî tartışmalara girmemeye ve ayrıntılı siyer bilgisine yer vermemeye özen gösterdik.

Araştırmamız dört ana kısımdan oluşmaktadır:

a. Giriş: Bu kısımda “Nüzûl Sürecinde Önceki Hukuk Sistemlerinin Değeri” konulu araştırmamızın önemini, gayesini ele aldıktan sonra sınırlarını belirlemeye çalıştık. Konu ile ilgili çalışmaları zikrettikten sonra araştırmanın metodunu, bilim dallarını esas alarak belli başlı ve ilgili dalda meşhur olan kaynakları kaydettik.

b. Birinci Bölüm: Bu bölümde Kur’ân’ın nüzûlüne beşiklik eden Mekke ve Medîne şehirlerini inceledikten sonra başta Tevrât ve Kur’ân olmak üzere semâvî kitapları genel hatlarıyla ele aldık. Nüzûl sürecinde Arabistan’da ve Arap yarımadasını etkilemesi muhtemel coğrafyalarda uygulanmakta olan hukuk sistemlerini özellikle semâvî bir dinin de hukuku olan Yahûdî hukuku üzerinde durduk. İslâm hukukunun Roma hukukundan etkilendiği iddialarını inceledik. Daha sonra “ehl-i kitap”, “nesh”, “şer’û men kablenâ” gibi konulara araştırmamız çerçevesinde yer verdik.

c. **İkinci Bölüm:** Bu kısımda Kur'ân'ın nâzil olduğu süreçte evvelki şeriatlara karşı Kur'ân'ın tutumunu, ardından da Hz. Muhammed (sav)'in tutumunu örnek hâdiselerden hareketle ele aldık. Müslüman-ehl-i kitap ilişkileri bağlamında hukukî gelişmeleri zikrettikten sonra Medîne döneminde imzalanan Medîne sözleşmesini ve ardından vuku bulan hâdiselerde Yahûdilerin tavırlarına karşı Kur'ân'ın takındığı tutumu ele aldık.

d. **Üçüncü Bölüm:** Kur'ân-ı Kerîm ile Tevrât hukukunun karşılaştırmasını yaparak ibadet, aile muâmelât, savaş, ceza ve köle hukukunu, helâl-haram çerçevesinde yiyecek-içecek meselesini ele aldık. Bu bölümde daha çok Medîne'de vuku bulan hâdiseleri esas alarak konuları inceledik.

e. **Sonuç:** Bu kısımda ise araştırmamızın neticesinde vardığımız sonuçları ele alarak çalışmamızı tamamladık.

B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışma esnasında yararlanılan **tefsîr ve tefsîr usûlü kaynakları:** Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/922)'nin Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân'i, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs (ö. 370/992)'in Ahkâmu'l-Kur'ân'ı, Cârullah Mahmud b. 'Umer ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin *El-Keşşâf 'An Hakâiki Ğevâmidi't-Tenzîl'i*, Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1209)'nin *et-Tefsîru'l-Kebîr'i*, Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî (ö. 671/1272)'nin *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân'ı*, Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envaru't-Tenzîl'i*, Abdullah Ahmed en-Nesefî (ö.710)'nin *Medâriku't Tenzî'il'i*, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1372)'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-'Azîm'i*, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî (ö. 794/1391)'nin *El-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Suyutî (ö. 911/1505)'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)'in *Hak Dini Kur'ân Dili'i*, Seyyid Kutub (ö. 1966)'un *Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı*, İzzet Derveze (ö.1977)'nin *Et-Tefsîu'l-Hadîs'i* ve Muhammed Abdulazîm Zerkânî (ö. 1367/1948)'nin *Menâhilu'l-'İrfân'ı* belli başlı olanlarıdır.

Çalışma esnasında yararlanılan **hadis kaynakları:** Abdurrazak b Humâm es-San'ânî (ö. 211/827)'nin *el-Mûsânnaf'ı*, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870)'nin *es-Sahîh'i*, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc (ö. 269/874)'in

es-Sahîh’i ve Muhammed Abdurrauf el-Munâvî (ö. 1031/1681)’nin *Feydu’l-Kadîr*’i belli başlı olanlarıdır.

Çalışma esnasında yararlanılan **İslam hukuku ve usûlû kaynakları**: Şemsu’l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090)’nin *el-Mebsût*’u, Ebu İshâk eş-Şâtîbî (ö.790/’)'nin *el-Muvâfekât fî Usûli’ş-Şerîa* adlı eseri, Abdülkerîm Zeydan’ın *el-Medhal li dirâseti’ş-Şerîati’l-İslâmiyye* adlı eseri, Seyfuddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed Âmidî’nin *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*’ı ve Muhammed Ebû Zehrâ (ö. 1394/1974)’nin *İslâm Hukuku Metodolojisi* adlı çalışması belli başlı olanlardır.

Çalışma esnasında yararlanılan **sîyer ve tarih kaynakları**: Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişam (ö.218/833)’ın *es-Sîretu’n-Nebeviyye* adlı eseri, Belâzûrî (ö. 279/892)’nin *Fütûhu’l-Büldân*’ı, Ebu’l-Fidâ’ İsmail b. Ömer İbn Kesîr (ö. 774/1372)’in *el-Bidâye ve’n-Nihâye* adlı eseri, Cevâd Ali (ö. 1987)’nin *el-Mufasssal fî Tarihi’l-Arab Kable’l-İslâm*’ı, Şemsettin Günaltay (ö. 1961)’ın *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri* adlı eseri, Muhammed Hamidullah (ö. 2002)’ın *İslam Peygamberi* adlı eseri ve Abdurrahman Küçük ile Tümer Günay’ın birlikte kaleme aldıkları *Dinler Tarihi* adlı çalışmaları bunların belli başlı olanlarıdır.

Çalışma esnasında yararlanılan **Tevrât ve diğer Yahûdilikle ilgili kaynaklar**: Tevrât, Zebûr ve İncil’i kapsayan *Kitab-ı Mukaddes*, Hayrullah Örs’ün *Mûsâ ve Yahudilik* adlı eseri, Baki Adam’ın *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât* adlı çalışması ve Salime Leyla Gürkan’ın *Yahûdilik* adlı eseri bunların bir kısmıdır.

Çalışma esnasında yararlanılan **ansiklopediler**: Türkiye Diyanet Vakfınca hazırlanan *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Milli Eğitim Bakanlığınca basılan *İslâm Ansiklopedisi* ve Şâmil Yayınları tarafından hazırlanan *Şâmil İslâm Ansiklopedisi* bunların bir kısmıdır.

Çalışma esnasında yararlanılan **lûgat kaynakları**: Râğib el-İsfehânî (ö. 502/1108)’nin *el-Müfredât fî Ğerîbi’l-Kur’ân* adlı çalışması, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrem b. Manzûr (ö.711/1311)’un *Lisânu’l-Arab* adlı eseri ile ‘Ali b. Muhammed el-Cûrcânî (816/1413)’nin *et-Ta’rîfât* adlı eseridir.

BİRİNCİ BÖLÜM
NÜZÜL SÜRECİNDE ARAP YARIMADASININ DİNÎ DURUMU VE
SEMÂVÎ KİTAPLAR

BİRİNCİ BÖLÜM

NÜZÜL SÜRECİNDE ARAP YARIMADASININ DİNÎ DURUMU VE SEMÂVÎ KİTAPLAR

I. SEMÂVÎ KİTAPLARA GENEL BAKIŞ

İlk yaratılan insanla birlikte nâzil olan vahiy, son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e Kur’ân’ın nâzil olmasıyla birlikte son bulmuştur. Kur’ân, Bakara sûresinin sonunda yer alan *“Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü’minler de (iman ettiler). Her biri; Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: “Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz.”* âyeti¹ ile tüm Müslümanlardan semâvî kitaplara imân etmeleri istenmektedir. Kur’ân kendisi için kullandığı *“nûr”*, *“furkan”* ve *“zikr”* gibi vasıfları daha önce nâzil olan kitaplar için de kullanır. Bu husus şunu göstermektedir ki, İslâm gibi, tahrif edilmemiş Yahûdiliğin ve Hıristiyanlığın kaynağı vahiydir, tek olan Yüce Allah’tır.

Vahiy tarihine bakıldığında, peygamberlere gelen vahiy metinleri farklı dillerde nâzil olmuş, her peygambere kendi konuştuğu lisanla vahyedilmiştir. Buna göre Cebrail (as), Tevrât’ı İbranice, İncil’i Ârâmice ve Kur’ân’ı da Arapça lisânla peygamberlere vahyetmiştir.²

Müslüman bilginler, *وَإِنَّهُ لَفِي زُبْرِ الْوَيْلِ* *“Şüphesiz bu (Kur’ân, manen veya ismen) öncekilerin kitaplarında vardı.”*³ âyetinden hareketle evvelki dönemlere ait kitapların tetkiki ve mahiyetlerinin ortaya konulması için gayret ve çaba göstermişlerdir.⁴ Dolayısıyla bu çaba ve gayret, Kur’ân’ın kuşatıcı özelliğini ve evrenselliğini de ortaya koymaktadır.

¹ Bakara 2/285.

² Muhsin Demirci, *Kur’ân Tarihi*, Ensâr Yay, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 36.

³ Şu’arâ 26/196.

⁴ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1991, I, 559.

Evvelki kitaplardan Tevrât, belli bir kavmin (Yahûdi), İncil ise belli bir ferдин (Hz. İsa) tarih kitabı görünümündedir.⁵ Kur'ân ise hem toplumu hem de ferdi ihmâl etmeksizin genel prensip ve esasları ihtiva eden tek ilahî kitaptır.

Kur'ân'ın önceki hukuk sistemlerine verdiği değeri anlayabilmek için semâvî kitapların tümüne genel anlamda bakmak gerekir. Özellikle Kur'ân'ın nâzil olduğu ortamda Tevrât hukukunun etkin olması Tevrât etrafında tartışmaların yoğunlaşmış olmasını ve Tevrât'ın hukuk ağırlıklı bir kitap olması sebebiyle biraz daha ayrıntılı ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Şimdi evvelâ “suhûf” kavramını daha sonra da sırasıyla nâzil olan Tevrât, Zebûr, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm'i ele almaya çalışacağız:

A. SAHİFELER

Suhuf, Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz âyette geçer. İki âyette⁶ önceki kitapları ifade eder. A'la sûresinde geçen "suhuf", "sahîfe"nin çoğulu olup “Allah tarafından peygamberlere gönderilen vahiy” anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrâhîm (as)'e ve Hz. Mûsâ (as)'ya verilen sahifelerden şu şekilde bahsedilmektedir: *"Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan; Rabbinin adını anıp namaz kılan; ama siz dünya hayatını tercih ediyordunuz. Oysa ahiret daha iyi ve daha sürekli'dir. Bu elbette ilk sahifelerde de vardır. İbrâhîm'in ve Mûsâ'nın sahifelerinde."*⁷ Bu iki âyette önce, evvelki kitaplar hakkında ilk işaretler verilmiş daha sonra Hz. İbrâhîm (as) ve Hz. Mûsâ (as)'nın sahifelerinden ismen bahsedilmiştir.

Mekke döneminde nâzil olan A'la sûresinde, Hz. İbrâhîm (as) ve Hz. Mûsâ (as)'nın sahifelerinin özellikle belirtilmesi, Kur'ân'a muhatap olan Arap toplumunun bu iki peygambere yabancı olmamasından kaynaklandığını düşünmek mümkündür. Zira Hz. İbrâhîm'in Hz. İsmâîl ile birlikte Kâbe'yi inşa etmeleri sebebiyle Arap toplumu tarafından çok yakından tanınıyordu. Aynı şekilde Hz. Mûsâ (as)'nın Tevrât ve şerîatı, Hz. Mûsâ (as)'nın Firavun'la mücadelesi ve mucizeleri, Arap toplumunda meşhur ve yaygın idi.

⁵ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay, İzmir 1994, s. 178.

⁶ Tâhâ 20/133; A'la 87/18.

⁷ A'la 84/14-19.

Kur'ân-ı Kerîm'de *suhuf* kelimesinin geçtiği diğer bir âyet ise وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ “Dediler ki: Bize Rabbinden bir âyet getirmeli değil miydi? Onlara, önceki kitaplarda bulunan deliller gelmedi mi?”⁸ âyetidir. Burada Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber (sav)’in peygamberliğine delalet edecek kesin bir bilgiyi, açık mucizeleri talep ettikleri bildirilmektedir.⁹ Kur’ân’ın önceki peygamberlere indirilenlerle aynı temel gerçekleri dile getirdiği hatırlatılmakta, aynı zamanda önceki kitaplarda Hz. Muhammed (sav)’in geleceğini haber veren işaretlere ilişkin bir imâda bulunmaktadır.¹⁰

Yüce Allah’ın gönderdiği toplam kitap sayısının yüz dört olduğuna dair rivayetler gelmiştir.¹¹ Bunlar Hz. Âdem (as)’e 10, Hz. Şît (as)’e 50, Hz. İdrîs (as)’e 30, Hz. İbrâhîm (as)’e 10 suhuf olmak üzere toplam yüz suhufur. Bunlara Tevrât, İncîl, Zebûr ve Kur’ân eklendiğinde rivayette geçen yüz dört rakamına erişmiş olur. Bu rivâyette peygamberlere gönderilen “suhuf”ların da kitap olarak zikredildiği görülmektedir.

Kurtûbî (ö. 671/1272)’nin aktardığı bir rivâyette Ebû Zer, Hz. Peygamber(sav)’e Hz. İbrâhîm (as)’ın sahifeleri ile Hz. Mûsâ (as)’ya verilen sahifelerin içeriği ile ilgili olarak soru sormuştur. Bunun üzerine O, İbrâhîm’in sahifelerinin emsâllerle dolu olduğunu; Musâ’nın sahifelerinin ise ibretlerle dolu olduğunu bildirmişlerdir.¹²

Kur’ân’da geçen “Yoksa kendisine haber verilmedi mi? Mûsâ’nın sahifesinde (yazılı) olan ve çok vefalı İbrâhîm’in (sahifesinde yazılı olan şu gerçek) ki hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez.”¹³ âyetinde yer alan *suhuftan* maksat, Hz. İbrâhîm (as) ve Hz. Mûsâ (as)’ya verilen vahiydir. İbn Abbâs’tan gelen bir rivâyette Hz. İbrâhîm gönderilmeden evvel insanlar bir adamı başkasına yaptığı suçtan dolayı cezalandırırdı. Hz. İbrâhîm gönderilince “Hiçbir günahkâr başkasının

⁸ Tâhâ 20/133.

⁹ Kurtûbî, *Tefsîr*, VI, 175.

¹⁰ Komisyon,(Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrı, İbrâhîm Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş,), *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay, Ankara 2007, III, 662.

¹¹ Ebû’s-Suûd b. Muhammed, *İrşâdu’l-‘Akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Âye’l-Kerîm*, Thk: Abdulkâdir Ahmed ‘Atâ, V, 521, Mektebetu’s-Saâde, Riyâd trs.

¹² Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’u li ehkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, by 1414/1993, X, 20/22-23. Emsâl ve ibretler ile ilgili ayrıntılı bilgi için aynı yere bakılabilir.

¹³ Necm 53/36–38.

günah yükünü yüklenmez.” esasını getirmiştir. Kur’ân’da¹⁴ da Tevrât’ta¹⁵ da aynı prensibin esas alındığı görülecektir.

B. TEVRÂT

Tevrât, İbrânice bir kelime olup “öğreti”, “şeriat” anlamına gelir.¹⁶ Tevrât denilince Hristiyanların “Ahd-i Atik”, Yahûdilerin ise “Tenâh” dedikleri otuz dokuz kitabın¹⁷ ilk beş kitabı akla gelir.¹⁸ Kutsal Kitab’ın Latince nüshası da diğerlerine nazaran daha çok yaygınlık kazanmıştır.¹⁹ Ahd-i Atik’in ilk ve en önemli bölümünü teşkil eden Tevrât, Yahûdiler tarafından Torah, Batı’da (Fransızca²⁰) ise “Esfar-ı Hamse” karşılığı Pentateugue olarak adlandırılmaktadır.²¹

Tevrât, bugün yaşayan dinlerin en eskilerinden biri olan Yahûdiliğin kutsal kitabıdır. Tevrât’ı diğer kutsal kitaplardan ayıran en önemli özellik, onun kutsal bir kitap olmasının yanında bir ırkın millî tarihini yansıtması²² ve İsrâîloğulları tarihini anlatan bir tarih kitabı olmasıdır.²³

Tevrât’ın dili, Arapça ile birçok ortak nitelik taşıyan İbranice’dir. İbranice’nin harekesiz yazısı da Arapça’dakine benzer okuma sorunlarına yol açmıştır. Yahûdi din bilginleri bu sorunu uzun süre çözememiş olmaları Tevrât’ın yanlış okunmasında ve anlaşılmasında etkili olduğu düşünülebilir. Yahûdi bilginleri çok sonraları bir harekeleme ve noktalama sistemi geliştirerek bu sorunu çözmeye çalışmışlardır.²⁴

Tevrât, beş kitaptan meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi dünyanın başlangıcından bahseden Tekvin’dir. İkincisi Çıkış’tır: 40 baptan oluşan bu kitap,

¹⁴ En’âm 6/164; İsrâ 17/15; Fâtır 35/18; Zümer 39/7.

¹⁵ Tesniye 24/16.

¹⁶ Rahmetullah Halîlu’r-Rahmân Hindî, *İzhâru’l-Hak*, Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1. Baskı, Kahire 1406/1986, s. 55.

¹⁷ Suûd b. Abdî’l-Azîz Halef, *Dirâsâtun fi’l-Edyân el-Yehûdiyye ve’n-Nasrâniyye*, Dâr Edvâu’s-Selef, 5. Baskı, Riyâd 1427/2007, s. 77.

¹⁸ Maurice Bucaille, *Kitab-ı Mukaddes, Kur’ân ve Bilim*, Çev: Suat Yıldırım, Türkiye Öğretmenler Vakfı Yay, İzmir 1981, s. 29.

¹⁹ Baki Adam, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât*, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, s. 37.

²⁰ Bucaille, *ae*, s. 29.

²¹ Bucaille, *ae*, s. 29; Ömer Faruk Harman, “Ahd-i Atik”, *DİA*, İstanbul 1988, I/496.

²² Adam, “Tevrât’ın Tahriî Meselesine Müslüman ve Yahûdi Cephesinden Bir Bakış”, *AÜİFD*, c: 36, s.359; Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, s. 199.

²³ Mehmet Paçacı, *Kur’ân’a Giriş*, İSAM Yay, İstanbul 2006, s. 29.

²⁴ Paçacı, *Kur’ân’a Giriş*, s. 59.

İsrâiloğullan'nın, Hz. Mûsâ önderliğinde Mısır'dan çıkışlarını konu edinir. Üçüncüsü Levililer'dir: 26 baptan oluşan bu kitapta kurban, helâl-haram gibi dinî hükümler yer almaktadır. Dördüncüsü Sayılardır: 36 baptan oluşan bu kitapta İsrâil'in çöldeki nüfus sayımını naklettiği için bu adı almıştır. Buna ek olarak Sayılar kitabında çeşitli dinî hükümler, ibadetle ilgili hususlar, takdimeler, Arz-ı Mev'ud ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Beşincisi Tesniyedir: 34 baptan oluşan bu kitap, Tevrât'ın son kitabıdır. Tesniye kitabında Hz. Mûsâ (as)'nın, İsrâiloğullarıyla beraber yaşadığı olaylar tekrarlanır ve pek çok dinî hüküm içerir.

Din adamları, Tevrât'ın haram kıldığı bazı hususları, mübah kılma yoluna gitmiş, içki ve domuz eti gibi Tevrât'ın ve nebilerin haramlığını bildirdikleri şeyleri mübah hale getirmişlerdir. Bu değiştirmeyi de Ruhulkudüs'ten aldıkları ilhama isnad etmişlerdir. Hâlbuki İnciller, Hz.İsâ'nın şu sözünü naklederler: “Sanmayın ki ben şerîati ve peygamberleri yıkmağa geldim; ben yıkmağa değil fakat tamam etmeğe geldim.”²⁵ Bu prensibin devamında Hz. İsâ, şerîatin en küçük emrini dahi değiştirenin, Allah katında en hakir hale geleceğini bildirmiştir.²⁶

Tevrât hükümlerine bakıldığında sert hükümler içerdiği görülmektedir.²⁷ Bu da Yahûdi toplumunun esaret hayatını geçirmeleri ve Mısır'da zillet hayatı yaşamalarından sonra şahsiyetlerini kaybetmeleri gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Yahûdilerin Tevrât'a bakışları, klasik Yahûdilikte ve modern Yahûdilikte farklı olmuştur. Klasik Yahûdilikte, Tevrât'ın vahiy mahsulü olduğu vurgulanmıştır. Talmud'a göre bütün Tevrât Allah'ın vahyidir. İçinde bir cümlenin Hz. Mûsâ'ya ait olduğunu ifade etmek, “Tanrının sözünü hor görenler” sınıfından kabul edilir ve ahiretten nasipsiz kalır.²⁸ Çağdaş Yahûdilik döneminde ise 1789 Fransız İhtilali'nin meydana getirdiği değişiklikler, Yahûdi dünyasını da etkilemiş ve sarsmıştır. Fransız ihtilali'nden sonra Avrupa'da Yahûdilere karşı tavır değişmiş; Yahûdiler

²⁵ Matta 5/17.

²⁶ Matta 5/20.

²⁷ Bkz. Çıkış 21/15–17; Levililer 20/13, 21/9, 24/10–16.

²⁸ Adam, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât*, s.169.

Ghettolardan kurtulmuş ve kısmen de olsa rahata kavuşmuşlardır.²⁹ Bu rahat ortam, Yahûdilik anlayışını da etkilemiştir.³⁰

Yahûdi inancına göre Allah Hz. Mûsâ (as)’ya Tûr Dağında yazılı emirler olarak Tevrât’ı verdiği gibi bazı sözlü emirler göndermiştir.³¹ Sözlü emirlerin kânun haline getirilmiş ilk hali olan Mişna’nın yazılması, yazılı emir kabul edilen Tevrât’a tamamlayıcı sözlü emirleri tanıtmaya amacına matuftur.³²

Eski Ahit’te Hz. Mûsâ (as)’ya verilen “*kitap*”la ilgili olarak birçok isim kullanılmış, bunların başında “Sefer Ha-Berid”, “Ha-Sefer”, “Sefer Moşe” ve “Torah” isimleri gelmektedir. “Mûsâ Kitabı”na “*Torah*” ismi, özel isim olarak daha sonra Yahûdiler tarafından verilmiştir. Bu isim, zamanla bütün Eski Ahid’i kapsayan bir isim haline gelmiştir. Talmud’da, “Mûsâ Kitabı”na da, Eski Ahid’e de “Torah” denilmiştir.³³

Günümüzde Tevrât’ın üç nüshası bulunmaktadır: Bunlar Yahûdi ve Protestanların kabul ettikleri İbrânîce nüsha, Katolik ve Ortodoksların kabul ettikleri Yunanca nüsha ve Sâmirîlerin kabul ettikleri nüshadır.³⁴ Tarihte Allah’ın vahiy yoluyla vaktiyle insanlara peygamberler aracılığı ile sunduğu Tevrât’ın başına gelen acıklı olaylar ve yaşanan felaketler bugün herkesçe bilinmektedir. Saldırgan putperestlerin, henüz matbaa tekniklerinin kullanılmadığı ve bütün kitapların elle yazıldığı bir dönemde sistemli bir biçimde bütün Tevrât kitaplarını nasıl yok ettikleri ortadadır.³⁵

²⁹ Kaufman-Eisenberg, “*Yahûdi Kaynaklarına Göre Yahûdilik*”, Din Fenomeni, 112. (Adam, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât* s.193’ten naklen)

³⁰ Samuel Umen, *Jewish Concepts and Reflections*, New York 1962, s. 8–9. (Adam, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât* s.193’ten naklen)

³¹ Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, Arı Sanat Yay, İstanbul 2003, s.44

³² Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeraitler*, s.46.

³³ Adam, *ae*, s. 62.

³⁴ Ekinci, *ae*, s.42.

³⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 565.

1. Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât

Ahd-i Atik, İbranice³⁶ dilinde yazılmış³⁷ olup başlıca üç bölümden oluşur: Bunlardan Tora (Tevrât); Tekvîn, Huruç (Çıkış), Levililer, Sayılar ve Tesniye olmak üzere beş bölümden oluşur. İkincisi Nebiîm'dir. Yani peygamberlere ait kitaplardır. Üçüncüsü ise Ketuvîm (Kitaplar)'dir.³⁸

Bugün Yahûdilerce muteber kabul edilen Ahd-i Atik metni, masoretler³⁹ tarafından önceki metinlerden faydalanarak tespit edilmiş İbranice metindir. Elde bulunan en eski masoretik metin nüshası, 820-850'lerde istinsah edilmiş olup sadece Tevrât'ı ihtiva etmektedir.⁴⁰

Aslına bakılırsa Yahûdiler, "Ahd-i Atik" ifadesini pek beğenmezler. Çünkü "Ahd-i Atik" kavramını kabul etmek, daha sonra gelen "Ahd-i Cedid"i kabul etmek anlamına gelir⁴¹ ki, bu da İncil'e, ardından Kur'ân'a inanmayı beraberinde getirir.

Yahûdiler indinde Tevrât kadar önemli olan Talmud, Tevrât'ın yorumu olup "öğrenim" anlamına gelir.⁴² Talmud, Yahûdi dini ve terbiyesinin öğretisi durumundadır. Yahûdilerin çoğu Talmud'u Allah tarafından indirilmiş bir kitap olarak kabul eder ve onu Tevrât'la eşdeğer tutar.⁴³ Önceleri sözlü olarak yapılan bu yorum, öğrenilecek konuların akılda tutulamayacak kadar çoğalması, zaman zaman Tevrât ve tefsir öğreniminin yasaklanması, Yahûdi Dini'nin istikbalini tehlikeye düşürüyordu. Bu durumu dikkate alan Yahûdi din bilginleri Tevrât'ın tefsiri olan sözlü Tevrât'ı yazılı hale getirerek Talmut ismini vermişlerdir.⁴⁴ Yahûdilerden Ferîsiler, Talmud'u Allah'tan gelen bir metin olarak gördükleri için Tevrât'tan daha

³⁶ **İbranice**, 18. asırdan beri Batılı araştırmacıların "Sami diller" adını verdikleri dil ailesine mensuptur. (Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, s.120).

³⁷ Harman, Ömer Faruk, "Ahd-i Atik", *DİA*, İstanbul 1988, I/495; İsmail Hakkı Atçeken, *Hiz. Peygamberin Yahûdilerle Münasebetleri*, Marifet Yay, İstanbul 1996, s. 14.

³⁸ Yıldırım, *ae*, s.122-123.

³⁹ *Masoret*: Masoretik metni tedvîn eden kişiler demektir. *Masoretik* ise: Yahûdilerce muteber addedilen İbrânice metin demektir. (Bkz. Harman, *DİA*, I/495).

⁴⁰ Harman, *am*, I/495.

⁴¹ Adil Öksüz, *Ceza Hükümleri Açısından Tevrât ve Kur'ân*, Yeni Akâdemi Yay, İzmir 2006, s. 34.

⁴² Abdurrahman Küçük - Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay, Ankara 1993, s. 201.

⁴³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Dinler Tarihi*, İstanbul 1983, s. 188.

⁴⁴ Küçük, *ae*, s. 201.

mukaddes kabul ederler.⁴⁵ Onun da ilham ve vahiy mahsulü olduğu kabul edilmektedir. Genelde, Talmut'u kabul etmeyen Yahûdileri, gerçek Yahûdi saymazlar.⁴⁶

2. Kur'ân ve Hadîslerde Tivrât

Müslüman bilginlere göre Tivrât, Yüce Allah'ın Mûsâ (as)'ya İsrâiloğullarına nûr ve hidâyet olmak üzere gönderdiği kitaptır.⁴⁷ Kur'ân'da Tivrât ile ilgili olarak "Suhuf-û Mûsâ", "Elvah", "el-Kitab", "Kitab-û Mûsâ" ve "Tivrât" isimleri kullanılır.⁴⁸ Tivrât, Kur'ân-ı Kerîm'de 16 âyette 18 defa geçmektedir. Buralarda Tivrât'ın anlamı ve kapsamı açık değildir. İncil'in Hz. İsâ (as)'ya, Zebûr'un Hz. Dâvud'a verildiği açıkça zikredilirken Tivrât'ın verildiği peygamber ismi zikredilmemiştir. Kur'ân'da geçen "Tivrât" lafzıyla Hz. Mûsâ (as)'ya verilen kitabın mı, yoksa Eski Ahid'in mi kastedildiği ile ilgili olarak⁴⁹ değişik yorumlar yapılmıştır. Tivrât'la Hz. İsâ (as) ve Hz. Muhammed (sav) zamanındaki Yahûdilerin elinde mevcut olan vahiy mecmuu kitaplar kastedildiği de ifade edilmektedir.⁵⁰ Kur'ân'daki "Tivrât" lafzı, sadece Mûsâ'ya verilmiş kitabı tanımlayan bir isim değil başta Hz. Mûsâ olmak üzere, bütün İsrâil peygamberlerine gönderilen vahiylerin genel adı⁵¹ olduğuna dair görüşler de zikredilmektedir. Şu anda tedavülde bulunan Tivrât'ın Hz. Mûsâ (as)'ya evvelden verilen Tivrât'ın aynısı olmadığı, bu nüshanın kayıp olmasıyla Ezra'nın sonradan ilhamla yazdığı⁵² hususu da vurgulanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, değişik âyetlerde kendisini tanıttığı gibi Tivrât'ı da tanıtmakta, Tivrât'ın hukukî hükümler içermesine vurgu yapmakta, Yahûdilerin sapmalarına dikkat çekmektedir. Kur'ân, Yahûdi ve Hristiyanları dinlerini bölmek ve parça parça etmekle⁵³ de eleştirmektedir. Bu eleştiri, aynı zamanda Tivrât'ın nâzil

⁴⁵ Suûd b. Abdi'l-Azîz Halef, *Dirâsâtun fi 'l-Edyân el-Yehûdiyye ve 'n-Nasrâniyye*, Dâr Edvâu's-Selef, 5. Baskı, Riyâd 1427/2007, s. 123.

⁴⁶ Küçük, *ae*, s. 201.

⁴⁷ Halef, *ae*, s. 77.

⁴⁸ Adam, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tivrât*, s.55.

⁴⁹ Baki Adam, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Tivrât'ın Rolü", *İslâmî Araştırmalar*, C.9, S: 1-2-3-4, 1996, s.168.

⁵⁰ Adam, *am*, s. 168.

⁵¹ Adam, *ae*, s. 115.

⁵² Rahmetullah Halîlu'r-Rahmân Hindî, *İzharu'l-Hak*, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1. Baskı, Kahire 1406/1986, s.61-65.

⁵³ En'âm 6/159.

olduğu şekli ile koruyamayan ve korumakla mükellef kılınan Yahûdi din adamlarınadır.

Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü sürecinde Medîne döneminde gerçekleşen önemli bir değişiklik, Tevrât ve İncil’den ismen bahsedilmiş olmasıdır. Hâlbuki Mekke döneminde İncil’den çok az sözedilmiş; Tevrât’tan ise “Mûsâ’nın Kitabı” olarak bahsedilmiştir.⁵⁴ Medenî sûrelerden Âl-i İmrân sûresinin ilk âyetlerinde Tevrât ve İncil ismen zikredilmişken⁵⁵ Mekkî sûrelerde, ayrıntıya girmeksizin “kitap olarak indirilenler”⁵⁶ şeklinde anılmıştır.

Mâide sûresinin 44. âyeti, Tevrât’ın mahiyetine ve tahrifi meselesine ışık tutmaktadır: “Şüphesiz Tevrât’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebiler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah’ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrât’ın hak olduğuna da şahit idiler. Şu hâlde, siz de insanlardan korkmayın, benden korkun ve âyetlerimi az bir karşılığa değişmeyin. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler kâfirlerin ta kendileridir.” Bu âyette yalnız peygamberler değil vârisleri olan hakiki zâhitler, âlimler, imamlar ve fakihler de bununla hükmederler. Bunlar, Allah’ın kitabını, Allah’ın kitabından olanı korumakla görevlendirilmiş ve şâhit olmuş bulunmaktadır.⁵⁷ Bu koruma iki şekildedir: Birincisi Kur’ân’ı kalblerinde hissetmek ve dilleriyle öğretmek, inananları eğitmek ve onlara beyan etmek; diğeri ise Kur’ân’ın hükümlerine uyup, Kur’ân’a gereğince amel ederek onu korumaktır.⁵⁸

Tûr sûresinin 3. âyetinde gelen فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ’daki “rakk” kelimesi Watt’a göre parşömeni, özel olarak da Sina’da verilen Yahûdi hukukunu ifade etmektedir. Ona göre muhtemelen Tevrât, bu dönemde parşömene yazılmıştı.⁵⁹ Ancak tefsir

⁵⁴ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur’ân*, Çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara 1996, s. 234.

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/2.

⁵⁶ A’lâ 87/18–19.

⁵⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, Bedir Yay, İstanbul 1993, II, 1690.

⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1690.

⁵⁹ W. Montgomery Watt, *Kur’ân’a Giriş*, Çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000, s. 47.

kitaplarına bakıldığında⁶⁰ yukarıdaki âyetin Tevrât veya Yahûdilerle -çok zayıf görüşler müstesna⁶¹- bağlantısının olmadığı görülecektir. Zemahşerî bu âyeti tefsir ederken “rakk” kelimesinin “sahife”⁶² anlamına geldiğini belirtir.

İçinde “Tevrât” lafzı geçen âyetlere bakıldığında, Hz. Îsâ (as) ile ilgili bir iki âyetin dışında, hemen hepsinin hitap zamanının Hz. Muhammed (sav)’in nübüvvet döneminin olduğu fark edilecektir. İçinde “Tevrât” lafzı geçen âyetlerin muhatabı, Hz. Muhammed (sav) zamanındaki Yahûdilerdir. Daha önceki Yahûdilerin söz konusu edildiği âyetlerde ise “Tevrât” yerine “*el-kitap*” lafzı kullanılmıştır.⁶³

Kur’ân’ın nâzil olduğu dönemlerde, gerek Eski Ahit’in gerekse Yeni Ahit’in kitapları, oluşumlarını çoktan tamamlamış ve resmî metin halini almışlardır. Kur’ân’ın indiği dönemde ehl-i kitab’ın elinde bulunan metinler ile bugün Yahûdi ve Hıristiyanların kullandığı metinler büyük bir oranda aynı metinlerdir.⁶⁴ Kur’ân, nâzil olduğu dönemde ehl-i kitab’ın elinde bulunan Tevrât ve İncil’i bir kaynak⁶⁵ olarak kabul etmekte ve ehl-i kitâptan Tevrât ve İncil’e ittiba etmeye davet etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm kadar Yahûdilerin özelliklerini, durumlarını ve ahlakî yapılarını etraflıca anlatan ve Yahûdilerin Peygamberlere karşı takındıkları tavrı açıklayan başka bir semâvî kitap yoktur.⁶⁶ Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak ki, bu Kur’ân, İsrâiloğullarına, kendilerinin, hakkında ihtilaf ettikleri şeylerin çoğunu anlatıyor.*”⁶⁷ Bu âyet, Kur’ân’ın İsrâiloğullarının ifade etmekten kaçındıkları ve hakkında ihtilafa düştükleri meseleleri anlattığını bildirmektedir.

⁶⁰ Bkz. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân, Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, Thk: Muhammed Şâkir, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrût 1423/2002, XIII, s. 22.

⁶¹ Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t Tenzîl*, Thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr, Dâru’n-Nefâis, 1. Baskı, Beyrût 1416/1996, IV, 277.

⁶² Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. ‘Umer, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Akâvîl fî Vucûhi’t-Ta’vîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrût, 1997, IV, 411.

⁶³ Adam, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât*, s. 66.

⁶⁴ Paçacı, *Kur’ân’a Giriş*, s.100.

⁶⁵ Mâide 5/43, 47.

⁶⁶ Beyyûmî Mehrân, “Tarihî Kaynak Olarak Kur’ân-ı Kerîm”, *Diyanet İlmi Dergi*, Çev: İdris Şengül, C:32, S: 1, Ankara 1996, s.110.

⁶⁷ Neml 27/76.

Hadîslerde, "Tevrât"ın Mûsâ'ya verildiği açıkça ifade edilmektedir.⁶⁸ Ancak Mûsâ'ya verilen Tevrât'la, Eski Ahid'in ilk beş kitabının mı, yoksa tümünün mü kastedildiği anlaşılmamaktadır. Zira Yahûdilerin elinde o zaman mevcut olan kitapların hangilerinin Mûsâ'ya verilen Tevrât'a dâhil olduğu hususunda, hadîslerde de herhangi bir açıklama yer almamaktadır.⁶⁹

Yahudiler, Tevrât'a iman ettikleri halde Tevrât'ın ahkâmını lafzen veya manen tahrif ederek, Tevrât âyetlerini gizleyerek, Tevrât'ta olmayan hususları ekleyerek ve Tevrât'ın ahkâmını uygulamada gevşeklik göstererek sapmışlardır. Aynı şekilde dinlerine asabiyete varacak derecede aşırı bağlanarak, Hz. Muhammed (sav)'in risâletini inkâr ederek ve Hz. Muhammed (sav)'e hatta Yüce Allah'a edebe sığmayan davranışlar ortaya koyarak sapmışlardır.⁷⁰

Kur'ân-ı Kerîm'e bakıldığında Yahûdilerin Tevrât üzerinde yaptıkları müdahaleleri başlıklar halinde aktarmak gerekirse şöyle bir tasnif karşımıza çıkar:

- Tahrîf: Gerek metinde gerekse manada yapılan müdahalelerdir.⁷¹
أَقْتَضَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ
- Tebdîl: Kelimeleri başka kelimelerle değiştirmektir.⁷²
فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ
- Kitmân: Bazı bölümleri gizlemektir.⁷³
وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ
- Leyy: Ağzılarını eğip bükerek okumaktır.⁷⁴
وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُونُ السِّنَّتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ
- Nisyân: Metni anlaşılmaz veya yanlış anlaşılır hale getirdikleri ve

⁶⁸ Buhârî *Tefsîr*, 3; Müslim *Hûdud*, 26, 27.

⁶⁹ Adam, "Tevrât'ın Tahrîfî Meselesine Müslüman Ve Yahûdî Cephesinden Bir Bakış", *AÜİFD*, C:37, s. 366.

⁷⁰ Veliyullah Ahmed b. Abdurrahîm ed-Dehlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Farsçadan Arapçaya Çev: Selmân el-Huseynî en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Baskı, Beyrût 1425/2005, s.29.

⁷¹ "Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelamını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi." (Bakara 2/75); ayrıca bkz. Nisâ 4/46.

⁷² "Derken, onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Biz de haktan ayrılmaları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azap indirdik." (Bakara 2/59).

⁷³ "Hakkı batılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin." (Bakara 2/42).

⁷⁴ "Onlardan (Kitap ehlinde) bir grup var ki, Kitab'dan olmadığı hâlde Kitab'dan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerek ve "Bu, Allah katındandır" derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler." (Âl-i İmrân 3/78).

kendilerine verilen kitabın bir kısmını unutmalarıdır:⁷⁵ يُخَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ

Müslüman âlimler, sadece Tevrât'ı değil Ahd-i Atik'in bütün kitaplarını da incelemişlerdir. Bu hususta, tefsir kitaplarının dışında müstakil veya reddiye şeklinde eserler yazmışlardır. İbn Hazm'ın *Kitâbu'l-fisal fi'l-milel ve'l-ehva' ve'n-nihal*, Cüveynî'nin *Şifâ'u-l galil fi beyâni mâ vaka 'a fi't-Tevrât ve'l-İncil mine't-tahrîf ve't-tebdîl*, İbn Kayyîm el-Cevziyye'nin *Hidâyetu'l-hayârâ fi ecvibeti'l- yehûd ve'n-nesârâ*, Rahmetullah Efendi'nin *İzhâru'l-Hakk* adlı eserleri⁷⁶ örnek olarak zikretmek mümkündür.

3. Tevrât'ın Nüzûlü

Yüce Allah, Yahûdiliğin temel ilkelerini oluşturan On Emir'i iki levhaya yazılmış şekilde Hz. Mûsâ (as)'ya verdi.⁷⁷ Hz. Mûsâ (as), peygamberlik görevi süresince Tanrı'nın vahyettiği âyetleri bir kitap haline getirdi ve onu iki levhayla birlikte Ahit Sandığı'nın içine koydu.⁷⁸

Tevrât, tek nüsha idi ve onu ezberleme geleneği olmadığı gibi çoğaltılma faaliyeti de olmamıştı; ancak Tevrât'ın, üç veya yedi yılda bir, Ahit sandığından çıkarılıp halka okunması Hz. Mûsâ tarafından vasiyet edilmiştir.⁷⁹

Alman Protestan Kilisesi Komisyonu'nun kontrolünden geçmiş olan Eski ve Yeni Ahit çevirisindeki şu cümle dikkat çekicidir: “Kutsal Kitap (Eski ve Yeni Ahit) gökten inmiş değildir. Esk-i Ahit'in 39 kitabıyla dört İncil binlerce yılda yavaş yavaş gelişmiş ve son şeklini almıştır.”⁸⁰

Mekkeli müşriklerin bir rivâyete göre Yahûdilerin,⁸¹ Kur'ân'ın tek parça halinde inmemesini dillendirmiş olmaları⁸² Tevrât'ın nüzûlü ile ilgili önemli bir

⁷⁵ “İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrîf edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular.” (Mâide 5/13).

⁷⁶ Harman, am, I/500.

⁷⁷ Adam, “Yahûdilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay, Ankara 2007, s. 211.

⁷⁸ Adam, am, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 213.

⁷⁹ Küçük, ae, s. 202–203.

⁸⁰ Örs, ae, s. 5.

⁸¹ Kurtûbî *Tefsîr*, VII, 28.

bilgiyi vermesi açısından dikkat çekicidir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*İnkâr edenler, “Kur’an ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur’an’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.*” Bu âyette inkârcıların Tevrât gibi evvelki kitapları⁸³ referans göstererek değerlendirmelerde bulunmaları doğru olmasaydı, Kur’ân-ı Kerîm onlara cevap verir, doğru olanı belirtirdi.

4. Tevrât’ın Korunmuşluğu

Eski Ahit içerisinde yer alan haliyle Tevrât, kutsal kitaplar içerisinde hakkında en çok tartışma yapılan metindir. Tevrât metninin mahiyeti Kur’ân’da problem edilmemiştir. Kur’ân’a göre önemli olan, onun içinde hidâyete sevk edici ahkâmın bulunmasıdır. Ayrıca Kur’ân açısından, Yahûdilerin bugün elinde bulunan Tevrât’ın tamamen vahiy mahsulü olduğu da kabul edilemez.⁸⁴

İslâm’ın doğuşundan üç dört asır önce Tevrât son şeklini almış bulunmaktaydı.⁸⁵ Mısır’da, Filistin’de, Irak’ta, Yemen’de ve hatta Habeşistan’da yaşayan büyük Yahûdi cemaatleri aynı nüshaya sahipti. İslâm’ın gelişi ile birlikte Medîne ve civarındaki Yahûdilerin Tevrât’ı tahrif etmiş olması ise makul olmaktan uzak⁸⁶ olmakla birlikte Tevrât’ın bazı ahkâmını gizledikleri de rivayetlerde⁸⁷ yer almaktadır.

Ahd-i Atik’i teşkil eden kitaplar, tarihin belli bir döneminde ve aynı anda yazıya aktarılmamıştır.⁸⁸ Milattan önce III. asra doğru Ahd-i Atik’in en az üç ayrı metni mevcuttu.⁸⁹ Şifahi geleneklerin yazıya aktarılması M.Ö. X. yüzyılda başlamış, M.S. 1. yüzyılda sona ermiştir.⁹⁰ Buhtunnasır,⁹¹ Filistin’e hücum edip Kudüs’ü işgal

⁸² Furkân 25/32.

⁸³ Taberî, *Tefsîr*, XI, 16.

⁸⁴ Adam, am, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 227.

⁸⁵ Adam, am, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Tevrât’ın Rolü*, s. 170; Paçacı, *Kur’ân’a Giriş*, s.100.

⁸⁶ Adam, am, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Tevrât’ın Rolü*, s. 170.

⁸⁷ Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 327.

⁸⁸ Harman, “Ahd-i Atîk”, *DİA*, I/495.

⁸⁹ Harman, am, *DİA*, I/495.

⁹⁰ Harman, am, *DİA*, I/495.

⁹¹ *Buhtunnasır*: “M.Ö. 605–562 yılları arasında hüküm süren, Yahuda Devleti’ni ortadan kaldırarak Kudüs’ü ve Süleyman Mâbedi’ni yakıp yıkan Bâbil kralı.” (Harman, “Buhtunnasır”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 381).

ettiğinde, Tevrât nüshalarını üç defa yazılmasına rağmen yakılmaktan kurtulamamıştır.⁹²

Tevrât, kâtipler tarafından -bazen kendi derlemelerini birbirine eklemek, bazen sentez kaygısıyla hikâyelerini değiştirmek sûretiyle- farklı rivâyetlerin az çok becerikli bir şekilde birbirine geçirilmesinden meydana gelmiştir.⁹³

Yahûdi ve Hıristiyan bilginler, Tevrât'ın Ezra zamanında (M.Ö. V. yüzyıl) yeniden ilhamla yazıldığında fikir birliği etmektedir. M.Ö. II. yüzyılda Suriye Kralı Antiyokos Epifanes, Ma'bed'i yakıp yıkmış, eldeki Tevrât nüshalarını parçalamıştır.⁹⁴ Bütün bu olaylar sebebiyle Yahûdi kutsal metinlerinin ilk şekilleri günümüze gelmemiş,⁹⁵ aslı korunmamıştır.

Elimizdeki Eski Ahid üç bin yıldan fazla bir süre içerisinde birçok aşamadan geçerek bugünkü halini almıştır.⁹⁶ Tevrât, Hz. Mûsâ (as)'dan 900 yıl sonra ancak bu şekli alabilmiştir. Bu kadar uzun bir müddet içerisinde, türlü etkiler, savaşlar, tahripler, sürgünler arasında ne derece Hz. Mûsâ (as)'ya sadık kalılabileceğini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Bu bakımdan uzun zaman geçmesi ve ayrı şahısların parça parça kaleme alışları dolayısıyla, değişik üslup içinde birbirini nakzeden, çelişik, birbirini tutmaz, yersiz tekrarların Kutsal Kitap içinde yer alması tabii görülebilir.⁹⁷ Kitab-ı Mukaddes'in büyük bir kısmında, insan sözü olduğu hemen anlaşılan sözler çoktur, daha ziyade bir tarih/mitoloji kitabına benzer. Hz. Mûsâ'ya indirildiğine inanılan Tevrât'ta Hz. Mûsâ (as)'nın vefatı ve defniyle ilgili âyetler⁹⁸ bulunmaktadır.

Yazılı metnin fazla olmayışı, yalnızca din adamları tarafından Tevrât'ın yazılıp ona el sürülebilmesi, Kutsal Kitap'ın sadece mabetlerde bulundurulabilmesi,

⁹² Hamidullah, “Kur’ân-ı Kerîm ile Diğer Semâvî Kitapların/Sayfaların Karşılaştırmalı Kısa Bir Tarihi”, Çev: Bahattin Dartma, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), S:3, s.159; İkinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s.39.

⁹³ Bucaille, *ae*, s.33.

⁹⁴ Küçük, *ae*, s. 202–203.

⁹⁵ Küçük, *ae*, s. 202–203.

⁹⁶ Paçacı, *Kur’ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000, s. 94.

⁹⁷ Hikmet Tanyu, “Yahûdiliğin Kutsal Kitapları Ve Esasları İlmî İnceleme Ve Tenkidi”, *AÜİFD*, Ankara 1967, XIV, s. 237.

⁹⁸ Tesniye 34. Bab.

evlere sokulamaması, tahribat ve istilaların eksik olmayışı, düşmanların ilk hedefinin mabetler oluşu, Yahûdilerin emin bir toplum olma vasfını yitirmiş olmaları metinlerdeki tahrifatı kolaylaştırıyordu.⁹⁹

Kutsal metinler açısından, en önemli husus, metinlerin orijinalliğini koruyup koruyamadığı hususudur. Yapılan çalışmalarla, mevcut Tevrât'ın, dört ayrı rivâyetin birbirine geçirilmesinden meydana geldiği, 19. asrın ikinci yarısında iyice anlaşılmıştır.¹⁰⁰ Bu metinler şunlardır:

1) *Yahvist metin*: M.Ö. 9. asırda Yahûdi diyarında yazılmış olup Tanrı hakkında Yahve kelimesini kullandığından bu isim verilmiştir. İsrâiloğullarının Yahve tarafından seçilmesi ana fikri üzerinde durur.

2) *Elohist metin*: Birinciden takriben yüzyıl kadar sonra İsrâil bölgesinde yazılmış olup, Tanrı hakkında 'Elohim' kelimesini kullandığından bu isim verilmiştir.

3) *Tesniye*: M.Ö. 8. veya 7. yüzyılda kaleme almıştır.

4) *Din adamları metni* ise Babil esareti veya ondan hemen sonraki döneme yani M.Ö. 6. asra ait olan metindir.¹⁰¹

Yahûdi inancında, Hz. Mûsâ (as)'nın kendisine nâzil olan vahyi yazarak bir kitap halinde sonrakilere teslim ettiği belirtilmektedir.¹⁰² Ancak Tevrât'ın, tarihî süreç içinde oluşturulduğu, bugün bilim çevrelerince kabul edilen görüştür. Tevrât metninin oluşumu, Hz. Mûsâ (as)'dan sonraki durumu, günümüze kadar geliştiği mevcut Tevrât nüshasının hangi dönemde kimler tarafından yazıldığı gibi konular bilimsel açıdan tartışmalıdır. Hz. Mûsâ (as)'nın yaşadığı M.Ö. XIII. yüzyıla gelinceye kadar Tevrât'ın birçok defa kaybolduğu, düşmanların eline geçtiği, çeşitli değişikliklere uğradığı,¹⁰³ hatta tamamen unutulduğu bizzat Yahûdi kaynaklarında belirtilmektedir. Günümüzdeki araştırmalar, bir nüshadan diğerine aktarılırken Tevrât'ta bilerek veya bilmeyerek pek çok değişiklik yapıldığını ortaya koymaktadır. Tevrât nihai şeklini Hz. Mûsâ (as)'dan yaklaşık on üç yüzyıl sonra, M.S. I. yüzyılda

⁹⁹ Yıldırım, *ae*, s.159

¹⁰⁰ Yıldırım, *ae*, s.159.

¹⁰¹ Yıldırım, *ae*, s.156.

¹⁰² Çıkış 17/14, 24/3, 34/27; Sayılar 33/2; Tesniye 31/9, 24/26.

¹⁰³ Yeremya 8/8.

alabilmiştir. Günümüzde mevcut en eski ve tam İbranice el yazması nüshalar M.S. IX. yüzyıla, Tivrât'ın Yunanca çevirisini içerenlerse IV. yüzyıla aittir.¹⁰⁴

Kısaca, Tivrât'ın muayyen bir dönemde ve bir tek kişi tarafından değil farklı dönemlerde çeşitli yazarlar tarafından kaleme alındığı ortaya çıkmaktadır. Tivrât üzerinde düzeltme, değiştirme ve ilaveler yapıldığı, bu haliyle derleme bir kitap olduğu, Yahûdi geleneğinin kabul ettiği gibi bir tek kişiye yani Hz. Mûsâ (as)'ya nisbet edilemeyeceği, tarihi ve ilmi verilerle ortaya konmuştur.¹⁰⁵ Bu durum nüzûl sürecinde ve özellikle Medîne döneminde Kur'ân'ın önceki şeriatlara sahip çıktığını, bir parçası gibi gördüğünü, yapılan tahrîfat ve müdahalelere temas ettiğini, Yahûdileri eleştirdiğini, böylelikle Müslümanları ehl-i kitabın düştüğü duruma düşmemeleri gerektiğini görmek mümkündür.

Anlamın muhafazası mevkiindeki lafız, sabit olmadığında artık anlam da ortada değil demektir.¹⁰⁶ Nitekim burada Tivrât ve İncil'in orijinal lafızlarına duyulan ihtiyacın önemi Kur'ân'ın orijinal lafzı okudukça daha iyi anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm ve Müslümanların Kur'ân'ın korunmuşluğuyla övünmekle ne kadar haklı olduklarına tanıklık etmektedir.

C. ZEBÛR

Zebûr, Arapça'da "kitap", İbranice'de "mektup" anlamına gelir. İslâm'a göre Zebûr, Yüce Allah tarafından Hz. Dâvud'a gönderilen ve Tivrât'tan sonra nâzil olan kitabın adıdır.¹⁰⁷ Zebûr'daki mezmurların ancak bir kısmı Hz. Dâvud'a nisbet edilmektedir. Mezmurlarda insanlara iyiliği, doğruluğu, fazileti ve ahlâkî meziyetleri tavsiye eden telkinler yer alır. Yahûdilerin ibadetlerinde ve günlük hayatlarında Mezmurların önemli bir yeri vardır. Şeytana uyma tehlikesinde, buhranlı anlarda, cesaretin kırıldığı, canın sıkıldığı, yalnızlık, endişe ve hastalık zamanlarında belirli Mezmurlar okunur.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, s. 28.

¹⁰⁵ Harman, am, *DİA*, I/501.

¹⁰⁶ Dücane Cündioğlu, *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı*, Tibyân Yay, İstanbul 1995, s.23.

¹⁰⁷ Nisâ 4/163; İsrâ 17/55; Enbiyâ 21/105.

¹⁰⁸ Küçük, *ae*, s. 198–200.

Kur'ân-ı Kerîm'de *Zebûr* kelimesi üç yerde¹⁰⁹ geçer. Meselâ, وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ “Andolsun, *Zikir*’den (*Tevrât*’tan) sonra *Zebûr*’da da, “Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır” diye yazmıştık.”¹¹⁰ âyetinde gelmiştir. İsrâ sûresinin 55. âyetinde ise *Zebûr*’un Hz. Dâvud’a verildiği hususu açıkça zikredilir. Bu âyette Hz. Dâvud’a verilen değer ve diğer peygamberlerden üstün yönü de ifade edilmiş¹¹¹ olmaktadır.

Kur'ân'da bir de "zubur" kelimesi vardır ki bu da altı yerde¹¹² geçer. Bu kelime, *suhuf*’lara da şâmil olmak üzere, genelde *kitap* anlamına gelen *zebûr* kelimesinin çoğuludur.¹¹³

D. İNCİL

Din adamları, *Tevrât*’ı ve Hz. Mûsâ (as)’yı tasdik edip yücelten Hz. İsâ (as)’yı, *Tevrât* ve şerîat adına red ve inkâr ettiler. Hz. İsâ (as)’nın risâleti mevcut İncillere göre en fazla üç yıl kadar sürdü. Bu kısa müddet içinde, Hz. İsâ, Hz. Peygamber (sav)’in Mekke döneminin ilk üç yılındaki kadar bir çalışma yapabildi.¹¹⁴

Hz. İsâ (as), *Tevrât* şeriatini benimsemekle beraber, Yahûdi din âlimlerinin anladığı tarzda, şekilci bir anlayışla bakmıyordu. Aksine, din adamlarının talimatlarından çok, fitrî yapıya ve samimi dindarlığa daha çok yer veriyor, kendisine mahsus bir tarzda tebliğ ediyordu. O, bütün dünyaya yayılacak olan mevcut Hristiyan mezheplerindeki bir takım ayinler ve esaslarla kendisine mahsus bir kilise kurmayı asla düşünmemiştir Buna rağmen Yahûdi eşraf ve hahamları Hz. İsâ (as)’yı, bir karıştırıcı, bir anarşist olarak niteliyorlardı.¹¹⁵

“Andolsun, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ” *Mûsâ’ya Kitabı (Tevrât’ı) verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryemoğlu İsâ’ya mucizeler verdik. Onu Ruhü’l-Kudüs (Cebrail) ile*

¹⁰⁹ Enbiyâ 21/105; Nisâ 4/163; İsrâ 17/55.

¹¹⁰ Enbiyâ 21/163.

¹¹¹ Ebu’l-Fida İsmâîl İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût 2007, III, 68.

¹¹² Âl-i İmrân 3/184; Nahl 16/44; Şu’arâ 26/196; Fâtır 35/25; Kamer 54/43, 52; Mü’minûn 23/53.

¹¹³ Küçük, *ae*, s. 200.

¹¹⁴ Ebu’l A’la Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, Çev: Ahmed Asrar, Pınar Yay, by, 1992, I/554–561.

¹¹⁵ Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, s. 47–48.

destekledik.”¹¹⁶ âyetinde geçen “*beyyinât*”tan maksat, Muhammed Abduh’a göre “Hz. İsa (as)’nın, ümmetini uymaya çağırdığı Tevrât hükümleri”dir.¹¹⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de, Hz. İsa (as)’nın Tevrât’ı tasdik ettiği bildirilmiştir.¹¹⁸

Hülasâ, Kur’ân-ı Kerîm, Yahûdilere ardarda gönderilen peygamberlerden sonra Tevrât’ı teyid edici ve doğrulayıcı olarak Hz. İsa (as)’nın gönderildiğini ve ona da İncil’in verildiğini beyan eder. İsrâiloğulları’na gönderilen bu son kitapta, Allah’tan korkup sakınanlar için bir nûr, bir hidâyet ve bir öğüt olduğunu ve kendisinden önceki Tevrât’ı doğrulayıcı ama aynı zamanda onun süresini de sınırlandırıcı olduğunu beyan eden âyetler yer almaktadır.¹¹⁹

E. KUR’ÂN-I KERÎM

Kur’ân-ı Kerîm, “Hz. Muhammed’e vahiy yoluyla Arapça olarak indirilen, Allah’tan geldiği ezberden ve yazılı olarak aynıyla intikal ettiği konusunda şüphe bulunmayan, Müslümanca yaşamak isteyenler için hayat kılavuzu olan ilâhî kitaptır.”¹²⁰ Kur’ân’ın içeriği ve metni, normal boyutlarda 500 sahifelik bir kitap içine sığabilecek kadardır. Bu haliyle o, bir arada basılı vaziyetteki Tevrât ve İncil’den daha hacimli olmaktadır.¹²¹

1. Kur’ân’ın Nüzûlü

Hz. Peygamber (sav)’in vahiy alma konusunda diğer peygamberlerden farklı bir tarafı vardır. Ona vahiy tedricen geliyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber (sav), herhangi bir olay meydana geldiğinde yahut kendisine bir soru sorulduğunda, o ana kadar varsa nâzil olan vahiy aktarıyor, yoksa belli bir süre bekleyerek¹²² nâzil olacak olanla cevap veriyordu.

¹¹⁶ Bakara 2/87.

¹¹⁷ Rızâ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru’l-Menâr*, Thk: İbrâhîm Şemsuddîn, 1. Tab’, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût 1420/1999, I, 307.

¹¹⁸ Âl-i İmrân 3/48, 50; Mâide 5/110; Saff 61/6.

¹¹⁹ İzzet Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadis*, Çev: Komisyon (Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen ve diğerleri), Ekin Yay, İstanbul 1997, VII,111.

¹²⁰ *Kur’ân Yolu*, I, 13.

¹²¹ Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, İrfan Yay, Çev: Salih Tuğ, İstanbul 1992, s. 195.

¹²² Demirci, *Vahiy Gerçeği*, MÜİF Vakfı Yay, No: 118, İstanbul 1996, s. 96–97.

“İnkâr edenler, “Kur’ân ona bir defada toptan indirilseydi ya!” dediler. Biz, Kur’ân’la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.”¹²³ âyetinde geçen inkârcılar, Kureyş kâfirleri olabildiği gibi Yahûdiler de olabilir.¹²⁴ Âyette vurgulandığı üzere Kur’ân’ın semâvî kitaplardan farklı olarak nâzil olması, inkârcıların var olan itirazlarına devam etmelerine yeni bir gerekçe oluşturmaktadır.

Vâsile’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (sav)’in nâzil olan vahiylerin zamanlaması ile ilgili olarak şöyle buyurduğunu aktarır: “İbrâhîm’in sahifeleri, Ramazan ayının ilk gecesinde; Tevrât, Ramazan ayından altı gün geçtikten sonra; İncil, Ramazan ayından on üç gün geçtikten sonra; Kur’ân ise Ramazan ayının yirmi dördünde nâzil olmuştur.”¹²⁵ Bu rivâyet, nâzil olan vahiylerin tümünün mübarek bir ay olan Ramazan ayında nâzil olduklarını göstermekte ve tümünün kaynağının birliğine de işaret etmektedir.

Suyûtî (ö.911/1505), Kur’ân’ın peyderpey indirilişine karşın, Tevrât’ın bir defada vahyedilişine ilişkin, bazı âyetleri¹²⁶ delil getirmiştir.¹²⁷ Suyûtî, Tevrât’ın bir defada nâzil olması ile ilgili olarak Hz. Mûsâ (as)’nın okuryazar olmasına; Kur’ân’ın peyderpey nüzûlünü ise okuryazar olmayan ümmî bir peygambere gelmesine bağlayan bir rivâyeti de aktarır.¹²⁸

Kısaca Kur’ân-ı Kerîm, önceki kitaplardan farklı olarak bir defada toplu olarak nâzil olmamış peyderpey âyet âyet, sûre sûre nâzil olmuş, ezberlendikten sonra yazıya geçirilmiştir.

2. Kur’ân’ın Korunmuşluğu

Kur’ân, diğer semâvî kitapların maruz kaldığı tahrif, tebdîl ve sened inkıtâ (nakil silsilesindeki kopukluk) gibi hâdiselere maruz kalmamış¹²⁹ en son ilâhî

¹²³ Furkân 25/32.

¹²⁴ Neseffî, *Medârik*, III, 243.

¹²⁵ Taberî, *Tefsîr*, II, 191.

¹²⁶ Bkz. A’râf 8/144, 145, 150, 154, 171.

¹²⁷ Suyûtî, *ae*, I, 135.

¹²⁸ Suyûtî, *ae*, I, 134.

¹²⁹ Muhammed Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur’ân*, Çev. Suat Yıldırım, Işık Yay, Yayın No: 18, İzmir 1994, s. 4.

kelâmdır. Yüce Allah, “*Muhakkak ki o zikri (Kur’ân’ı) biz indirdik. Onun koruyucusu da elbette biziz.*”¹³⁰ âyetinde Kur’ân’ın korunmuşluğu ile ilgili olarak önemli bir mesaj vermektedir. Tevrât ve diğer kitaplar için bu seviyede korunmuşluktan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü Allah Teâlâ, “*Şüphesiz Tevrât’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adanmış kimseler ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah’ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi. Onlar Tevrât’ın hak olduğuna da şahit idiler.*” âyetinde¹³¹ buyurduğu üzere onları koruma konusunda herhangi bir taahhütte bulunmamış, bilâkis koruma işini insanlara bırakmıştı. Bu ayrımda saklı olan sır şudur: Kur’ân’ın dışındaki kutsal kitaplar ebediyyen geçerli kalmak üzere değil belli zamanlarda geçerli olmak üzere gönderilmiştir. Kur’ân ise kendisinden önce gönderilmiş bütün kutsal kitapları doğrulayıcı, onları kollayıp gözetici olarak Kıyamet’e kadar geçerli olmak üzere gönderilmiştir. Bu sebeple Kur’ân’ı Kerîm, daha önce gönderilen kutsal kitaplardaki değişmez gerçekleri ihtiva ettiği gibi, Onda Allah’ın dilediği miktarda yeni ilave hükümler de mevcuttur. Dolayısıyla Kur’ân diğer kutsal kitapların yerini tutmakla birlikte, onun yerini tutabilecek başka bir kutsal kitap yoktur.¹³²

“*Zikir*” ismi ile Kur’ân-ı Kerîm, tarihle buluşmasını, tarihte vuku bulan olayları hatırlamasını ve hak ile batıl mücadelesinde yer alan kişilerin ve toplumların izlerine bakarak ibret almayı sağlayan bir kitaptır.

Kur’ân muhteva itibariyle mükemmel ve noksansızdır. Nâzil olduğu dönemden günümüze kadar metni herhangi bir tahrif ve değişikliğe uğramamış, ilave veya noksanlık arız olmamış ilahî bir kitaptır.¹³³

Suat Yıldırım “Tevrât ve Kur’ân” adlı çalışmaya yazdığı takdimde şöyle demektedir: “Önceki peygamberlerin getirdikleri kitaplar maalesef tarihi belge teşkil edecek güvenilirlikte muhafaza edilememişlerdir; ancak M.S. 610 yılında Mekke’de peygamberliğini bildiren, 622’de Medîne’ye hicret eden, 630’da Mekke’yi feth eden,

¹³⁰ Hicr 15/9.

¹³¹ Mâide 5/44.

¹³² Mehrân, am, *Diyanet Dergisi*, C:32, S: 1, 1996, s. 108–109.

¹³³ Şengül, “Kur’ân Üzerine”, *AÜİFD*, C: 37, Ankara 1997, s.237.

devrinin süper güçleri Bizans ve Sasani imparatorlukları ile diplomatik ilişkiler kuran ve Arap yarımadasını İslâm'a kazandırdıktan sonra 632'de de vefat eden Hz. Muhammed (sav)'ın Kur'ân adlı kitabı tebliğ ettiği ve ondan kaynaklanan bir topluluğu yönettiği itirazı mümkün olmayacak tarihi bir gerçek ve kesin bir veridir.”¹³⁴

Kur'ân-ı Kerîm hem yazılıp hem de ezberlendiği gibi okunması ile ibadet sevabı da hâsıl olduğundan Tevrât'taki sorunlara benzer bir sorun yaşamamıştır. Ayrıca nâzil olduğu andan itibaren onlarca vahiy kâtibi tarafından kayda geçirildikten sonra Hz. Ebûbekir döneminde kitap haline getirilmiş, Hz. Osman döneminde de çoğaltılmış ve önemli merkezlere gönderilmiştir Kur'ân, günümüze kadar binlerce insan tarafından ezberlenerek, üzerinde tefsirler yazılarak korunmaya devam edilmiştir.

Yakın bir zamanda TBMM'de 01/07/2010 tarihinde kabul edilen ve Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6002 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Yasası'nın 6. Maddesinde Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulunun görevleri sayılırken şöyle denilmektedir: “*Hatalı ve noksan olarak basıldığı veya yayımlandığı Kurul tarafından tespit edilen mushaf ve cüzler ile sesli ve görüntülü Kur'an-ı Kerim yayınları, Başkanlığın müracaatı üzerine, yayımın yapıldığı yer sulh hukuk mahkemesi kararı ile toplatılır ve imha edilir.*”¹³⁵ Bu çalışma, Kur'ân'ın korunmuşluğuna verilen değeri, fertlerin bireysel gayret ve çabasının yanında toplumsal ve resmî düzeydeki duyarlılığı da ortaya koymaktadır.

II. KUR'ÂN-I KERİM'İN NÜZÛLÜNE EV SAHİPLİĞİ YAPAN İKİ ÖNEMLİ ŞEHİR: MEKKE VE MEDİNE

Şehirler, insanlık tarihinde her zaman uygarlıkların geliştiği yerler olmuştur.¹³⁶ Yeryüzünün en kestirme tanımının “ardullâh” yani “Allah'ın toprağı” olduğu ilkesinden hareketle,¹³⁷ şehirleri görmek, tanımak ve şehirlere nüfuz etmek

¹³⁴ Öksüz, *ae*, s. 12–13.

¹³⁵ Bkz. *Resmi Gazete*'nin 13.07.2010 Tarihli Sayısı.

¹³⁶ Mehmet Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, İSAM Yay, İstanbul 2006, s. 42.

¹³⁷ Cengiz Çandar, *Benim Şehirlerim*, İz Yay, İstanbul, 1999, s. 10.

gerekir.¹³⁸ Mekke’de nâzil olan ilk âyetlerle birlikte Mekke, yeni bir medeniyetin temelini de oluşturmaktadır.

İslâm’ın ilk beşiği, o dönemin ileri derecede müreffeh bir ticaret merkezi olan Mekke idi. İkinci yurdu ise yine bir miktar ticaretin de olduğu, zengin bir vaha olan Medîne idi. Keza, hem Mekke hem de Medîne, çevredeki göçebelerle yakın ilişki içerisindeydi.¹³⁹

Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber (sav)’in sünnetinin anlaşılması, Mekke ve Medîne şehirlerini tanımaktan ve anlamaktan geçer. Bu sebeple bu iki mübarek şehri genel anlamda ele almak yerinde olacaktır. Ayrıca Hitti (ö.1978), Hicaz bölgesinin övünebileceği üç şehir arasında Taif, Mekke ve Medîne şehirlerini sayar.¹⁴⁰ Her ne kadar yapılan sefer ve savaşlarla Taif, Tebuk, Hayber ve benzeri mekânlar da Kur’ân’ın nüzûlüne şahitlik etmişse de buraları iki kardeş şehir olan¹⁴¹ Mekke ile Medîne’den bağımsız düşünmemiz mümkün değildir. Bu iki şehri tanımak, nâzil olan Kur’ân’ın daha iyi anlaşılmasına ve önceki hukuk sistemlerine verdiği değerin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Arap yarımadasının iç sahra bölgelerinde halk çoğunlukla göçebe halinde yaşardı. Buna rağmen yer yer şehir merkezlerinde de rastlanırdı. Bu şehirlerden biri bütün Araplara mukaddes sayılan kendisi ve çevresi insanlar için emin olan Kâbe’nin bulunduğu Mekke şehri idi. Diğer, nüfusunu Yemenli Araplar ile Yahûdilerin oluşturduğu Yesrib şehri idi.¹⁴²

İslâm daima, birinci planda ve çoğunlukla şehirlilerin dini olagelmış,¹⁴³ insanları medenî bir toplum haline getirmek için şehirli insanlara verdiği değeri

¹³⁸ Çandar, *ae*, s.10.

¹³⁹ Watt, *Kur’ân’a Giriş*, s.17.

¹⁴⁰ Philip Khuri Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İFAV Yay, İstanbul 1995, I,154.

¹⁴¹ Hitti, *ae*, I,154.

¹⁴² Muhammed Ebu Zehra, *İslâm’da Toplum Düzeni*, Çev: Nûrettin Demir, M. Vesim Taylan, Keyhan Yay, İstanbul 1993, s. 23.

¹⁴³ Watt, *ae*, s. 17.

seviyelerine uygun bir üslûpla bedevî hayatı yaşayanlara da göstermiştir. Onların yanlışlarını rencide etmeden düzeltme yolunu seçmiştir.¹⁴⁴

Çalışmamızın bu kısmında Kur'ân'ın nüzûlüne şahitlik eden Mekke ve Medîne şehirlerini kısaca ele almaya çalışacağız. Zira tevhid inancının pekiştiği Mekke şehri ile Müslüman toplumun şekillendiği ve diğer inanç gruplarıyla bir arada yaşamanın tecrübe edildiği Medîne şehrini tanımak, Müslümanlarla diğer dinî gruplar arasındaki hukukî münasebetleri ortaya koymaya ön ayak olacaktır.

A. MEKKE

İlâhî vahyin ilk nâzil olduğu şehir olan Mekke, 13 yıl boyunca Kur'ân'la buluştu. Hz. Peygamber (sav) başta olmak üzere kadınıyla erkeğiyle bütün Müslümanlar ciddi sıkıntılar yaşadılar. İşkence, hakaret, öldürme, ambargo vb muamelelere düşâr oldukları gibi; Habeşistan'a, ardından da Medîne'ye hicret etmeye, yakın şehirlerden Taif'e gitmeye zorlandılar. Bu arada İslâm toplumu bu şehirde itikâdî açıdan teşekkül ediyordu. Temeli sağlam atılan bu toplum Kur'ân'ın mesajının önce Medîne'ye ve ardından tüm dünyaya yayılmasına vesile oldu.

“Mekke” ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece bir defa Medenî bir sûre olan Fetih Sûresi 24. âyette geçer. Yüce Allah şöyle buyurur: وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ “O, *Mekke*'nin göbeğinde, sizi onlara karşı üstün kıldıktan sonra, onların ellerini sizden, sizin ellerinizi onlardan çekendir. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.”

Mekke, “zalimlerin korktuğu ve kaçtığı yer” anlamına gelir.¹⁴⁵ Tarihe bakıldığında Mekke'ye ve Mekke'de bulunan Kâbe'ye zarar vermek isteyenlerin,¹⁴⁶ inananlara işkence yapanların¹⁴⁷ akibetinin ne olduğu görülecektir.

Mekke'nin diğer bir ismi olan “Ümmü'l-Kurâ”, Mekkî sûrelerde geçer: En'âm sûresinin 92. âyeti olan وَلَنُنَزِّلَ لَكَ الْقُرْآنَ وَمِنْ حَوْلِهَا ile Şûrâ sûresinin 7. âyeti olan

¹⁴⁴ Ahmet Lütü Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, Marifet Yay, 8. Baskı, İstanbul 2008, s. 164.

¹⁴⁵ Yâkut Hamevî, Şihâbu'd-Dîn Ebû Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrût tsz, V,181.

¹⁴⁶ Fîl 105/1–5.

¹⁴⁷ Feth 48/18–24.

لِنُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا 'da görüldüğü gibi gelmiştir. Mekke'nin diğer bir ismi olan Bekke¹⁴⁸ ise Medenî sûrelerden Âl-i İmrân sûresinde¹⁴⁹ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ şeklinde gelir. *Bekke*, “memleketteki suları çeken” anlamına geldiği gibi “suyu az olan” yer, “zalimin zillete uğradığı yer” anlamına da gelir.¹⁵⁰ Bir başka rivâyete göre ise *Mekke*, şehrin adı, *Bekke* ise Kâbe'nin adıdır.¹⁵¹ Mekke'nin Kur'ân'da geçen diğer bir ismi de “*el-Beledü'l-Emîn*” وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ismi¹⁵²dir. Emin ve güvenilir şehir anlamındadır. Kur'ân'da Mekke anlamında kullanılan diğer bir isim de “*el-Beytu'l-Atik*”¹⁵³ olup iki defa geçer:¹⁵⁴ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ “*Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler.*” âyetini örnek olarak zikretmek mümkündür. Bu isimler dışında Mekke için *Ummu Ruhm*, *Nessâse* gibi isimler¹⁵⁵ de kullanılmıştır.

Arapların Mekke'deki dinî hayatına gelince bunlar genelde putperest idiler. İçlerinde nadiren de olsa tek tük Yahûdi ve Hıristiyanlar vardı.¹⁵⁶ Yarımada hâkim olan ilişkilere bakıldığında putperestlik, halkın ruhi-manevi ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmişti.¹⁵⁷

Hiz. Muhammed (sav) ile Yahûdi ilişkilerine bakıldığında Mekke devri boyunca bir ihtilaf veya çatışma meydana gelmemiştir. Yahûdiler, Mekke'de yok denecek kadar az idiler; ancak bölgede özellikle 'Ukâz gibi yılda bir kurulan fuarlarda, ticarî mal satmanın yanı sıra kendilerini kâhinler olarak tanıtmak sûretiyle bol para kazanmasını bilen kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.¹⁵⁸

Hiz. Peygamber (sav) peygamberlik vazifesiyle görevlendirilmeden evvel Arap yarımadasında özellikle Mekke'de yaşayan Yahûdilerin muhataplarını

¹⁴⁸ Hamevî, *ae*, V,181; Celaluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Mustafa Dîb-el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1427/2006, II,1079.

¹⁴⁹ “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir.” (Âl-i İmrân 3/96).

¹⁵⁰ Suyûtî, *ae*, II, 1079.

¹⁵¹ Hamevî, *ae*, V,181; Suyûtî, *ae*, II, 1079.

¹⁵² Bkz. Beled 90/2; Tîn 95/3.

¹⁵³ Hamevî, *ae*, V,182.

¹⁵⁴ Bkz. Hac 22/29 ve 33. âyetler.

¹⁵⁵ Hamevî, *ae*, V, 182.

¹⁵⁶ Şemseddin Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay, Ankara 1997, s. 19.

¹⁵⁷ Hitti, *ae*, I,161.

¹⁵⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1991, I/553.

gönderilecek yeni peygamberle tehdit ettikleri bir vakiadır. Akâbe beyatlarına katılan Medîneliler bu tehdidi unutmuş değillerdi. Mekke ile ilgili genel hatlara göz attıktan sonra diğer önemli bir şehir olan Medîne şehrini tanımaya çalışacağız.

B. MEDÎNE

Kur’ân’la tanışan ve Kur’ân’ın pratikte karşılığını bulduğu şehir olan Medîne şehri, İslâm’ın dünyaya yayılmasına beşiklik etmiş, gelen elçileri ağırlamış, Bedir, Uhud ve Hendek gibi önemli savaşların yapılmasına ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda “Resûlullah’ın şehri” anlamına gelen “medînetu resûlillâh” ismini alma şerefine nâil olmuş, Ravza-i Mutahhara’nın bulunduğu mübarek bir şehirdir.

Medîne, on yıl boyunca temeli Mekke’de atılmış bulunan İslâm toplumunun ibadetleriyle, muameleleriyle, ahvâl-i şahsiye ve ahkâmıyla teşekkülünü tamamladığı bir şehirdir. Savaşlara, uluslararası ilişkilere, Yahûdilerle yapılan sözleşmeye ve bunun neticelerine şahit olan bir İslâm beldesidir. Hz. Peygamber (sav)’in Mekke’nin fethinden sonra Medîne’yi yalnız bırakmadığı ve oraya tekrar yerleştiği münevver bir şehridir.

“Medîne” ismi, Kur’ân’da 14 defa geçer. “Medîne” lafzı Kur’ân-ı Kerîm’de “şehir” anlamı ile kullanılmıştır. Meselâ Ashâbu’l-Kehf kıssasından bahsedilirken *فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ* “Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın.”¹⁵⁹ âyetinde “şehir/kent” anlamında kullanılmıştır. Hz. Peygamber (sav)’in hicret ettiği “Medîne” şehri ise *وَمِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ مَرَدُوا عَلَى النَّفَاقِ لَا تَعْلَمُهُمْ نَحْنُ نَعْلَمُهُمْ سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ* “Çevrenizdeki bedevîlerden birtakım münâfıklar vardır. Medîne halkından da münâfıklıkta direnenler var ki sen onları bilmezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra da büyük bir azaba itileceklerdir.” âyetinde¹⁶⁰ geldiği gibi toplam dört defa özel isim olarak zikredilmiştir.¹⁶¹

Medîne, aslında “büyük kasaba” ve “şehir” manasına gelen bir cins isimdir. Yesrib adı fesat anlamına gelen bir kökten geldiği için Hz. Peygamber (sav) hicretten sonra buraya hoş ve güzel anlamına gelen “Tâbe” veya “Taybe” unvanlarını

¹⁵⁹ Kehf 18/19.

¹⁶⁰ Tevbe 9/101.

¹⁶¹ Bkz Tevbe 9/120; Ahzâb 33/60 ve Münâfikûn 63/8. âyetleri.

vermiştir. Daha sonra burayı *Medîne* diye isimlendirmiştir; çünkü burayı bilinen anlamda bir şehir haline getiren Hz. Peygamber (sav) olmuştur. Önce "*Medînetü Resûlillah*" ve "*Medînetü'n-Nebî*" denilmiş, daha sonra ise "*el-Medîne*" şeklinde kullanılır hâle gelmiştir.¹⁶² *Medîne* ve *Yesrib* isimlerinin geçtiği âyetlere bakıldığında tümünün *Medenî* sûrelerde nifaktan ve münafıkların faaliyetlerinden bahsedilirken geçmesi dikkat çekicidir.

Yesrib isminin, sadece *وَإِذْ قَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يَا أَهْلَ يَثْرِبَ* "*Hani onlardan bir grup, Ey Yesrib (Medîne) halkı! ...*" âyetinde¹⁶³ geçtiğini, bunun da münafıkların diliyle ve birbirleriyle konuşurken aktarıldığını görüyoruz. *Yesrib*, cahiliye döneminde *Medîne*'nin adıydı. Hz. Peygamber (sav), "*fesâd*" ve "*kınama/levm*" anlamına gelen *Yesrib* isminin kullanılmasını da nehyetmişti. bu isimden nefret ettiği için değiştirmişti.¹⁶⁴

Hitti, Ârâmi dilini konuşan Benû Nadîr ve Benû Kurayza Yahûdilerinin, *Yesrib* adını Ârâmice "*Medînta*" şeklinde değiştirmiş olduklarını, bunun da sonraki dönemlerde kullanılmaya başlayan *Medîne* adının bir izahı olabileceğini iddia etmektedir.¹⁶⁵ Doğrusu *Medîne* isminin İslâm'la birlikte zikredildiğini daha önceki dönemlerde Yahûdilerce kullanıldığına dair bilginin yer almadığını elimizdeki kaynaklardan anlıyoruz.

Medîne'nin isimleri *Yesrib*, *Mübâreke*, *Mahfûza*, *Müslime*, *Kudsiyye*, *Âsime*, *Tîbe*, *Muhibbe*, *Kâsime*, *Merzûka*,¹⁶⁶ *Dâr*, *Munîre*, *Muhabbebe*, *Mahbûbe* vb isimlerle 29 ismi¹⁶⁷ bulurken, bazıları bu sayıyı 40'a kadar çıkarır.¹⁶⁸ *Medîne*'nin çok iyi bilinen *Tâbat* ve *Taibah* adları da meşhurdur.¹⁶⁹

¹⁶² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay, 5. Baskı, Ankara 2007, s. 128.

¹⁶³ Ahzâb 33/13.

¹⁶⁴ Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâr Sâdr, Beyrût trs, I, 230; Suyûtî, *ae*, II, 1080; Ahmed İbrâhîm Şerîf, *Mekke ve'l-Medîne fi'l-Câhiliyye ve 'Ahdi'r-resûl*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 2006, s. 243.

¹⁶⁵ Hitti, *ae*, I, 156.

¹⁶⁶ Hamevî, *ae*, V, 83.

¹⁶⁷ Hamevî, *ae*, V, 182.

¹⁶⁸ Muhammed Muhammed Hasan Şurrâb, *el-Medînetu'l-Munevvere*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dimaşk 1415/1994, I, 32.

¹⁶⁹ Hamidullah, "Asr-ı Saadet Öncesi *Medîne*'de Sosyo-Ekonomik Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yay, İstanbul 1994, I, 135.

Medîne ismi ile birlikte *el-Munevvera* vasfını sadece Türklerin İslâm dünyasını etkilediği son dönemlerde yazılan eserlerde bulmak mümkündür.¹⁷⁰ Doğrusu Hamevî (ö.625/1228) *Mu'cemu'l-Buldân*'da da Medîne'nin isimlerini zikrederken “el-münevvara” ismini saymaması bu tezi doğrular mahiyettedir.

Medîne'deki dinî hayata gelince, Arap kabileleri arasında putperestlik revaçta olup *Menât* adlı puta tapıyorlardı. Medînelilerin asıl putları bu idi. Ona kurbanlar kesiyor, hediyeler sunuyorlardı. Çocuklarına Abdümenât ve Zeydmenât gibi isimler koyuyorlardı. Menât'a diğer kabileler de tapmakla birlikte, ona en fazla saygıyı Evs ve Hazrec gösteriyordu. Onlar Menât'ın yanısıra Lât adlı puta da tapıyorlardı. Bu putların yanısıra aile bireylerinin taptıkları aile putları vardı. Ağaçtan yapılmış çok sayıda put heykeli bulunuyordu.¹⁷¹

Hazrecliler, Yahûdilerle birlikte aynı şehirde yaşadıklarından dolayı gönülleri İslâm'ı kabul etmeye hazırdı. Yahûdilerin “kitap” ve ilim sahibi oldukları bilinmekteydi. Yahûdilerle onlar arasında ne zaman bir anlaşmazlık veya savaş çıksa Yahûdiler onlara: “Şimdi bir peygamber gönderilmek üzeredir. Vakit iyice yaklaştı. Biz ona tâbi olacağız, İrem ve Ad kavmi gibi sizin de kökünüzü kazıyacağız” diyerek Hazreclileri tehdit ediyorlardı.¹⁷²

Arabistan Yahûdileri Araplarla içli dışlı olmalarına ve ehl-i kitap olarak görünmelerine rağmen saygın bir toplum olamadılar. Bu, kısmen de olsa, dünya hayatını bâki görmeye dayalı ahlak sistemlerine ve sık sık gizledikleri, başkalarına öğretmedikleri ve kendi usûlleriyle kutsallığını tahrif ettikleri Tevrât'a olan ilgilerine de bağlıydı.¹⁷³ Buna rağmen Hz. Peygamber (sav), onlarla şehrin güvenliği için bir saldırmazlık sözleşmesi imzalayarak onların bu zamandaki politik ve dinî hayat üzerinde önemli rol oynadıklarını da göstermiş oldu.

¹⁷⁰ Şurrâb, *ae*, I, 32.

¹⁷¹ Sariçam, *ae*, s. 131

¹⁷² Muhammed Saîd Ramazan Butî, *Fıkhu's-Sîre*, Çev: Ali Nar, Orhan Aktepe, Gonca Yay, by, 1987, s. 163.

¹⁷³ İsmail R. Luis, Lâmia Farukî, *İslâm Kültür Atlası*, İstanbul, 1999, s. 70; Ayrıca bkz. Bakara 2/101, 187; En'âm 5/71; Cum'a 62/5.

Medîne'deki Yahûdiler, ictimâî ve dinî bir cemaat olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁴ Yahûdiler, liderliklerini ve önderliklerini bırakmamak için inkâr ve azgınlığa dört elle yapıştılar. Onların Kur'ân'a karşı takındıkları tavır, kendi kitapları Tevrât ve İncil'e karşı takındıkları tavırla eş değer¹⁷⁵ olduğu görülecektir.

Hicret esnasında Yahûdiler arasında ciddi bir kopukluk söz konusuydu. Kişisel menfaat hâkim olduğundan her şeyi çıkarlarına feda edebiliyor,¹⁷⁶ gerekirse birbirlerine karşı diğer Arap kabilelerle birlikte hareket edebiliyorlardı. Bu da önceki hukuk sistemlerinin uygulamada ne derece karşılığını bulduğu sorusunu da beraberinde getirir.

Yahûdiler kendi ırkları dışında mühtediler kazanma gayretine, asırlar önce son vermişlerdi.¹⁷⁷ Dinlerini yayma eğilimi göstermedikleri için Araplardan Yahûdi olanların sayısı parmakla sayılacak kadar azdı.¹⁷⁸ Buna rağmen Yahûdilerin, Hz. Peygamber (sav)'i Yahûdi dinine tabi olmaya davet etmeleri,¹⁷⁹ bunu tamamen bırakmadıklarını, Beytu'l-Midrâs denilen müessese sayesinde Arap çocuklarını Yahûdileştirdiklerini göstermektedir. Yahûdiliğin millî bir din olması ve birçok ahkâmın bedevîlerin hayatına uygun olmaması da Araplar arasında yayılmasını engellemiştir.¹⁸⁰ Ayrıca Yahûdiler, Araplarla iç içe yaşamaktansa ayrı bir mekânda bulunmayı tercih ediyorlardı.¹⁸¹

Genel kanaate göre Yahûdiler, muhtemelen M.S. 70'te Titus'un Filistin'i işgal etmesinden sonra Arabistan'a sığınmaya başlamışlardır. Medîne ve Hicaz'ın kuzeyindeki diğer çeşitli şehirlerde Yahûdi kolonileri ortaya çıkmıştı. Hz. Peygamber (sav)'in Medîne'ye hicreti esnasında üç büyük Yahûdi kabilesi olan Benû Nadîr,

¹⁷⁴ İsmail Hakkı Atçeken, *Hz. Peygamberin Yahûdilerle Münasebetleri*, Marifet Yay, İstanbul 1996, s. 14.

¹⁷⁵ Muhammed Behiy, *Kur'ân ve Toplum*, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Bir Yay, İstanbul 1986, s. 371.

¹⁷⁶ Şerîf, *ae*, s.268.

¹⁷⁷ Suat Yıldırım, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, 2. Baskı, Kayıhan Yay, İstanbul 1997, s. 10.

¹⁷⁸ Şerîf, *ae*, s.248.

¹⁷⁹ Ebû Muhammed Abdilmelik b. Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk: Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdulhafiz Şiblî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1415/1994, II,163,165.

¹⁸⁰ Günaltay, *ae*, s. 89.

¹⁸¹ Şerîf, *ae*, s. 251.

Benû Kurayza ve Benû Kaynuka, Medîne'nin eteklerine yerleşmişlerdi.¹⁸² Bu kabileler, Medîne'nin dinî ve ekonomik hayatına hâkim duruma gelmişlerdi.

Medîne'de ticaret ve sanat, Yahûdilerin elinde bulunduğundan Evs ve Hazreciler ciddi sıkıntılar yaşıyordu. Onların bir kısmı Yahûdilerin ziraatında çalışmak zorunda kalmıştı.¹⁸³

Yahûdilik Medîne çevresinde etkin olmasına rağmen Hristiyanlık Medîne'de yayılmamıştı.¹⁸⁴ Aynı şekilde, sayıları en fazla elli civarında olduğu görünen birkaç Hristiyan vardı ki, bunlar Evs kabilesinin içindeydiler. İhtiraslarıyla meşhur olan Ebu 'Amir adındaki papaz, bunların reisi durumundaydı. Medîne'de Yahûdilerin Beytu'l-Midrâs adı verilen önemli bir kurumdan bahsedilmesine rağmen Hristiyanların bu bölgede buna benzer bir yapılarından söz edilmemektedir.¹⁸⁵

Kur'ân'ın nüzûlüne ev sahipliği yapan Mekke ve Medîne şehirlerini, Yahûdi ve Hristiyanların buradaki etkinliğini ve konumlarını genel hatlarıyla ele aldıktan sonra Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde var olan hukuk sistemlerine ve bunların Arabistan yarımadasına olan etkilerine bakmak çalışmamızın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca Kur'ân'ın vermek istediği mesajı, ulaşmak istediği hedefi ve diğer hukuk sistemlerine bakışı daha çok anlaşılmış olacaktır.

III. NÜZÛL SÜRECİNDE VAR OLAN HUKUK SİSTEMLERİ

“Şerîat” kelimesi, ilâhî menşeli hukuk sistemleri için kullanılmış bir tâbirdir. Bu kavram, beşerî hukuk kuralları için kullanılmaz, beşerî hukuku kuralları, hukuk tarihinde daha çok *kânun* kelimesi ile tanımlanır. Osmanlı hukuk tarihinde genellikle *şer'* ve *kânun* olarak *şer'-i şerîf* ve *kânûn-ı münîfe mugâyir* şeklinde beraber kullanılan bir tâbirdir.¹⁸⁶ Buradan hareketle Arabistan'da ilahî menşe'li hukuk sistemleri olsun beşerî hukuk sistemleri olsun genel hatlarıyla bunları ele almaya çalışacağız.

¹⁸² İnâyetullah, “İslâm Öncesi Arap Düşüncesi”, *İslâm Düşünce Tarihi*, Editör: M.M. Şerîf, İnsan Yay, İstanbul 1990, I, 159.

¹⁸³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Ankara 2004, 2/287; Şerîf, *ae*, s.286.

¹⁸⁴ Sarıçam, *ae*, s. 132.

¹⁸⁵ Hamidullah, *am*, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 136.

¹⁸⁶ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s. 18.

Peygamberlere vahyedilen şeriatlar, diğer hukuk sistemlerinden farklı olduğu gibi bunlar ilâhî vahye dayalı şeriatlardır. Roma, Çin, İran gibi medeniyetlerde geçerli bulunan hukuk sistemleri ise ilahî vahye dayalı olmayan beşer ürünü hukuk sistemlerdir. Şimdi Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde var olan hukuk sistemlerini tek tek ele almaya çalışalım.

A. YAHÛDİ HUKUKU

Yahûdilik dini, Arabistan'a dışarıdan gelip, buralara nüfuz eden dinlerin en eskisi olduğu gibi etkisi itibariyle de incelenmesi gereken en önemli dindir.¹⁸⁷ Şehristânî (ö.548/1153), Yahûdi kelimesinin "*hâde*" kökünden "*dönmek*" ve "*tevbe etmek*" anlamına geldiğini ve bu ismin Yahûdilere verilmesinin de Hz. Mûsâ (as)'nın "*Biz sana dönüp yalvardık*" sözü sebebiyle olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁸

Yahûdilik, bilhassa otorite oluşturma noktasında inançtan ziyade, pratiği öne çıkaran bir dindir. Yahûdi geleneğinde tam anlamıyla bağlayıcı ve değişmez bir iman esasları bütününden bahsetmek güçtür.¹⁸⁹

Yahûdilik, bir ahit dini olarak bilinmekte olup¹⁹⁰ Babil Sürgünü'nden sonra millî bir din haline getirilmiştir; ancak bu din, tek Tanrı'ya, vahye dayanan kutsal kitaba ve peygamberlere yer vermesiyle millî dinlerden, millîleştirilip bir ırka tahsis edilmesiyle de ilâhî dinlerden farklı bir durum göstermektedir.¹⁹¹

Yahûdi kavmi, dünya literatüründe "*Yahûdi*", "*İbranî*", "*İsrâiloğulları*" gibi terimlerle adlandırılmaktadır.¹⁹² Esaretten sonra genellikle halk "*İsrâilliler*" diye adlandırılırken, şahıslar birbirine "*Yahûdi*" derlerdi. Böylece onların torunları da günümüze kadar bu isimle adlandırılmışlardır.¹⁹³

İslâm hukukunun Roma hukukundan etkilendiğini iddia eden

¹⁸⁷ Günaltay, *ae*, s. 86.

¹⁸⁸ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ebî Bekr Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Thk: Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru S'ab, Beyrût 1986, I/208.

¹⁸⁹ Gürkan, *ae*, s. 61.

¹⁹⁰ Küçük, *ae*, s. 176.

¹⁹¹ Küçük, *ae*, s. 176.

¹⁹² Küçük, *ae*, s. 177.

¹⁹³ Küçük, *ae*, s. 177.

oryantalistlerden Kremer, Roma kânunlarından İslâm'a geçmiş olan kânunların çoğu, fıkha Yahudiler vasıtasıyla girdiğini iddia eder.¹⁹⁴ Bu iddiayı dile getiren benzer görüştekiler, İslâm'ın ilk devrinde Medîne Yahudilerinin yüksek bir kültüre sahip olduklarını ve bu ilk safhada başlayan fikrî ve manevî te'sirin fetihlerin genişlemesiyle daha da devam ettiğini¹⁹⁵ iddia etmektedirler.

İslâm'ın ortaya çıkmasına yakın dönemde Yahûdiler, Arabistan'ın her tarafına dağılmışlardır. Bunlar birbirine tutkun, gerek bireysel gerekse küçük topluluklar halinde, Akabe Körfezi'ndeki Eyle Limanı'ndan Yemen'in en ücra köşelerine, Medîne'den Bahreyn'e kadar uzanan bölgelere yayılmışlardı. Bunlara Maknâ'da, Vâdi'l-Kurâ'da, Teymâ'da, Fedek'de, Tâ'if'de, kısaca bütün “şehirlerde” olduğu kadar, fuar ve kervanlarda rastlamak da mümkündü.¹⁹⁶

Yahûdiler, ilâhî gerçeklere ulaşma düşüncesinden çok, ırkçı bir kibirli anlayışla dünyevî menfaatleri de esas almışlardır. Bunlar, dini ırkçılık ve çıkarıcılığın aracı olarak kullanarak Tevrât'ın rahmet ve hidayet kaynağı olduğu gerçeğini de yok saymışlardır.

Yahûdilik, her şeyden önce bir “eylem” ve “gelenek” dinidir. Miladî ilk asra kadar din ve iman kelimelerinin tam karşılığı bulunmamaktadır. Yahûdi geleneğini belirleyen temel kıstas ne düşündüğünden ve neye inandığından ziyade, ne olduğun ve ne yaptığın sorusu olmuştur.¹⁹⁷

Yahûdiler, tarih boyunca değişik kültür ve yapının etkisinde kalmalarına rağmen hukûkî geleneklerini korumayı başardılar. Mısır'dan çıkışlarından sonra, Filistin'de neredeyse tamamen Kenanlı oldular. Bâbil'de, bu kez kendilerine olan inançlarını ve eski çağlardaki geleneklerini kaybederek Zerdüş olmuş Mezopotamya insanları tarafından başka bir kültür değişimine daha uğratıldılar. Daha sonra, Helenleştirildiler. Bu uzun sürecin hiçbir yerinde, din ve dinî kültürün tümünden önemli bölümleri hariç, insan ortaya koydukları bir şeyle karşılaşmamaktadır.

¹⁹⁴ Goldziher, “Fıkıh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C:4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 603.

¹⁹⁵ Fuad Köprülü, “Fıkıh”, *İslâm Ansiklopedisi*, c:4, s. 608. Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988 (Wellhausen, Skizzen und Vorarbeiten, IV, 13 v.d).

¹⁹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 552.

¹⁹⁷ Gürkan, *ae*, s.13.

Bununla birlikte, tek tanrı inancını yayacak kapasitede değillerdi. Bunu yapmak yerine en güçlü etnosentrizmi¹⁹⁸ tasarladılar, yazdılar ve yaşadılar.¹⁹⁹

Yahûdiler kendilerini hukuku kayda geçirmeye adadıkları için bütün dönemlerin en büyük hukuka riâyet geleneğini ürettiler. Bununla birlikte, hukukî düşünce, sistematik bir muhakeme metodu veya insanlığın yararı için evrensel bir ahlakî sistem ya da teori üretmediler.²⁰⁰

Yahûdilik, Orta Arabistan'a dışardan gelmiş ve etkili olmuş bir dindir. Buradaki Yahûdi varlığı Kudüs'teki mabedin Romalılar tarafından ikinci kez yıkıldığı M.Ö. 70'lere kadar götürülebilmektedir. Bu istiladan kaçabilen Yahûdiler, Hicaz'a getirdikleri bilgi ve becerilerle Arapları etkilemişlerdir. Araplar arasında Yahûdilik yaygınlaşmadıysa da Yesrib'te Evs ve Hazrec arasında Yahûdiliği kabul edenler olmuştu.²⁰¹

Yahûdiliğin Araplar tarafından kabul edilmemesinin sebeplerine bakıldığında Arapların onlardan aşağı bir derecede kalmak istememeleri, birçok ahkâm ve âyetlerin bedevilerin hayatına uygun olmaması hususlarının yattığı fark edilecektir.²⁰²

B. HİRİSTİYAN HUKUKU

Hiz. İsa (as)'ya İncil'in verildiği ve onunla amel edilmesi gerektiği Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmiştir. Yüce Allah, وَأَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ “içinde hidâyet ve nûr bulunan İncil'i verdik”²⁰³ ve قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ “De ki: “Ey Kitap ehli! Tavrât'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'ân'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz.”²⁰⁴ âyetlerinde buyurarak İncil'i, “hidâyet” ve “nûr” olarak tavsif etmiş, Tavrât, İncil ve Kurân'ı uygulamakla

¹⁹⁸ Etnosantrizm: Millet, ırk veya herhangi bir topluluğa bağlılıktan doğan duygu, asabiyet. (Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay, İstanbul 1994, s. 237)

¹⁹⁹ Farukî, *İslâm Kültür Atlası*, s. 70.

²⁰⁰ Farukî, *ae*, s. 70.

²⁰¹ Moshe Gil, “*The Origins of The Jews of Yathrib*”, *Jerusalem Studies in Arabic and İslâm*, 4(1984), s. 203–224. 206–211. (Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, s. 26.'den naklen).

²⁰² Günaltay, *ae*, s. 89.

²⁰³ Mâide 5/46.

²⁰⁴ Mâide 5/68.

bir değerlerinin olabileceğini, onların varlığının kutsal kitaplara bağlılıkla ortaya çıkacağını zikretmişlerdir.

Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Hristiyanların sayısı Mekke'de yok denecek kadar az olup Medîne'de de durum buna yakındı. Bu sebeple Kur'ân, Hristiyan hukukundan öte onların Hz. İsâ (as) ve Hz. Meryem hakkında ileri sürdükleri inançları eleştirir, hakk olanı²⁰⁵ açıkça ve etraflıca muhataplarıyla paylaşır. Hatta bu konuda *mübâhele*²⁰⁶ olarak da anılan Necran Hristiyanlarıyla lanetleşmeye varan²⁰⁷ ve toplumu ciddî anlamda etkileyen tartışmalar da olmuştur.

C. HANÎF HUKUKU

“Hanîf” kelimesi, Kur'an'da on iki defa geçmekte, hakiki ve saf din sâliklerine isim olarak kullanılmaktadır.²⁰⁸ Hanîflik, Hz. İbrahim dini ve milleti vasfı olarak anlaşılmakla beraber, yalnız ona mahsus değil genellikle müşrikliğin zıttı olarak bütün peygamberlerin tevhid ve ihlâs dininin ünvanı²⁰⁹ olarak kullanılmıştır.

“Hanîf” kelimesi ve hanîfler hakkında zikredilen “sünnet olmak, hac etmek, gusletmek veya namazda kâbeye yönelmek” gibi hususlar hanîfliğin bir parçası olabilir; fakat bir tanesi tam bir hanîf olmayı ifade etmeye kâfi değildir.²¹⁰ “Hanîf” lafzının içine, bu fiillerden yalnız birini yapan değil de, belki hepsini ifa eden kimselerin dâhil olması daha doğru olur. Çünkü bu fiillerden birini veya birkaçını Yahudiler ve müşrik Araplar da tatbik ediyorlardı; fakat onlar, Kur'anın nassı ile asla hanif lafzinâ dâhil edilmemişlerdir.²¹¹

²⁰⁵ Âl-i İmrân 3/60.

²⁰⁶ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَابْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ “Sana (gerekli) bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda sizinle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini (aramızdan) yalan söyleyenlerin üstüne atalım.” (Âl-i İmrân 3/61).

²⁰⁷ Taberî, *Tefsîr*, III, 383.

²⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, “Kur'ân ve Hanîfler”, *AÜİFD*, XI (1963), s. 88.

²⁰⁹ Cerrahoğlu, *am.* s. 92.

²¹⁰ Cerrahoğlu, *am.* s. 90.

²¹¹ Cerrahoğlu, *am.* s. 91.

Kur'ân'da "hanîf" kelimesinin geçtiği âyetlerde²¹² Mekke'deki "hanîfler"le ilgili herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Hadîslerde de Hz. Peygamber (sav)'den önce Mekke'de hanîflerin varlığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.²¹³ Hitti, hanîf dinine mensup olanları putperestlikten memnuniyet duymayan insanlar²¹⁴ olarak tanıtır.

Mekke'de müstakil hanîfler grubunun varlığı sözkonusu edilemez. Hanîflerin siyasî ve dinî bir hareketten uzak birkaç kişinin tevhîde yönelmesi olayı olduğu söylenebilir. Nüfusu on binlere ulaşmış bir şehirde dört kişinin putperestliğe veya herhangi bir düşünceye karşı çıkışı normal görmek gerekir.²¹⁵

Arap yarımadasında, özellikle Hicaz bölgesinde putperestler arasında yaşayan, kendilerine "hanîf" denen kimseler de vardı. Bunlar ne Yahûdi ne de Hristiyan olmadıkları halde Allah'ın varlığına ve birliğine inanır ve dualarında Allah'a yönelirlerdi. Hz. İbrâhîm'in dinini yaşattıklarına inanıyorlardı. Kendilerini tebliğle görevli hissetmemekle birlikte, vahdaniyet inançlarını sürdürmeye çalışıyorlardı.²¹⁶ Nübüvvetten evvel, Hicaz'da bazı kimselerin, haniflerden olduğu söylenir. Bunlar, Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman b. Huveyris, Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi isimlerdir.²¹⁷ Bunlar, yaşadıkları dönemde mevcut olan Yahûdilik ve Hristiyanlık gibi dinlerden hiçbirine iltifat etmemiş, çevrelerindeki putperestlerden ve onların putlarından yüz çevirip Hz. İbrâhîm (as)'in ilâhı olan Allah'a yönelmişlerdir.²¹⁸

Bu bilgilerden hareketle hanîfler, toplumu etkileyen ve hukukî anlamda söz sahibi olan büyük bir topluluk olarak karşımıza çıkmamaktadır. Dolayısıyla hanîf hukuku, önceki hukuk sistemleri kavramı kapsamında toplumu bir bütün olarak etkileyen bir yapıya sahip olmadığı görülmektedir.

²¹² Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; Nisâ 4/125; Nahl 16/120, 123.

²¹³ Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2003, s.198.

²¹⁴ Hitti, *ae*, I,161.

²¹⁵ Çelikkol, *ae*, 196.

²¹⁶ Sarıkçioğlu, *ae*, s. 57.

²¹⁷ Hüseyin Algül, Osman Çetin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay, İstanbul, 1991, I, 90.

²¹⁸ Şaban Kuzgun, "Hanîf", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 38.

D. CÂHİLİYYE HUKUKU

Kur’ân-ı Kerîm’de, Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde câhiliye kavramı kullanılmamış, Medîne döneminde nâzil olan dört âyette²¹⁹ zikredilmiştir. Araplar’ın İslam’dan önceki dönemlerinin “câhiliyye” kelimesiyle ifade edilme sebeplerine bakıldığında şu hususlar dikkat çeker: Bedevîliğin hayat tarzına hâkim olması, medeniyet bakımından geri kalmaları, göçebe hayatı yaşayan kabile topluluklarından oluşmaları, bir dine, bir peygambere ve semâvî bir kitaba sahip bulunmayan insanlar olmalarıdır.²²⁰ Câhiliyye Arapları Allah’ı hakkıyla bilmedikleri, O’na şirksiz iman etmedikleri, gerek ferdî gerekse ictimâî hayat itibariyle bilgiden, nizâmdan, sulh ve sükûndan uzak oldukları, güçlü ve asil sayılanların dâima haklı kabul ettikleri ve adaletten yoksun bir hayat yaşadıkları için bu döneme câhiliye dönemi denilmiştir.²²¹

أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ “Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için kimin hükmü Allah’inkinden daha güzeldir.” âyetindeki²²² “el-câhiliye” lafzından hareketle ilk etapta âyetin Mekke döneminde nâzil olabileceği hususu akla gelebilir; ancak bu âyetin Medîne’deki Yahûdiler hakkında nâzil olduğunu²²³ görüyoruz. Dolayısıyla Cahiliye hukuku, sadece Mekke dönemi ile sınırlı tutmak yerine Kur’ân’ın nüzûlü sürecinde İslâm hukuku dışındaki tüm hukukları kapsadığını söylemek mümkündür.

Cahiliye hukuku ile ilgili tedvin edilmiş kitaplar elimizde mevcut değildir.²²⁴ Cahiliye döneminde hukuku uygulayan hâkimler, tedvin edilmiş bir kânuna, yazılı şerîata veya semâvî kitaplara göre değil örf ve âdetlere göre edindikleri tecrübelere ve ferâsetlerine göre karar veriyorlardı.²²⁵ Cahiliye dönemindeki uygulamalar, cahiliye hukukunun yapısı ile ilgili önemli hususları tespit etmemize yardımcı olmaktadır. Cahiliye dönemindeki hakukî uygulamalar, kabileden kabileye ve

²¹⁹ Âl-i İmrân 3/154; Ahzâb 33/33; Feth 48/26; Mâide 5/50.

²²⁰ Mustafa Fayda, “Câhiliyye” *DİA*, İstanbul 1993, VII, 17.

²²¹ Fayda, am, *DİA*, VII, 17.

²²² Mâide 5/50.

²²³ Rivâyete göre bu âyet, Benû Nadîr ve Benû Kureyza Yahûdileri arasındaki adam öldürme olayından dolayı Peygamberimizden hüküm talep etmeleri ve Peygamberimiz tarafından eşitlik ile hükmedilmesi üzerine Benî Nadîr’in bu eşitlik hükmüne razı olmayarak câhiliye âdeti üzere üstünlük sevdasında bulunmaları sebebiyle nâzil olmuştur. (Bkz. Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1703).

²²⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-Arab kable’l-İslâm*, II. Baskı, by, 1413/1993, V, 470.

²²⁵ Cevad Ali, *ae*, V, 505.

mekândan mekâna farklı olabilmektedir. Kabile reisleri veya eşraftan olan kişilerce yönetilen şehirlerde örf ve âdetlere göre niza konusu olan meseleler çözüme kavuşturuluyordu.²²⁶

Câhiliye hukukunda örf ve âdetlere göre mubah olan ve taklit ettikleri hususlarla çelişmeyen konuları “helâl”; örf ve âdetlerle çelişen hususları da “haram” kabul ediyorlardı.²²⁷

Cahiliye hukukunda “hak” ve “adalet” kavramları kişinin “güçlü” oluşuna ve kuvvetli olmasına, mensubu bulunduğu kabile ve kabiledeki konumuna göre değişebiliyordu.²²⁸ Taraflar, şartlarda anlaşıp üzerinde ittifak ettikleri akitlerde zulüm ve haksızlık görmezlerdi. Üzerinde ittifak edilen ve uygun görülen her şeyi hak ve adalete uygun görürlerdi.²²⁹

Cahiliye hukukunda “kâhin” olarak bilinen din adamları,²³⁰ tanrıların yeryüzündeki sözcüleri olarak mabetlerde insanlar arasında vuku bulan meselelerde hükmediyorlardı.²³¹ Bu arada hâkimlerin kadın veya erkek olmasında herhangi bir fark gözetilmiyor; kadınların verdikleri kararlar, erkeklerinki kadar kabul görülebiliyordu.²³²

Arap kabilelerinde görülen hür ve egemen olma, kendi başına buyruk olma tutkusu, onların büyük ve nizamlı devlet kurmalarına, Yahûdi veya Hıristiyan dinine toptan girmelerine engel olmuştur.²³³

Habeşistan’a hicret eden Müslümanların sözcülüğünü yapan Cafer-i Tayyâr’ın Necâşî’ye hitaben yaptığı konuşmanın içeriğine bakıldığında cahiliye toplumunda yaşayanların durumları açıkça anlaşılmaktadır. Câhiliye hukuku ve bu hukukun uygulamalarına yönelik önemli hususların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı için Hz. Câfer’in konuşmasının tamamını burada zikretmek yerinde olacaktır: "Ey

²²⁶ Cevad Ali, *ae*, V, 471.

²²⁷ Cevad Ali, *ae*, V, 480.

²²⁸ Cevad Ali, *ae*, V, 485–486; Algül, *age*, I, 93.

²²⁹ Cevad Ali, *ae*, V, 522.

²³⁰ Cevad Ali, *ae*, V, 497.

²³¹ Cevad Ali, *ae*, V, 497.

²³² Cevad Ali, *ae*, V, 498.

²³³ Algül, *ae*, I, 93.

hükümdar! Biz bilgisizlik ve barbarlık içinde yaşayan câhiliye halkı idik. Putlara tapıyor, ölü eti yiyor, ahlaksızlık yapıyor, akrabalık bağlarını çiğniyor ve komşuluk haklarını tanıımıyorduk. Güçlülerimiz zayıflarımızı eziyordu. Biz böyle bir yaşantı içinde iken, Allah bize, aramızdan, soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi, Allah'ı bir bilmeye ve ona ibadet etmeye, bizim ve babalarımızın taptığımız taşları ve putları bırakmaya çağırdı. Bize doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akrabalık bağlarına saygı göstermeyi, komşuluk haklarını tanımayı, cinayet ve kan dökmekten vazgeçmeyi emretti. Ahlaksızlık yapmayı, yalancı şahitlik etmeyi, öksüzün malını yemeyi ve namuslu kadınlara iftira etmeyi yasakladı. Bundan başka bu Peygamber bize, sadece Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emretti. Bize namazı, zekâtı ve orucu emretti. Biz de onu tasdik ettik ve inandık. Allah tarafından kendisine bildirilenlere uyduk. Yalnız O'na ibadet ettik. O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize yasakladıklarını bıraktık. Helal kıldıklarını helal kabul ettik; fakat kabilemiz bize saldırdı. Bize işkence yaptılar. Yüce Allah yerine, putlara tapmaya dönmek için bizi dinimizden ayırmaya ve daha önce serbestçe işlediğimiz kötülükleri işlemeye zorladılar. Böylece bize kahır ve zulümle baskı yapıp dinimize inanmaya engel oldukları zaman, senin ülkeneye göç ettik. Seni başkalarına tercih ettik. Senin koruyuculuğunu istedik. Yanında bize zulüm yapılmayacağını umduk".²³⁴

Hiz. Cafer'in yapmış olduğu bu konuşmada Cahiliye toplumunda yaşayanların leş etini yedikleri, öksüzün malını yedikleri, yalan yere şahitlik ettikleri ve güçlü olanların zayıf olanları ezdikleri hususları zikredilmiş ve cahiliye hukukunun uygulamalar ile ilgili olarak önemli ipuçları verilmiştir.

E. ROMA HUKUKU

İslâm hukuku ile etkileşimi çerçevesinde üzerinde en çok durulmuş olan beşerî hukuk sistemi, Roma hukukudur. Özellikle müsteşrikler İslâm hukukunun

²³⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 373–374.

Roma hukukundan etkilenmiş bir hukuk sistemi olduğunu iddia etmiş ve bu kanaat bir zaman oldukça yaygınlık kazanmıştır.²³⁵

Bugün, Roma hukuku denildiğinde akla gelen hukuk sistemi, Iustinianus Kodifikasyonunda (Derlemesinde) toplanmış olan hukuktur.²³⁶ Roma hukuku, M.S. 527–565 yılları arasında hüküm sürmüş olan Doğu Roma İmparatoru Iustinianus’un dünya hukuk tarihi çapında önem taşıyan büyük kânunlaştırma hareketi sonucu yazılı olarak saptanmıştır.²³⁷ Iustinianus, hazırlattığı Roma hukukunun yaklaşık tümünü Latince dilinde yazdırmıştı. Hâlbuki Roma imparatorluğunda konuşulan dil, Yunancaydı.²³⁸ Roma’nın, Mekân bakımından Kur’ân’ın nâzil olduğu coğrafyadan çok uzak bir yerde yer alması ve Roma İmparatorluğunda hazırlanan Roma hukukunun halkın konuştuğu Yunanca yerine Latince dilinde hazırlanmış olması, İslam hukukunun bu hukuktan etkilenmediğinin en önemli göstergesidir.

İslâm fetihlerinin yayıldığı dönemlerde Roma ve İran, herkes tarafından rahatlıkla fark edilecek kadar yaralı ve zayıf iki imparatorluk görünümü veriyordu.²³⁹ Yine Roma hukuku, Lâtincenin resmi dil olmaktan çıkmış olması, Iustinianus (Ö.565)’un İstanbul ve Beyrut mektebi dışındaki bütün hukuk mekteplerini ezmesi, Beyrut’un da M.S. 560 yılındaki deprem yüzünden tahrip olması ve oradaki hukuk mektebinin M.S. 560 yılında kesin olarak yok olması gibi sebeplerle anlaşılması zor bir hal almıştı.²⁴⁰ Şu bir gerçektir ki, ayakta kalmakta zorlanan bir hukukun başka hukukları etkilemesi mümkün değildir. Zira güçlü bir hukuk ancak dili, kültürü, kurumları ve siyasî gücüyle birlikte etken durumunda olabilir, başka hukukları etkileyebilir. Bu şartlar altında Roma hukukunun İslam hukukunu etkilediğini iddia etmek ve bunu dillendirmek önyargıdan başka bir şey değildir.

Arapça, diğer dillere nispetle fazla kelime iktibasında bulunmuş bir dil değildir.²⁴¹ Bu da, hem Arapça dilinin konuşulduğu yerlerin kapalı bir toplum

²³⁵ İkinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s. 28

²³⁶ Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s.16.

²³⁷ Çelebican, *ae*, s.66.

²³⁸ Çelebican, *ae*, s.65–66.

²³⁹ S.V.Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, Çev: Bilge Umar, *İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, c:21, s: 4, İstanbul 1964, s. 1133.

²⁴⁰ Fitzgerald, *am*, s. 1135.

²⁴¹ Fitzgerald, *am* s. 1150.

yapısına sahip olduklarını hem de başta Roma hukuku olmak üzere diğer hukuklardan etkilenmediğini gösterir. Bütün bu iddialara rağmen İslâm hukukunun Roma hukukundan iktibasta bulunduğu görüşü savunanların temsilcileri, kendi iddialarını ispat edebilmiş değillerdir.²⁴²

İslâm hukuku, sistematik hukuk mevzuu olarak Roma hukuku kadar zengin ve çok işlenmiş bir hukuk oluşturmıştır.²⁴³ Hatta İslâm hukukunun teşekkül tarihi hakkındaki tetkikler, Roma hukuku kaynaklarına ait tetkiklerden daha müspet neticeler vermiştir.²⁴⁴

İslam hukuku ile Roma hukuku arasında benzerliklerin bulunması, hiçbir zaman, İslam hukukunun orijinal ve müstakil hüviyetini değiştirecek bir mahiyet arzetmez.²⁴⁵ İki hukuk sistemi arasında rastlanacak bazı benzerlikleri, bu iki hukuk sisteminin birbirlerini etkilemiş olmalarından çok, benzer koşulları ile açıklamanın daha doğru olacağı şeklindeki kanaati²⁴⁶ burada zikretmek yerinde olacaktır.

İslâm hukukunun çağdaşı olan diğer hukuklarla olan etkileşimi konusunda üç tez ileri sürülmüştür:²⁴⁷

a. Goldziher, Von Kremer, Scheldon Amos, Sava Paşa gibi müsteşrikler, İslâm Hukukunun Roma Hukukundan iktibas edilmiş olduğunu iddia etmektedirler.²⁴⁸ Dayandıkları bu iddiaları maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Hz. Peygamber (sav), Şark'ta, Roma'nın hâkimiyeti altında bulunan Suriye bölgesi yoluyla Roma-Bizans Hukukunu öğrenme imkânı bulmuş, bu hukuktan alıntılar yapmıştır.
- Kayseri, İstanbul, İskenderiye ve Beyrut'ta Roma Hukukunu öğreten medreseler ve bu bölgelerde mezkûr hukuku uygulayan mahkemeler vardı, bu merkezler Müslümanların eline geçince Evza'î ve Şafi'î gibi

²⁴² Fitzgerald, *am*, s. 1153.

²⁴³ Fuad Köprülü, "Fıkıh", *İslâm Ansiklopedisi*, c:4, s. 608.

²⁴⁴ E. Lambert, *La fonction du droit civil comparé*, Paris, 1903, s. 393-396. (Fuad Köprülü, "Fıkıh", *İslâm Ansiklopedisi*, c:4, s. 608'den naklen).

²⁴⁵ Köprülü, "Fıkıh", *İslâm Ansiklopedisi*, c:4, s. 611.

²⁴⁶ Çelebican, *Roma Hukuku*, s.38.

²⁴⁷ Hayrettin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 2.

²⁴⁸ Fitzgerald, *am*, s.1129; Zeydân, *ae*, s.62-63.

ilk İslâm hukukçuları bu medrese ve mahkemelerden Roma Hukuku'nu öğrenmiş ve İslâm Hukukuna aktarmışlardır.

- Eskiden Romalıların yönetiminde bulunan bölgelerde Roma Hukuku, halkın örf ve âdetine sızmış, aynı örfü hukuki uygulamalara temel kılan fıkıhçılar yoluyla İslâm Hukukuna geçmiştir.
- Cahiliyye ve Yahudi-Talmûd Hukuku daha önce Roma Hukukundan etkilendiği içinde, bunlardan iktibaslarda bulunan İslâm Hukuku dolaylı olarak Roma Hukukunu da almıştır.
- Bu iki hukuk arasındaki karşılaştırmalar önemli benzerlikleri ortaya çıkarmaktadır; bu da sonrakinin öncekinden aldığını göstermektedir. Bu tezi savunanlara göre İslâm Hukukunun Yahudi hukukundan aldığı kısımlar da aslında Roma Hukukuna aittir, önce Yahudi Hukukuna geçmiş, buradan da İslâm Hukukuna intikal etmiştir.

b. Schacht, S. D. Goitein, S. V. Fitzgerald, H. G. Bousquet gibi bazı müsteşriklerin de aralarında bulunduğu, çoğunu Müslüman hukuk tarihçilerinin oluşturduğu ikinci guruba göre İslâm hukuku, doğuşu itibariyle orijinaldir, vahye dayanır, hiçbir yabancı hukuktan iktibas edilmiş değildir. Etki olmuşsa dahi, daha sonraki dönemlerde²⁴⁹ daha ziyade kamu hukuku alanında ve oldukça sınırlı olmuştur. İslâm hukukunun doğuşunu orijinal görenler, şu hususları delil göstermişlerdir:

- Hz. Peygamber (sav), okur-yazar olmadığı gibi Roma Hukukunun yazıldığı dilleri de bilmezdi. Sekiz yaşında bir çocuk iken yaptığı seyahat sayılmazsa Suriye'ye 24 yaşında gitmiş ve 15 gün kadar kalmıştı, böyle bir gence onbeş günde Roma Hukuku öğretilemezdi.
- Iustinianus 529 yılında bir emirname ile Roma, İstanbul ve Beyrut dışındaki medreseleri kapatmıştı. Roma medresesini Müslümanlar hiç fethetmediler. İstanbul, ancak 1453'te fethedildi. Beyrut medresesi ise İslâm fethinden çok önce tarihe karışmıştı. Ayrıca İslâm, gayr-i müslimlere hukuk seçme hakkını vererek kendi mahkemelerinde yargılanma olanağını getirmiştir.

²⁴⁹ Bkz. Joseph Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law)*, Çev: Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara Üniv İlahiyat Fak Yay, Ankara 1986, s. 31.

- İlk fıkıh âlimlerinden hiçbirinin Roma Hukukunu bildikleri ve çalışmalarında bu hukuka atıf yaptıkları sabit değildir. İslâmın fethettiği ülkelerde yaşayan örf ve adetler yoluyla tesir, sınırlı ve İslâmın amaçlarına ve talimatına uygun olmak kaydıyla mümkün ise de bunu, yalnızca Roma Hukukuna inhisar ettirmek vakıya uygun düşmemektedir; bu manada daha ziyade cahiliye hukuku ve kısmen Sasani hukukundan söz etmek daha yerinde olur. 14 Ayrıca bu tesir, bir hukukun asliyyetine (özgünlüğüne) hâlel getirmez.
- Talmûd yoluyla tesir iddiası tutarsızdır; çünkü Roma-Bizans hukuku üçüncü asırdan sonra Talmûd'dan etkilenmiş, bunun aksi varit olmamıştır. Ayrıca Talmud hukuku ile fıkıh arasındaki cüz'i ve muhtemelen tesadüfî benzerlikler karşısında daha çok ve önemli farklılıklar mevcuttur.
- Roma Hukuku laik karakterli olup eşhas, eşya ve kaza bölümlerine ayrılmaktadır. Fıkıh vahye dayanır, ibadet, muamelât ve ukûbât taksimini benimsemiştir.²⁵⁰

c. İslâm hukuku ile Roma hukuku arasındaki etkileşim üzerinde ortaya atılan diğer bir tez ise İslâm hukukunun başka bir hukuktan etkilenmediği, aksine daha sonraki dönemlerde İslâm hukukunun İspanya'da Arapçadan Latince diline tercüme edilmesi yoluyla Roma hukukunu etkilemiş olmasıdır.²⁵¹

Roma hukukunda hukukî şekillerin ortaya çıkmasında ticarî hayatın giderek önem kazanması etkin iken, İslâm hukukunda bütün davranış şekillerine dinî kuralların tatbikini gerektiren husus ile sayıları giderek artan Müslümanların dine bağlılık konusu etkili olmuştur.²⁵²

Bir hukukun bir başka hukuktan etkilenip etkilenmediğini anlayabilmek için ortaya çıktığı ilk dönemlerine bakmak gerekir. İlk dönemlere bakıldığında İslam hukukunun Hz. Peygamber (sav) dönemindeki oluşumu orijinaldir. Dolayısıyla

²⁵⁰ Hamidullah, *İslâm Fıkıhı ve Roma Hukuku*, Trc: Kemal Kuşçu, İstanbul 1964, 14–17; Abdülkerîm Zeydan, *el-Medhal li dirâseti'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût, 1982, s.62-63; Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s.28.

²⁵¹ Zeydân, *ae*, s.75.

²⁵² Schacht, *ae*, s. 212.

iddialara cevap verilirken buna mutlaka riayet etmek gerekir. İslam hukukun farklı hukuklardan etkilendiğini iddia edenler dört halife ve sonrasında meydana gelen bazı gelişmeleri örnek gösterirler. Hâlbuki İslam hukukunun Hz. Peygamber (sav) zamanında ortaya konulan prensiplerinin vahiy menşeli olduğu ve bu dönemin esas alınması gerektiği hususu mutlaka esas alınmalıdır.

Mekke ve Medîne’de okur-yazar sayısının parmakla sayılacak kadar az olmasını da dikkate alarak Roma Hukukunu okuyacak veya tetkik edecek kimsenin olmaması İslâm hukukunun özgünlüğünü ortaya koyar. Ulaşım imkânlarının kısıtlılığı da Roma hukukunun İslâm hukukunu etkilediği tezini çürütmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber (sav) döneminde İslâm hukuku, beşerî bir hukuk olan Roma hukukunu değil Yahûdi hukukunu muhatap almıştır.

IV. KUR’ÂN’DA EVVELKİ ŞERİATLARLA BAĞLANTILI OLARAK GEÇEN BAZI HUKUKÎ KAVRAMLAR

Kur’ân-ı Kerîm, bir hukuk kitabı olmamakla birlikte hukukî meselelere kaynaklık edecek kadar yüce bir kitaptır. Kur’ân’da itikâd, ibâdet, ahlâk, muâmelât, ukûbât ve benzeri konular başta olmak üzere Hz. Âdem’den itibaren gelmiş olan peygamberlerden örnek getirerek, geçmiş şeraitlere atıfta bulunarak ahlâklı bir toplum oluşturmak ister. Bu çerçevede Kur’ân’ın zikrettiği “*hudûdullâh*”, “*sünnetullâh*”, “*hüknullâh*” ve “*şir’a*” ile “*minhâc*” kavramlarını ele alarak önceki şeraitlerle olan ilişkileri, Kur’ân’da geliş şekilleri üzerinde durulacaktır.

A. HUDÛDULLÂH

“*Hudûd*” lafzı, Kur’ân’da 14 defa geçer. Bu lafız, mirasla ilgili âyetlerden sonra,²⁵³ olgun mü’minlerin özellikleri anlatılırken,²⁵⁴ orucun başlangıç ve bitiş zamanlarını netleştirirken²⁵⁵ ve Tebuk Savaşına katılmayanlar anlatılırken²⁵⁶ zikredilmiştir.

²⁵³ Nisâ 4/13–14.

²⁵⁴ Tevbe 9/112.

²⁵⁵ Bakara 2/187.

²⁵⁶ Tevbe 9/97.

Nesefî (ö.710/1310), Bakara sûresinin 187. âyetinde geçen *تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا* “Bu, Allah’ın hudûdudur, yaklaşmayın.” *فَلَا تَقْرُبُوهَا* “muhafeft ederek veya değıştirerek Allah’ın çizdiği sınırı aşmayın” şeklinde açıklamıştır.²⁵⁷ Bu açıklama, Müslümanların Yahûdiler gibi Allah’ın ahkâmına muhafeft ederek veya onu değıştirerek hadlerini aşmamaları gerektiğini de ortaya koyar.

Hudûd kelimesinin geçtiğı âyetlerin önemli bir kısmında hukûkî müeyyidelere de konu olabilecek dinî-ahlâkî hükümler kastedilmiştir.²⁵⁸ Nitekim oruçlu için yasak olmayan ve yasak olan fiillere,²⁵⁹ mirasçılarının miras paylarını belirleyen hükümlere,²⁶⁰ zihâr yemininde bulunan kimse için gerekli görülen üç kademeli kefâret hükümlerine,²⁶¹ evlilik birliğinin sona ermesinin ardından kadınlar için öngörülen iddet yükümlülüğüne ve süknâ hakkına²⁶² *hudûdullâh* denilmiş ve bunlara riâyet edilmesi istenmiştir.²⁶³

Tevrât hükümleri ağır ve çetin olduğundan İsrâiloğulları, bunları kabule yanaşmamış, Yüce Allah da Tûr Dağını üzerlerine kaldırarak onları tehdit etmiş, dağın durumunu görünce hepsi düşüp sol kaşları üzerine secdeye kapanmışlardır.²⁶⁴ Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığında ise insanların fitratına ağır gelecek herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Bakara sûresinin 185. âyetinde gelen “*Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.*” prensibi, bunu açıkça ortaya koymaktadır. Emredilen hükümlerin yerine getirilmesi için Yüce Allah, inananları Allah’ın koymuş olduğu sınırlara/hudûdullâha riâyet etmeye davet etmektedir.

“Hudûd” ifadesinin geldiğı âyetlere bakıldığında bu lafızdan hemen sonra gelen *فَلَا تَعْتَدُوهَا* , *فَلَا تَقْرُبُوهَا* lafızlarıyla Allah’ın koyduğu sınırı muhafaza etmenin ehemmiyeti de vurgulanmış bulunmaktadır. Evliliğin devamı esas olmakla birlikte boşama vuku bulması halinde bununla ilgili hükümler konulmuş, konulan bu hükümler “*hudûdullâh*” olarak tavsif edilmiştir. *الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ*

²⁵⁷ Nesefî, *Medârik*, I, 189.

²⁵⁸ Ali Bardakoğlu, “Had”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 547.

²⁵⁹ Bakara 2/187.

²⁶⁰ Nisâ 4/12–14.

²⁶¹ Mücâdele 58/2–4.

²⁶² Talâk 65/1.

²⁶³ Bardakoğlu, am, *DİA*, XIV, 547.

²⁶⁴ Elmalılı, *Hak Dîni*, III, 2321.

بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ . فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

âyetlerine²⁶⁵ bakıldığında *hudûdullâh* lafzının 6 defa zikredildiği görülecektir. Bu âyetlerde boşanmanın üç talakla gerçekleşmesi ile birlikte kadın, başka bir kocayla nikâhlanmadıkça tekrar eski kocasına dönmesinin imkânsızlığı vurgulanmakta ve Allah'ın hudûdunu çiğnememeleri için *hudûdullâh* lafzı tekrar üslûbu ile zikredilmiştir. Boşanmadan sonra tekrar bir araya gelme isteklerinin de ancak *hudûdullâh* gözetilirse gerçekleşebileceği aktarılmıştır.

Hülasa, *hudûd* lafzına genel olarak bakıldığında miras, talak, oruç, zihâr kefareti ve iddet gibi korunmaya muhtaç durumda olan kadınlar ile ilgili ahkâmı odaklı âyetlerde zikredilmiş ve böylece Müslümanların toplumda dışlanan ve mağdur edilen kadınlar için duyarlı olması gerektiği hususu, bu önemli kavramla aktarılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın çizdiği sınır olan “*hudûdullah*” ile tarih boyunca insanlık için gerekli olan hukukî esasları ele almıştır.

B. SÜNNETULLAH

Sunnet kelimesi Kur'ân'da tekil formuyla, çeşitli terkiplerde yer almak sûretiyle, 14 defa kullanılmıştır. Bunlardan sadece sekizi *sunnetullâh* şeklindeyken²⁶⁶ diğerleri “*sunnetunâ*”, “*sunnetu men kablenâ*” ve “*sunnetu'l-evvelîn*” gibi isim tamlamalarında yer almaktadır. “*Sünnetu'l- evvelin*” olarak²⁶⁷ 4 defa geçer. “*Sünne*” olarak²⁶⁸ da bir defa gelirken “*sunen*” olarak ise²⁶⁹ 2 defa geçer.

²⁶⁵ “(Dönüş yapılabilir) boşama iki defadır. Sonrası, ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır. (Evlilikte) tarafların Allah'ın belirlediği ölçüleri koruyamama endişeleri dışında kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şeyi geri almanız, sizin için helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetmeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de günah yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir. Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçüleridir.” (Bakara 2/229–230).

²⁶⁶ Ahzâb 33/38, 62; Fâtır 35/43; Gâfir 39/85; Fetih 48/23.

²⁶⁷ Enfâl 8/38; Hicr 15/13; Kehf 18/55; Fâtır 35/43.

²⁶⁸ İsrâ 17/77.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/137; Nisâ 4/26.

Sunnetullah, Allah'ın hikmeti gereği gerek âlem gerekse ümmetler hakkındaki her fiilinde, aldığı her tedbirde izlediği yola denir.²⁷⁰ Sunnetullah, “Allah'ın öteden beri süregelen ve sürecek olan, kendine özgü, değişmeyen bir davranış tarzı²⁷¹” olarak da anlaşılmaktadır. Arap toplumu *sünnet* kelimesinden orijinal, sürekli ve belli bir standarda oturmuş (iyi-kötü) davranış biçimlerini de kastetmiştir.²⁷²

İçinde sünnet kelimesinin yer aldığı Kur'ân ifadelerinden biri²⁷³ hariç geri kalanların tümünün, *sünnetullah* ile anlamdaş kabul edilmiştir.²⁷⁴

Şüphesiz ki peygamberler, gönderildikleri dönemin insanlarına rehberlik etmek, onları zulüm ve şirk karanlığından kurtarmak için gönderilmişlerdir. Bütün peygamberler Allah tarafından gönderilmiş ve birbirlerini desteklemek için tek olan Allah'a bağlılıkta insanları tevhide davet etmişlerdir. Geçmişini tanımadan geleceği inşa etmek mümkün olmadığından Kur'ân-ı Kerîm, hayırlı bir toplum olmak isteyen Müslümanlara evvelki şerîatlara, geçmişte yaşananlara mutlaka bakılmasını, Müslümanların vuku bulmuş olaylardan ders çıkartmaları gerektiğini bildirmiştir.

İslâm öncesi şerîatlar, belli bir toplum için belli bir zamanda ve belli bir mekânda gelir ve muhatap kabul ettiği insanların ihtiyaçlarına cevap verirlerdi. Bu, tıpkı suların buharlaşıp göğe yükselmesi, sonra da şartların tahakkuk etmesi durumunda *sünnetullah* gereği yağmurun yağması gibidir.²⁷⁵ Bütün insanları yaratan Yüce Allâh tek olduğuna göre yarattığı insanların fıtratına uygun olacak olan hususları da sünnetullâh gereği peygamberler vasıtasıyla bildirmiştir.

²⁷⁰ Mûsâ Carullah Bigiyef, *Kitâbu's-Sünne*, Çev: Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000, s. 5.

²⁷¹ Ömer Özsoy, *Sünnettullah*, Fecr Yay, Ankara 1999, s.53.

²⁷² Özsoy, *ae*, s.53.

²⁷³ Nisâ 4/26.

²⁷⁴ Özsoy, *ae*, s.61.

²⁷⁵ Demirci, *Vahiy Gerçeği*, s. 95.

C. HUKMULLAH

Kur’ân-ı Kerîm’de H.K.M. ve iştikakı 77 defa geçer. *Hüküm* ise otuz yerde zikredilir. Kur’ân’da hüküm Allah’a, peygamberlere ve insanlara nispet edilmiştir.²⁷⁶

Hukmullah lafzı ise sadece iki defa geçer. Bunlardan birincisi وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ “Yanlarında, içinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrât varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar?”²⁷⁷ âyeti iken, diğeri ise ذَلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يُحْكُمُ بَيْنَكُمْ “Bu, Allah’ın hükmüdür. O, aranızda hüküm veriyor.” âyetidir.²⁷⁸ Bu âyetlerde Yüce Allâh, gönderdiği kitaplar aracılığıyla insanların anlaşmazlığa düştükleri konularda problemi çözecek hükümler indirdiğini beyan ederken diğer taraftan indirilmiş olan Tevrât’ta Allah’ın hükümleri yer almasına rağmen onu bırakıp Hz. Peygamber(sav)’in hakemliğine başvurmalarını da eleştirdiği görülecektir.

Kur’ân-ı Kerîm, zinâ haddinde cezayı uygulayacak olanlardan bahsederken وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın.*²⁷⁹ buyurmaktadır. Bu âyette gelen “Allah’ın dininde” ifadesinin, “Allah’ın hükmünde” şeklinde anlaşılması,²⁸⁰ Allah’ın koymuş olduğu hükümlerin dinin kendisi ile eşdeğer olduğunu vurgulaması açısından dikkate değerdir.

Yahûdilerin Medîne’de, şerîat sahibi olmalarına rağmen inanmadıkları bir peygamberin şerîatına başvurmaları, onun hükmüyle amel etmeye kalkışmaları çok anlamlıdır. Bilindiği üzere zinâ etmiş olan bir kadını recm cezasından kurtarmak ve daha hafif bir ceza ile geçiştirmek isteyen Yahûdiler, Hz. Peygamber (sav)’e

²⁷⁶ İlyas Üzümlü, “Hüküm”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 464.

²⁷⁷ Mâide 5/43.

²⁷⁸ Mumtehhine 60/10; Ayrıca bkz. Bakara 2/213; Âl-i İmrân 3/23; Nisâ 4/60; Mâide 5/42–50; En’âm 16/14. âyetler.

²⁷⁹ Nûr 24/2.

²⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmi’u li ehkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, by 1414/1993, VI, 153.

başvurmuştur. Bunun üzerine nâzil olan âyetle Yüce Allah, bu ilginç çelişkiyi Hz. Peygamber (sav)’e hitaben ortaya koymaktadır.²⁸¹

D. ŞİR’A VE MİNHÂC

Kur’ân-ı Kerîm’de, Ş.R.A. kökünden beş lafız geçmektedir. Lügatta, “beyan etmek, ortaya koymak” anlamına gelir. “*Şereallahu kezâ*” yani “Allah onu yol, gidişat kıldı” anlamında kullanılır.²⁸² *Şerea* kökünün günlük Arap dilinde oldukça geniş bir kullanım alanı vardır.²⁸³

Şir’a, *şeria*, *meşraa*, lügatta “bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek” veya “almak için gidilen yol” demektir. İnsanların ebedî hayata ve gerçek saadete ermesi için Yüce Allah’ın vaz’ ettiği hükümlere istiâre yoluyla isim verilmiştir ki bu da, “din” demektir.²⁸⁴ Şerîat, bir yoruma göre itikad (inanç), ahlâk ve amelle ilgili bütün hükümleri kapsadığı için dinle eş anlamlıdır.²⁸⁵ Kur’ân, burada hitap ettiği insanların en çok kullandıkları ve onunla ne kastedildiğini çok iyi bildikleri bir kelimeyi kavramlaştırmaktadır.²⁸⁶

Şerîatların ortak oldukları noktaları olsa da farklı oldukları noktaları daha çoktur.²⁸⁷ Hz. Muhammed (sav)’in kendinden önceki peygamberlerin şerîatlarını aynen tebliğ etmiş olması, onlara sahip çıkması tesadüf değildir.²⁸⁸ “*Allah, size (hükümlerini) açıklamak, size, sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tövbelerinizi kabul etmek istiyor. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”²⁸⁹ “*İşte, o peygamberler, Allah’ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu yola uy.*”²⁹⁰

²⁸¹ Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, VI, 327.

²⁸² es-Seyyîd eş-Şerîf Ali b. Muammer el-Curcânî, *et-Ta’rifât*, Dâru’s-Surûr, Beyrût ts, s. 55.

²⁸³ İsmail Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı*, Ankara Okulu, Ankara 2002, s. 92.

²⁸⁴ Elmalılı, *Tefsîr*, II, 1697.

²⁸⁵ *Kur’ân Yolu*, II, 286.

²⁸⁶ Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı*, s. 92.

²⁸⁷ Seyfuddîn Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1403/1983, IV, 200.

²⁸⁸ Muhammed Abdullah Draz, *Kur’ân’a Giriş*, Çev: Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara 2000, s. 70.

²⁸⁹ Nisâ 4/26.

²⁹⁰ En’âm 6/90.

Yüce Allâh, “Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh’a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhîm’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini size de din kıldı; fakat senin kendilerini çağırdığın şey (İslâm dini), Allah’a ortak koşanlara ağır geldi. Allah, ona dilediğini seçer. İçtenlikle kendine yönelenleri de ona ulaştırır.” âyetinde²⁹¹ tüm peygamberleri; Hz. Nûh (as)’u, Hz. İbrâhîm (as)’i, Hz. Mûsâ (as)’ı ve Hz. İsâ (as)’ı ismen zikrederek onlara gönderilen dinin Hz Muhammed (sav)’e de gönderildiği hususundaki birliğe işaret etmiştir.

لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا “Her birinize bir din yolu ve bir yol yöntem verdik”²⁹² âyetinde "din yolu" olarak tercüme edilen *şir'a* kelimesi *şerîat* ile eş anlamlıdır.²⁹³ *Minhâc* da, Kur’ân’da sadece bir defa yukarıda zikri geçen âyette geçer. Burada gelen *nehc*, “apaçık yol” demektir.²⁹⁴ Âmidî (ö.631/1233)’ye göre âyette geçen “*şir’a*”, *şerîat*; “*minhâc*”, yol anlamına gelir.²⁹⁵ Her milletin mensup olduğu peygambere indirilen özel hükümler birer *şir'a*; Allah'a, peygamberlere, ahirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve müttefik oldukları usûl de *minhâc*dir.²⁹⁶

Elmalılı, *şir'a* ile *minhâc*ın bir mânâdan ibaret olup te’kit için tekrar edildiğine ve her ikisinden de maksadın "din" demek olduğunu söyleyenlerin yanlışlığına dikkat çekerek şöyle demektedir: “Âyette *şir'a* ve *minhâc* bir mânâdan ibaret değildir. *Şir'a*, zamanların ve zeminlerin, ahvâlin değişmesiyle değişebilen dinin fûrûu; *minhâc* da daima sabit, açık ve devamlı olan dinin asıllarıdır ki, *şir'a* bunun şubeleri ve çeşitleri demektir.”²⁹⁷

Yüce Allâh, ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ “Sonra da seni din işi konusunda açık bir yola koyduk. Sen ona uy, bilmeyenlerin heva ve heveslerine uyma.” âyetinde,²⁹⁸ kesin delillerle Hz. Peygamber (sav)’in kendisine

²⁹¹ Şûrâ 42/13.

²⁹² Mâide 5/48.

²⁹³ Kur’ân Yolu, I, 286.

²⁹⁴ Râğib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur’ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts, s. 506.

²⁹⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, IV, 200.

²⁹⁶ Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1698.

²⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1698.

²⁹⁸ Câsiye 45/18.

verilen şerîata uyması gerektiği hatırlatılmaktadır.²⁹⁹ Nüzûl sürecinin Mekke döneminde nâzil olan bu âyet, şerîata ittiba konusunda Hz. Peygamber (sav)’e kararlı olması ve sebat etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Yüce Allâh, *لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَى رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٌ* “Biz her ümmet için uygulayacağı bir ibadet yolu verdik. O hâlde, din işinde seninle asla çekişmesinler. Sen Rabbine davet et. Çünkü sen hiç şüphesiz hakka götüren dosdoğru bir yol üzerindesin.” âyetinde³⁰⁰ de, her ümmet için dinî kurallar belirlenmiş olduğuna değinerek, öncelikle Allah tarafından toplumların şartlarına ve beşerî gelişmelere göre farklı dinî hükümlerin bildirilmiş olduğu gerçeğine dikkat çekmektedir. Bu gerçeğin göz önünde bulundurulması halinde Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed (sav)’in peygamberliğini yadırgamamaları ve bu noktadan hareketle bir tartışmaya girmemeleri gerekirdi. Bu husus kabul edildikten sonra geriye onun getirdiği mesajın sahih bir kaynağa dayanıp dayanmadığı ve doğru yola çağrıda bulunup bulunmadığı meselesi kalır ki, âyetin devamında bu noktaya açıklık getirilmiştir.³⁰¹

İncil veya Hz. İsâ (as)’nın sünneti ile hükmü kaldırılmamış olan Tevrât hükümleri Hristiyanların şerîatı olduğu gibi, Kur’ân ve Hz. Muhammed (sav)’in sünneti ile hükmü kaldırılmamış olan Tevrât ve İncil’in hükümleri de Müslümanların şerîatı³⁰² hükmündedir.

V. KUR’AN VE TEVRÂT’IN MÜŞTEREK GÖRDÜĞÜ EVRENSEL İLKELER: ON EMİR

Hz. Mûsâ (as)’ya Sina Dağı’nda vahyedilen On Emir, Tevrât’ın iki ayrı bölümünde geçmektedir.³⁰³ Bu On Emir, Yahûdilerin temel prensiplerini içinde barındırır. Hz. Mûsâ, Sina Dağı’ndan indiğinde iki taş tablet (levha) üzerinde yazılı olarak bu emirleri getirmiştir.³⁰⁴ Bu on emirden ilk dördü insan-Allah ilişkisinin hangi çerçevede olması gerektiğini; diğer altısı ise insan-çevre ilişkisinin biçimini

²⁹⁹ Neseffî, *Medârik*, IV, 200.

³⁰⁰ Hac 22/67.

³⁰¹ *Kur’ân Yolu*, III, 751.

³⁰² Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1699.

³⁰³ Çıkış XX/1–17; Tesniye V/6–21.

³⁰⁴ Küçük, *ae*, s. 189.

belirlemektedir.³⁰⁵

Hz. Mûsâ'ya vahyedilen on emri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Allah benim.

2- Benden başka tanrın olmayacak. Boşlukta, yerin üstünde veya altında, denizlerin derinliklerinde mevcut olan varlıkların resimlerini yapmayacak, onlara hiçbir sûrette tapmayacaksın.

3- Allah'ın ismini boş yere ağzına almayacaksın.

4- Cumartesi (sebt) gününü daima hatırlayıp onu kutsal kılacaksın. Haftanın altı gününde çalışacak yedincisinde istirahat edeceksin. Cumartesi günü, Allah'ına tahsis edilmiş umûmî dinlenme günüdür. O gün, ne sen, ne oğlun, ne kızın, ne uşağın, ne de hayvanın, kısaca hiçbiriniz çalışmayacaktır.

5- Anne ve babana hürmet edeceksin.

6- Öldürmeyeceksin.

7- Zinâ yapmayacaksın.

8- Çalmayacaksın.

9- Yalan şهادette bulunmayacaksın.

10- Hiç kimsenin evine, barkına, karısına, hizmetçisine, öküzüne, eşeğine velhasıl sana ait olmayan bir şeye göz dikmeyeceksin.³⁰⁶

Kur'ân, daha önce nâzil olan ilahî kitaplarda asliyeti muhafaza edilen bazı meselelere muvafakat etmektedir.³⁰⁷ Bunun en açık misâli, yukarıda geçen on emirle

³⁰⁵ Adam, am, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 212.

³⁰⁶ *Kitab-ı Mukaddes*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997, a.y.

³⁰⁷ İdris Şengül, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, s.175.

ilgili hususlara³⁰⁸ bakıldığında görmek mümkündür. Bu da, semâvî dinlerin evrensel anlamda müşterek gördüğü meselelere öncülük etmektedir.

Tevrât'ın on emri olarak bilinen hususlar, bugünkü pozitif hukukun olmazsa olmaz kurallarıdır. Kur'ân-ı Kerîm, bunları ilga etmemiş, yalnızca yasaklarla ve yiyeceklerle ilgili olarak birtakım kolaylaştırmalar getirmiştir.³⁰⁹ Kur'ân'a baktığımızda bu hükümler, şu şekilde zikredilmiştir: *“(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zinâ ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı olmadıkça, Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.” Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah’a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt alasınız diye emretti. İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınasınız diye emretti.”*³¹⁰ Bu âyetlerde sıralanan hususlar, Hz. Mûsâ (as)’ya emredilenler olduğu ifade edilmeksizin doğrudan Hz. Muhammed (sav)’e hitâben zikredilmiştir.

İbrâhîmî dinlerdeki hükümlerin ortak özelliklerini ve benzerliklerini, bir kültür transferi, kültürel etkileşim, ödünç alma ya da taklit sonrasında oluşmuş orijinalikten yoksun bir yapılanma olarak görmek yerine, aynı kaynaktan beslenen mukaddes kültürel mirasın birbirini tasdik eden tezahürleri olarak değerlendirilmek daha doğrudur.³¹¹

³⁰⁸ Mâide 5/45; En’âm 6/151–152; Ayrıca karşılaştırmak için bkz Çıkış 20/12–17, Tesniye 5/16–21.

³⁰⁹ Salih Akdemir, “Örf ve Adetlerin Dini Hayattaki Yeri”, *Güncel Dini meseleler İstişare Toplantısı-I*, DİB Yay, Ankara 2004, s.153.

³¹⁰ En’âm 6/151–153.

³¹¹ Güler, “İbrâhîmî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu”, *Ondokuz Mayıs Üniv, İlahiyat Fak. Dergisi*, S: 12–13, Samsun 2001 s. 184.

26 Ocak 1997’de The Sunday Times, kendi muhabirlerinin *On Emir* hakkında yaptığı bir araştırmada Anglikan Kilisesi din adamlarından rastgele seçilen iki yüz üye, İngiltere papazlarının üçte ikisinin On Emrin tamamını savunmadığını ortaya koymuştur. Bunlar sıradan Hristiyanlar bile değil papazlardı.³¹² Bu araştırma, ehl-i kitabın kutsal metinler üzerinde yaptıkları tahrifatın, günümüzdeki bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün peygamberler, ana ilkeleri aynı olan bir dine bağlı kalırken, zaman, mekân ve şartlara bağlı değişiklikleri olan şerîatlara sahip olabilirler. İnsanlık tarihi boyunca bir tekâmül söz konusu olduğuna göre sonra gelen kitapların öncekilerden daha müttekâmil ve daha kapsamlı olması gerekir.³¹³

Kur’ân-ı Kerîm, önceki hukuk sistemlerine bakarken, onlara karşı tutum sergilerken onları kökten reddetmemiştir. Başta şirk olmak üzere toplumu rencide eden, kamu ve kişi hukukunu yok sayan hususlarda önceki hukukların ortaya koyduğu tepkiye destek vermiş ve bu hususları korumuştur.

VI. KUR’ÂN’DA “EHL-İ KİTAP” KAVRAMI

“*Ehl-i kitap*” kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de 31 defa geçmekte olup bunların tümü Mekke döneminin sonları ile Medîne döneminde inen âyetlerden oluşmaktadır.³¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de *ehl-i kitap* terimiyle birlikte *ehlü’z-zikr*³¹⁵ ve ‘*utu’l--ilm*³¹⁶ şeklindeki ifadeler de aynı anlamda kullanılmıştır. “Ehl-i kitap” kavramının geçtiği tüm âyetlerde “*kitap*”tan maksad, “Tevrât veya İncil” veya “her ikisi”dir.³¹⁷ *Ehl-i kitap* kavramı genellikle kendilerine semâvî kitab verilen Yahûdi ve

³¹² Muhammed Mustafa A’zamî, *Kur’ân Tarihi*, Çev: Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yay, İstanbul 1996, s. 90.

³¹³ *Kur’ân Yolu*, I, 287.

³¹⁴ Kaya, am, *DİA*, X, 516.

³¹⁵ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجُلًا نُوحِي إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” (Nahl 16/43). Ayrıca bkz. Enbiyâ 21/7.

³¹⁶ قُلْ آمِنُوا بِهٖ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا “De ki: “Ona ister inanın, ister inanmayın. Şüphesiz, daha önce kendilerine ilim verilenler, Kur’an kendilerine okunduğunda derhal yüzüstü secdeye kapanırlar.” (İsrâ 17/107).

³¹⁷ İsfahânî, ae, s. 425.

Hristiyanlardır.³¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm, Yahûdileri *ehl-i kitap* kabul etmekte, onlara kitap verildiğini bildirmektedir. Ku'ân-ı Kerîm'de Hz. Mûsâ (as)'ya indirilen Kitab'ın İsrâiloğulları'na miras bırakıldığı,³¹⁹ Allah tarafından indirildiği³²⁰ ve Hz. Dâvud (as)'a Zebûr'un verildiği³²¹ bildirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de *ehl-i kitap* olarak daha çok Yahûdiler ve Hristiyanlar üzerinde durulmuştur. Özellikle Yahûdilere, Arabistan yarımadasında önemli bir nüfusa sahip oldukları ve Müslümanların Medîne döneminde en yakın temasta bulundukları grup olduğu için daha fazla yer verilmiştir. Çalışmamızda “nüzûl süreci” ve “önceki hukuk sistemleri” ifadelerini birlikte düşündüğümüzde *ehl-i kitap* kavramının kimleri kapsadığı ile ilgili bir kanaat hâsıl olacaktır.

Ehl-i kitap kavramının kapsamına Yahûdi ve Hristiyanlar dışında başkalarının girip girmediğine bakıldığında ilk etapta Mecûsîler ile ilgili tartışmaları görmek mümkündür. Zerkeşî (ö.794/1391), Hz. Peygamber (sav)'in "*Mecûsîlere ehli kitap muamelesi yapınız*"³²² hadîsini şöyle yorumlamıştır: Hz Peygamber (sav), cizye konusunda ehl-i kitap gibi davranmayı uygun görmüş, ancak kestiklerini yemeyi ve kadınlarıyla evliliği yasaklamıştır.³²³ İbnu Müseyyeb (ö.94/712) ise Mecûsîlerin kestiklerini yemede sakınca olmadığını bildirmiştir.³²⁴ Nüzûl sürecinde Mekke veya Medîne civarında Mecûsîlerin bulunmaması, Kur'ân'ın *ehl-i kitap* kavramına yüklediği anlamı anlamamıza önemli bir ipucu vermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dini dışında Yahûdilik, Hristiyanlık, Sâbiîlik ve Mecûsîlik müstakil birer din olarak şöyle zikretmiştir: “*Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir. Çünkü Allah, her şeye*

³¹⁸ Ulutürk, *ae.*, s. 7.

³¹⁹ Mü'min 40/53.

³²⁰ Mâide 5/44.

³²¹ Nisâ 4/163; İsrâ 17/55.

³²² Muhammed b. Abdalbâkî b. Yûsuf ez-Zurkânî, *Şerhu'z-Zurkânî Alâ Muvattai'l-İmâm-ı Mâlik* Thk: Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1427/2006, II, 183.

³²³ Zurkânî, *ae.*, II, 183; Kaya, *am*, *DİA*, X, 517.

³²⁴ Zurkânî, *ae.*, II, 83.

şahittir.”³²⁵ Bu âyet-i kerîmede kimlerin ehl-i kitap olduğu hususu anlaşılmamakta, sadece adı geçen dinler ismen zikredilmiştir. Bu arada Kur’ân-ı Kerîm’de *Mecûsî* kelimesi, sadece bu âyette geçer.

Medîne dönemi ile birlikte Yahûdiler, İslâm dininin önemli muhataplarından biri olmuşlardır. Kur’ân-ı Kerîm, bu hususu dikkate alarak Hz. Mûsâ (as)’dan ve ona verilen kitapla birlikte Yahûdilerden yoğun bir şekilde bahsetmektedir. Bu arada Kur’ân-ı Kerîm’de kıssa olarak en çok tekrarlanan kıssanın Hz. Mûsâ (as) ile ilgili olan olduğunu zikretmek gerekir.

Kur’ân-ı Kerîm, gerektiğinde *ehl-i kitabı* eleştirmiştir; ancak Kur’ân’ın tavrı şahıslara değil; yanlış davranış, doğruyu yansıtmayan düşünce ve hakikat karşısında inat edip düşmanlıkta bulunan sıfatlara karşı olmuştur. Aynı şekilde Kur’ân’ın tavrında asla belli bir kesimi bir bütün olarak kötülemek veya belli şahısları hedef göstermek şeklinde olmamıştır. Hz. Peygamber (sav)’in üslûbuna bakıldığında toplumda yanlış davranışlar ortaya koyanları isim vererek eleştirmemiş, مَا بَالُ أَقْوَامٍ يَفْعَلُونَ كَذًا وَكَذَا “*Filan kimseye/topluluğa ne oluyor da şöyle şöyle diyor?*”³²⁶ şeklindeki ifadelerle meseleyi uygun bir üslûpla dile getirmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’in Yahûdilik ve Hıristiyanlık karşısında farklı tavır takınması dikkat çekicidir. Bilhassa Hıristiyanlardan söz ederken, onları övmese bile³²⁷ onlara karşı oldukça yumuşak bir üslûp kullandığı görülür: “*Biz Hıristiyanız” diyenlerden de sağlam söz almıştık; ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular...*”³²⁸ Ancak Yahûdiler veya genel olarak ehl-i kitap söz konusu olduğunda durum aynı değildir. Kur’ân-ı Kerîm’e göre bunlar kendilerine nâzil olan vahiyden yüz çevirmiş, şeytan’ın yoluna uymuş³²⁹ kimselerdir.

M.S. 520’lerde vuku bulmuş olan ve Yahûdilerin Hıristiyanlara ateş çukurlarında yaptığı işkencelere işaret eden Kur’ân-ı Kerîm,³³⁰ bu cinâyeti gerçek imanı yok etmeye matuf kasıtlı bir hareket olarak ilan etmiş ve o dönemde hak din

³²⁵ Hac 22/17.

³²⁶ Ebû Dâvud *Edeb* 6.

³²⁷ Mâide 5/82.

³²⁸ Mâide 5/14.

³²⁹ Bkz. “*Fakat şeytan onlara işlerini güzel gösterdi.*” (Nahl 16/63).

³³⁰ Burûc 87/1–10.

üzere olan Hristiyanların tarafını tutmuştur.³³¹ Kur'ân'ın bu tutumunu anlayabilmek için *Ashâb-ı Uhdûd* kıssasını iyice tetkik etmek gerekir.³³²

Bakara sûresinin 40. âyetinde, يَا بَنِي إِسْرَءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ “*Ey İsrâiloğulları*” ile başlayan hitapla Yüce Allah, geçmişe atıfla Hz. Peygamber (sav) dönemindeki Yahûdilere seslenmektedir. Taberî (ö.310/922) yukarıdaki âyette geçen ve İsrailoğullarına bahşedilen bu nimeti, Allah Teâlâ'nın geçmişte İsrâiloğulları arasından peygamberler göndermesi, onlara kitaplar indirmesi, onları Firavun'dan ve onun zulmünden kurtararak mukaddes topraklara yerleştirmesi şeklinde açıklamıştır.³³³

Ehl-i kitap olma vasıflarıyla Yahûdiler, Medîne'de okuryazar olmayan, saf ve temiz yürekli Bedeviler üzerinde önemli bir nüfuz ve itibar sağlamışlardır.³³⁴ Kur'ân, Hz. Mûsâ (as) dönemindeki Yahûdileri ve o dönemle ilgili meseleleri aktardığında mutlaka nüzûl ortamına şahitlik eden Medîneli Yahûdilerin gerekli dersleri çıkartmalarını da talep etmektedir. Bu talep dolaylı olarak Müslümanların Hz. Muhammed (sav)'e ve inandıkları değerlere karşı konumlarını gözden geçirmeleri gerektiğini de bildirmektedir.

Bazı rivâyetlerde Fatiha sûresindeki صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ “*Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ile; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.*” âyetinde geçen الضَّالِّينَ lafzının, “Hristiyanlar”; الْمَغْضُوبِ lafzının ise “Yahûdiler” olarak açıklandığı görülür. Bu husus yalnızca zaman ve mekân itibariyle yakın birer örnek olmalarından dolayıdır.³³⁵ Yoksa gazaba uğrayan ve sapık olanların sadece onlar olduğu hususu anlaşılmamalıdır.

Fazlur Rahman (ö.1988), Mâide sûresinin 48. âyetinden hareketle üç ayrı toplumun (Yahûdiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar) tanınmasından söz ederek önceki toplumlar için kullanılan “mezhep” ve “parti” (ahzab ve şia) kelimelerinin Medîne devrinde kullanılmadığına dikkat çekmekte ve bu kavramların yerine

³³¹ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s.108.

³³² Bkz. Mehmet Nurullah Aktaş, *Buruc Sûresi Tefsiri*, Dicle Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001 Diyarbakır.

³³³ Taberî, *Tefsîr*, I, 327.

³³⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 553.

³³⁵ *Kur'ân Yolu*, I/64.

“ümmet” veya “ehl-i kitap” lafızlarının kullanıldığını zikretmektedir. Bu da nüzûl sürecinde Kur’ân’ın ehl-i kitâba bakışını, dönem dönem görülen farklılıkları görme imkânını vermektedir.³³⁶

Yahûdi toplumu, Kur’ân-ı Kerîm’de “*Kavm-u Mûsâ*”, “*Benû İsrâîl*”, “*Ehlu’l-Kitâb*” veya “*Yehûd*” olarak anılır.³³⁷ Bu isimlerden “Yehûd” ismi, kınamaların olduğu yerlerde kullanılmıştır. Örnek olarak “(Bir de) Yahûdiler ve Hıristiyanlar, “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler.” âyetinde³³⁸ geldiği üzere bu husus açıkça görülmektedir. Yehûdiler, durumlarını ifsâd edip dinlerini tahrîf etmelerinden dolayı bu lakabla anılmışlardır.³³⁹ Buna göre tarih içinde, “*Benû İsrâîl*” ismi olumlu karakteri, “*yahûdi*” ismi ise olumsuz karakteri belirtir.³⁴⁰ İsfahânî, *yehûd* kelimesinin ilk başlarda Yahûdiler için övgü anlamında (medh) bir isim olarak kullanılırken şerîatlarının nesh edilmesiyle birlikte bu defa övgü anlamı taşımasa da kullanılır hâle geldiğini ifade eder.³⁴¹

Hz. İsâ (as)’dan önceki Yahûdilerin “İsrâiloğulları”, sonrakilerin ise “Yahûdi” adıyla anılmakta oldukları³⁴² şeklinde ifade edilebilecek genellemeler sağlıklı bir değerlendirme olmayacağı hususu, Kur’ân’da geçen âyetlerden³⁴³ anlaşılmaktadır. Bu arada “İsrâîl” kelimesine ilk defa, II. Ramses’in oğlu Mineptap (ö.1232–1224) tarafından diktirilen ve “İsrâîl Anıtı” diye anılan kitabede rastlanmaktadır.³⁴⁴

Yahûdiler, Ken’an diyarına (Filistin’e) yerleşmeden önce İbrânî, orada İsraili, sürgünden sonra da genelde İsrailoğulları, fertlere Yahûdî diye adlandırılmışlardır. Bunlar birbirinin yerine de kullanıldığı görülecektir.³⁴⁵

“Ehl-i kitap” kavramı, sadece Yahûdi ve Hıristiyanlar için kullanılan bir lakap ve onlara özel bir isim haline gelmiştir.³⁴⁶ “Ehl-i kitap” kavramını, Yahûdi ve

³³⁶ Fazlurrahman, *ae*, s. 234.

³³⁷ Halef, *ae*, s. 48.

³³⁸ Mâide 5/18. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/67; Mâide 5/64; Tevbe 9/30. âyetler.

³³⁹ Halef, *ae*, s. 48.

³⁴⁰ Adam, *am*, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 206.

³⁴¹ İsfahânî, *ae*, s. 546.

³⁴² Adam, *am*, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 206.

³⁴³ Bkz. Âl-i İmrân 3/49; Mâide 5/72; Saff 61/6, 14. âyetler.

³⁴⁴ Küçük, *ae*, s. 178.

³⁴⁵ Küçük, *ae*, s. 179.

Hristiyanlar gibi ilahî kitaplara inananlar için kullanmanın zorunluluğunun yanında kendilerine çok güvenen fakat Kur'ân'a karşı kulağını tıkayan ve kendilerini aydın insanlar olarak görenler için de kullanmak mümkündür. Dolayısıyla Kur'ân'ın *yâ ehle'l-kitâb*³⁴⁷ hitabına muhatap olan kitlenin sadece ehl-i kitâp olmadığını ehl-i mektep olanların da buna dâhil olduğunu ve onları da kapsadığını söylemek mümkündür.³⁴⁸

VII. KUR'ÂN'DA “YES'ELÛNEKE” İFADESİ

Mü'minler, Allah'ın kitabını anlamak ve yerine getirmeleri gereken amellerin keyfiyetini öğrenmek için soru sorarken; müşrikler, Hristiyanlar ve bilhassa Yahûdiler bazen alay etmek ve sınamak, bazen de Müslümanları şaşırtmak yahut Hz. Peygamber (sav)'i zor durumda bırakmak amacıyla birtakım sorular sorarlardı. Bu sorular konu itibariyle, Kur'ân'da tenakuz arama, yaratılış, geçmiş ümmetlerin ve peygamberlerin ahvali vb. meseleler ile ilgilidir. Şekil itibari ile de sorular genellikle bir hey'et tarafından, mürettep tarzda tevcih edilirdi.³⁴⁹

İbn Abbas'tan gelen bir rivâyette şöyle denilmektedir: “Ümmet-i Muhammed (sav)'den daha az soru soran bir kavim gelmemiştir. Onlar, 14 konuda soru sormuştur.”³⁵⁰ Bu rivâyette ifade edilen soru başlıkları ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır; ancak Kur'ân'da geçen soruların kimler tarafından sorulduğu ile ilgili tefsirlerde yer alan sebab-i nüzûl ile ilgili rivâyetlerden anlamak mümkündür.

Kur'ân'da, “*Yes'elûneke*” lafzı, 15 defa geçer. Soru soranlara ve soruların içeriğine bakıldığında maddeler halinde şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

a. Müslümanlar, değişik zamanlarda ve farklı konularda Hz. Peygamber (sav)'e soru sormuşlardır. Müslümanlar, hilâli,³⁵¹ içki ve kumarın haram oluş

³⁴⁶ Abdulkerîm Zeydân, *el-Mufasssal fî Ahkâmî'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Mislim*, VI, Müessesetü'r-Risâle, Üçüncü Baskı, 1420/2000, s.308.

³⁴⁷ Bkz. Âl-i İmrân 3/64.

³⁴⁸ Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1989, s. 200.

³⁴⁹ Yıldırım, am, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay, İstanbul 1994, I, 275–276.

³⁵⁰ Bedru'd-Dîn Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân*, Tahk: Muhammed Ebi'l-Fadl İbrâhîm, 3. Baskı, Dâru'l-Fikr, by, 1400/1980, IV, 52.

³⁵¹ Bakara 2/189.

hikmetini,³⁵² Bedir Savaşı sonrası ganimetlerin paylaşma şeklini³⁵³, yetimleri,³⁵⁴ Allah yolunda yapılan infâkı³⁵⁵ ve av için yetiştirilmiş olan bazı hayvanları³⁵⁶ içeren meseleleri³⁵⁷ sormuşlardır.

b. Mekke döneminde nâzil olan âyetler ve âyetlerde ele alınan konular incelendiğinde Mekkeli müşriklerin değişik konularda sorular tevcih ettikleri anlaşılmaktadır. Mekkeli müşrikler Yahûdiler ile işbirliğine giderek Zu'l-Karneyn ve ruh ile ilgili konularda Hz. Peygamber (sav)'e soru sormuşlardır. Âyetlere bakıldığında ruh,³⁵⁸ Zu'l-Karneyn,³⁵⁹ kıyamet,³⁶⁰ kıyametin kopması ile birlikte dağların durumu,³⁶¹ haram aylarda savaşmanın hükmünü³⁶² sormuşlardır. A'râf sûresinin 187. âyetinde gelen -ki aynı âyetle iki soru var- kıyamet konusunu hem Mekkeli müşriklerin hem de Yahûdi toplumunun sormuş olması mümkündür.³⁶³

c. Yahûdiler, Medîne İslâm toplumunun oluşması ile birlikte farklı konularda soru sormuşlardır. Bu sorulara, bazen Kur'ân-ı Kerîm, bazen de bizzat Resûl-i Ekrem tarafından cevaplar verilmiştir. Yahûdiler, hayızlı kadının durumunu sormuşlardır.

Önceki şeriatlarla ilintili olan bu son madde ile ilgili "*Hayızlı kadından sorarlar.*"³⁶⁴ âyetine bakıldığında Medîne'de yaşayan Müslümanların Yahûdilerle yakın ilişkileri olduğu, bazı örf ve âdetlerinde Medînelilerin tamamı veya bir kısmının onlardan etkilenmiş olduklarını görüyoruz. Yahûdiler Tevrât hükümlerine uyarak ay halindeki kadınları temiz saymaz, onlardan her mânada uzak dururlardı. Adet geçiren kadına dokunan hatta onun yatağında yatan, minderinde oturan kimseleri bile pis sayar, yıkanmaları gerektiğine inanırlardı.³⁶⁵ Ayrıca Yahûdiler "Kadının üreme organına arka taraftan yaklaşılsa doğacak çocuk şaşı olur" gibi

³⁵² Bakara 2/219.

³⁵³ Enfâl 8/1.

³⁵⁴ Bakara 2/220.

³⁵⁵ Bakara 2/215.

³⁵⁶ Mâide 5/4.

³⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 210.

³⁵⁸ İsrâ 17/85.

³⁵⁹ Kehf 18/83.

³⁶⁰ Nâziât 79/42.

³⁶¹ Tâhâ 20/105.

³⁶² Bakara 2/217.

³⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 171.

³⁶⁴ Bakara 2/222.

³⁶⁵ Levililer 15.

bâtıl inançlara sahip idiler; âyet bu gibi inançları da reddetmektedir. “Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın.” âyeti³⁶⁶ ile de cinsel ilişki ile ilgi var olan batıl inançlara kulak verilmemesi gerektiğini de bildirmiştir.³⁶⁷

Kur’ân-ı Kerîm, sorulan sorulara cevap verme metodunu kullandığı gibi soru sorma metodunu da kullanmıştır. Yani, sadece sorulan sorulara cevap verilmemiş, soru sorma üslûbunu da kullanmıştır. Bakara sûresinin 211. âyetinde سَلِّ بَنِي إِسْرَءِيلَ كَمْ اتَّيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ “İsrâiloğullarına Sor” denilerek Hz. Peygamber(sav)’den zamanındaki Yahûdilere soru sormasını emretmektedir.³⁶⁸

Soru soran Yahûdilere sadece Kur’ân-ı Kerîm cevap vermemiş Kur’ân’ın ilk müfessiri Hz. Peygamber (sav)’in de sorulan sorulara cevap verdiği görülecektir. Meselâ bir Yahûdi Resûlullah’a gelerek: “Sen cennette, cennet ehlinin yiyip içeceğini iddia ediyorsun?” sorusuna cevaben buyurdu ki: “Onlardan her birine, yemek, içmek ve cinsî iktidar bakımından yüz adamın kuvveti verilecektir.” Adam: “Yiyen ve içenin dışarı çıkma ihtiyacı olur. Hâlbuki cennette bu yoktur.” deyince Hz. Peygamber (sav) bu ihtiyacın ter şeklinde vücuttan atılacağını bildirmişlerdir.³⁶⁹

VIII. NESH MESELESİ

İslâmî bir terim olarak nesh, dinî bir hükmün daha sonra gelen dinî bir hükümle yürürlükten kaldırılmasını ifade eder.³⁷⁰ Hükmü kaldırılmış olana *mensûh*, hükmü kaldırıana da *nâsîh* denir.³⁷¹ Neshin asıl hedefi hükümdür. Zira hükümler yalnız zaman, mekân ve vaziyete göre değişebilir. Şiddetli bir ihtiyaç yüzünden bir hüküm konulmuş ve sonra da bu ihtiyaç zâil olmuşsa hükmün yeni vaziyete göre değişmesi gerekir. Bu ikinci hüküm birinciden fayda veya sevap bakımından daha iyi veyahut onun benzeri olur.³⁷²

Genel olarak bakıldığında nesh hususunda başlıca şu üç mesele ortaya çıkmıştır: 1. Prensip itibariyle nesh, aklen caiz midir? 2. Caiz ise pratikte olmuş

³⁶⁶ Bakara 2/223.

³⁶⁷ Kur’ân Yolu, I, 355.

³⁶⁸ Şurrâb, age, I, 89.

³⁶⁹ Yıldırım, am, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 276.

³⁷⁰ Kur’ân Yolu, I, 179.

³⁷¹ Kur’ân Yolu, I, 179.

³⁷² M. Tayyip Okiç, *Tefsir ve Hadîs Usûlünün Bazı Meseleleri*, Nûn Yay, by 1995, s. 60.

mudur? 3. Kur'ân-ı Kerîm'de nesh var mıdır? Birinci soruya Müslümanların ittifakla verdikleri cevap, neshin aklen cazi olduğudur. İkinci soruya da olumlu cevap verilmektedir. Zira Tivrât'ta Hz. Âdem'in çocukları hakkında kardeşlerin birbirleriyle evlenmeleri cazi görülürken sonradan bu hükümün kaldırıldığına dair başka âyetler mevcuttur. Yine cumartesi gününde bazı işlerin yapılması Tivrât'ta yasak edilmişken İncil'de böyle bir yasak mevcut değildir. Demek ki, Tivrât'ta görülen bu yasak sonradan neshedilmiştir. Bu ve benzeri örnekler neshin pratikte vaki olduğuna delalet etmektedir.³⁷³

Âmidî, *el-Ihkâm* adlı eserinde “nesh”i kavramsal açıdan genişçe ele aldıktan sonra konu ile ilgili tartışmaları etraflıca aktarır.³⁷⁴ Çalışmamızın çerçevesi, bu konudaki tartışmaları genişçe ele almamıza el vermez.

Neshin diğer dinlerde de fiilen meydana geldiği hususunda görüş birliği vardır. Nitekim Tivrât'ın bazı hükümleri İncil ile yürürlükten kaldırıldığı gibi Tivrât ve İncil'deki bazı hükümlerin de Kur'ân-ı Kerîm'in nâzil olması ile birlikte değiştirilmiş veya kaldırılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber (sav)'in kabir ziyaretiyle ilgili hadîslerinde olduğu gibi İslâm'ın gelişme sürecine bağlı olarak önceki bazı hükümler sonradan değiştirilmiştir.³⁷⁵ Her peygamber ve indirilen her kitap kendisinden öncekini tasdik ve te'yid etmiştir.

Müslümanlar, Hz. Muhammed (sav)'in şerîatının daha önceki peygamberlerin şerîatlarını ya tamamen ya da kendine aykırı olan hususları neshettiği konusunda ittifak etmiştir.³⁷⁶ Şu veya bu şekilde sonraki ilâhî bir kitabın önceki kitaptaki bazı hükümleri değiştirmesi, sonrakinin öncekini nakzetmesi veya önceki kitabın nâzil olduğu zaman ve şartlara göre son derece anlamlı olan hükümlerinin hikmetini inkâr etmesi demek değildir.³⁷⁷ Eski şerîatları nesh eden ilk peygamberin Hz. Nûh'un şerîatı³⁷⁸ olduğu hususu da evvelki şerîatlar arasında neshin vuku bulunduğunu ortaya koyar.

³⁷³ Okiş, *ae*, s. 58.

³⁷⁴ Âmidî, *ae*, , III, 146 vd.

³⁷⁵ *Kur'ân Yolu*, I,179.

³⁷⁶ Ebû Hamîd Muhammed İbn Muhammed Gazâlî, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Çev: Yûnus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994, I/165.

³⁷⁷ Şengül, “İslâm ve Evrensellik 2 ”, *Yeni Ümit Dergisi*, S: 44, 1999.

³⁷⁸ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şerîatlar*, s. 36.

Şâtıbî (ö.790/1388)'ye göre zarûriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât konularındaki temel hükümler bakımından şerîatlar arasında bir fark bulunmamakla birlikte, teferruat denilen cüz'î konularda neshin varlığı söz konusudur.³⁷⁹

Nesh olayının çoğunlukla gerçekleştiği dönem ilâhî hikmet gereği, Medîne olmuştur. Bu, İslâm'a ülfet ve ünsiyet kazandırma, İslâm'la yeni tanışma açısından önemlidir. Meselâ, namaz iki vakit iken namazın beş olması; malı infak etme mutlak anlamda istenirken miktarın sınırlı hale gelmesi; Kible, Medîne'de Beytu'l-Makdis iken Kâbe olması; talakın sınırsız olmaktan çıkıp üç ile sınırlandırılması³⁸⁰ bunun önemli örnekleridir.

Bütün semâvî dinlerde muamelât ve ibadetler, nefsi güzelleştirip olgunlaştırmayı, toplumun selametini, yardımlaşma ve kardeşlik bağlarını korumayı hedef edindiği için genel esaslarda birleşir.³⁸¹ Toplumların yapıları farklılık arzettiği için daha çok bu alanlarda nesh sözkonusu olmuş olmuştur.

Yahûdiler, İslâm ahkâmını inkâr etmek için neshi inkâr ediyorlardı.³⁸² Onlara göre Mûsâ ile başlayıp Mûsâ ile biten tek bir şerîat vardır. Bundan dolayı Tevrât'tan sonra gelen başka bir şerîat da yoktur.³⁸³

Âmidî, “Hz. Muhammed (sav)'in şerîatı, evvelki şerîatları neshetmiştir” ifadesi ile iki hususun anlaşılması gerektiğini ifade eder: Bunlardan birincisi, Hz. Muhammed (sav)'in şerîatı, eski şerîatların hükümlerini kaldırmıştır. İkincisi, Hz. Peygamber, bunlarla amel etmemiştir. Bu hükümlerden onun şerîatıyla neshedildiği sâbit olmayanlar zarureten devam eder, neshedilmiş olmaz.³⁸⁴

Ebu Müslim el-İsfehânî (ö.322/934)'den 20. asra kadar geçen uzun süreçte, Ebu Müslim'in Kur'ân'da neshin gerçekleşmediği görüşü taraftar bulmamıştır.³⁸⁵ Bu

³⁷⁹ Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfekât*, Thk: Abdullah Draz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1415/1994, II,109.

³⁸⁰ Şâtıbî, *ae*, II,96.

³⁸¹ Mennâ Halil Kattân, *Kur'ân İlimleri*, Çev: Arif Erkan, Timaş Yay, İstanbul 1997, s. 323–324.

³⁸² Elmalılı, *Hak Dîni*, II,1146; Kattân, *ae*, s. 328.

³⁸³ Şehristânî, *ae*, I/ 213–214.

³⁸⁴ Âmidî, *ae*, IV, s. 196.

³⁸⁵ Mehmet Halil Çiçek, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay, İstanbul 1996, s. 164.

saha ile ilgili günümüzde te'lif edilen eserlerden en ciddi ve kapsayıcı olanı, Mustafa Zeyd'in iki ciltlik "*en-Neshu fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*" adlı eseridir.³⁸⁶

Peygamberlere ait şeriatların farklı olması, mizaçları farklı iki hastayı tedavi etmeye çalışan tabibe benzer. Birisine soğuk ilaç ve gıdaları diğerine sıcak ilaç ve gıdaları önerir. Aslında burada doktorun ilaç vermesindeki gayesi, hastaları iyileştirmek ve hastalığın verdiği ıfsadı ortadan kaldırmaktır.³⁸⁷ Buradan hareketle nesh ile ilgili farklı görüşler birlikte ve dikkatlice ele alındığında aslında öze dönük, ciddi bir görüş ayrılığının olmadığı, büyük ölçüde bu ayrılığın nesh olayını isimlendirme farklılığından kaynaklandığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Meselâ bazıları olaya nesh derken, bazıları tahsîs olarak isimlendirmektedir. Başka bir grup da birilerinin nesh dediğini tedricilik veya Kur'ân'ın teşri' metodu nazarı ile değerlendirmiştir.³⁸⁸

IX. ŞER'U MEN KABLENÂ

Şer'u men kahlenâ 'dan kasıt, Yüce Allah'ın önceki ümmetlere meşru' kıldığı, bu ümmetlere tebliğ etmek üzere Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ gibi peygamberler vasıtası ile indirdiği hükümlerdir.³⁸⁹ Eski şerâatlarla İslâm hukuku arasındaki benzerlik veya etkileşim, müşterek şâr'i gösterir ki o da ilâhî vahiydir.³⁹⁰

İslâm hukuku'nda "*şer'u men kahlenâ*", aslında müstakil bir kaynak olmayıp nihâi tahlilde Kitab ve Sünnet'in kapsamına dâhildir. Zira bu delil ile ancak Yüce Allah veya Hz. Peygamber (sav) o hükmü red etmemişse ve hakkında Müslümanlar bakımından mensûh olduğuna dair delil bulunmazsa amel edilir.³⁹¹

İslâm şerâtının, önceki şerâatları bütünüyle neshetmediği tartışmasız kabul edilen bir husustur. İslâm şerâtı, iman etmenin gerekliliğini, zinâ, hırsızlık, adam öldürme ve küfrün haramlığını neshetmemiştir; fakat Allah, bu haramları yeni bir

³⁸⁶ Çiçek, *ae*, s. 164.

³⁸⁷ Dehlevî, *ae*, s.33.

³⁸⁸ İdris Şengül, "Ulûmu'l-Kur'ân Konusu olarak Nâsîh ve Mensûh", *Diyanet İlmi Dergi*, C:38, S:3, Ankara 2002, s.110.

³⁸⁹ Zeydan, *ae*, s.175; Zekiyüddîn Şa'bân, *Usûlu'l-Fıkh*, Çev: İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yay, Ankara 1990, s.180.

³⁹⁰ Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukukunda Değişimin Sırrı*, Arı Sanat Yay, İstanbul 2005, s.37.

³⁹¹ Şa'bân, *ae*, s. 181-183.

hitap ile ya da başka peygamberlere inen hitap ile haram kılmış, bunları devam ettirmekle mükellef tutmuş ve ona, sadece öncekilerin şeriatına aykırı olan hususlarda hitap indirmiştir. Bir olay meydana geldiğinde, kendisine öncekilere aykırı bir vahiy inmediği sürece, Hz. Peygamber (sav)’in onların dinine ittiba etmesi gerekir.³⁹²

Hükmü kaldırılmamış olan, yani İslâm'a ait nasslara aykırı olmayan Yahûdi ve Hristiyan hükümleri ile Müslümanların amel etmesi caiz olacaktır; fakat gerçek şudur ki, "bizden önceki ümmetlerin şeriatı bizim de şeriatımızdır; fakat mutlak olarak değil Allah'ın kitabında ve Resûlünün sünnetinde nakletmiş olması şartıyla". Şu halde hükmü kaldırılmamış olmak, aykırı bulunmamak yeterli değil; Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (sav)’in tasdikinden geçmiş olması da şarttır. Buna göre geçmiş şeriatlar, bizim şeriatımızdan bir parçadır ve bizim şeriatımız, hepsini içermektedir.³⁹³

Kur'ân, kendinden önceki kitaplara sıkı bir şekilde bağlanmaya ve zamanla solmaya yüz tutan nûrlarını tekrar canlandırmaya büyük önem vermiştir.³⁹⁴ Bundan dolayı vahiy geleneğinden bağımsız, tek başına bir kitap olarak ele alındığı takdirde Kur'ân'ın mesajının sağlıklı bir bağlama yerleştirilmesi mümkün değildir.³⁹⁵

Mâide sûresinin 44. âyetinde³⁹⁶ gelen “*Onunla (Tevrât’la) hükmederler.*” kısmı emir sıgası değil ihbâr sıgası olup vücutu gerektirmez. Vücup anlamı alınsa da bunu tüm peygamberlerin yerine getirmesi gereken “tevhîd” ile ilgili meseleleri ifade eder.³⁹⁷

Önceki semâvî şeriatlar konusunda hayli tartışmalar olmuştur. Önceki peygamberler vasıtasıyla bildirilen hükümler, Hz. Muhammed (sav)’in ümmetine nisbetle iki kısma ayrılır:

³⁹² Gazâlî, *ae*, I/315.

³⁹³ Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1700.

³⁹⁴ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 70.

³⁹⁵ Özsoy, *ae*, s.15.

³⁹⁶ *إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ* “Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebler, onunla yahudilere hüküm verirdi.”

³⁹⁷ Âmidî, *ae*, IV, 198.

Birinci Kısım: Kur'ân-ı Kerîm'de veya Hz. Peygamber (sav)'in sünnetinde yer almayanlar. Bunların Müslümanlar için bağlayıcı olmadığı hususunda bütün âlimler fikir birliği içindedir.

İkinci Kısım: Kur'ân-ı Kerîm'de veya Hz. Peygamber (sav)'in sözlerinde zikri geçen hükümler. Bunları üçe ayırmak mümkündür: Bunlardan birincisi Müslümanlar açısından mensûh olduğuna dair delil bulunan hükümlerdir. Bu çeşit hükümlerin Müslümanlar için delil olmayacağı hususunda âlimler, ittifak etmişlerdir.³⁹⁸ İkincisi: Müslümanlar hakkında da geçerli olduğuna dair delil bulunan hükümler olup Müslümanlar için de bağlayıcıdır. Üçüncüsü: Kur'ân-ı Kerîm'de veya Hz. Peygamber (sav)'in hadîslerinde kabul veya red işareti olmaksızın zikri geçen ve hakkında Müslümanlar bakımından mensûh olduğuna dair bir delil de bulunmayan hükümlerdir.³⁹⁹ Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'deki; *“Orada (Tevrât 'ta) onlar hakkında şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş. Yaralar da kısıstır. Kim bunu bağışlarsa (kisas hakkından vazgeçerse) o kendisi için keffâret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler zâlimlerin ta kendileridir.”*⁴⁰⁰ âyeti, Tevrât'ta İsrâiloğulları için konmuş olan hükmümleri haber vermektedir.⁴⁰¹ Buna göre İslâm bilginleri arasında tartışma konusu olanlar, kaynaklarda zikredilen ve neshedilip edilmedikleri nassın siyak ve sibakından anlaşılmayan eski şerâtlara ait hükümlerdir.⁴⁰²

Kur'ân ve Sünnet'te öncekilere ait şer'î hükmün onlara özgü olup olmadığını gösteren karineler onunla birlikte zikredilmiştir. Meselâ; *"Yahûdilere turnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağlan hariç, iç yağlarını da haram kıldık..."* âyetinden anlaşılıyor ki bu hüküm, yalnız Yahûdiler içindir. Hükmün özel olarak öncekilere ait olduğu tesbit edilemezse, onun her zaman için geçerli ve umum olduğunu ifade eden bir şey bulunur.⁴⁰³

³⁹⁸ Şa'bân, *ae*, s. 180–181.

³⁹⁹ Şa'bân, *ae*, s. 181; Ebû Zehrâ, *ae*, s. 258; Zeydan, *ae*, s. 176.

⁴⁰⁰ Mâide 5/45.

⁴⁰¹ Şa'bân, *ae*, s. 181.

⁴⁰² Ebû Zehrâ, *ae*, s. 259.

⁴⁰³ Şa'bân, *ae*, s. 181–183.

Türkiye'nin Avrupa Birliği çerçevesinde “*şer'u men kablenâ*” ilkesine tekrar ve yeniden işlerlik kazandırılması gerektiğini yüksek sesle dile getirenler de olmuştur.⁴⁰⁴

Tevrât ile Kur'ân'ı birbirinden tamamen ilgisiz düşünmek gerçeğe uygun değildir. Bilâkis İslâm, Hz. Âdem (as)'den beri gelen, özellikle Hz. Nûh (as), Hz. İbrâhîm (as), Hz. Mûsâ (as) ve Hz. Îsâ (as) tarafından yenilenen silsilenin son halkasıdır.⁴⁰⁵ Kur'ân, sadece Hz. Muhammed (sav)'in değil aynı zamanda nübüvvet silsilesinin bir senedi hükmündedir. İşte Usûl-i Fıkıh ilminde “*Şer'u men kablenâ*” diye meşhur olan delilin de dayanağı budur. Böylece onlardan geldiği sabit olan hükümler Müslümanlarca da delil sayılmaktadır. Bu da bütün insanlık tarihindeki nübüvvet mirasına sahip çıkma adına, ideal ve evrensel bir tezahürdür. Kendilerinden objektif, tarihen kesin belgelerin hemen hemen kalmadığı önceki peygamberlerin tarihi gerçekliklerinin başlıca belgesi de Kur'ân olmaktadır.⁴⁰⁶

Bu bölümde semâvî kitapları genel olarak inceledikten sonra Kur'ân'ın nüzûlüne beşiklik eden Mekke ve Medîne şehirlerini ele aldık. Nüzûl sürecinde var olan hukuk sistemlerini inceledik. “*Sünnetullah*”, “*hüknullâh*”, “*şir'a*”, “*minhâc*”, “*ehl-i kitâp*”, “*nesh*”, “*şer'û men kablenâ*” gibi kavramları konumuz çerçevesinde ele aldık. Şimdi de Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber (sav)'in önceki şerîatlara karşı tutumlarını ele almaya çalışacağız.

⁴⁰⁴ Fikret Koca, “Türkiye'nin Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde İslâm Hukukunda Zihniyet Değişimi ve Yeni Perspektifler”, *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu* (Sempozyum), DİB Yay, Ankara 2003, s. 190.

⁴⁰⁵ Öksüz, *ae*, s. 12.

⁴⁰⁶ Öksüz, *ae*, s. 12–13.

İKİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL SÜRECİNDE KUR'ÂN'IN VE HZ. PEYGAMBER'İN EVVELKİ ŞERİATLARA KARŞI TAKINILAN TUTUM

İKİNCİ BÖLÜM

NÜZÛL SÜRECİNDE KUR'ÂN'IN VE HZ. PEYGAMBER'İN EVVELKİ ŞERİATLARA KARŞI TAKINDIĞI TUTUM

Yüce Allâh, ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem (as) ile birlikte insanları vahiy ile buluşturmuş; kitaplar göndermiş, gönderdiği kitapları insanlara aktaracak elçiler göndermiştir. Son peygamber Hz. Muhammed (sav)'e gönderilen Kur'ân-ı Kerîm, Yahûdi ve Hıristiyanları, onlara gönderilen kitapları karşısına almamış, onları inkâr etmediği gibi inananlardan da bunlara iman etmeyi inancın esaslarından biri saymıştır. Kur'ân, semâvî kitaplarla ilişkisi ele alındığında hep koruyucu ve yapıcı olmuştur.

“İlâhî dinlerin belli bir olgunlaşma süreci içinde insanlığa tebliğ edilmesi, Allah'ın inayet eli, kader-i ilâhî tarafından insanlığın tedricî bir şekilde terbiye edilmesi için çizilen hikmetli bir siyasettir. O kadar ki, Allah'ın bu konuda takip ettiği siyasette herhangi bir aşırılık ve kopukluk, duraklama ve geriye dönüş, herhangi bir çelişki ve aykırılık yoktur. Aksine aralarında örtüşme, uyuşma, sebat ve istikrarla beraber gelişme, olgunlaşma ve nihayet en parlak bir noktaya yükselme söz konusudur.”⁴⁰⁷

Kur'ân'ın nâzil olmasıyla birlikte ehl-i kitapla olan ilişkilerde Müslümanlar yapılan sözleşmelere harfîyyen uymuş, karşılaştıkları problemleri öncelikle yüzyüze görüşerek çözmeye çalışmışlardır; ancak ehl-i kitabın aynı duyarlılığı gösterdiğini görmek mümkün olmadığı gibi Yahûdilerden kaynaklanan ihanet, komplo, Mekke şirk toplumu ile işbirliği faaliyetleri ve benzeri hususlarla kendi kutsal kitaplarına da ters düşmüşlerdir. Bu süreçte Kur'ân'ın nüzûlüyle eş zamanlı olarak Müslümanların tavrında ve söylemlerinde de doğal olarak değişiklikler görülmüştür.

⁴⁰⁷ Draz, “İslâm'ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla İlişkisi”, Çev: İdris Şengül, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 30, S: 3, by 1994.

Kur'ân-ı Kerîm, hiçbir şekilde Tevrât'ın karşısına çıkan, onunla yarışıp rekabet eden bir kitap değildir.⁴⁰⁸ Mekke döneminde nâzil olan Kur'ân âyetlerine bakıldığında, Kur'ân'ın Yahûdilere yönelik olarak ortaya koyduğu olumlu tavra rağmen İslâm ile Yahûdilik arasındaki ilişki, hep kötüye doğru bir gidiş göstermiştir.⁴⁰⁹ Kur'ân'ın ilk dönemlerdeki tavrı, ehl-i kitabın yaydığı kötü şayialara karşı affedip sabretmek şeklindeydi. Daha sonra nâzil olan âyetlerde⁴¹⁰ kitap ehli ile müşriklerin Müslümanlara karşı olan çalışma ve faaliyetlerini bir arada zikrederek müminlere sabır ve takva ile yardım istemeleri gerektiği vurgulanmaktadır.⁴¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'in Yahûdilerin sahip olduğu bazı meziyetleri inkâr etmemesi, onlara bahşedilen nimetleri hatırlatması ve bunları zikretmesi oldukça dikkat çekici ve anlamlıdır: *“Andolsun biz, İsrâiloğullarına kitap, hükümler ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık. Onlara din işi konusunda açık deliller verdik; ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki hasetten dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir.”*⁴¹²

Bu kısa girişten sonra evvela Kur'ân-ı Kerîm'in tutumunu ardından Hz. Peygamber (sav)'in tutumunu ardından bu çerçevede Müslümanlarla ehl-i kitap münasebetlerini ele almaya çalışacağız.

I. KUR'ÂN'IN TUTUMU

Kur'ân-ı Kerîm'in muhtevasına bakıldığında fert-Allah, fert-toplum, fert-çevre, Müslüman- ehl-i kitap ilişkisi gibi çok yönlü bir alanda sözünü söylemiş, gerçeklerle bağdaşmayan hiçbir şeye tevessül etmeden tüm kesimlere karşı samimi

⁴⁰⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 567

⁴⁰⁹ Hamidullah, *ae*, I, 570.

⁴¹⁰ Bkz. Âl-i İmrân Sûresi.

⁴¹¹ Behiy, *ae*, s. 375.

⁴¹² Câsiye 45/16–17.

davranmıştır. Ortak noktalardan hareketle⁴¹³ hidayeti hedef seçmiştir. Şimdi Kur’ân’ın önceki semâvî kitaplar için kullanılan kavramlara bakmaya çalışacağız

A. KUR’ÂNIN TEVRÂT İÇİN KULLANDIĞI KAVRAMLAR

Kur’ân-ı Kerîm, kendisini muhatabına tanıtmak için ifade ettiği kavramların aynısını veya benzerini önceden nâzil olan kitaplar için kullanmıştır. Bunları zikrederken genellikle Hz. Mûsâ (as) ile Hz. Muhammed (sav) arasında ve kendilerine indirilen kitaplar arasında bağ kurar.⁴¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm, Tevrât, İncîl ve Zebûr’u, “*büşrâ*” veya “*beşîr*” gibi Kur’ân’ı niteleyen vasıflarla nitelememiştir. Hâlbuki bu kitaplar “Hüdâ”, “Rahmet”, “Nezîr”, “Furkan” gibi Kur’ân’ı niteleyen ortak isimler almıştır.⁴¹⁵ Bu niteleme farklılığı, kitapların yapı olarak birbirinden farklı oldukları anlamına gelmez.

Kur’ân, önceki semâvî kitapların alternatifi değildir. O, ancak maruz kaldıkları tahrifi düzeltici ve onlarla aynı misyonu yüklenmiş bir kitap olarak kendisini tanıtır. Yeri geldikçe önceki peygamberlere imandan bahsettiği gibi ehl-i kitaba da atıfta bulunmuştur. Kur’ân, aynı zamanda kendisini vahyin zincirinden bağımsız, önceki kitaplarla ilgisiz, içeriği açısından bütünüyle yeni bir kitap olarak değerlendirilmek istemediğini ifade etmiştir. Kur’ân’ın kendisini bu şekilde ortaya koymuş olması gözden uzak tutulmaması gereken önemli bir husustur. Zira vahiy geleneğinden bağımsız tek başına bir kitap olarak ele alındığı takdirde Kur’ân mesajının sağlıklı bir bağlama yerleştirilmesi mümkün değildir.⁴¹⁶

Aşağıda zikredilecek olan kavramları açıklarken siyâk-sibâk açısından da ele almaya çalıştık. Zira Kur’ân-ı Kerîm’de bazen bir kelime, farklı birkaç anlama

⁴¹³ Bkz. “De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız.” (Âl-i İmrân 3/64).

⁴¹⁴ Ebu’l-Fida el-Hâfız İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût, 2007, III, 176.

⁴¹⁵ Muhammed Çelik, *Kur’ân Kur’ân’ı Tanımlıyor?* Şûle Yay, İstanbul 1998, s.253.

⁴¹⁶ Özsoy, *ae*, s. 15.

gelebilmektedir. Bu durumda farklı yerlerdeki kelimenin anlamı, ancak siyâkıyla ele alındığında anlaşılabilir.⁴¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm’in önceki kitapları bu kavramlarla muhataplarına tanıtır olmasa kendisine olan güveni ortaya koyduğu gibi muhataplarını da ciddiyetle tefekkür etmeye, meselelere fevrî hareket ve söylemlerle yaklaşmamaya da davet eder.

1. Nûr (نور)

Nûr lafzı iştikâklarıyla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de 49 yerde geçer. Aynı zamanda Kur’ân-ı Kerîm’in de bir ismi olan “nûr” ismi, önceki semâvî kitaplar için de kullanılmıştır. Mâide sûresinin 44 ve 46. âyetlerde Yüce Allah, *إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ وَأَتَيْنَاهُ* “Şüphesiz Tevrât’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir *nûr* vardır.” *الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ* “İçerisinde hidayet ve *nûr* bulunan İncîl’i gönderdik.” buyurarak evvelki kitaplardan Tevrât ve İncîl’i “nûr” ismi ile tavsif etmiştir. Âyette geçen ‘nûr’ ve ‘hüdâ’, tevhitin aslı ve peygamberlerin müşterek bulundukları hususlardır; yoksa neshe maruz kalabilen hükümler değildir.⁴¹⁸

Yüce Allah, “nûr” olarak tavsif ettiği Tevrât’ı, onun hükümlerini ve hükümleriyle amel etmeyi, âlimlere ve kadınlara farz kılmıştır; çünkü onlar ulaştıkları mertebe ve nail oldukları ilimle Tevrât üzerine gözetleyici ve koruyucu idiler. Onlar bu vazifeyi ihmal edip şahsî menfaat karşılığında onun âyetlerini maksadına uygun olmayan bir tarzda yorumlamaya kalkışınca, onu Allah’ın kelâmı gibi sununca Yüce Allah da yine nûr ismi ile vasıflandırılmış olan Kur’ân-ı Kerîm’i çok yönlü olarak Hz. Peygamber (sav)’e göndermiştir.

Kur’ân-ı Kerîm, kendinden önceki kitaplara sıkı bir şekilde bağlanmaya ve zamanla solmaya yüz tutan nurlarını tekrar canlandırmaya büyük önem vermiştir.⁴¹⁹ Zaten *nûr* isminin daha önce nâzil olan Tevrât ve İncîl için kullanılması çok anlamlıdır. Zira insanlar ve insan ürünü olan eserler, başkasını küçük görme, iyi ve

⁴¹⁷ Yûsuf Karadâvî, “Kur’ân Tefsirinde İdeal Yöntem”, Çev: Muhittin Akgül, *Diyanet İlmî Dergi*, C: 38, S: 3, 2002, s.69.

⁴¹⁸ Gazâlî, *ae*, I/317.

⁴¹⁹ Draz, *Kur’ân’a Giriş*, s. 70.

güzel taraflarını görmezlikten gelme, onların eksiklikleri üzerinde durma, güzel olan hususları kendisine nispet etme temayülü içerisinde. Kur'ân-ı Kerîm ise toplumun önünü açan, fertlere dünya ve ahiret saadeti bahşeden, insanları ve toplumları aydınlatan ve sosyal ilişkilerinde ışık olan ilâhî vahyi bir bütün olarak⁴²⁰ görür. Tüm kitaplara iman etmeyi ve nâzil oldukları döneme ışık oldukları hususunu hatırlattıktan sonra Kur'ân'ın da aynı misyonu onların bıraktığı yerden daha mükemmel bir da'vet ile ve onları da kuşatacak şekilde⁴²¹ geleceğe taşımanın gayreti içerisinde olduğunu bildirir.

2. Hudâ (هُدًى)

Kur'ân-ı Kerîm'de "hidâyet" kelimesi yer almamakla birlikte "hüdâ" lafzı, 85 yerde geçmektedir. Hidâyet, "lütüfla kılavuzluk etmek" demektir.⁴²²

İsrâ sûresinin 2. âyetinde وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَءِيلَ إِلَّا تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا *"Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrât'ı) verdik ve onu, "Benden başkasını vekil edinmeyin." diyerek, "İsrailoğullarına bir rehber yaptık." buyurulmaktadır. Bu âyette Tevrât'ın İsrâiloğulları için bir hidâyet kaynağı olduğu ve Tevrât'ın hidayet edici vasfına dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.*

Çeşitli âyetlerde Tevrât ve İncil'in hidâyet kaynağı olduğu ifade edilmesine rağmen ehl-i kitabın Hz. Muhammed(sav)'in getirdiği hidâyeti bile bile reddetmesine karşılık Kur'ân-ı Kerîm hidâyeti onlardan nefyetmekte ve artık asıl hidâyetin Allah'ın gönderdiği son hidâyette⁴²³ olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Yüce Allah, وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ هُوَ الْهُدَى *"Sen dinlerine uymadıkça, ne Yahudiler ve ne de Hristiyanlar asla senden razı olmazlar. De ki: "Allah'ın yolu asıl doğru yoldur."*⁴²⁴ buyurarak gerçek hidâyeti açıklamaktadır.

Yûnus sûresinin 35. âyetinde قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلْ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ *"De ki: "Allah'a koştuğunuz ortaklarınızdan hakka iletecek olan bir kimse var mı?" De ki: "Hakka*

⁴²⁰ Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/19; Yûsuf 12/101.

⁴²¹ Âl-i İmrân 3/48.

⁴²² İsfahânî, *ae*, s. 538.

⁴²³ Yusuf Şevki Yavuz, "Hidâyet" *DİA*, XVII, İstanbul 1998, s. 476.

⁴²⁴ Bakara 2/120; Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/70-73; Kasas 28/43.

Allah iletir.” Öyle ise hakka ileten mi uyulmaya daha lâyıktır, yoksa iletilmedikçe doğru yolu bulamayan kimse mi? Ne oluyor size? Nasıl hüküm veriyorsunuz?” görüldüğü üzere beş defa “*hudâ*”, dört defa da “*hak*” kavramının tekrarlandığı görülmektedir. Bu da hakikat ile hidâyet arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koyar. Hakikate ulaşmak için sağlam bir kılavuza ve rehberliğe, sağlam bir klavuz sayesinde de hakikate erişileceği mesajı verilmiştir.

Hicâzî, Mâide sûresinin 44. âyetinin *إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ* “*Şüphesiz Tevrât’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır.*” anlamını Mûsâ’ya içinde Allah’ın âyetlerinin yer aldığı, hakikat yolunun bulunduğu, Allah’ın rızasına uygun hidâyetin yer aldığı Tevrât’ı indirdiklerini, bu Tevrât’ın Allah tarafından gönderilen olduğu, kendisine Tevrât ismini vererek tahrif ve tebdil ettikleri sayfeler olmadığını ifade eder.⁴²⁵

Yahûdiler, adalet ve kısısı terk edip kişi ve zümrelerin durumuna göre muamelede bulunup Allah’ın hükmünü icra etmekten kaçındılar. Bunun neticesinde Kur’ân’ın nüzûlü ile birlikte Tevrât, hidâyet rehberi olma özelliklerini yitirmiştir. Tevrât’ın hidâyet sahibi olma vasfının bütün şekilleri Kur’ân’da yer almıştır.

3. Kitap (الْكِتَابُ)

Kur’ân’da “*Kitap*” lafzı 230 defa “*el-kitap*”, geri kalanı nekre şeklinde olmak üzere toplam 262 defa geçer. “*Kitap*” lafzı Kur’ân’da farklı anlamlarda kullanıldığından, anlamı ancak sıyâkıyla birlikte ele alındığında anlaşılabilir.⁴²⁶

Ebu Ca’fer’e göre Bakara sûresinin 53. âyetinde *وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ* “*Hani, doğru yolu tutasınız diye Mûsâ’ya Kitap’ı (Tevrât’ı) ve Furkan’ı vermiştik.*” geçen “*Kitap*” lafzı, “*Tevrât*”ın sıfatıdır. Kitap lafzı zikredilerek (mevsuf olan) Tevrât’ın yerini almış; *Furkan* lafzı da *Kitap*’a atfedilmiştir. Böylelikle âyetin te’vili şu şekilde olacaktır: “*Levhalara yazdığımız ve hak ile batılı birbirinden ayırdığımız Tevrât’ı Mûsâ’ya verdik.*”⁴²⁷

⁴²⁵ Muhammed Mahmud Hicazî, *et-Tefsîru’l-Vâdîh*, Dâru’l-Cîl, Beyrût 1968, III, V/60.

⁴²⁶ Karadâvî, am, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 38, S: 3, 2002, s.69.

⁴²⁷ Taberî, *Tefsîr*, I,375.

Kur'ân'ın bir ismi de “kitab”dır. Kur'ân'a, “*Kur'ân*” adının verilmesi, “lisânlarda okunması”; “*Kitap*” isminin verilmesi ile de “kalemlerle yazılması” özelliği nazar-ı itibara alınmıştır. Şüphesiz ki, Kur'ân'ı Kerîm'in bu iki isimle isimlendirilmesinde Yüce Allah'ın onu sadece bir yerde değil iki yerde muhafaza edeceğine dikkat çekilmiştir. Yani Kur'ân'ın hem sadırlarda (gönüllerde) hem de satırlarda saklanmasına işaret edilmiştir.⁴²⁸ Tevrât'a *kitap* isminin verilmesi yazılı olarak belli bir dönem korunduğu hususunu bize hatırlatırken daha sonraki dönemlerde din adamlarının gerekli hassasiyeti göstermemesi sebebiyle tahrif edilme problemini beraberinde getirmiştir.

“*Biz Mûsâ'ya Kitabı ve Furkan'ı verdik*” âyetinde geçen iki isimden maksat, Tevrât'tır.⁴²⁹ İçerdiği hükümler sebebiyle “*kitap*”, hak ile batılı birbirinden ayıran hususları içerdiği için de “*furkan*” denilmiştir.⁴³⁰

Mûsâ ve Hârûn'a atfen Tevrât için kullanılan الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ “*Biz onlara (hükümlerimizi) açıklayan Kitab'ı (Tevrât'ı) verdik.*”⁴³¹ âyet-i kerimesi ile وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ “*Ve Allah ona (Hz. İsa'ya) kitabı, hikmeti, Tevrât ve İncil'i öğretecek.*”⁴³² âyetinde geçen “*el-kitab*”, “*yazı*” anlamına gelen “*kitâbe*” demektir.⁴³³

Âl-i İmrân sûresinin 23. âyetindeki الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى “*Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyor*” Tevrât'tan “*Kitaptan bir pay*” diye söz edilirken, Kur'ân'dan da “*Allah'ın Kitabı*” şeklinde bahsedilmektedir. Allah tarafından inzâl buyrulan Tevrât'ın Allah'ın Kitabı olduğu وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا âyetinde zikredilir.⁴³⁴ Tevrât, kendi zamanında Kitab'ın kendisi idi. O zamana kadar Allah'ın Kitabı'ndan indirilen miktardır. Kur'ân nâzil olduktan ve Allah'ın münezzel Kitabı tamamlandıktan sonra

⁴²⁸ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s. 3–4.

⁴²⁹ İsfahânî, *ae*, s. 425.

⁴³⁰ İsfahânî, *ae*, s. 425.

⁴³¹ Sâffât 37/117.

⁴³² Âl-i İmrân 3/48.

⁴³³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I,339.

⁴³⁴ Bakara 2/53.

artık “Allah’ın Kitabı” Kur’ân oluvermiştir; çünkü Kur’ân, Kitap’tan ineni doğrulayan ve onun üzerinde hâkim olan Kitaptır.⁴³⁵ Böylelikle Tevrât “Kitap’tan bir pay” oluvermiştir.⁴³⁶ Râgıb el-İsfahânî, Âl-i İmrân sûresinin *وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُونُ السِّنْتَهُمُ* âyetinde⁴³⁷ üç defa “*kitab*” isminin zikredilmesini şöyle açıklamaktadır: Bunlardan birincisinden maksad, elle yazdıkları kitap; ikincisinden maksad Tevrât; üçüncüsünden maksad ise Allah’ın kitaplarından ve kelâmından olan herhangi bir kitap⁴³⁸ anlamındadır.

4. İmâm (امام)

“İmâm” kelimesi, Kur’ân’da 5 defa geçer. Önceki kitapları niteleyen lafız olarak iki yerde geçer. Bunlardan birisi, Mekkî bir sûre olan *وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا* ⁴³⁹ “Bundan önce bir rehber ve bir rahmet olarak Mûsâ’nın kitabı da vardı.” âyetinde geçtiği üzere “imam” lafzı, Mûsâ’ya gelen Kitab’ı (Tevrât’ı) nitelemiştir. “İmâm”, Allah’ın dininde ve şerîatında iktidâ edilen⁴⁴⁰ demektir. Buna göre Tevrât, içerdiği hükümleri itibariyle ittiba edilmesi gereken bir kitap anlamını vermektedir. Diğeri ise aynı metin ile Hûd sûresinin 17. âyetinde geçtiği üzere *وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى (إِمَامًا وَرَحْمَةً* ⁴⁴¹ “imam” lafzı, yine Tevrât’ı nitelemiştir. Allah Yahûdilere Tevrât’ı rehber, Allah’tan bir rahmet, ittiba edecekleri bir önder olarak indirdi. Tevrât’a bihakkın iman edenler, onların bu imanı onları Kur’ân’a, imana götürecektir.⁴⁴²

5. Rahmet (رحمة)

“Rahmet” lafzı, Kur’ân’da 79 defa geçer. Üç yerde önceki kitaplardan Tevrât’ı tavsif eder: iki yerde *وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً* ⁴⁴² şeklinde gelirken diğeri, *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً* ⁴⁴³ “Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ’ya -düşünüp ibret alsınlar diye- insanların kalp

⁴³⁵ Mâide 5/48.

⁴³⁶ Muhammed Kutup, *Kur’ân Araştırmaları*, Çev: Komisyon (Bekir Karlığa, Beşir Eryarsoy), Seriyye Yay, İstanbul 1997, II, s. 396.

⁴³⁷ Âl-i İmrân 3/78.

⁴³⁸ İsfahânî, *ae*, s.425.

⁴³⁹ Ahkâf 46/12.

⁴⁴⁰ Neseî, *Medârik*, IV,210.

⁴⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,360.

⁴⁴² Hûd 11/17; Ahkâf 46/12.

gözünü açan deliller ve bir hidâyet rehberi, bir rahmet olarak Kitab'ı (Tevrât'ı) verdik."⁴⁴³ şeklinde gelir.

Bu kelime, Yüce Allah'ın sıfatı olarak geldiğinde onunla incelik değil sadece ihsan kastedilir. Buna göre rahmet, Allah için kullanıldığında nimet ve lütuf; insanlar için kullanıldığında ise incelik ve şefkat anlamındadır.⁴⁴⁴ Böylelikle rahmet kaynağı olan Allah kelâmı, toplumun problemlerine çözüm ürettiği için bir nimettir ve lütuftur.

6. Furkan (الفرقان)

Cürçânî (ö.816/1413)'ye göre "*furkan*", "hakla batılı birbirinden ayıran ayrıntılı (tafsilî) bilgi" anlamına gelir.⁴⁴⁵ "*Furkan*" lafzı Kur'ân'da altı defa geçer. Üç âyette Kur'ân'ı, bir âyette⁴⁴⁶ ise Bedir savaşını niteler. İki âyette⁴⁴⁷ ise Tevrât'ı işaret eder. "*Furkan*", bu iki âyette Allah'ın Hz. Mûsâ (as)'ya verdiği bir şey olarak tanıtılmakla birlikte bunun ne olduğu açık değildir.⁴⁴⁸ "*Furkân*", itikatta, sözün doğru veya yanlış oluşunda, eylemlerin iyi veya kötü oluşunda hak ile batılı birbirinden ayıran Allah Kelâmıdır.⁴⁴⁹ "*Furkan*" terimine "davet metodunda hakkı batıldan, imanı küfürden ayırt etmeye yardımcı olan mucize", şeklinde anlam verenler de olmuştur.⁴⁵⁰

Bakara sûresinin 53. âyetinde geçen الْفُرْقَانِ الْكِتَابِ مُوسَى وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ "*kitab*" lafzı, "Tevrât"; "*furkan*" ise "hak ile batıl arasındaki ayırım" demektir.⁴⁵¹

Enbiya sûresinin 48. âyetinde وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءَ وَذَكَرًا لِلْمُتَّقِينَ geçen *Furkan*, "hakkı bătıldan, doğruyu eğriden, hayrı şerden ayıran, buna dair ölçüler getiren" demektir. *Furkân* kelimesi, Mücâhid (ö.103/721)'e göre "Kitap",

⁴⁴³ Kasas 28/43.

⁴⁴⁴ İsfahânî, *ae*, s.191.

⁴⁴⁵ Cürçânî, *ae*, s. 71.

⁴⁴⁶ Enfâl 8/41

⁴⁴⁷ Bakara 2/53 ve Enbiyâ 21/48

⁴⁴⁸ İbrahim Çelik, "Furkan", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, s.220.

⁴⁴⁹ İsfahânî, *ae*, s. 378.

⁴⁵⁰ Kâdî Nâsiruddîn Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esarârü't Tevîl*, Mektebetu ve Metbaatu'l-Meşhedi'l-Huseynî, Kâhire,1964, s. 28.

⁴⁵¹ Taberî, *Tefsîr*, I, 374.

Ebû Sâlih'a göre "Tevrât"⁴⁵², Katâde (ö.118/736)'ye göre "Tevrât'ın helâl ve haramı, Allah'ın hak ile batıl arasında yaptığı ayırım", İbn Zeyd'e göre ise "yardım" anlamına gelir.⁴⁵³

Taberî, İbn Abbas (ö.68/687)'tan *Furkan* ismini, Tevrât, İncil, Zebûr ve Kur'ân için ortak isim olarak kullanıldığına dair bir rivâyeti⁴⁵⁴ aktarır.

Kur'ân-ı Kerîm'in Tevrât'ı "*furkan*" vasfı ile tanıtması, "hak ile batılı birbirinden ayıran vasf"ta buluştuğunu ortaya koymaktadır; ancak Tevrât'ın bu özelliği yok olmaya, müntesiplerince terk edilmeye mahkûm edilince Kur'ân'ın "*furkan*" olması, bunu üstlenmiştir. Bu, nüzûl sürecinde önceki hukuklara bakışını da ortaya koyar.

7. Dıyâ' (ضِيَاء)

Kur'ân'da 3 defa geçer. Bunlardan birisi "هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا" "O, güneşi bir ı^{ışık} (*kaynağı*), ayı da (geceleyin) bir aydınlık (*kaynağı*) kılandır."⁴⁵⁵ âyetinde geçtiği üzere Allah Teâlâ'nın yüceliği tanıtılırken Güneş ve Ay örnek gösterilerek insanları tefekkür etmeye davet etmiştir. Diğer, وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ "Andolsun, biz Mûsâ ile Hârûn'a, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için o Furkân'ı (Tevrât'ı) bir ı^{ışık} ve öğüt olarak verdik."⁴⁵⁶ âyeti olup burada Tevrât, ı^{ışık} olarak tavsif edilmektedir. Üçüncüsü ise قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ اللَّيْلَ سَرْمَدًا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيكُمْ بِضِيَاءٍ أَفَلَا تَسْمَعُونَ "De ki: "Ne dersiniz? Allah, üzerinize geceyi kıyamete kadar sürekli kılsaydı, Allah'tan başka hangi ilâh size bir aydınlık getirir? Hâlâ duymayacak mısınız?"⁴⁵⁷ âyeti olup burada da Yüce Allah'ın yüceliği ve tek ilâh oluşu bağlamında zikredilmiştir.

⁴⁵² İbn Kesîr, bu görüşü zayıf görmüştür. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 323.

⁴⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 176.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 374.

⁴⁵⁵ Yûnus 10/5.

⁴⁵⁶ Enbiyâ 21/48.

⁴⁵⁷ Kasas 28/71.

8. Zikr (الذِّكْر)

Kur'ân'da 52 defa geçer. Enbiya sûresinin 105. âyetinde, وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ “Andolsun, Zikir'den (Tevrât'tan) sonra Zebûr'da da “Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır.” şeklinde geçen “ez-zikr”, Tevrât'ı tavsif eder. وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوْحِي إِلَيْهِمْ فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ “Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.”⁴⁵⁸ âyetinde ise semâvî kitapları bilen din bilginleri kastedilmektedir. İsfehânî (ö.565/1170), bu iki âyette geçen ez-zikr'i “evvelki kitaplar” anlamında açıklar.⁴⁵⁹

Kur'ân, önceki rasûllerden sonra meydana gelen fetret dönemlerinde ilâhî mesajı unutan veya yanlış algılayan herkes için özellikle ehl-i kitap için bir hatırlatma ve ikazdır. Önceki semâvî kitaplarda açıklanmış hakikatlerin yanı sıra yeni esaslar da ihtiva etmektedir.⁴⁶⁰

9. Hikmet (الحكمة)

Hikmet, Kur'ân'da 20 defa geçer. Bunların on biri "kitap" kelimesiyle birlikte kullanılmış; bu şekilde "hikmet'in ilâhî kitaplar veya bu kitaplarda vahyedilen hususlar” anlamı taşıdığına işaret edilmiştir.

"Hikmet", sözlükte “menetmek” anlamına gelen "hüküm"den türetilmiş bir kelimedir. Arap dilinde, sağa sola sapmasını engellediği için hayvan ağzınâ takılan “gem”e de hikmet denmiştir.⁴⁶¹ Hikmet, ilim ve akılla hakka isabet etmektir. Yüce Allah'ın hikmeti, gâyet sağlam bir şekilde eşyayı bilmesi ve onları yaratmasıdır. insanın hikmeti ise varlıkları tanımak ve hayırlı işleri yapmaktır.⁴⁶²

Âli-İmrân sûresinde Hz. İsâ'dan bahsedilirken وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ “Ona kitabı, hikmeti, Tevrât ve İncil'i öğretti.”⁴⁶³ denilmektedir. Bu âyette

⁴⁵⁸ Nahl 16/43

⁴⁵⁹ İsfehânî, ae, s. 179.

⁴⁶⁰ Muhammed Çelik, ae, s.144.

⁴⁶¹ İsfehânî, ae, s. 126.

⁴⁶² İsfehânî ae, s. 127.

⁴⁶³ Âl-i İmrân 3/48.

geçen “kitap”, “hikmet”, “Tevrât” ve “İncîl”in sıralanış şekli dikkat çekicidir. Bu konuda Râzî (ö. 606/1209), yazı ve hat öğrenme anlamına gelen “kitap” ile ilimlerin öğrenilmesi ve ahlakın olgunlaşması anlamına gelen “hikmet”ten sonra “Tevrât”ın gelişini ilâhî bir kitap olmasına ve büyük sırlar içermesine bağlamaktadır. Ona göre İnsan, kitap ve hikmeti öğrenmeden Tevrât’ı anlaması mümkün değildir.⁴⁶⁴

10. Besâir (بَصَائِر)

“Basar” kelimesi, farklı iştikâklarıyla beraber Kur’ân’da 148 defa geçer. *Besâir* ise beş yerde geçer. İsfahânî, *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ* “Andolsun, ilk nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ’ya - düşünüp ibret alsınlar diye- insanların kalp gözünü açan deliller ve bir hidayet rehberi, bir rahmet olarak Kitab’ı (Tevrât’ı) verdik.” âyetinde⁴⁶⁵ geçen *basâir* kelimesini “ibret alınacak ibretlik şeyler” şeklinde açıklamıştır.⁴⁶⁶ *وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَمَسَّئِلُ بَنِي إِسْرَءِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا. قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَا أَنْزَلَ هَؤُلَاءَ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا* “Mûsâ ise “İyi biliyorsun ki, bunları ancak göklerin ve yerin Rabbi apaçık deliller olarak indirmiştir. Ey Firavun, ben de seni kesinlikle helâk olmuş bir kişi olarak görüyorum.” demişti.” âyetinde⁴⁶⁷ geçen *besâir* ise Hz. Mûsâ (as)’nın Firavun’a hitap ederken “doğruluğumu sana gösterecek apaçık gerçekler”⁴⁶⁸ anlamına gelir.

Diğer âyetlerde⁴⁶⁹ geçen *besâir* lafzı, Kur’ân’ı tavsif etmektedir. Neseî, bu âyetlerde gelen *besâir* lafzını “basiret, kalb gözüyle görebilme nûru”⁴⁷⁰ olarak tanımlar.

B. KUR’ÂN’IN EVVELKİ KİTAPLAR İLE İLGİLİ TUTUMU

Kur’ân-ı Kerîm, evvelki kitapları tasdik ettiğini (tasdik, Mûsâddik) ve koruduğunu (müheymin) buyurmuş, onları yok saymamıştır. Evvelki kitapları tasdik

⁴⁶⁴ Fahrüddîn Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, 3. Tab’, Tahran, trs, VIII, 57.

⁴⁶⁵ Kasas 28/43.

⁴⁶⁶ İsfahânî, *ae*, s. 49.

⁴⁶⁷ İsrâ 17/102.

⁴⁶⁸ Beydâvî, *Tefsîr*, s. 326.

⁴⁶⁹ En’âm 6/104; A’râf 7/203; Câsiye 45/20.

⁴⁷⁰ Neseî, *Medârik*, II, 41.

edip koruduğu gibi onlara inanan ehl-i kitabı da dikkate almış, bir arada yaşamının yollarını aramıştır. Şimdi Kur'ân'ın bu tutumu ile ilgili olarak bazı kavramlar üzerinde durmaya çalışalım.

1. Mûsâddik

Mûsâddik, Kur'ân'da 18 yerde geçmektedir.⁴⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm, kendisinden önce peygamberlere gönderilmiş olan Tevrât, Zebûr ve İncil gibi kitapları tasdik eden ilahi bir kitaptır.⁴⁷² Tevrât, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İsâ (as)'nın diliyle tasdik edilmektedir.⁴⁷³

Kur'ân-ı Kerîm'de nâzil olan kitapların evvelki kitapları tasdik ettiği zikredildiği gibi gönderilen peygamberlerin daha önceki peygamberleri tasdik ettiği⁴⁷⁴ aktarılmıştır. Âli İmrân sûresinin 39. âyetinde Hz. Zekeriya'ya hitaben doğacak ve ismi Yahya olarak konulacak olan çocuğun Hz. İsâ (as)'yı tasdik edeceği yer alır. Buradan hareketle Rabi' b. Enes, Hz. İsâ (as)'yı ilk tasdik edenin Hz. Yahya olduğunu kaydeder.⁴⁷⁵

Ahkâf sûresinin 30. âyetinde “(Cinler) dediler ki: “Ey kavmimiz! Şüphesiz biz, Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden önceki kitapları doğrulayan, gerçeğe ve doğru yola ileten bir kitap dinledik.” buyurularak cinlerden bir heyetin, Kur'ân'ın Tevrât'ı tasdik ettiğinden bahsederler. Tevrât ile Kur'ân arasında Zebûr ve İncil nâzil olmasına rağmen burada bunlardan bahsedilmemesinin sebebi şu olsa gerektir: İncil'in ahlakî öğretilerden bahsetmesi, helâl ve haram ile ilgili çok az sayıda hükmün yer alması ve Tevrât'ın tamamlayıcısı konumunda olmasıdır. Bunun için sadece aslolan *Tevrât*'ın ismi ile iktifa edilmiştir.⁴⁷⁶

⁴⁷¹ Bakara 2/41, 89, 91, 97, 101; Âl-i İmrân 3/3, 39, 50, 81; Nisâ 4/47; Mâide 5/46; 48; En'âm 6/92; Fâtır, 35/31; Ahkâf 46/12, 30; Saff 61/6.

⁴⁷² Bkz. Nisâ 4/47; En'âm 6/9; Ahkâf, 46/12. âyetler.

⁴⁷³ Âl-i İmrân 3/50; Mâide 5/46; Saff 61/6.

⁴⁷⁴ Âl-i İmrân 3/81; Fâtır 35/31.

⁴⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 337.

⁴⁷⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 150.

2. Tasdik

Tasdik, Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette⁴⁷⁷ geçer. Kur'ân, kendisi için sıdk, önceki semâvî kitaplar için tasdiktir.⁴⁷⁸ وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَى مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ “Bu Kur'an, Allah'tan (indirilmiş olup) başkası tarafından uydurulmamıştır. Fakat o, kendinden öncekileri doğrulayıcı ve Kitab'ı (Allah'ın Levh-i Mahfuz'daki yazısını) açıklayıcı olarak indirilmiştir.” âyetinden⁴⁷⁹ maksat şudur: Kur'ân insanlığın gelişmelerine paralel olarak yeni hükümler içermesi yanında, zamanla kısmen tahrife uğradığı için kuşkulu hale gelmiş olan Tevrât ve İncil gibi kutsal kitapların kusurlarını gidererek onların doğru olan asıllarını onaylaması ve yeni ifade kalıpları içinde tekrar insanlığa sunmasıdır.⁴⁸⁰

Kur'ân, Yahûdilerin elindeki Tevrât'ı tasdik etmektedir.⁴⁸¹ Yüce Allah, Yahûdilerden de Kur'ân'ı tasdik etmelerini istemektedir. Yüce Allah, onların Kur'ân'ı tasdik etmekle Tevrât'ı da tasdik anlamına geldiğini haber vermektedir. Zira Kur'ân'da yer alan hususları ikrar, Tevrât ve İncil'dekileri tasdik demektir. Hz. Muhammed (sav)'e indirileni tasdik etmek ellerindeki Tevrât'ı doğrulamaktır. Kur'ân'ı inkâr etmek, ellerindeki Tevrât'ı inkâr etmek anlamını taşır.⁴⁸² Kur'ân'ın tasdik etmekte olduğu husus, Kur'ân'la, sağduyu ile akl-ı selim ve sabit gerçeklerle çelişen beşer kaynaklı bilgiler ve sözler değil; Allah'ın bizzat o peygamberlerin kendilerine vahyetmiş olduğu, onların da toplumlarına tebliğ ettikleri ilâhî mesajlar ve o mesajların ihtiva ettikleri ilâhî hükümlerdir.⁴⁸³

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Îsâ (as)'nın, Hz. Mûsâ (a.s)'nın şerîatına bağlı olmakla birlikte bazı farklı hükümler veya birtakım esneklikler getirdiğini haram kılınan bazı şeyleri helâl kıldığını⁴⁸⁴ şöyle buyurmaktadır: “Benden önce gelen Tevrât'ı doğrulayıcı olarak ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim ve Rabbiniz tarafından size bir mucize de getirdim.” Bu âyette, Hz. Îsâ'nın Tevrât'ı

⁴⁷⁷ Yûnus 10/37; Yûsuf, 11/111.

⁴⁷⁸ Muhammed Çelik, *ae*, s. 78.

⁴⁷⁹ Yûnus 10/37.

⁴⁸⁰ *Kur'ân Yolu*, III, 103–104.

⁴⁸¹ Bakara 2/41.

⁴⁸² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 331.

⁴⁸³ Talip Özdeş, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Fecr Yay, Ankara 2005, s. 29.

⁴⁸⁴ Âl-i İmrân 3/50.

tasdik ettiği prensibi zikredildikten sonra istisnâ de olsa şerîatta bazı hukukî düzenlemeler yapmakla görevlendirildiği de açıklanmaktadır.

Yüce Allah, Kur’ân’ı önceki kitapları tasdik edici ve gözetici olarak indirdiğini haber verdikten sonra⁴⁸⁵ Hz. Peygamber (sav)’e ehl-i kitabın arzu ve isteklerine uymamasını, aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmetmesini emretmiştir.

3. Muheymin

“*Muheymin*” ismi Kur’ân’da iki defa geçer. İlki Allah’ın isimlerinden birisi olarak Haşr sûresinin 23. âyetinde هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ *“insanların yaptıklarını gözetten”* anlamında kullanılmıştır. Diğeri ise *“(Ey Muhammed!) Sana da o Kitab’ı (Kur’an’ı) hak, önündeki kitapları doğrulayıcı, onları gözetici olarak indirdik.”* âyetinde⁴⁸⁶ geçer.

“*Müheymin*” kelimesi, "heymene"den ism-i fâil olarak bir şey üzerine râkib (gözetici) ve hâfız (koruyucu) olan şâhid ve emîn demektir.⁴⁸⁷ İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre “kitap”; İbn Abbas’tan gelen bir başka rivâyet ile Mücahid ve Ketâde’ye göre “emîn”, “şâhid”, “koruyucu” anlamlarına gelir.⁴⁸⁸ Bu anlamları bir bütün olarak dikkate aldığımızda Kur’ân, kendinden önceki kitapların güvencesidir.⁴⁸⁹ Geçmiş kitaplardan arta kalanlar, Kur’ân’a arz edilir, Kur’ân’a muvafık olan kabul, olmayan red edilir.⁴⁹⁰

İbn Kuteybe (ö.277/889) “*müheymin*” lafzını “*mu’min*”in ism-u tasğiri (küçültme ismi) zannetmiş⁴⁹¹ ise de Müberred (ö.286/899) “*müheymin*” lafzının

⁴⁸⁵ Mâide 5/48.

⁴⁸⁶ Mâide 5/48.

⁴⁸⁷ Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, Dâru’l-Fikr, Beyrût 1408/1987, III,152; Elmalılı, *Hak Dîni*, II,1696.

⁴⁸⁸ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, IV, 345; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût 1424/2003, II,552; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 58.

⁴⁸⁹ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, IV, 346; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 58.

⁴⁹⁰ Abdulcelil Candan, *Kur’ân’ı Nasıl Anlamalı*, Elest Yay, İstanbul 2007, s. 100.

⁴⁹¹ Âlûsî, *Rûhu’l-Ma’ânî*, III,152.

Allah'ın isimlerinden birisi olduğu için ism-u tasğîr olarak kullanılmasını hoş karşılamamış ve bundan sakındırmıştır.⁴⁹²

Kur'ân, *muheymin* sıfatı ile önceki semâvî dinlerin kalan aslî kısımlarını tasdik etmekte, sonradan giren ve yapılan tahrifleri ise düzeltmektedir.

Kur'ân'ın son vahyedilmiş kitap olarak öncekilerden farklı bir işlevi de onun önceki kitaplar üzerinde koruyucu oluşu ve onları koruma altına alışıdır. Kur'ân'da bu işlev, *muheymin* kelimesi ile ifade edilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, önceki kitapların tevhîd öğretisini aktarmasını önleyen ve önleyecek her dış müdahaleye karşı onları korumakla görevlidir. Başka bir deyişle, Kur'ân önceki kitapların doğru anlaşılmasının teminatıdır.⁴⁹³

Kur'ân'da geçen *müheymin* kelimesi, birbirine yakın anlamları olan lafızları cem etmiştir. O, evvelkilerin güzelliklerini cem ettiği gibi önceki kitaplarda bulunmayan mükemmellikleri de içerir.⁴⁹⁴ Onun son ilâhî kitap oluşu *müheymin* olmasını da gerektiriyordu.

Kur'ân, "Kitab"ı korur; çünkü onda önceki tüm kitapların öğretileri vardır. Gerçek öğretileri kaybolmasın, boşa gitmesin diye Kur'ân önceki kitapları gözetir. Onlarda değişmeden kalan Allah'ın sözüne şahit olduğu için onlara tanıklık eder ve onları insanların katıp karıştırdığı tevil ve tefsirlerden arındırır. Kur'ân'ın doğruladığı, Allah'ın sözü; karşı çıktığı ise insanların kattığıdır.⁴⁹⁵

Diğer semâvî kitaplar, ebedî olarak mer'iyette kalmak üzere değil muvakkat birer merci olmak üzere gönderilmiştir. Kur'ân ise daha önceki semâvî kitapları te'yit etmek ve onlar hakkında müheymin olmak için gönderilmiştir. Böylece onlardaki sabit hakikatleri içerdiği gibi Allah'ın dediği ve istediği ilaveleri de ihtiva eder. Kur'ân onların yerini tuttuğu halde onlar Kur'ân'ın yerini tutamamıştır,

⁴⁹² Elmalılı, *age*, II, 1696–1697.

⁴⁹³ Mehmet Paçacı, *Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000, s. 127.

⁴⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 58.

⁴⁹⁵ Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2. Baskı, İnsan Yay, İstanbul 1991, I, 489.

tutmayacaktır da! Allah Teâlâ, onun kıyamete kadar hüccet olarak kalmasını dilemiştir.⁴⁹⁶

Kur'ân'ın “*tasdik edici*” sıfatı ile birlikte diğer ilâhî kitaplar üzerine “*müheymin*” sıfatının da ilâve edildiğini görmekteyiz. Yani Kur'ân kendisinden önceki ilâhî kitapların muhâfızıdır. Bu vasfı gereği Kur'ân, tarihin tespit ve tescil ettiği önceki kitaplardaki doğruyu, iyiyi teyit ve tasdik etmekle yetinmemiş,⁴⁹⁷ neyin gerçek, neyin gerçek dışı olduğuna şâhitlik eden, onları koruyan, gözeten ve denetleyen bir kitap olduğunu⁴⁹⁸ beyan etmiştir.

Kur'ân, geçmiş kitapların içeriklerini tahrif etmeksizin, eksiltme veya arttırma olmaksızın olduğu gibi bizlere nakleder.⁴⁹⁹

C. KUR'ÂN'IN EVVELKİ PEYGAMBERLER İLE İLGİLİ TUTUMU

Hiz. Âdem (as)'den Hiz. Muhammed (sav)'e kadar bütün peygamberleri birbirine bağlayan inancın özünü Kelime-i Tevhîd oluşturmaktadır. Kur'ân, özellikle Yahûdi ve Hristiyanların bakışlarını bu noktaya yoğunlaştırarak⁵⁰⁰ Allah inancı ekseninde birlikte yaşama ortamını oluşturmak istemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Allah, “*Hani, Allah peygamberlerden, “Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz” diye söz almış ve “Bunu kabul ettiniz mi; verdiğim bu ağır görevi üstlendiniz mi?” demişti. Onlar, “Kabul ettik” demişlerdi. Allah da, “Öyleyse şahid olun, ben de sizinle beraber şâhit olanlardanım” demişti.*⁵⁰¹ şeklinde buyurarak bütün peygamberlerden söz almakta, ilâhî dinlerin birliğini, İslâm'ın evrenselliğini⁵⁰² açıkça vurgulamaktadır.

⁴⁹⁶ Draz, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, s. 5.

⁴⁹⁷ İdris Şengül, am, *Yeni Ümit Dergisi*, S: 44, 1999.

⁴⁹⁸ *Kur'ân Yolu*, II, 286.

⁴⁹⁹ Cessâs, ae, II, s. 552.

⁵⁰⁰ A'zamî, *Kur'ân Tarihi*, s. 79–80.

⁵⁰¹ Âli İmrân 3/81.

⁵⁰² Şengül, “İslâm ve Evrensellik I”, *Yeni Ümit Dergisi*, Yıl:11, S:43, 1999.

Yahûdilerin Allah'ın gönderdiği elçilerini öldürmeleri, tarihte eşine az rastlanır ender hâdiselerdendir. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de de saraheten zikredilmiş,⁵⁰³ Hz. Peygamber (sav)'in hayatında da bunun yansımaları görülmüştür. Hz. Peygamber (sav) amcasıyla daha çocukken Suriye'ye giden ticaret kervanına katıldığında rahip Bahira'nın Ebu Talib'e, onu daha ileri götürmemesini, Yahûdilerin çok hasud kimseler olduklarını, onu öldürebileceklerini ve oradan geri dönmelerini söylemiştir.⁵⁰⁴ Medîne döneminde Benû Nadîr Yahûdileri Hz. Muhammed (sav)'i suikastle öldürmeye teşebbüs ettikleri gibi, zehirle ve sihirle de öldürmeye kalkışmışlardır.⁵⁰⁵

Medîne ve çevresinde yaşayan Yahûdi din adamları, Hz. Peygamber'in Hz. Süleyman b. Dâvûd'un peygamberliğinden bahsetmesi üzerine Allah adına yemin ederek Hz. Süleyman'ın sihirbaz olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerîm, onların bu anlayışını eleştirerek⁵⁰⁶ tüm peygamberlere saygılı olmak gerektiğini söylemiş ve onların masumiyetini bir kez daha ortaya koymuştur.

Kur'ân-ı Kerîm, Hıristiyanların Hz. İsa'yı Rab olarak görme inançlarını şiddetle eleştirmiş⁵⁰⁷ ve onları peygamberlere saygılı olmaya davet etmiştir. Diğer taraftan İsrâiloğulları, kendilerine bahşedilen ilâhî lütufları birer meziyet olarak kabul edip peygamberleri tanınmaları ve kitaplara saygı göstermeleri gerekirken, tam tersine karşı çıkmaları çok anlamlıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikri en çok geçen kıssa, Hz. Mûsâ kıssasıdır. Firavun'a karşı verdiği mücadele kadar İsrâiloğulları ile arasında geçen tartışmalar da zikredilmiştir. Yahûdilerin Hz. Peygamber'e karşı takındıkları tutumun aslında Hz. Mûsâ'ya da gösterdikleri, dolayısıyla peygamberlere isyan etme, komplo kurma, Allah'ın kelâmını değiştirme gibi hususlarda aynı karakteristik yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır.

⁵⁰³ Bakara 2/61; Âl-i İmrân 3/21, 112; Mâide 5/70.

⁵⁰⁴ İbn Hişâm, *ae*, I, 217.

⁵⁰⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 386.

⁵⁰⁶ Bakara 2/102.

⁵⁰⁷ Âl-i İmrân 3/79.

Kur’ân-ı Kerîm’de, kimileri Tevrât’ta da önemli bir yer tutan Nûh, Hûd, Lût, Şuayb peygamberlerin adı geçmektedir.⁵⁰⁸ Sâd sûresinde ise Allah’ın insanlara daha önce göndermiş olduğu Hz. Dâvud, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb gibi çok sayıda peygambere atıfta bulunmaktadır. Tıpkı onlar gibi, Resûl-i Ekrem de aynı Allah tarafından gönderilmiş bir elçidir.

Kur’ân’ın nüzûlü ile birlikte, Kur’ân’da önceki topluluklara gönderilen peygamberlerden bahseden ilk âyet şu olsa gerektir:⁵⁰⁹ *“Nasıl Firavun’a bir elçi göndermiş idiysek, hakkınızda tanıklık yapmak üzere size de bir peygamber gönderdik.”*⁵¹⁰ Burada söz konusu olan Yahûdiler değil daha çok Yahûdilerin peygamberi olan Hz. Mûsâ ve Onun Hz. Muhammed (sav) ile olan benzerliğidir. Kur’ân, bu âyetle evvelki ümmetleri hatırlattığı gibi Mekkelilerin ve diğer insanların da Hz. Muhammed (sav)’ın tüm dünyayı kuşatan tebliğ görevine duyarsız kalması halinde, Allah’ın onları da cezalandırmaya muktedir olduğunu söylemek istemektedir.⁵¹¹ Bunun hemen ardından şu âyetler indirilmiştir: *“Fakat siz (ey insanlar!) Ahiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde, dünya hayatını tercih ediyorsunuz. Kuşkusuz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda ve İbrâhîm ile Mûsâ’nın sahifelerinde de vardır.”*⁵¹² Bu âyetlerde peygamberlere gönderilen vahiylerin içerik açısından konu birliğine işaretle “dünya hayatını ahiret hayatına tercih etme” durumunun insanlık tarihi kadar eski olduğu ve bu gerçeğin tüm semâvî kitaplarda zikredilmek sûretiyle insanın içine düştüğü çıkmazı aktarmış olmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, 18 peygamberin ismini zikrettikten sonra⁵¹³ Hz. Peygamber’e de bu peygamberlere uymayı emreder. Tevrât’ta da adları geçen peygamberlerin (Nûh, İbrâhîm, İsmâîl, İshâk, Yakûp, Yûsuf, Mûsâ, Hârun, Lût, İlyâs, Zekeriyâ, Elyesa’, Eyyûb, İsâ, Yahyâ gibi) Allah’ın gönderdiği resûller olarak kabul edilmesi, Kur’ân-ı Kerîm’in önceki hukuk sistemlerinin uygulayıcısı durumundaki peygamberlere olan bakışını da ortaya koyar. Kur’ân bu peygamberleri ismen zikrettikten sonra Hz. Muhammed (sav)’e şöyle hitap etmektedir: *“İşte*

⁵⁰⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 558.

⁵⁰⁹ Hamidullah, *ae*, I, 555.

⁵¹⁰ Müzemmil 73/15.

⁵¹¹ Hamidullah, *ae*, I, 555.

⁵¹² A’lâ 87/16–19.

⁵¹³ En’âm 6/83–89.

*Allah'ın hidâyet edip doğru yola ilettiği kimseler bunlardır. Sen de onların yoluna uy!*⁵¹⁴

“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁵¹⁵ âyetinden anlaşılan “evrensellik” vasfı, İslâm’a, Müslümanların güçsüz oldukları ve müşriklerin tehditlerinden korunmaya çalıştıkları bir zamanda Mekke döneminde verilmişti.⁵¹⁶ Bu durum, Müslümanlara uzun vadede evrensel düzeyde İslâm’ın ışığının yayılacağı hususunu bildirmektedir.

İslâm’ın Yahûdiliğe ve Hıristiyanlığa, onların peygamberlerine ve kitaplarına verdiği değer yalnızca bir lütuf değil onların dinî değerinin kabulüdür. İslâm, onlara müsamaha göstermesi gereken “ayrı görüşler” olarak değil Allah’ın indirdiği meşrû dinler olarak görür⁵¹⁷ ve onları diğer insanlardan farklı olarak ayrı bir hitaba tabi tutmuştur.

D. MEKKELİ MÜŞRİKLERİN SEMÂVÎ KİTAPLAR İLE İLGİLİ TUTUMU

Kur’ân-ı Kerîm, ehl-i küfrün bütün dinlere ve peygamberlere düşman olduğunu fakat kendi çıkarları sözkonusu olduğunda bunlardan bir kısmını kendilerine yakın görerek harekete geçtiklerini bize aktarmaktadır. Şu âyet,⁵¹⁸ bu hususa açık bir örnektir: فَلَمَّا جَاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا لَوْلَا أُوتِيَ مِثْلَ مَا أُوتِيَ مُوسَىٰ أَوَلَمْ يَكْفُرُوا بِمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلَ قَالُوا سِحْرَانِ تَظَاهَرَا وَقَالُوا إِنَّا بِكُلِّ كَافِرُونَ . قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Onlara katımızdan gerçek gelince, “Mûsâ’ya verilen (mucize)lerin benzeri niçin buna da verilmedi” dediler. Onlar daha önce Mûsâ’ya verilen (mucize)leri inkâr etmemişler miydi? Onlar, “İki büyü, birbirlerine destek oluyor” dediler. “Biz hepsini inkâr ediyoruz” dediler. De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah katından, doğruya bu ikisinden (Tevrât ve Kur’ân’dan) daha çok ulaştıran bir kitap getirin de, ben ona uyayım.” Ayrıca bu âyetler, Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber

⁵¹⁴ En’âm 6/90.

⁵¹⁵ Enbiyâ 21/107.

⁵¹⁶ Ekrem Ziya Umerî, *Medîne Toplumu*, Çev: Nûreddin Yıldız, Risale Yay, İstanbul, 2007, s. 277.

⁵¹⁷ Farukî, *ae*, s. 214.

⁵¹⁸ Kasas 28/48–49.

(sav)’in toplum nezdindeki etkinliğini yok etmek için ehl-i küfrün ileri sürdüğü çelişkileri ve tutarsızlıkları da ortaya koymaktadır.

Âyette zikredilen سِحْرَانِ تَظَاهَرَا ifadesindeki “sihrân” lafzından -Hz. Ali ve Avfî’nin İbn Abbas’tan gelen rivâyetine göre- maksad, “birbirini destekleyen iki sihir” olup bunlar Tevrât ve İncîl’dir.⁵¹⁹ Süddî, şöyle der: “Her birisi diğeri tasdik etti.”⁵²⁰ Dahhâk ve İkrime’ye göre ise onlar, İncîl ve Kur’ân’dır.⁵²¹ Âyet-i Kerîmenin sonunda gelen “Biz hepsini inkâr ediyoruz.” dediler.” ifadesinde gelen كُ’den maksat, Allah tarafından gönderilen Tevrât, İncîl, Zebûr ve Kur’ân-ı Kerîm’dir.⁵²² Mücâhid’e göre anlamı, “Muhammed’e gönderilen” iken Dahhâk’a göre, “İncîl ve Kur’ân”, İbn Abbâs’a göre “Tevrât ve Kur’ân”dır.⁵²³

سِحْرَانِ تَظَاهَرَا kısmını “sâhirâni tezâherâ” şeklindeki kıraate göre âyetin anlamı, “birbirini destekleyen iki sihirbaz” olup maksad, “Mûsâ ve Hârundur.⁵²⁴ “İkisi birbirine yardım ederek dayanışma içinde oldular. Biz ikisini de inkâr ederiz.” Veyahut Müslim b. Yesâr (ö.107/725)’ın İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre ikisinden kasıt, Hz Mûsâ (as) ve Hz. Muhammed (sav)’dir.⁵²⁵ Bu, aynı zamanda Hasan-i Basrî’nin de görüşüdür.⁵²⁶

Mekkeli müşrikler, hicretten evvel Medîne’deki Yahûdî liderlerle görüşmek üzere bir heyet gönderip Hz. Peygamber’i tanımak için gerekli bilgileri aldıktan sonra, “birbirini destekleyen iki sihirdir.” diyerek⁵²⁷ gerçek yüzlerini ortaya koymuşlardır. Bu âyetle Yüce Allah, ehl-i kitap mensuplarıyla Müslümanları müşriklere karşı uyanık olmaya, onların tarafını tutmamaya, çıkarları söz konusu olduğunda tüm peygamberleri ve kitapları inkâr edeceklerine dikkat çekmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm açık bir meydan okuma ile Kur’ân ve Tevrât’tan daha doğruya ulaştıran bir kitap olmakla da başta Mekkeli müşrikler olmak üzere tüm insanlığı tekrar düşünmeye davet etmiştir.

⁵¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345.

⁵²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345.

⁵²¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345.

⁵²² Taberî, *Tefsîr*, II, 107.

⁵²³ Taberî, *Tefsîr*, II, 107.

⁵²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 424.

⁵²⁵ Taberî, *Tefsîr*, II, 105; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345; Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Vâdih*, XX, 41.

⁵²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345.

⁵²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 424.

İbn Kesîr, yukarıda geçen âyetlerden hareketle Yüce Allah'ın çoğu kere Tevrât ile Kur'ân'ı karşılaştırmalı olarak zikrettiğini⁵²⁸ söyler.⁵²⁹ Bu karşılaştırma, her iki kitabın ahkâm kitabı olduğunu ortaya koyduğu gibi İslâm'ın evvelki peygamberlere ve onların kitaplarına iman etmeyi "imanın esasları"ndan saydığını da göstermektedir.

Âlûsî (ö. 1270/1854), yukarıda geçen âyetle Kur'ân-ı Kerîm'in imkânsız olanı Mekkeli müşriklerden istediğini, böylece muhatabını ilzâm ettiğini ve delillerle susturduğunu ifade etmektedir.⁵³⁰

Mekkeliler, Yahûdilere bir bayramlarında içlerinden bir heyet göndererek onlara Hz. Peygamber (sav)'in durumunu sordular, onlar da "Biz Tevrât'ta onu bütün vasıflarıyla buluyoruz" dediler. Daha sonra bu heyet dönüp Yahûdilerin söylediklerini haber verince, Mekke müşrikleri, "birbirini destekleyen iki sihirdir." dediler. İşte bu, Kur'ân'ın fesahat ve belâğatine hayran olmakla beraber hak olduğuna inanmayan kâfirler de öyle derler.⁵³¹

E. YAHUDİLERİN VAHİY MELEĞİ İLE İLGİLİ TUTUMU

İsrâiloğulları, işlerine gelmeyen, keyiflerine uymayan durumlarda peygamberlere karşı çıkmış, bir kısmını yalancılıkla itham etmiş, bir kısmını da öldürmüş, peygamberlere vahiy getiren Hz. Cebrâîl'e düşmanlık etmişlerdir. Medîne Yahûdileri de, daha önceki peygamberler gibi vahye mazhar olan Hz. Muhammed (sav)'de de aynı olumsuz tavrı göstermişlerdir. Kur'ân'da geçen "*De ki: "Her kim Cebrail'e düşman ise bilsin ki o, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir. Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."*

⁵³² âyetlerinin nüzûl sebebi hakkında birkaç rivâyet vardır. Burada tümünü aktarmak, çalışmamızın sınırlarını aşacağından bunlardan bir tanesini aktarmakla iktifa ediyoruz.

⁵²⁸ Bkz. Mâide 5/44; En'âm 6/92, 154–155; Ahkâf 46/30. âyetler.

⁵²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 345.

⁵³⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 10/92.

⁵³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3743.

⁵³² Bakara 2/97–98.

İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyete göre Yahûdilerden bir topluluk, Hz. Peygamberin yanına geldi ve dedi ki: “Ey Ebe'l-Kâsım! Biz sana peygamberden başka kimsenin bilemeyeceği bazı soruları soracağız.” Bunun üzerine Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “İstediğinizi sorun, ancak bana Allah adına ve Ya'kûb'un çocuklarından aldığı söz adına ahid verin ki, ben sizin sorduğunuzu bilirim, benim kim olduğumu kabul edip İslâm'ı kabul edeceksiniz.” Onlar, “Evet kabulümüzdür,” dediler. Rasûlullah (sav) “İstediğinizi sorun,” dedi. Onlar: “Sana dört konuda soracağız ki bize onlardan haber ver. Tevrât indirilmeden önce İsrâiloğullarının kendi kendilerine haram kıldıkları yemek neydi? Erkeğin suyu ve kadının suyu nasıldır? Bundan erkek ve dişi nasıl olur? Bize şu Tevrât'ta kendisinden bahsedilen ümmî peygamberden ve onun dostu meleklerden haber ver?” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Bunları haber verirsem, bana gerçekten tâbî olacağınıza dair Allah adına yemin eder misiniz?” Onlar, Hz. Peygambere istediği sözü ve ahdi verdiler. Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Mûsâ'ya Tevrât'ı indiren adına size sormak istiyorum: Biliyor musunuz ki, Hz. Yâ'kûb bir seferinde ağır hastalanmış ve rahatsızlığı uzun sürmüştü. O zaman Allah'a and içmişti ki bu hastalıktan kendisini kurtarırsa, yemeklerin ve içeceklerin en güzelini kendisine haram kılacaktır. Ona yemeklerin en güzeli deve eti, içeceklerin en güzeli de deve sütü idi.” Onlar: “Evet, vallahi doğru söyledin.” dediler. Bunun üzerine Rasûlullah (sav): “Allah'ım! Sen şâhid ol. Ben size kendisinden başka ilâh bulunmayan ve Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına söylerim. Bilir misiniz ki, erkeğin suyu beyaz ve ağırdır, kadının suyu sarı ve incedir. Hangisi üste gelirse çocuk onun olur ve Allah'ın izniyle ona benzer. Erkeğin suyu kadının suyuna üstün gelirse, çocuk Allah'ın izniyle erkek olur. Kadının suyu erkeğin suyuna üstün gelirse, çocuk Allah'ın izniyle dişi olur.” dedi. Onlar, “Allah'a andolsun ki evet” dediler. Rasûlullah (sav): “Allah'ım! şâhid ol” buyurdu. “Ve size Tevrât'ı Mûsâ'ya indiren Allah adına söylerim, bilir misiniz ki bu ümmî peygamberin gözleri uyur, ama kalbi uyumaz.” Onlar: “Allah'a andolsun ki evet” dediler. Rasûlullah (sav): “Allah'ım! şâhid ol” buyurdu. Onlar: “Sen bize şimdi meleklerden dostun olandan söz et; o konuda, ya seninle birleşiriz veya ayrılırız”, dediler. Rasûlullah buyurdu ki; “Benim dostum, Cebrail'dir. Allah hangi peygamberi bir elçi olarak göndermişse Cebrail onun dostudur.” Yahûdiler dediler ki: “İşte burada sizden ayrılırız. Eğer senin dostun ondan başka bir melek olsaydı sana uyar

ve seni tasdik ederdik.” Rasûlullah (sav) buyurdu ki: Sizi onu doğrulamaktan alıkoyan nedir? Onlar dediler ki: “O, bizim düşmanımızdır.” Bunun üzerine (yukarıda meâli verilen) Bakara sûresinin 97. âyeti nâzil oldu.⁵³³

Yahûdiler inkâr etmeyi hedef seçtikleri için bir bahane uydurup inkâr etmenin bir yolunu bulmaktadırlar. Cebrâîl'i düşman gören insanlarla Allah'a, peygamberlere ve kitaplara düşman olanları bir saymış, kendisinin de onların düşmanı olacağını en sert biçimde bildirmişlerdir.

Tarih boyunca ilâhî mesaja düşman olanlar ya Hz. Muhammed (sav)'i ya da vahyi/vahiy meleğini merkeze alıp eleştirmişlerdir. Medîne dönemindeki Yahûdiler Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a olan düşmanlıklarını Cebrâîl üzerinden dillendirerek ilâhî vahyi çıkarları doğrultusunda yorumlamışlardır. Günümüzde de oryantalistler değişik vesilelerle Kur'an'a ve İslam'a olan düşmanlıklarını ilâhî vahye muhatap olan peygamberleri özellikle de Hz. Muhammed (sav)'i merkeze alarak karalama kampanyaları yürütmüşlerdir.

Vahiy meleğine düşman olduklarını açıkça ilan edenler, yüksek sesle dillendiremedikleri düşmanlıklarını, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e olan bakışlarını ortaya koyma zeminini bulmuş oluyorlar. Kur'an-ı Kerîm, bu gerçeği ve onların gerçek niyetini ortaya koyarak Müslümanları Yahûdilerin ihanetlerine karşı da uyarılmış olmaktadır. Zira vahiy meleğine düşman olanların nâzil olan âyetlere göre hareket edenlere düşmanca eylemlerde bulunmalarını pekâlâ beklemek mümkündür.

F. KUR'ÂN'DA “RABBÂNİYYÛN” VE “AHBÂR” KAVRAMLARI

Ahbâr, Kur'an'da 4 yerde⁵³⁴ geçer. Ribbîyyûn kelimesi bir,⁵³⁵ Rabbâniyyûn lafzı ise iki âyette⁵³⁶ geçer. Ahbâr ve Rabbâniler, Yahûdiler nezdinde büyük bir değer ve konuma sahiptiler. Onlar insanlar arasında vuku bulan sorunları çözer ve aralarında hükmederlerdi.⁵³⁷ “إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ

⁵³³ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 156–157; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 149–150. Bu konuda gelen diğer rivâyetler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 149–153.

⁵³⁴ Mâide 5/44, 63; Tevbe 9/34, 31.

⁵³⁵ Âl-i İmrân 3/146.

⁵³⁶ Âl-i İmrân 3/79; Mâide 5/44, 63.

⁵³⁷ Şerîf, *ae*, s. 252.

وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِطُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ âyetinde⁵³⁸ altı çizili lafızların geliş şekli görmek mümkündür.

Ahbâr, Ferîsî mezhebi mensupları için kullanılan bir kavram olarak bakıldığında, bunlar Talmud döneminde Beytülmidrâs denilen yerlerde Yahûdi şeriatını ve dinî ilimleri öğreten, dinin hükümlerini bilen ve Yahûdi halkı arasında ortaya çıkan meseleleri halleden kişileri ifade eder.⁵³⁹

Ahbâr, fakih veya kâdılar demektir. Tekili olan *hibr*, fakih ve âlim anlamına gelir. *Rebbaniyyûn* ise Allah'ın kitabının âlimleri anlamına gelir.⁵⁴⁰

Tevbe sûresinin 31. âyeti ile ilgili olarak müfessirler şu hâdiseyi naklederler: Adiy b. Hatim şöyle anlatır: "Boynumda altın bir haç olduğu halde Rasûlullah'a geldim - ki o zaman Adiy Hıristiyandı- Resûlullah Berâe (Tevbe) sûresini okuyordu. "-Ya Adiy şu boynundaki putu at" buyurdu. Ben de attım. "Onlar hahamlarını ve papazlarını Allah'tan başka rabbler edindiler" kavli ilâhîsine geldi. Ben: "-Ya Resûlallah onlar, onlara ibadet etmezler" dedim. Rasûlullah (sav) şöyle buyurdu: "Onlar Allah'ın helâl kıldığını haram eder, siz de haram kabul etmez misiniz? Allah'ın haram kıldığına helâl derler, siz de onu helâl saymaz mısınız?" Ben de: "-Evet" dedim. Rasulullah: "İşte bu, onlara tapmaktır" buyurdu.⁵⁴¹ Böylelikle Hz. Peygamber, din adamlarının helâli haram, haramı da helâl kıldıklarını, böylece toplumun da onların bu görüşlerine tabi olduğunu bildirmişlerdir.⁵⁴²

"*Rabbaniyyûn*"un kimliği konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır:

- a. Müberred: ilim sahipleri,
- b. İbn Mes'ud (ö.32/652) ve Ebû Rezîn'e göre hikmet sahibi âlim,
- c. İbn Abbas: Fakihler,
- d. İbn Cübeyr (ö.3/624): Hikmet sahibi takva ehli,
- e. Mücahid: Ulemadan üstün kimseler,
- f. İbn Zeyd (ö.63/683): idareciler,

⁵³⁸ Mâide 5/44.

⁵³⁹ *Kur'ân Yolu*, II,278.

⁵⁴⁰ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, VII, 103.

⁵⁴¹ Elmalılı, *Hak Dîni*, III, 2512.

⁵⁴² Tirmizî, *Tefsîr*, 10; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 287.

- g. Hasan (ö.110/728): Kendisinde ilim ile basiretli bir yöneticiliği toplamış kimse,
- h. Ebû Ubeyde (ö.18/639): Helâli-haramı, emir ve yasakları bilen kimse, olarak açıklar.⁵⁴³

"*Rabbânî* " ve "*Rabbî*" kelimelerinin mânâsı ile ilgili olarak İbn Abbas'tan gelen şu rivâyet de kayda değerdir: "*Rabbânî*, insanlar üzerinde ilim ile siyaset icra eden ve büyük ilimden önce küçük bilgiler ile terbiye eden" ilim ve iyilik erbabı demektir.⁵⁴⁴

Hülâsa, “rabbânî” ve “ahbâr” kavramları toplumu din konusunda aydınlatan ve onlara rehberlik eden ehl-i kitaba mensup din bilginlerini ifade etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm, bu iki kavramı zikrederek evvelki kitaplara ve o kitapları topluma aktaran din bilginlerine işaretle sergilediği tutumu aktarır.

II. HZ. PEYGAMBER’İN TUTUMU

Hız. Peygamber (sav), içinde yaşadığı insan toplumunda Allah’ın elçisi sıfatıyla dini bir lider olarak vazife gördüğü kadar toplumun refah, saadet ve emniyetini temin etmek, dünyevî meselelerini halletmek hususunda “başkan” olarak büyük gayretler göstermiş son peygamberdir. Mi’rac hâdisesi ile ilahi mükâfata nail kılınması yanında O, ordusunun başında muhtemel bir Bizans saldırısını defedip Müslüman toplumun güvenliğini sağlamak gayesiyle altı yüz kilometre uzaklıktaki Tebük yöresine doğru sefere çıkmakta asla tereddüt etmemiş, bu konuda da “usve-i hesene” olduğunu isbat etmiştir.⁵⁴⁵

Peygamberimiz Yahûdilerle uyum içinde yaşama çerçevesinde ehl-i kitab’ı ve bu bağlamda Yahûdileri, Kur’ân’ın emriyle ortak olan bir söze “*De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şâhit olun, biz Müslümanlarız.”*”⁵⁴⁶

⁵⁴³ Kurtûbî, *Tefsîr*, II, 115.

⁵⁴⁴ Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1689.

⁵⁴⁵ Salih Tuğ, “Bir Şehir-Devletin Yeniden Teşkili”, *Diyanet Dergisi*, 1971, C:10, S:108-109, s. 138.

⁵⁴⁶ Âl-i İmrân 3/64.

şeklinde çağırıştır. Yahûdiler, bu çağrıya olumlu cevap vermek yerine komplolar kurarak, düşmanla işbirliğine girerek Müslümanları arkadan vurmaya çalışmışlardır. Müslümanları İslâm'dan döndürmek ve dinden soğutmak için çeşitli faaliyetler içine girerek Kur'ân-ı Kerîm'i inkâra kalkışmışlardır.

Yahûdilerin inat etmeleri ve taassupta bulunmaları, Kur'ân'ın mesajı ile buluşmalarına engel olmuştur. *"Bana Yahûdilerden on kişi imân etseydi, bütün Yahûdiler imân ederdi."*⁵⁴⁷ hadîs-i şerîfi, Yahûdi liderlerinin aynı inat ve taassupla karşı karşıya olduklarını, hatta onların bu zaafiyetten kurtulmaları durumunda diğerlerinin de teslim olacakları hususunu hatırlatmaktadır.

Hız. Peygamber (sav)'in evvelki kitaplara ve onlara iman edenlere yönelik ortaya koyduğu tutum, Kur'ân'ın nüzûlü sürecini anlamaya önemli katkı sağlayacağı aşikârdır. Hız. Peygamber (sav)'in, özellikle Medîne döneminde Hız. Ömer'in elindeki Tevrât nüshasına verdiği tepkinin gayesini, Yahûdilerle yapılan savaşta ele geçirilen Tevrât nüshaları ile ilgili tutumu ve kendisini hakem görmek isteyen ehl-i kitap mensuplarına karşı takındığı tavrı anlamak, Kur'ân'ın önceki hukuk sistemlerine verdiği değeri anlamamızda önemli katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı aşağıda Hız. Peygamber (sav)'in Yahûdilerle kurduğu iletişimi ve onlara karşı takındığı tutumu ele almaya çalışacağız.

A. TEVRÂT'A BENZETTİĞİ SÛRELER

Kur'ân-ı Kerîm, 114 sûreden oluşmakta olup bir kısmı Mekke'de bir kısmı da Medîne'de nâzil olan sûrelerdir. Kur'ân-ı Kerîm'deki sûreler, kendi içinde tivâl, miûn, mesânî ve mufassal olmak üzere dört kısma ayrılır.⁵⁴⁸ Bu sûrelerin âyet sayıları bakımından dörde ayrılmasına Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'in Mûsned'inde geçen şu hadîs, temel teşkil etmektedir:⁵⁴⁹ Vâsile b. el-Eska', Hız. Peygamber (sav)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: "Bana Tevrât'a karşılık es-Seb'u't-tivâl; İncil'e karşılık el-miûn; Zebûr'a karşılık el-mesânî verildi. Mufassal

⁵⁴⁷ Muhammed Abdurrauf Munâvî, *Feydu'l-Kadir*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1426/2006, V, 378.

⁵⁴⁸ Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, I,345.

⁵⁴⁹ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yay, Ankara 2005, s. 143.

sûreler ile onlardan üstün kılındım.”⁵⁵⁰ Ebu Kilâbe benzer ifadelerle rivâyette bulunur.⁵⁵¹ Zerkeşî (ö.794/1391) bu hadîsi garip olarak tavsif ederken⁵⁵² hadîs âlimi Abdullah el-Ğimârî de “bu hadîs hasendir.” demektedir.⁵⁵³

Munâvî (ö.1031/1622)’nin hasen hadîs olarak aktardığı “Bana Tevrât’ın yerine yedi uzun sûre (es-Seb’u’t-Tivâl) verildi. Zebûr’un yerine el-Miûn verildi. İncil’in yerinde el-Mesânî verildi. Ben mufassal sûrelerle üstün kılındım.”⁵⁵⁴ şeklindeki hadîste İbn Mesud’un aktardığı rivâyetten farklı olarak Zebûr ve İncil’in yerine verilen sûrelerin yer değiştirmiş olduğu görülür. Bu farklılık, Hz. Peygamber (sav)’in Kur’ân’la diğer semâvî kitaplar arasında kurmuş olduğu bağlantıya hâlel getirmez. Zira Zebûr ve İncil ahkâm âyetlerinden daha çok ahlâkî öğretiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bizim için esas olan, Tevrât’a karşılık gelen sûreler hakkında herhangi bir farklılığın söz konusu olmamasıdır. Burada farklılık olsaydı o zaman rivâyetler arasındaki çelişkiden söz etmek mümkün olacaktı.

Suyûtî (ö.911/1505)’nin aktardığı bazı rivâyetlerde ise Tevrât’tan inen ilk on âyetin, En’am sûresi 151. âyetten itibaren gelen âyetler olduğu ifade edilir.⁵⁵⁵ Ka’bu’l-Ahbâr, sahabeden birisinin bu âyeti okuduğunu duyunca “*Ruhum elinde olana yemin olsun ki bu, Tevrât’ın ilk kısmı “Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. De ki: Rabbinizin haram kıldığı hususları size okuyacağım”* kısmını aktarır.⁵⁵⁶ Bilindiği üzere En’am sûresi Mekkî sûrelerden birisidir. Tevrât’ın ilk kısmı olduğuna dair rivâyetlerin doğruluğu kabul edildiğinde iki ilâhî kitabın ilk mesajlarının benzerliği ortaya çıkmış olacaktır.

Hadîste geçen “*es-seb’uttivâl*” ifadesinin hangi sûrelerden oluştuğu hususu Saîd b. Cübeyr’in aktardığı rivâyetle Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En’am, Â’râf ve Yûnus sûreleri olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵⁷

⁵⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 107; Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, I, 55; Zerkeşî, *ae*, I, 244.

⁵⁵¹ Taberî, *Tefsîr*, I, 55.

⁵⁵² Zerkeşî, *ae*, I, 244.

⁵⁵³ Sa’îd Havva, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, Dâru’s-Selâm, 2. Baskı, 1409/1984, I, 9.

⁵⁵⁴ Munâvî, *ae*, I, 703.

⁵⁵⁵ Suyûtî, *ae*, I, 127.

⁵⁵⁶ Taberî, *Tefsîr*, I, 55.

⁵⁵⁷ Taberî, *Tefsîr*, I, 56

B. TEVRÂT NÜSHALARI İLE İLGİLİ TUTUMU

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Mûsâ'ya indirilen Tevrât'ı ve Hz. İsâ (as)'ya gönderilen İncil'i, daha çok tarihî bağlamda yani Allah'ın elçilerine indirdiği şekliyle övgüye layık görmektedir.⁵⁵⁸ Mekke döneminde ehl-i kitaba mensup olanların parmakla gösterilecek kadar az olması sebebiyle Hz. Peygamber'in ehl-i kitapla ilgili tutumu konusunda herhangi bir rivayete ulaşmış değiliz; ancak Medîne döneminde ehl-i kitapla olan münasebetlerin yoğunluk kazanması ile birlikte Hz. Peygamber'in tutumu ile ilgili önemli verilerin olduğunu görmek mümkündür. Şimdi Medîne döneminde vuku bulmuş olan ve tespit edebildiğimiz hususları maddeler halinde ele almaya çalışalım:

1. Hz. Ömer'in Elindeki Tevrât Nüshası

Câbir b. Abdillâh (ra)'tan rivâyet edildiğine göre bir gün Hz. Ömer (ra), Medîne Yahûdilerini Tevrât okurken işitir ve bir Yahûdiden onları kendisine yazmasını ister, sonra da onu alarak Hz. Peygamber'e götürür ve muhtemelen daha onun iznini almadan elindeki parçayı okumaya başlar. Bu arada Hz. Peygamber (sav), onun bu tutumuna kızar ve bu hali yüzünün rengine dahi yansır. Hz. Ömer ise metnin o kadar etkisinde kalmıştır ki, Hz. Peygamberin tepkisini dikkate almadan okumaya devam eder. Bunun farkına varan bir sahabî Hz. Ömer'i uyarmak için şöyle der: Ey Ömer! Peygamber (sav)'in yüzünün rengini görmüyor musun?". Durumun farkına varan Hz. Ömer, toparlanır ve "Allah ve Resûlü bize kâfidir" demek zorunda kalır. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Onda ne varsa imha et. Allah'a yemin olsun ki, size bozulmamış bir vahiy getirdim. Ehl-i kitaptan bir şey almayın, ola ki doğruyu haber verirler, onu yalanlarsınız veya bâtili haber verirler de onu tasdik edersiniz. Nefsim yedi kudretinde olan Allah'a yeminle söylüyorum ki, şâyet Mûsâ hayatta olsaydı gerçekten bana tabi olurdu"* buyurur.⁵⁵⁹ Bu ifadelerle Hz. Peygamber (sav), Kur'ân ve sünnetin Müslümanları başka kitaplara muhtaç bırakmayacak kadar yeterli olduğunu, Kur'ân'ın her yönüyle i'câz, belâğat, içerik ve beyânıyla başkasına ihtiyaç

⁵⁵⁸ Güler, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*, Ankara, 1997, s.205.

⁵⁵⁹ Ahmed b Hanbel, *Müsned*, IV, 266.

bırakmadığını, Kur’ân’ın evvelki kitaplarda bulunan ve sahih olan kısımları tasdik ettiğini bildirmiştir.

İbn Hacer (ö.852/1448), Hz. Ömer ile ilgili gelen rivâyetlerde ve Tevrât’la meşguliye ile ilişkin Hz. Peygamber’den nakledilen ifadenin, mutlak anlamda yasaklama amacına yönelik olmadığını belirtir. Ona göre “Dinî konularda ehliyesiz, imanda da derinleşmemiş olan kimselerin bu kitaplara başvurması her ne kadar tasvip edilmese de, ehliyetli ve imanî derinliğe ulaşmış kimselerin özellikle muhalifleri susturma konusunda onlara yönelmesi uygun görülmüştür. Hz. Peygamber (sav)’ın Hz. Ömer’e kızmasından dolayı onlarla meşguliyetin mutlak anlamda yasak olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira Resûlullah’ın Muaz’a sabah namazında kıraatı uzatmasından dolayı kızması olayında olduğu gibi, kimi zaman hoşlanmadığı bir fiilin işlenmesine de kızdığı olmuştur. Bu durum, o fiilin kesinlikle yasaklandığı anlamına gelmez.”⁵⁶⁰

Kur’ân’ın nüzûl sürecinde, Medîne döneminde vuku bulmuş olan bu olayda Hz. Peygamber, Tevrât’ın bozulmuş yönlerinin olduğunu, henüz İslâm’ı tam kavramamış olanların Tevrât’ı okumaya çalışmalarının beklenmedik sonuçlara yol açabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber bu riskten dolayı sahabelerin doğruyu yanlış, yanlış doğru anlama ihtimali olan bilgilerin varlığına da dikkat çekmektedir.

Hz. Peygamber, Hz. Ömer’in İslâm tarihindeki şahsiyetinden de cesaret alarak başkaları da buna yeltenme ihtimaline karşı o an müdahale etmiş de olabilir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, Kur’ân’ın korunmuşluğu için hadîs-i şerifleri belli bir döneme kadar yasakladığı gibi Müslümanların ehl-i kitabın “kitap”larıyla meşgul olmalarına da müdahale etmiştir.

2. Benû Nadîr Savaşı ve Tevrât Sahifeleri

Hz. Peygamber, Yahûdilerin ihaneti sonucu meydana gelen husûmete rağmen sürgünden evvel, Yahûdilere mukaddes sahifelerini almada müsamahada bulunmuş,

⁵⁶⁰ Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Thk: Abdulkâdir Şeybe Ahmed, 1. Tab’, Riyâd 1421/2001, XIII, 535.

gerekli kolaylığı sağlamışlardır.⁵⁶¹ Bu da, Hz. Peygamber (sav)’in hoşgörüsünü yansıtmakta, her türlü ihanete rağmen kutsal metinlerine değer vermekte, onlara da Kutsal Kitaplarına değer vermeleri gerektiği mesajını vermiş bulunmaktadır. Bu örnek, Hz. Peygamber’in Tevrât nüshalarını yok etmek veya ortadan kaldırmak yerine ehl-i kitabı “Kitap”la buluşturmanın bir arada yaşamanın temelini oluşturduğu hususunu da muhatabına iletmiş olmaktadır.

3. Abdullah b. Amr ve Tevrât

Abdullah b. Amr, hicretten yedi yıl evvel Mekke’de doğmuş, hicretin yedinci yılında da babasıyla beraber Medîne’ye göç etmişti. Süryaniceyi çok iyi bilen, Tevrât’ı okuyan Abdullah’ın yazısı da güzeldi. Bu sebeple Hz. Peygamber’den duyup da ezberlemek istediği hadîsleri unutmamak için not ederdi. Hz. Peygamber de ona izin vermişti.⁵⁶²

Ehl-i Kitab’a yakınlığı ile bilinen sahabî Abdullah b. Amr şöyle der: “Bir gün rüyamda bir elimde bal, diğerinde tereyağı varken onları yaladığımı gördüm. Ertesi gün rüyamı Hz. Peygamber’e anlattım, bana dedi ki: “Sen Kur’ân ve Tevrât’tan her ikisini de okuyacaksın.”⁵⁶³

İbn Teymiyye (ö.728/1328)’nin “Tefsir Usûlüne Giriş” adlı kitabının sunuş ve dipnotlarını hazırlayan Adnan Zarzûr, şu bilgiyi dipnotta aktarır: Abdullah b. Amr’dan rivâyet edilen şu haber dikkat çekicidir: “Rüyamda bir elim yağda bir elim de balda idi ve ben ikisinden yalıyordum. Bunu Hz. Peygamber’e anlattığımda buyurdular ki: “sen iki kitap, Tevrât ve Kur’ân, okuyordun.” Râvî şöyle diyor: Abdullah b. Amr, Tevrât ve Kur’ân okurdu.”⁵⁶⁴ Adnan Zarzûr, yorumuna şöyle devam etmektedir: “Abdullah b. Amr’ın Hz. Peygamber’den duyduklarını yazmak için izin istediği ve Resûlullah’ın da izin verdiği sabittir. O, yazmış olduğu bu hadîs evrakına “*es-sehîfetu’s-sâdika/ doğru sahife*” adını vermiştir. Bütün bunlardan sonra “sahîfe-i sâdika” sahibinin kitap ehlinden aldığı iki deve yükü kitaptan nakilde

⁵⁶¹ Muhammed Rıza, *Muhammed Resûlullah*, Dâru’l-Fikr, Beyrût trs, s. 353.

⁵⁶² M.Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Amr b. Âs”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 85.

⁵⁶³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II/222.

⁵⁶⁴ Ebu’l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed İbn Teymiyye, *Tefsir Usûlüne Giriş*, Sunuş ve Dipnotlar: Adnan Zarzûr, Çev: Yusuf Işıcık, Esra Yay, İstanbul 1997, s. 103.

bulunması düşünülebilir mi? iki deve yükü kitap haberi ve O'nun ahaliye bundan nakiller yaptığı rivâyeti üzerinde yeniden düşünmemiz gerektiği ortaya çıkar.”⁵⁶⁵

Buhârî (ö.256/870), “*Benden bir âyet olsun başkalarına ulaştırın. İsrâiloğullarından nakil yapmanızda bir sakınca yoktur; ama kim bana yalan isnad ederse, ateşteki yerini hazırlasın.*” hadîs-i şerîfini, Abdullah b. Amr’dan rivâyet etmiştir.⁵⁶⁶ Bu sebepten dolayıdır ki Abdullah b. Amr, Yermuk savaşında kitap ehli ile ilgili iki deve yükü kitap ele geçirmiştir. O, sözkonusu hadîsten buna izin verildiği anlamını çıkararak ele geçirdiği kitaplardan rivâyetlerde bulunmuştur.⁵⁶⁷

4. Hayber Savaşı ve Tevrât Nüshaları

Hız. Peygamber, Hayber savaşı esnasından sonra sulh gerçekleşince ganimet mallarını paylaşmış, ganimet malları arasında bulunan Tevrât nüshalarını da Yahûdilere iade etmiştir.⁵⁶⁸

Hız. Peygamber (sav)’in sulh zamanında Tevrât’a ve ehl-i kitaba olan muamelesi savaş dönemlerindeki tavrından farklı olmadığı aktardığımız örneklerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Hız. Peygamber, dinî metinlere verdiği değerle ehl-i kitaba mensup insanların Kitap’tan sapmamalarını, kitabın ahkâmını ihmal ettikleri için bu kadar sıkıntılarla karşı karşıya kaldıklarını, Kitap’a kulak verdikleri müddetçe birlikte yaşama olanağının daha çok mümkün olabileceğini hatırlatmış olmaktadır.

C. ADAK EDİLEN ÇOCUKLARLA İLGİLİ TUTUMU

Araplar arasında çocuğu olmayan bazı aileler, Yüce Allah kendilerine bir çocuk nasip ettiği takdirde onu Yahûdi dini üzere yetiştirmek için adakta bulunmayı gelenek haline getirmişlerdi. Nitekim Benû Nadîr Yahûdileri Medîne’den sürüldüğünde ensâr’dan bazı sahâbenin adak olarak sundukları çocuklarını göndermek istememeleri ve bu tepkilerini de “çocuklarımızı size bırakmayız.”

⁵⁶⁵ İbn Teymiyye, *ae*, s. 104.

⁵⁶⁶ İbn Teymiyye, *ae*, s. 103.

⁵⁶⁷ İbn Teymiyye, *ae*, s. 103.

⁵⁶⁸ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s. 353; Sarıçam, *ae*, s. 233.

şeklindeki itirazlarla dile getirmeleri üzerine “*dinde zorlama yoktur.*” âyeti⁵⁶⁹ nâzil olmuştur.⁵⁷⁰

“*Dinde zorlama yoktur.*” âyetiyle ilgili olarak değişik yorumlar yapılmış, âyetin mensûh olup olmadığı konusu tartışılmıştır. Bir kısmına göre âyet, mensûh değildir, ancak ensarla ilgili bir meseleden dolayı nâzil olmuş olup o hadîseyle sınırlıdır. İslâm'dan önce ensar kadınlarından birinin çocuğu yaşamazsa bir adakta bulunur, “Şu çocuğum yaşarsa onu Yahûdi yapacağım” derdi. Bu uygulama sonunda Medîne'de oturan Yahûdi kabileleri içinde birçok Yahûdileşmiş ensar çocuğu vardı. Benû Nadîr Yahûdilerinin, hiyanetleri sebebiyle Medîne'den çıkarılmasına karar verilince artık İslâm'a girmiş bulunan ensar aileleri “Biz çocuklarımızı Yahûdileştirirken o dinin bizimkinden daha üstün olduğu inancında idik. Şimdi ise hak din İslâm geldi, çocuklarımızı onlardan alıp zorla Müslümanlaştıralım” dediler. Zorlamayı yasaklayan âyet nâzil olunca Hz. Peygamber, Yahûdileşmiş ensar çocuklarına din seçme hakkını vererek Yahûdilik'te kalmak isteyenleri İslâm'a girmeye zorlamadı.⁵⁷¹

Kur’ân’ın yukarıda aktarılan tavrı, İslâm’ın kılıçla, kuvvetle ayakta kaldığını veya yayıldığını iddia edenlere önemli bir cevaptır.⁵⁷² Zikri geçen âyet, Müslümanların güçlü olduğu Medîne döneminde nâzil olmuş, Müslümanlardan da insanların kendi dinlerini seçme hakkını ve hürriyetini tanımalarını istemiştir. Bunun gereği yapılarak yahûdileştirilen çocukların durumu din özgürlüğü çerçevesinde görülmüş, bu çocuklardan isteyen Müslüman olabilme, isteyen de Yahûdilerle birlikte hareket edebilme hakkı verilmiştir.

⁵⁶⁹ Bakara 2/256.

⁵⁷⁰ Taberî, *Câmi’ul-Beyân*, III/21–22; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/629.

⁵⁷¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, II/20–21; *Kur’ân Yolu*, I, 404.

⁵⁷² Rıza, *Menâr*, II, 31.

D. ZİMMÎLER İLE İLGİLİ TUTUMU

Kur'ân, Yahûdilere *ehl-i kitap* kapsamındaki zimmî statüsü altında yaşama, dinî vecibelerini ifa etme hakkı tanımış, onları ortak olan tek “kelime”ye⁵⁷³ davet ederek bu söz etrafında birleşmek gerektiğini bildirmiştir.

Hiz. Peygamber gayr-ı Müslim vatandaşlara iyi davranılmasını, zimmîlere haksızlık yapılmamasını isteyerek şöyle buyurmuştur: “*Kim ki, bir zimmîye haksızlık ederse, ben onun hasmı olacağım.*”⁵⁷⁴ Bu hadîs-i şerif, Hiz. Peygamberin Müslümanlara yaptığı ciddi bir uyarıdır. İslâm âlimlerinden bir kısmı, bu ifadeleri delil göstererek Hiz. Peygamber (sav)’in onlar arasında kendi kânunlarına göre hüküm verdiğini belirtmiştir.⁵⁷⁵

Hiz. Peygamber’in hayatına bir bütün olarak bakıldığında müslim-gayr-ı müslim ayrımı yapılmaksızın komşuluk ilişkilerinde nasıl davranılması gerektiğini beyan etmiştir. Hiz. Peygamber, Medîne’de Yahûdi olan bir komşusuna gâyet nezaketle davranıyor, hastalandığında hâlini ve hatırını soruyor ve ona yardımcı olmak üzere onu ziyaret ediyordu.⁵⁷⁶ Komşuluk ilişkilerinde bu kadar hassas olan bir dinin ve o dini yaşayan bir Peygamber’in uygulamaları genel anlamda zimmîlere karşı gösterilen tutumu da gözler önüne sermektedir.

Başka rivâyetlerdeki “*kıyamet gününde hasmı olacağım.*”⁵⁷⁷ şeklindeki ilaveler de dikkate alındığında Hiz. Peygamber (sav)’in zimmîlere yapılacak haksızlığın karşısında duracağını, bunun cezasının sadece bu dünya ile sınırlı kalmayacağını ahrette de cezasının olacağını bildirmiştir. Ayrıca bu uyarı ile sadece hukukî açıdan değil imanının bir gereği olarak da onların hakkına riayet etmek gerektiğini vurgulamıştır.

⁵⁷³ Bkz. “*De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.”* (Âl-i İmrân 3/64).

⁵⁷⁴ İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ ve Mezîlu’l-Elbâs*, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 2. Baskı, by, 1352. II, 218.

⁵⁷⁵ Kurtûbî, *Tefsir*, VI/116; İbn Kesîr, *Tefsir*, II/57; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/663; Butî, *ae*, s.187.

⁵⁷⁶ Hamidullah, *İslâm’a Giriş*, s. 139.

⁵⁷⁷ Aclûnî, *ae*, II, 218.

E. YAHÛDİLER ARASINDA VUKU BULAN MESELELER İLE İLGİLİ TUTUMU

Medîne döneminde Hz. Peygamber (sav) Yahûdi ve diğer dinî cemaatlere kazaî muhtariyet olanağını veriyor, her cemaatin kendi davasını kendi mahkemesine götürerek uygulayabilme imkânını sağlıyordu. Bazen de Yahûdi, Hıristiyan gibi dinlere mensup şahıslar davalarını Hz. Peygamber (sav)’e getiriyorlardı.⁵⁷⁸ Sahâbeden Berâ b. Azîb’den rivâyet edildiğine göre bir gün Yahûdiler, zinâ eden bir Yahûdiyi merkep üzerinde yüzü siyaha boyanmış olarak Medîne sokaklarında dolaştırıyorlardı. Hz. Peygamber, bu hâdiseyi öğrendiğinde zinâ eden Yahûdinin Tevrât’ta geçen tahmîm cezası ile cezalandırdıklarını belirtirler. Devlet başkanı sıfatıyla olaya müdahale eden Hz. Peygamber (sav), Yahûdileri Tevrât’a yemin etmeye, cezanın bu şekilde Tevrât’ta geçip geçmediğini ortaya koymaya davet eder. Onlar, “zengin ve şerifler zinâ suçunu işlediklerinde bırakır, fakir ve zayıf olanlar bunu yaptığında cezayı uygulardık.” derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Tevrât’ı getirterek bu hükmün doğruluğunu araştırdıktan sonra “Onların yok saydığı hükmü ilk dirilten ve tekrar uygulayan benim.” buyurarak recm cezasıyla cezalandırmayı emretti.⁵⁷⁹ Zaten Medîne sözleşmesinin 23. maddesine göre tarafların üzerinde anlaşamadıkları hukukî bir davanın çözümü hususunda nihâî merci olarak Allah ve Resûlüne müracaat edileceği de karara bağlanmıştır.⁵⁸⁰

İslâm topraklarında ikamet eden yabancılar, İslâm hukukuna tabi değildirler; zira İslâm, kendi toprakları üzerinde hukukun çeşitliliğini ve her cemaat için hukukî özerkliği hoş karşılar. O halde her yabancı, kendi şerî mahkemesinin yargılama yetkisine bağlıdır. Dava, kendi kânunlarına göre dini mahkeme tarafından görülür. Genellikle bu konuda, hukuk ve ceza davaları arasında bir ayırım yapılmaz. Hz.

⁵⁷⁸ İbn Mace *Hûdud*, 10.

⁵⁷⁹ Müslim *Hûdud*, 28; Ebû Dâvud *Hûdud*, 26; İbn Mace *Hûdud*, 10; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, II, 52.

⁵⁸⁰ Bkz. İbn Hişâm, *ae*, II, 115–118; Ebu’l-Fida İsmâîl İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Thk: Komisyon: (Ahmed Ebû Mulahhim, Ali Necîb Atavî, Fuâd es-Seyyid, Mehdi Nâsiru’d-Dîn, Ali Abdus’s-Sâtir), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût trs. 2. Cüz, III, 223–224; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 206–210.

Peygamber (sav)’in uygulanmasının da açıkça gösterdiği gibi bu yabancılara kendi özel kânunlarını uygulama izni verilmiştir.⁵⁸¹

Yine bir defasında Yahûdi cemaatinden biri, bir kadının zinetlerine göz dikerek bunları zorla almaya kalkışmış, kadının başını iki taş arasında ezerek öldürmek istemişti. Kadının ölümle pençelediğini gören kimseler Hz. Peygambere bu durumu haber verdiler. Anayasanın kendisine tanımış olduğu bu yetki sebebiyle âmme hukuku davası açtı. Ölümle pençelesen kadına “bu duruma seni kim getirdi?” diye sorulduğunda, kadın ölmeden önce bir Yahûdinin bunları yaptığını söyledi. Yakalanan Yahûdi mahkeme huzurunda suçunu itiraf edince Hz. Peygamber, ona kısas tatbik ederek iki taş arasında ezdirmek sûretiyle cezalandırdı.⁵⁸²

Kur’ân-ı Kerîm, Yahûdilerin içinde Allah’ın hükmünün bulunduğu Tevrât yanibaşlarında dururken Hz. Peygamber (sav)’i hakem yapmak istedikleri⁵⁸³ bildirilmektedir. Ehl-i kitabın, Kur’ân’ı dinlemedikleri gibi Tevrât ve İncil’i de uygulamadıkları şu âyet-i kerîmede⁵⁸⁴ bildirilmektedir: “*Ey Kitap ehli! Tevrât’ı, İncil’i ve Rabbinizden size indirileni (Kur’ân’ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz.*”

İbn Kesîr (ö.774/1372)’e göre Hz. Peygamber (sav)’in -yukarıda geçen hâdisede- Tevrât’a göre hüküm vermesi, onların doğruluğuna inandıkları Kitab’a göre hüküm verdiğini ortaya koyar. Kendilerine lûtûfta bulunmak kabilinden değil aksine uygulamadaki yanlışlıklarını ortaya koyarak uymaları gereken gerçek hükümlere onları döndürmek kabilindendir.⁵⁸⁵

Recm cezasında Hz. Peygamber’in Tevrât’ın hükmünü Yahûdilere uygulamakta ısrar etmesi, ağır ve sert hükümler içermesine rağmen Tevrât’ın hükümlerini yerine getirmeye davet etmeyi ve onları bu şerîata göre cezalandırmayı sağlamaktı. Bir yönüyle hâlâ Yahûdilik dini üzerine kalmayı tercih ediyorsanız,

⁵⁸¹ Hamidullah, *İslâm’a Giriş*, s. 153–154.

⁵⁸² Ebu Dâvud *Diyyet*, 10; Tirmizî *Diyyet*, 6.

⁵⁸³ Mâide 5/43.

⁵⁸⁴ Mâide 5/68.

⁵⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II/57.

uygulanması gereken Tevrât hukukudur. İslâm'ı seçerseniz İslâm hukukunun hükümlerine göre cezalandırılmış olursunuz.

Hiz. Peygamber (sav)'in bu tavrı, Kur'ân'ın hükümlerine uygun ve onların hukukî özerkliğine saygılı bir tavır olarak görülmelidir. Zira Kur'ân, Kitap ehlinden bazı kimselerin aralarında hüküm vermesi için Peygamber'e geldiklerinde, hüküm verip vermeme konusunda onu serbest bırakmaktadır; şâyet hüküm verecekse bu durumda aralarında adaletle hükmetmeyi emretmektedir:⁵⁸⁶ *“Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan, sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.”*

İbnu'l-Arabî (ö.543/1148) de Hiz. Peygamber (sav)'in bu şekilde hüküm vermesini, neshedilmedikçe geçmiş şerâatların ahkâmı ile hükmetmek şeklinde yorumladıktan sonra bu hükmün daha sonra neshedildiğini belirtmiştir.⁵⁸⁷

F. YAHÛDİ DİLİ SÛRYANİCE İLE İLGİLİ TUTUMU

Medîne ve çevresinde yaşayan Yahûdiler, konuşma dili olarak Sûryaniceyi, yazışmada ise İbraniceyi kullanırlardı. Sûryanice, Ârâmice'nin bir lehçesi olarak M.Ö. 5. asırdan itibaren Filistin ve Suriye'de yaygınlık kazanmıştır; hatta Müslümanlar, Suriye'yi fethettiklerinde bile Sûryanice dili kullanılıyordu. Yahûdiler, Sûryanice'nin yoğun kullanıldığı bir dönemde Hicaz'a gelmişlerdi. İşte Zeyd, Şam ve Rûm diyarından İbrânice ve Sûryanice mektuplar geliyordu.⁵⁸⁸

Zeyd b. Sâbit, on yedi gün gibi kısa bir zaman diliminde Sûryanice'yi niçin öğrendiğini şöyle anlatır: “Resûlullah (sav) bana “Ben birtakım kimselere yazı yazdırıyorum; fakat onların fazla veya noksan yazmalarından endişe duyuyorum, Sûryâniceyi öğren.” buyurdu.”⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ Mâide 5/42.

⁵⁸⁷ Âmidî, *ae*, II, 623–624.

⁵⁸⁸ Şurrâb, *ae*, I/89.

⁵⁸⁹ İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *'Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Thk: Hâlid Tartûsî, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrût 1427/2006, II/186.

Hiz. Peygamber, çok akıllı, zeki ve hafızası güçlü bir sahâbe olan Zeyd b. Sâbit (ö.45/665)'ten Hicretin 4. yılında⁵⁹⁰ İbranice ve Süryanice'yi öğrenmesini emretmiştir.⁵⁹¹ Hiz. Peygamber (sav), Medîne'ye geldiğinde Evs ve Hazrec'ten Yahûdi dilini bilen kimsenin bulunmaması sebebiyle Zeyd'ten bu dili öğrenmesini ister.⁵⁹² Bütün Evs ve Hazreclilerin Yahûdi dilini bilmediği şeklinde bir anlam çıkarmak yerine onlardan Müslüman olanların bu dili bilmediğini ifade etmek daha doğru olsa gerekir.

G. BEYTU'L-MİDRÂS İLE İLGİLİ TUTUMU

İbranice'de bet ha-midrâş, "çalışma evi" demek⁵⁹³ olup literatürde, kutsal metinlerin incelenip açıklandığı yeri ifade eder. Bu kavram, ilk defa 2. Mabet dönemi (M.Ö.515 ve sonrası) Yahûdi literatüründe "eğitim ve öğretim yeri" anlamında kullanılmıştır. Dinî vecibelerin yerine getirildiği mâbet ve sinagogun dışında bet ha-midrâş müstakil ve mukaddes bir müessese olarak görüldüğü için sinagogtan üstün sayılmıştır.⁵⁹⁴

"Beytu'l-Midrâs" kavramı hadîs rivâyetlerinde geçmekte ve Hiz. Peygamber'in Medîne'de burayı ziyaret etmesinden bahsedilirken zikredilmektedir.⁵⁹⁵ Beytu'l-Midrâs'ın Yahûdileri yönlendirici etkisini dikkate alan Hiz. Peygamber, oraya giderek Yahûdileri İslâm'a davet etmiş, bazen da ölçüsüz davranışları sebebiyle onları uyarmıştır. Zinâ eden iki Yahûdiye nasıl bir ceza vermek gerektiği Yahûdiler tarafından kendisine sorulduğu dönemlerde Beytu'l-midrâs'a gitmiş ve zinâ edenlerin Tevrât'taki hükmünü Yahûdilere hatırlatmıştır. Bunun üzerine Tevrât'ta yer alan bu hükmü inkâr eden Yahûdilerle ilgili olarak Âl-i İmrân sûresinin 23. âyeti nâzil olmuştur. Hiz. Ebûbekir ve diğer bazı sahabilerin Beytu'l-Midrâs'a gidip Yahûdi âlimleri ile tartıştıkları bilinmektedir.⁵⁹⁶

⁵⁹⁰ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s. 264.

⁵⁹¹ Halid Erboğa, "Zeyd b. Sâbit", *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay, İstanbul 1994, VI/456.

⁵⁹² Şurrâb, *age*, I/91.

⁵⁹³ Ahmet Önkâl, "Beytülmidrâs" *DİA*, İstanbul 1992, VI, s.95.

⁵⁹⁴ Önkâl, *am*, *DİA*, VI, s.95.

⁵⁹⁵ Buhârî *İ'tisâm* 18.

⁵⁹⁶ Önkâl, *ae*, VI, s.95.

Hız. Peygamber, bizzat Beytu'l-Midrâs'a giderek Yahûdileri Allah'ın dinine davet etmiştir. Hız. İbrâhîm'in Yahûdi olduğu iddasını dillendiren Yahûdilere Hız. Peygamber (sav)'ın Tevrât'ı hakem kabul etmesine rağmen buna yanaşmamaları üzerine “ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِييًّا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ ” *Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyor.*” âyeti⁵⁹⁷ nâzil olmuştur.⁵⁹⁸ Bu tartışma, Tevrât'ın okunduğu ve üzerinde araştırmaların yapıldığı bir mekânda bile Yahûdilerin Tevrât'ın hakemliğine yanaşmamaları dindeki yozlaşmayı ortaya koymakta ve İslâm'ın Tevrât'a sahip çıktığını en güzel bir şekilde ifade etmektedir.

Âl-i İmrân sûresinin 181. âyeti olan “*Muhakkak ki, Allah fakirdir, biz zenginiz*” diyenlerin sözünü elbette duydu. Onların dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve “*Yakıcı azabı tadın!*” diyeceğiz.” ile ilgili zikredilen nüzûl sebebiyle ilgili rivâyetlere bakıldığında Hız. Ebu Bekir'in Beytû'l-Midrâs'a gidip Yahûdi din adamlarından birisi olan Finhas'ı uygun bir üslupla İslâm'a davet etmesine rağmen Allah ile alay edencesine cevap vermesi üzerine Hız. Ebu Bekir'in, Finhas'a sert bir tokat attığı aktarılır. Finhas, tartışmayı Hız. Peygamber'e taşıması üzerine Hız. Peygamber olayı ikisinden de dinlemek ister; ancak Finhâs, kullandığı ifadeleri inkâr edince bu âyet iner.⁵⁹⁹

Yahûdilerin Beytu'l-Midrâs'ından kesinlikle bahsedildiği halde, Hristiyanların bu bölgede bir kiliseleri olup olmadığından söz edilmemektedir.⁶⁰⁰ Bu da Medîne'de bulunan Yahûdilerin etkin olduklarını ve aralarında var olan kopukluğa rağmen onları bir arada tutacak müesseseleri olduğunu görüyoruz.

Benû Kaynukâ Yahûdilerinin tutumundan endişelenen Hız. Peygamber, Hicretin 2. yılında Beytû'l-midrâs'ın önünde onları İslâm'a davet etmiş ve gerekli uyarıları yapmıştır.⁶⁰¹ Müslümanların Beytu'l-Midrâs ile olan iletişimlerine bir başka örnek de şudur: Medîne'nin yukarı tarafında Hız. Ömer'in bir tarlası vardı, ona gelir

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân 3/23–24.

⁵⁹⁸ İbn Hişâm, *ae*, II, 165–166.

⁵⁹⁹ İbn Hişâm, *ae*, II, 171; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 394.

⁶⁰⁰ Hamidullah, *am*, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 136.

⁶⁰¹ Buhârî *İ'tisâm* 18.

giderken yolu Yahûdilerin dershanelerinin önünden geçerdı, o da ara sıra durur onları dinlerdi. Bir gün "Ey Ömer!" dediler, "Muhammed (sav)'ın ashabı içinde senin gibi sevdiğimiz yok, diğerleri gelir geçer, hiç iltifat etmezler, canımızı sıkırlar. Sen öyle yapmazsın, bunun için sana çok ümit besliyoruz." Bunun üzerine Hz. Ömer, onlara sordu: "Sizce en büyük yemin nedir?" dedi. Onlar "Tûr-i Sinâ'da Mûsâ'ya Tevrât'ı indiren Rahmân adına edilen yemindir." dediler. Sonra Hz. Ömer, onlara bu sûretle yemin vererek: "Doğru söyleyin Muhammed (sav)'i kitabınızda buluyor musunuz?" diye sordu. Onlar sustular, sükut ettiler. Ömer: "Ne oluyorsunuz, çekinmeyin, söyleyin, vallahi ben kendi dinimde şüphem bulunduğı için size soru sormuyorum." dedi. Birbirlerinin yüzlerine baktılar, içlerinden biri kalktı, onlara: "Söyleyin, yoksa ben söyleyeceğim." dedi. Bunun üzerine dediler ki: "Evet, biz onu kitabımızda buluyoruz; lakin ona vahiy getiren melek Cibril'dir, Cibril ise bizim düşmanımızdır, o hep azap, savaş, zelzele gibi şiddetlerin sahibidir, eğer ona gelen melek Mikail olsa idi, herhalde iman ederdik, çünkü o hep rahmete, merhamete, ucuzluğa, huzur ve selamete vekil edilmiştir." Hz. Ömer yine sordu: "Tûr-i Sina'da Mûsâ'ya Tevrât'ı indiren Rahmân hakkı için söyleyin Allah katında Cebrail'in yeri nedir?" Onlar dediler ki, "Cebrail sağında, Mikail solundadır." Bu cevap üzerine Hz. Ömer: "Öyleyse şahid olun ki, Allah'ın sağındakine düşman olanlar, solundakine de düşman olmuş olurlar ve bu ikisine düşman olanlar Allah'a da düşmandırlar!" dedi ve olup bitenleri haber vermek üzere Hz. Peygamber (sav)'in huzuruna geldi. Hz. Peygamber (sav)'in huzuruna vardığı zaman gördü ki, Cibril ondan evvel vahiy getirmiş, Hz. Peygamber kendisine *"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl'e ve Mikâîl'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."* âyetini⁶⁰² okuyuvermişti.⁶⁰³

Hz. Peygamber (sav), Yahûdilerin *'beytu'l- midrâs'* adını verdikleri okullarda kendi çocuklarına din eğitimi vermeleri geleneğini devam ettirmelerini sağlamıştır. Devlet başkanı sıfatıyla ara sıra Beytu'l-Midras'a yaptığı bu ziyaretlerin

⁶⁰² Bakara 2/98.

⁶⁰³ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 430.

Müslümanlar arasındaki muhtemel muhalif düşüncelerin önünü alması ve Yahûdilere din eğitim ve öğretimi bağlamında güvence verdiği söz götürmez bir gerçektir.⁶⁰⁴

Medîne Yahûdileri, Beytu'l-Midrâs'ta gerekli dinî eğitim ve öğretime sahip oldukları bilinci içinde idiler. Necran Hıristiyanları ile yapılan anlaşmada Hz. Peygamber, sadece halkın can ve mal güvenliğini vermekle kalmamış, patrik ve papazların tayinini kesin olarak bizzat Hıristiyan cemaata bırakmıştı.⁶⁰⁵ Görüldüğü gibi mabet yönetimi ile ilgili olarak Hz. Peygamber, Yahûdi ve Hıristiyanlar arasında ayırım yapmamış, onları mensubu bulundukları dinin gerekleriyle baş başa bırakmıştır.

Yahûdiler kendi aralarında birlik oluşturmaları da Tivrât gibi kutsal bir kitaba ve ayrıca Beytül-Midrâs adında öğretim ve adalet işlerinin yürütüldüğü köklü bir müesseseye sahip olmaları, putperest ve okuma yazma bilmeyen komşu Araplar nezdinde onlara psikolojik bir üstünlük sağlıyordu.⁶⁰⁶

Sonuç olarak Yahûdilerin Beytül-Midrâs gibi önemli bir merkeze sahip olmaları ve Hz. Peygamber (sav)'in buradaki çalışmalara müdahale etmemeleri, İslâm'ın din öğretimi konusunda farklı din mensuplarına tanıdığı özgürlük anlayışını ortaya koymaktadır.

III. MÜSLÜMANLARLA EHL-İ KİTAP MÜNASEBETLERİ BAĞLAMINDA HUKUKÎ GELİŞMELER

Her dönemde ve her ortamda Kur'ân-ı Kerîm, tüm peygamberlere iman etmeyi,⁶⁰⁷ onlara vahyi getiren meleklerle saygılı olmayı⁶⁰⁸ benimsemiş, onların kıssalarını aktararak ilkesel bir tavır sergilemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu çevrede var olan birçok probleme şifa olacak çözümler sunmak ve var olan problemleri halletmek üzere gelmiştir. Yani Kur'ân,

⁶⁰⁴ Ahmet Kurucan, "Bazı Geriden gelen, yüzbin devir ilerde!", *Zaman Gazetesi*, 14 Haziran 2008.

⁶⁰⁵ Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, s.222.

⁶⁰⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I/187.

⁶⁰⁷ Bakara 2/285;

⁶⁰⁸ Bakara 2/97-98.

vahiy-insan-hayat bütünlüğünü esas alarak⁶⁰⁹ toplumsal meseleleri çözmüş, ehl-i kitap ile olan münasebetlerde birlikte yaşamının zemini oluşturulmuş ve Medîne sözleşmesi olarak bilinen anlaşmanın imzalanmasına ön ayak olmuştur. Bu çerçevede ihl-i kitap ile olan münasebetlerde Kur'ân'ın bu tavrını anlayabilmek için nâzil olan âyetleri Mekke dönemi ve Medîne dönemi olarak iki bölüm halinde ele alınacaktır.

A. MEKKE DÖNEMİ

Mekke döneminde ehl-i kitapla münasebetler açısından Kur'ân'ın üslûbuna bakıldığında meselenin genel olarak ele alındığı görülecektir. Meselâ, “*Andolsun, biz Mûsâ'ya hidayet verdik. İsrailoğulları'na da akıl sahipleri için bir öğüt ve doğruluk rehberi olarak o kitabı (Tevrât'ı) miras bıraktık.*”⁶¹⁰ âyetlerinde Yüce Allah'ın Hz. Mûsâ'ya hidâyeti içeren ve “*ulu'l-elbâb*” için zikir ve hidâyet kaynağı olan Kitab'ı İsrâiloğullarına verdiği anlatılmaktadır. Yüce Allah, Allah'a kulluk ve Hz. Mûsâ'ya ittiba ederek sabrettiklerinden dolayı İsrâiloğullarını yeryüzünün varisleri kıldıklarını, kendilerine verilen Tevrât'ta da selim ve sağlam akıl sahipleri için hidâyet ve öğüt kaynağı olan hususlar yer aldığını buyurmaktadır.⁶¹¹ Bu üslûp ile Tevrât'ın varisleri olan ehl-i kitap düşünmeye davet edilmekte, nâzil olan Kurân'a karşı da aynı tavır sergiledikleri takdirde övgüye mazhar olacakları ifade edilmiş olmaktadır.

Yine Mekkî sûrelerden olan A'râf sûresinin önemli bir kısmı, İsrailoğulları toplumuna, Hz. Mûsâ (as)'nın Firavun ile olan mücadelesine tahsis edilmiştir.

Mekkî sûrelerden birisi olan Ahkâf sûresinin 12. âyetinde Mûsâ'ya *imam* ve *rahmet* olarak Tevrât'ın nâzil olduğu ifade edildikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'in zalimleri uyarmak ve mü'minlere müjdeler vermek üzere evvelki kitapları tasdik ettiği ifade edilir. Bu âyet-i kerîme, siyak ve sibak açısından ele alındığında Mekke döneminde yapılan baskıların zirveye ulaştığı bir dönemde Müslümanlara moral

⁶⁰⁹ Ahmet Nedim Serinsu, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl*, Şûle Yay, 1996, s. 81.

⁶¹⁰ Mü'min 40/53–54.

⁶¹¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 84.

vermek, tarihte de benzer olayların yaşandığı hususu hatırlatılarak sabırla ve sebatla hareket etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır.

Mekke döneminde nâzil olan âyetlere bakıldığında ehl-i kitap'tan, Hz. İbrâhîm (as) ve Hz. Mûsâ (as)'nın sahîfelerinden, bazı âyetlerde de İsrâiloğullarından bahsedilmesinden hareketle Mekke'de bazı Yahûdilerin bulunduğu ve ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Bunların Medîne'den Mekke'ye geldikleri ve buranın halkı ile bazı ilişkiler kurdukları da ihtimal dâhilindedir. Hatta Ukâz Panayırı'nda ticarî mallarını satmak üzere Mekke'ye gelenlerin bulunduğu da bilinmektedir. Bu dönemde genel olarak yukarıda zikri geçen âyetlerde de görüldüğü üzere ehl-i kitabın Müslümanlara karşı tavrı olumlu olmuştur.⁶¹² Mekke döneminin sonlarında Mekkeli müşriklerden Nadr b. Hâris ve Ukbe b. Ebî Muayt, Medîne'de bulunan Yahûdi bilginlerine giderek “Siz ehl-i Tevrât’sınız!” diye başlayıp Hz. Muhammed (sav) durumunu sorarlar. Yahûdiler de bu heyet üyelerine Hz. Muhammed (sav)'e üç husus (Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruh) hakkında soru sormalarını, bunları bilirse Peygamber olduğunu söylerler. Heyet, Mekke'ye döndükten sonra Hz. Peygamber'e bu soruları sorarlar. Hz. Peygamber, soruları cevaplamak için bir gün mühlet istemesine rağmen ilgili cevapları içeren âyetlerin bulunduğu Kehf sûresi on beş gün sonra nâzil olur.⁶¹³ Bu rivayet, Mekke döneminde ehl-i kitabın müşrik Arap toplumu üzerindeki etkinliğini gösterdiği gibi ehl-i kitabın ve Mekkeli şirk toplumun gerçeği bile bile nasıl inkâr ettiklerini de bildirir. Yine ehl-i kitapla Mekkeli müşrikler arasında vuku bulan iletişim dolayısıyla Kur’ân’ın sorulan soruları cevaplandırması, ehl-i kitaba önemli bir mesaj da vererek şirk toplumuna karşı birlikte hareket etmenin gereğini yapmaya da onları davet etmektedir.

Bazı Mekkelilerin, Yahûdi-Hristiyan modelinde yeni bir din istedikleri,⁶¹⁴ öncekilere verilen kitaplardan birisini temenni ettikleri Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça belirtilmiştir: “Eğer yanımızda öncekilere verilen kitaplardan bir kitap olsaydı, elbette biz ihlâslı kullar olurduk.” Fakat (kitap gelince) onu inkâr ettiler. Yakında (sonlarının ne olacağını) bilecekler.”⁶¹⁵ Bu âyette geçen Mekkeli müşriklerin

⁶¹² Sarıçam, *ae*, s. 220.

⁶¹³ İbn Hişam *ae*, I, 337–338.

⁶¹⁴ Fazlurrahman, *ae*, s. 221.

⁶¹⁵ Sâffât 36/167–170.

temennisi, Yahudî-Hıristiyan kültüründen haberdar olduklarını göstermektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed (sav)'in bi'setinden evvel⁶¹⁶ bu talepleri dile getirmelerine rağmen bi'setten sonra inkâr etme çelişkisini de yüzlerine vurmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân, meseleleri ele alırken bir bütünlük içerisinde konuyu işlemekte, muhatabı daha önceki söylemlerine dikkat çekerek tekrar düşünmeye davet etmektedir.

Müslümanların ehl-i kitapla münasebetleri çerçevesinde Mekke dönemine genel hatlarıyla baktıktan sonra münasebetlerin yoğun olarak yaşandığı Medîne dönemine ve bu dönemin ilk yıllarında imzalanan Medîne sözleşmesine ardından Yahûdî toplumu ile olan münasebetlere daha ayrıntılı bakılacaktır. Böylece Kur'ân'ın nüzûl sürecinde takındığı tavrı bir bütün olarak görme olanağı olacaktır.

B. MEDİNE DÖNEMİ

Müslümanlarla ehl-i kitap münasebetlerinin en yoğun olduğu dönem, Hz. Peygamber (sav)'in Medîne'ye hicret edişleriyle başlayan dönemdir. Arap yarımadasındaki Yahûdilerin önemli bir kısmı Medîne ve civarında yaşadığı için Medîne'de inen uzun sûrelerin ilki olan Bakara sûresinde Allah onları İslâm'a davet etmekte, İslâm'ın hak din olduğunu kanıtlayan deliller göstermekte; bu arada onların dinlerinin mahiyeti ve atalarının tarihi hakkında bilgi vermektedir.⁶¹⁷

Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Medîne'de akraba oldukları halde birbiriyle yıllarca savaşıyan Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlık İslâm'ın doğuşuna kadar devam etti. Evs ve Hazrec'iler arasında vuku bulan ve yıllarca süren savaşlardan en önemlisi olan Buâs savaşı, Evsli birisinin Hazrec'e sığınan birisini öldürmesi üzerine başlamış ve Evslilerin galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Bu savaş Hz. Peygamber (sav)'in Medîne'ye hicretinden beş yıl önce meydana gelmiştir. Evs ve Hazrec, huzur ve istikrara yatkın olmayıp, bilâkis savaş ve düşmanlık üzerine kurulu bedevî hayatına Mekkelilerden daha meyilli idiler.⁶¹⁸

⁶¹⁶ Taberî, *Tefsîr*, XII, 13/139.

⁶¹⁷ Yıldırım, am, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I/112.

⁶¹⁸ Sarıçam, *ae*, s. 131.

Watt, hicretten sonraki ilk on sekiz ayın tüm tarafların yalnızca yeni duruma uyum sağlamalarıyla değil daha çok Hz. Muhammed (sav)'in Yahûdilerle Medîne'deki diğer küçük grupların desteğini sağlama girişimleriyle geçtiğini iddia etmektedir.⁶¹⁹ Hâlbuki hicretin ikinci yılında imzalanan Medîne sözleşmesine bakıldığında sadece adı geçen kesimlerin desteğini sağlama girişimleriyle değil Medîne'de yaşayan tüm kesimlerin hak ve sorumluluklarının ele alınıp tespit edildiği, aynı zamanda Medîne şehrini tüm dış saldırılara karşı muhafaza etme bilincinin oluşturulduğu ve tüm kesimler arasında güven ortamının tesis edildiği dönem olarak okumak gerekir.

İsrailoğulları, Mûsâ'ya ihanet ettikleri gibi Hz Peygamber'e de ihanet etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm onları eleştirirken tarihten örnekler vererek onların gerçek yüzlerini ortaya koymuştur.

Kur'ân'a bakıldığında Hz. Muhammed (sav), Medîne'ye ilk varışında, mutedil bir üslûpla ehl-i kitaba özellikle Yahûdilere hitap⁶²⁰ ediyordu. Yahûdilerin verilen sözlere zıt hareketlerde bulunmaları, toplumun huzurunu bozacak tavırlar içerisinde yer almaları ile beraber, Kur'ân'ın tavrında ve tutumunda fark edilir derecede değişiklik ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, sadece Hz. Peygamber'i değil geçmişte kendilerine gönderilen Peygamberlere de karşı çıktıkları ve hatta onları öldürdükleri hususunu hatırlatarak Hz. Peygamber'e tesellide bulunmuştur.⁶²¹

Mekke döneminin sonlarıyla Medîne döneminin başlangıcında inen süre ve âyetlerde başta Yahûdiler olmak üzere ehl-i kitaba karşı yumuşak ifadeler kullanılmış⁶²² veya onlara ait kıssalar olduğu gibi⁶²³ aktarılmıştır.⁶²⁴

İslâm'ın ilk dönemlerinde fetih hareketlerine katılan Müslümanlar, Hristiyan ve Yahûdi tebaaya müsamaha gösterdikleri gibi mahkemelerine de aynı toleransı

⁶¹⁹ Watt, *Kur'ân'a Giriş*, s. 25.

⁶²⁰ Mâide 5/15.

⁶²¹ Bkz. Al-i İmrân 3/181–184; Mâide 5/70. âyetler.

⁶²² Bkz. Bakara 2/62; Âl-i İmran 3/75, 113–115,199; Mâide 5/69.

⁶²³ Bkz. Araf 7/80–171; Yûnus 19/75–93; Meryem 19/1–61.

⁶²⁴ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, s. 42.

göstermişlerdir.⁶²⁵ Mensûbu bulundukları dinin şerîatı olan Tevrât hukuku ile muâmele etmelerine ortam hazırlamışlardır.

Medîne dönemindeki Yahûdîlerle mücadele sürecini Medîne sözleşmesinin imzalanmasıyla başlatmak mümkündür. Yapılan sözleşmeye aykırı hareket ediş, ardından Uhud savaşı mağlubiyeti ile birlikte görülen iç savaş tehditi ve en son olarak Hendek savaşı ile birlikte günyüzüne çıkan düşmanla işbirliği çalışmaları burada zikredilmesi gereken önemli hususlardır.

Medîne dönemini Yahûdilerle ilişkiler açısından Medîne sözleşmesini ihlal öncesi ve sonrası olmak üzere iki kısma ayırdık. Şimdi bu dönemleri ele almaya çalışacağız:

1. Medîne Sözleşmesi

Hiz. Peygamber (sav) döneminde yapılan savaşlara bakıldığında Tebük ve Mute savaşları Rum ve Hristiyan Araplara, diğeri savaş ve seriyyeler ise Arap Yahûdi ve müşriklerine karşı yapılmıştır.⁶²⁶

Hiz. Peygamber (sav), Bedir savaşına hazırlık için sahâbe ile istişare ederken Mikdad b. Amr'ın ayağa kalkıp şöyle demesi çok anlamlıdır: “Yâ Resûlallah! Allah'ın sana gösterdiği yere kadar devam et. Biz seninle beraberiz. İsrâiloğullarının Mûsâ'ya dediğı gibi, “Sen ve rabbin gidin savaşın, biz de burada oturacağız.” demiyoruz. “Sen ve rabbin gidin savaşın, biz de sizinle beraber savaşacağız,” diyoruz. Seni hak üzere gönderene yemin olsun, bizi Birkü'l-Ğımad denilen yere götürsen, seninle oraya varıncaya kadar beraber savaşırız.” dedi.⁶²⁷ Hiz. Mikdad'ın İsrailoğulları ile Hiz. Mûsâ arasındaki diyalogda Yahûdilerin Hiz. Mûsâ (as)'yı yalnız bıraktığı, zor günlerde desteklemediğı anlaşılmaktadır. Hep rahatlarını düşündükleri görülmekte ve bu, Yahûdilerin güvenirliliklerini ve tabi oldukları “din” ile inandıkları “kitap” konusundaki samimiyetleri ile ilgili de fikir vermektedir.

⁶²⁵ Fitzgerald, “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğı İddiası”, Çev: Bilge Umar, *İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, c:21, s: 4, s. 1141.

⁶²⁶ Umerî, *ae*, s. 350.

⁶²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II. Cüz, III, 261. Diğeri konuşmalarla ilgili rivâyetler için bkz. İbn Kesîr, *ae*, II. Cüz, III, 261.

Hız. Peygamber Medîne'ye hicret edince iki ciddi problemle karşılaşır: Birincisi, Mekke'yi terk etmiş olan muhacirlerin oluşturduğu göçmen sorundur. 500 göçmene 10.000 kişi arasında yer bulmak kolay bir şey değildi. Hız. Peygamber, bu sorunu muahât (kardeşleştirme) ile çözmüştür. Diğer i ise Mekkelilerin Medînelilere vermiş olduğu şu ulti matomdur: “Düşmanlarımız yanınızda bulunuyor. Ya öldürün, ya da kovun! Aksi halde almamız gereken zarurî tedbirleri alacağız.” Bu ulti matom karşısında askerî tedbirlerin alınması gerekiyordu. Hız. Peygamber, Medîne'de yaşayan tüm kesimlerin temsilcilerini bir araya getirerek Medîne'yi düşmanlardan korumak için Medîne Sözleşmesi etrafında güç birliğine gitmelerini sağlamıştır.⁶²⁸

İlk Yahûdi-Müslüman münasebeti, hicretle birlikte Müslümanlarla Yahûdiler arasında dayanışma esasına dayalı Medîne Mütabakatı olarak bilinen antlaşmanın yapılması ile başlamıştır.⁶²⁹ Medîne Sözleşmesi olarak bilinen bu mutabakat, tarafların ortak bildirisi olarak kabul edilmiştir. Şimdi bu sözleşmenin maddelerini zikrettikten sonra sözleşmenin kısa bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

a. Sözleşmesinin Maddeleri

"Kitâb", "sahîfe"⁶³⁰ ve "müvâdea" adını taşıyan bu vesîka, günümüzde “Medîne Anayasası”, “Medîne Vesîkası”, “Medîne Belgesi”, “Medîne Sözleşmesi” ve “Medîneliler Sözleşmesi” olarak anılmaktadır. XIX. yüzyıldan günümüze kadar, çeşitli araştırmacılar tarafından inceleme konusu yapılmış⁶³¹ ve çok yönlü olarak ele alınmıştır. Bu vesika, Dünyada bir devletin ilk ve en eski yazılı anayasası olarak⁶³² tarihçiler tarafından zamanımıza kadar saklanarak sahih bir şekilde ulaştırılab ilmiştir.⁶³³

Hız. Peygamber, Medîne'ye geldiklerinde Evs ve Hazrec kabileleri arasında uzun zamandır süren kargaşa ortamıyla ve başıboşlukla karşılaştı. Hiçbir toplumsal örgütlenme ve yaptırım gücü yoktu. Hız. Peygamber, ister Müslüman ister gayrı

⁶²⁸ Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yay, 1995, s. 227–228.

⁶²⁹ Gürkan, *ae*, s.215.

⁶³⁰ Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, s. 79; Umeri, *ae*, s. 97.

⁶³¹ Sarıçam, *ae*, s. 143.

⁶³² Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, s. 111.

⁶³³ Hamidullah, *Hız. Peygamber (sav)'in Savaşları*, s. 43.

müslim bölgede yaşayan tüm kabilelerin iştirak ettiği bir toplantı yaparak⁶³⁴ 47 maddeden oluşan sözleşme imzalandı. “Medîne Sözleşmesi” olarak tarihî kayıtlara geçen bu sözleşmenin maddeleri şunlardır:

“Bismillâhirrahmânirrahîm.

1. Bu kitap (yazı), Resûlullah (a.s.) Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli müminler ve Müslümanlar ve bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihad edenler için (olmak üzere) düzenlenmiştir.

2. Bunlar, diğer insanlardan ayrı ve tek bir ümmet (cemaat) oluşturlar.

3. Kureyş’ten hicret edenler, kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

4. Benû Avflar da kendi aralarında adet olduğu üzere eskiden olduğu gibi kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

5. Aynı şekilde Benû Hârisler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

6. Yine Benû Sâideler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

7. Benû Cuşemler de, kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

8. Benû’n-Neccârlar da kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

⁶³⁴ Hamidullah, *İslâm Anayasa Hukuku*, s. 111.

9. Aynı şekilde Benû Amr ibn Avflar da kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

10. Benû'n-Nebîtler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

11. Benû'l-Evsler de kendi aralarında adet olduğu üzere kan bedelini kendi aralarında paylaşarak ödeyecekler ve her taife savaş tutsaklarının kurtulmalık bedelini müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

12. Müminler aralarından hiçbir kimseyi içine düştüğü ağır mali sorumluluğun altında tek başına bırakmayacaklar, gerek kan bedeli gerekse kurtulmalık gibi borçlarını müminler arasında bilinen en iyi ve makul esaslar doğrultusunda ödeyeceklerdir.

12/b. Hiçbir mümin başka bir müminin mevlâsı aleyhine bir iş yapamayacaktır.

13. Allah'tan hakkıyla korkan müminler, kendi aralarında karşılıklı saldırıya ve haksız bir fiil işlemeye yönelik olarak bir suç ya da bir hakka tecavüz veya inananlar arasında kargaşa çıkarma niyeti taşıyan kimseye karşı olacaktır. Bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa hepsinin elleri onun aleyhine kalkacaktır.

14. Hiçbir mümin bir kâfir yüzünden bir başka mümini öldüremez ve bir mümin aleyhine bir kâfiri destekleyemez.

15. Allah'ın zimmeti (koruma ve güvencesi) tek olduğu için müminlerin arasından en mütevazı olanın bile bir başkasına yapacağı himayenin herkes nezdinde bir değeri vardır. Zira müminler, diğer insanlardan ayrı olarak birbirlerinin mevlâsı (kardeşi) durumundadır.

16. Yahûdilerden bize tabi olanlar, zulme uğramaksızın ve aleyhlerine olan kişilerle yardımlaşmaksızın bizim yardım ve gözetimimize hak kazanacaklardır.

17. Barış da müminler arasında bir tektir. Hiçbir mümin, Allah uğruna girilen bir savaşta, öteki müminlerin haberi olmaksızın ve onları dışlayacak

biçimde bir barış anlaşması yapamaz. Bu barış, ancak müminler arasında eşitlik ve adalet ilkeleri üzerine yapılacaktır.

18. Bizim saflarımızda savaşıacak olan bütün askerî birlikler nöbetleşe görev yapacaklardır.

19. Müminler, birbirlerinin Allah yolunda akan kanlarının intikamını alacaklardır.

20. Allah'tan hakkıyla korkan müminler en iyi ve en doğru yol üzerinde bulunmaktadır.

20/b. Hiçbir müşrik, bir Kureyşlinin mal ve canını himâyesi altına alamaz ve hiçbir mümine bu hususta engel olamaz.

21. Ayrıca, herhangi bir kimsenin bir müminin ölümüne neden olduğu kesin delillerle kanıtlanır ve maktulün velisi (hakkını savunan) razı olmazsa kısas hükümleri uygulanır. Bu durumda bütün müminler ona karşı olurlar; ancak bunlara, sadece bu kuralın uygulanması için hareket etmeleri helâl (doğru) olur.

22. Bu yazının (sahifenin) içeriğini kabul eden, Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helâl (doğru) değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet Günü Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.

23. Üzerinde ihtilafa düştüğünüz herhangi bir şey Allah'a ve Muhammed'e götürülecektir.

24. Savaş devam ettiği sürece, Yahûdiler de müminler gibi kendi savaş giderlerini karşılamak zorundadırlar.

25.a. Benû Avf Yahûdileri Müminlerle bir camia (ümme) oluştururlar. Yahûdilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Mevlâları için de kendileri için de aynı durum söz konusudur.

25.b. Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

26. Benû'n-Neccâr Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

27. Benû'l-Hâris Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

28. Benû Sâ'ide Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

29. Benû Cuşem Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

30. Benû'l-Evs Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

31. Benû Sa'lebe Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır; ancak kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

32. Cefne ailesi Sa'lebe'nin bir koludur. Dolayısıyla Sa'lebeler için geçerli olan şeyler onlar için de söz konusudur.

33. Benû'ş-Şuteybe Yahûdileri de Benû Avf Yahûdileriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

34. Salebe'nin mevlâları da bizzat Sa'lebeler gibi kabul edileceklerdir.

35. Yahûdiler arasında bulunan kimseler de (Bitâne) bizzat Yahûdiler gibi kabul edileceklerdir.

36. Yahûdilerden hiçbir kimse Muhammed'in izni olmaksızın Müslümanlarla birlikte askerî bir sefere çıkamayacaktır.

36/b. Bir yaralamanın intikamını almak yasaklanmayacaktır; ancak kim birini öldürürse sonuçta kendisini ve ailesini sorumluluk altına sokacaktır. Aksi takdirde bu haksızlıkla suçlanacaktır.

37. (Bir savaş durumunda) Yahûdilerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları da kendilerine aittir. Kuşkusuz bu sahîfede hedef gösterilen kimselerle savaşanlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

37/b. Hiç kimse müttefikinin aleyhine bir suç işlemeye kalkışamaz. Kuşkusuz zulmedilene yardım edilecektir.

38. Yahûdiler, Müslümanlarla birlikte savaşıkları sürece savunma harcamalarına katılacaklardır.

39. Bu sahîfenin gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi, dâhili (cevf) haram (kutsal, hakların gözetilmesi gereken) bir yer olacaktır.

40. Himaye altındaki kimse kendisini himaye eden kimse ile aynı konumdadır. Ne kendisine zulmedilecek ne de kendisinin bir zulüm yapmasına izin verilecektir.

41. Ancak himaye verme hakkına sahip kimsenin izni dışında, himaye edilen kişi bir başkasına himaye hakkı veremez.

42. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında ortaya çıkmasından korkulan her türlü öldürme ya da tartışma olaylarının Allah'a ve Allah'ın Resûlü Muhammed'e götürülmesi gerekir. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riâyet edenlerin güvencesi olacaktır.

43. Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar himaye altına alınmayacaklardır.

44. Onlar (Müslümanlarla Yahûdiler) arasında, Yesrib'e saldıran kimselere karşı yardımlaşma olacaktır.

45. Eğer (Yahûdiler) (Müslümanlar tarafından) bir barış anlaşması yapmaya ya da böyle bir anlaşmaya katılmaya davet edilecek olurlarsa, bunu yapacak ya da katılacaklardır. Eğer (Müslümanları) aynı şeye çağırırlarsa, Müslümanlarla aynı yükümlülükleri paylaşacaklardır; ancak din uğruna savaş yapılması hali müstesnadır.

45/b. (Savunma ve diğer harcamalar konusunda) herkes kendisine ait bölgeden sorumludur.

46. Bu sahifede (belgede) belirtilen kimseler için öne sürülen koşullar hem mevlâları hem de kendileri olmak üzere bütün Evs Yahûdilerine bu sahifenin (belgenin) ilgili maddelerinde gösterilen kimselerce sıkı sıkıya uygulanır. Kurallara tam olarak uyulması ve aykırı bir davranışta bulunulmaması gerekir. Ve haksız yere bir kazanç sağlayanlar ancak kendi kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riâyet edenlerle beraberdir.

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç işleyen kişi ile onun cezası arasına engel olarak giremez. (Cihad amacıyla evinden) çıkan kişi emniyettedir ve yine aynı şekilde şehirde (Yesrib'de) kalan kişi de emniyettedir; ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu müstesnadır. Allah ve Muhammed (a.s.), bu sahifede gösterilen maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.⁶³⁵

⁶³⁵ İbn Hişâm, *age*, II, 115–118; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2. Cüz, III, 223–224; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 206–210.

b. Sözleşmesinin Değerlendirilmesi

Bu maddelerin tek bir anlaşmanın mı yoksa birden fazla anlaşmanın mı olduğu hususu tarihçiler arasında münakaşa konusu olmuştur. Umerî'ye göre birisi Hz. Peygamber (sav)'in Medîne'ye gelir gelmez Yahûdilerle yaptığı anlaşma olup Bedir'den önce, diğeri ise “muhâcir” ve “ensâr” olarak bilinen Müslümanların karşılıklı hak ve sorumluluklarını belirleyen metin olup Bedir'den sonra Hicri 2. yılda yazılmıştır.⁶³⁶ Belgenin metnini nakleden kaynakların ibarelerde takdîm, ta'hîr, bazı maddelerdeki basit fazlalık ve noksanlık dışında rivâyetler arasında uyum vardır. Bu ihtilaf belgenin genel yapısına zarar vermez.⁶³⁷

Sözleşme, Medîne'de yaşayan tüm kesimlerin karşılıklı hak ve sorumluluklarını içermesi ve Medîne'yi yaşanılır bir şehir haline getirmesi açısından çok önemli bir metindir. Ayrıca bu sözleşme ile bazı kabilelerin keyfî muamelelerde bulunmalarına son verilerek tarihî bir adım atılmıştır.

Sözleşmenin önemli bir kısmını teşkil eden 24-47. maddeleri, Yahudilerden bahsetmekte ve bu kısım anlaşmanın ayrı bir vesika olduğunu akla getirmektedir.⁶³⁸ Bu anayasanın üçte birinden fazlasının Yahûdilerle ilgili olması onların Hz. Muhammed (sav)'in devlet başkanı olarak seçilmesi sürecinde aktif olarak katıldıklarını ortaya koyar. Medîne çevresinde bulunan bağımsız Yahûdi köylerinin kendi hür iradeleriyle bu yeni devlete katılmış olmaları ve Hz. Muhammed (sav)'i kendilerine devlet başkanı olarak tanımış olmaları, İslâm devletinin reisi seçilirken gayr-i Müslim tebaanın bu seçime katılma haklarının var olduğunu kabul etmeyi gerektirir.⁶³⁹

Hz. Peygamberin Müslüman, Yahûdi, Hristiyan ve Müşrik Arapların malî, askerî, idarî, adlî vs. sahada takip etmeleri gerekli esasları tanzim eden bu anayasada Kur'ân'ın âmir hükümleri kendisini göstermektedir.⁶⁴⁰ Dolayısıyla Kur'ân'ın evvelki hukuk sistemlerine bakışını anlayabilmek için Medîne sözleşmesini iyi okumak

⁶³⁶ Umerî, *ae*, s. 101.

⁶³⁷ Umerî, *ae*, s.99.

⁶³⁸ Umerî, *ae*, s. 111.

⁶³⁹ Hamidullah, *age*, s. 211-212.

⁶⁴⁰ Fahrettin, Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı*, DİB Yay, Ankara 1999, s. 44.

gerekir. Kur'ân'ın ilgili âmir hükümleri, ehl-i kitapla münasebetleri ve birlikte yaşamanın zeminini bu sözleşmede görmek mümkündür.

Medîne sözleşmesinden çıkarılacak hususları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Bir Yahûdi diğer bir yabancı Yahûdi'ye kendi kabilesinin tâbiyetini verebiliyor (Madde 35) olması, Yahûdilerin başka bir Yahûdiye devletin yurttaşı olabilmesini de sağlamaktadır.
- Anlaşmalı Yahûdilere karşı iyilik ve adaletle davranıp onlara eziyet vermemeyi (16. Madde) esas alması, İslâm siyasetinin üstün ahlakını ifade eder.⁶⁴¹
- “Yahûdilerin dinleri kendilerine, mü'minlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlâları, gerekse bizzat kendileri dâhildirler” şeklindeki (25. Madde) ifadesiyle, Yahûdilere dinî ve hukukî özerklik tanınmıştır.⁶⁴²
- Bu anayasa, din ile dünyayı ayırmamış, bilâkis halkın bütün hayat sorunlarıyla ilgilenmiş (23. Madde) ve din özgürlüğünü açıkça kabul etmiştir (Madde 25).
- Medîne sözleşmesi, sadece Müslümanların çıkarını gözeten bir metin değil tüm kesimlerin meselelerini önemseyen bir anlaşmadır.
- Medîne sözleşmesi, can güvenliğini ve mal emniyetini sağlamıştır. (Madde
- Medîne Sözleşmesi, siyasî ve askerî duruma ait meseleleri çözüme kavuşturmuştur (Madde 1, 2, 18, 23, 25, 36, 37,42, 44, 45, 45, 47).
- Yahûdiler anlaşmada sarahaten zikredildiği gibi (Madde 24-45), Hz. Peygamber'i de müşterek başkan olarak kabul etmeye iknâ edilmişlerdir. (Madde, 23, 42, 47)
- Medîne antlaşması, Yahûdilere hayatlarını Tevrât'a göre ve kendi hukukî sınıfları ve müesseseleri tarafından öngörüldüğü üzere düzenlemeleri için onlara anayasal haklar verdi. (Madde 25-35) Bu

⁶⁴¹ Umerî, *ae*, s. 121.

⁶⁴² Hamidullah, *ae*, I, 213.

anayasal hak, bazı Yahûdilerin İslâm devletine hıyanet ettikleri zamanlarda bile değişmedi; çünkü İslâm vekâleten suçun hiçbir çeşidini kabul etmiyordu. Hainlik hareketi, soylarına değil onu işleyenlere aitti.⁶⁴³

- Medîne anayasası; can güvenliğini ve mal emniyetini sağlamıştır. Resûlullahın Yahûdilere karşı adil uygulamasına, umumi maslahatlarda Müslümanlarla eşit kılmasına işaret etmektedir.
- Kan davaları, Medîne'nin başını çok ağrıttığı için ve Medîne'yi yaşanmaz hale getirdiği için olmalı ki kabile ismen zikredilmiş ve tüm kabilelere eşit bir şekilde uymaları gereken prensipler zikredilmiştir (Madde 3-11).
- Medîne'de yaşayan bazı Yahûdî kabilelerin diğerlerine olan üstünlüğüne ve muamelelerdeki keyfiliğe son verilmiş ve her kabilenin ismi ayrı ayrı zikredilmiştir. (Madde 25-36)
- Medîne sözleşmesinde Medîne'de hep ihmal edilen kesimlerin hukukuna da yer verilmesi anlaşmayı önemli kılan başka bir husustur. (Madde 35)

Medîne sözleşmesinin neticelerine bakıldığında Yahûdî'nin tabiatındaki hile, zulüm ve entrika kendisine baskın çıkmamış olsaydı, Müslümanlarla Yahûdiler arasındaki bu âdil anlaşmanın meyvesini vermesi imkân dâhilinde idi; ama bu anlaşmanın üzerinden kısa bir süre geçmeden Yahûdiler, kabullendikleri bu belgedeki hususlardan sıkılmaya başladılar. Çeşitli hıyanet ve haksızlıklarla Hz. Peygamber'in ve Müslümanların aleyhine çalışmaya koyuldular; böyle olunca da Müslümanlar, tek taraflı kabul ettikleri bu anlaşmayı feshettiler.⁶⁴⁴ Dolayısıyla uygulanabilir durumdaki ve Medîne şehrinde yaşayan her kesimin kendisini güvende hissedebileceği bu sözleşme, ehl-i kitap olan Yahûdilerin basiretsizliği yüzünden sözleşmedeki Yahûdilerle münasebetleri düzenleyen kısım rafa kaldırılmıştır.

⁶⁴³ Farukî, *ae*, s. 156.

⁶⁴⁴ Butî, *ae*, s. 215.

2. Medîne Sözleşmesinin İhlâli ve Sonuçları

Hicretten yaklaşık bir yıl sonra Müslümanlarla Yahûdiler arasında sorunlar çıkmaya başlayınca âyetlerin üslûbu da buna bağlı olarak giderek sertleştiği⁶⁴⁵ görülecektir. Yahûdilerin İslâm'a olan düşmanlıklarına bakıldığında esas nedenin dinî kaygılardan ziyade siyasî çıkar olduğu görülmektedir; zira Yahûdiler, kendi ırklarından başkasının egemenliğini kabul etmek istemiyorlardı.⁶⁴⁶

Kur'ân'da geçen "*İçlerinden zulmedenler hariç, Ehl-i Kitapla en iyi şekilde mücadele ediniz*"⁶⁴⁷ ve "*Eğer düşmanlar barışa meylederse Sen de onu tercih et.*"⁶⁴⁸ âyetleri Hz. Peygamber'in ehl-i kitap başta olmak üzere gayr-ı müslimlerle ilişkilerini barış içerisinde devam ettirmesinin öncelikli ve esas olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre savaş, zorunlu durumlarda başvurulacak bir araçtır. Nitekim O (sav), "*Ey insanlar, düşmanla karşılaşmayı istemeyin. Allah'tan afiyet/barış dileyin. Eğer düşmanla karşılaşmak zorunda olursanız, sabredin. Bilesiniz ki cennet, kılıçların gölgesi altındadır.*"⁶⁴⁹ buyurmak sûretiyle savaşı değil barışı arzu ettiğini açıkça ifade etmiştir.

Yahûdiler müşriklerle gizli ve açık işbirliğine girince Medîne'de Yahûdilerle mücadele giderek sertleşti. Ayrıca Medîne'de, Müslüman görüldüğü halde, İslâm'ı benimsemeyen ve gizlice karşı saflarda yer alan bir gurup münafık da ortaya çıkmıştır. Bunlar, Yahûdiler ve müşriklerle birlik olup Müslümanların gücünü zayıflatmaya kalkışmışlardır.⁶⁵⁰ Yüce Allah, ehl-i küfrün birbirinin dostu olduğunu, mü'minlerin aynı duyarlılığı göstermemeleri halinde yeryüzünde büyük bir fitnenin ve fesadın çıkacağını,⁶⁵¹ dolaylı olarak bunun sorumlularının inananlar olacağını buyurmuşlardır.

⁶⁴⁵ Bkz. Bakara 2/105, 109,120, 135; Nisâ 4/5; Ahzâb 33/26; Haşr 59/2-7.

⁶⁴⁶ Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerim'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990, s. 136.

⁶⁴⁷ Ankebût 29/46

⁶⁴⁸ Enfâl 8/61.

⁶⁴⁹ Buhârî *Cihad*, 112; Müslim *Cihad*, 19-20; Ebu'l-Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed b.Muhammed Kastalânî, *İrşâdu's-Sâri lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs, V, 153.

⁶⁵⁰ Paçacı, *Kur'ân'a Giriş*, s. 45.

⁶⁵¹ Enfâl 8/73.

Kur'ân'ın nüzûl sürecinde önceki hukuk sistemlerine verdiği değeri anlamamız açısından Medîne'de yapılan savaşlarda Yahûdilerin tutumunu resmetmek gerekir; çünkü bu tutum, Kur'ân'ın üslûbunu etkilediği gibi Yahûdilere yönelik yaptırımlardaki çeşitliliği de etkilemiştir.

a. Bedir Savaşı

Medîneli Yahûdiler, Hz. Peygamber Medîne'ye gelip Medîne sözleşmesini imzalaması ile birlikte rahatsızlıklarını gün yüzüne vurmaya başladılar. Yahûdiler Bedir savaşında Müslümanların mağlubiyetini kesin olarak beklerken savaşın müşriklerin mağlubiyeti ile neticelenmesi onlar açısından beklenmedik bir gelişime ve arzu edilmeyen bir husus olmuştur.

Benû Nadîr kabilesinin liderlerinden Ka'b b. Eşref, Müslümanların Bedir'de elde ettikleri zafer üzerine hiç vakit kaybetmeksizin Mekke'ye hareket ederek Müslümanlara karşı harekete geçmelerini talep etti.⁶⁵² Bunun üzerine Hz. Peygamber Ka'b b. Eşref'in öldürülmesi emrini vererek Yahûdilere gözdağı vermiş oldu. Hz. Peygamber, onları bir anlaşma metni yazmaya çağırdı. Söz konusu anlaşma metni, Medîne sözleşmesinin te'kit edilmesi mahiyetindeydi. Bu yenilemeye rağmen İslâm'ın zıddına çalışmalarına devam ettiler.⁶⁵³

Bedir Savaşı öncesi ve sonrasında Yahûdilerin yaptıkları anlaşmalara rağmen ihanetle hareket etmeye devam ettikleri görülmektedir. Böyle bir anlayışa sahip olan insanlara güvenmenin imkânsızlığı da anlaşılmış olmaktadır. Bedir savaşından sonra Hz. Peygamber'in onları yaptıkları anlaşma hükümlerine ve Tevrât'ta yer alan hususlara bağlı kalmaya davet etmiş olması dikkat çekicidir.

b. Benû Nadîr Yahûdileri

Bedir savaşı ile birlikte görülen Yahûdi ihanetlerinden dolayı Kur'ân'ın üslûbunda değişiklik olduğunu görmek mümkündür. Bi'r-i Maûne faciasından sağ kurtulan Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Hz. Peygamber (sav)'in eman verdiği iki kişiyi yanlışlıkla öldürmüştü. Öldürülen şahısların diyetine Medîne sözleşmesi gereği

⁶⁵² Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s.202–203.

⁶⁵³ Umerî, *ae*, s. 127

Nadîroğullarının da ortak olması gerekiyordu. Bu maksatla Hz. Peygamber, içlerinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin de bulunduğu bir grup sahâbî ile birlikte Benî Nadîr yurduna gitti. Yahûdiler başlangıçta Hz. Peygamber'e iyi davrandılar, diyete ortak olacaklarını bildirdiler; fakat Peygamberimiz sahâbîlerle bir duvarın dibinde gölgelenirken dama çıkıp üzerine bir taş yuvarlatıp onu öldürmeyi planladılar.⁶⁵⁴ Hz. Peygamber, gelen vahiy üzerine bir ihtiyacı için ayrılıyormuş gibi oturduğu yerden kalkarak doğruca Medîne'ye döndü. Olayı bildirdikten sonra Nadîroğulları ile savaşa hazırlık yapmaları talimatını verdi. Altı gece onları kuşattı.⁶⁵⁵ Sahâbeden bir kısmı, Hz. Peygamber'e Yahûdilerle yapılan sözleşme gereği diğer Yahûdilerden yardım istemeyi teklif ettilerse de *“Bir şirk ehlinden birine karşı diğer şirk ehlinden yardım isteyemeyiz.”* buyurarak teklifi reddetti.⁶⁵⁶

Medîne'de bahçeleri ve sağlam kaleleri bulunan Benû Nadîr kabilesi hakkında Haşr Sûresi nâzil olmuştur.⁶⁵⁷ Benû Nadîr savaşında Yahûdilerin hurma ağaçlarının kesildiği ve yakıldığı ittifakla sabittir. Hz. Peygamber, bu ağaçlardan sadece bir kısmını kesip yaktırmış, geri kalanlarını olduğu gibi bırakmıştı.⁶⁵⁸ Hz. Peygamber'in bir kısmını kesip, bir kısmını bırakmasını Yüce Allah'ın, *“(Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah'ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir.”*⁶⁵⁹ Şeklindeki âyetinde de ifade edilmektedir. İslâm âlimleri, düşman ağaçlarını yok etme meselesini, düşmanı yenmek için komutanın yarar görüp uygulamasına bağlı olarak yorumlamaktadır.⁶⁶⁰ Hz. Peygamber bu ağaçların kesilmesi ve yakılması emrini incelediğimizde bu hükmün Tevrât'ta da yer aldığını görüyoruz. Buna göre Tevrât'ta teslim olmaya yanaşmayan kavimlerin erkekleri kılıçtan geçirilmeli, kadınları, çocukları ve bütün malları yağmalanmalı,⁶⁶¹ hatta meyve vermeyen ağaçlar bile kesilip harap edilmelidir.⁶⁶²

⁶⁵⁴ İbn Hişâm, *ae*, III, 210.

⁶⁵⁵ İbn Hişâm, *ae*, III, 211.

⁶⁵⁶ Butî, *ae*, s. 248.

⁶⁵⁷ İbn Hişâm, *ae*, III, 214.

⁶⁵⁸ İbn Hişâm, *ae*, II, 212; Butî, *ae*, s.273.

⁶⁵⁹ Haşr 59/5.

⁶⁶⁰ Butî, *ae*, s.273.

⁶⁶¹ Tesniye 20/12–14.

⁶⁶² Tesniye 20/20.

Benû Nadîr Yahûdilerinin sürülmesi, Medîne'deki Yahûdi ve münafıkların azmini kırmış; ihanete yeltenen Benû Kurayza kabilesinin kuşatma anında yeniden anlaşmayı yenilemiş ve Hendek savaşına kadar anlaşmaya bağlı kalmıştı.⁶⁶³

Sonuç olarak Hz. Peygamber, hukukî bir meseleyi çözmek ve muhataplarını verdikleri söze sadık kalmaya davet etmek için çaba göstermişlerdir. Takdir edilmesi gereken bu çabaya “suikast düzenleme” gibi gayr-i hukukî ve gayr-i insanî bir metoda başvurularak savaş ilan edilmiştir. Yahûdiler, sorunları daima hoşgörülü ve medenî bir şekilde çözmeye çalışan Hz. Peygamber'e şiddetle ve ihanete varan tavır ve hareketlerle cevap vermişlerdir.

c. Benû Kaynuka Yahûdileri

Medîne'de bulunan Kaynuka Yahûdileri, kuyumcu ve sarraf olarak ticarete önemli bir yer işgal ediyor,⁶⁶⁴ şehrin merkezinde meşhur sûk dedikleri çarşıları vardı.⁶⁶⁵ Yani pazarda iş yerlerini yoğunlaştırarak şehrin harici ticaretini kontrol altında bulunduruyorlardı. Harp çıktığında Müslümanlara karşı iki hafta kadar muhasarada dayandıkları birçok hisarlara sahiptiler.⁶⁶⁶ Onların da Benû Nadîr Yahudileri gibi yapılan anlaşmalara sadık kaldıklarını söylemek mümkün değildir.

Hz. Muhammed(sav) ile yapmış oldukları ahdi ilk defa bozan Yahûdi kavmi Benû Kaynukadır.⁶⁶⁷ Medîne'nin iç huzurunu bozmaları ve ortaya koydukları düşmanlık ruhu sebebiyle sürgün edilmişlerdir.⁶⁶⁸ Müslüman bir kadının Benû Kaynukâ pazarında hakarete uğraması⁶⁶⁹ ve onların Müslüman bir kadına el uzatmaları, sürgün oluşlarına hazırlayan başka bir sebep teşkil eder.⁶⁷⁰ Bu konuda Muhammed Rızâ, kadının, kadına saldıran Yahûdinin, öldürülen Müslümanın

⁶⁶³ Umerî, *ae*, s. 133.

⁶⁶⁴ Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, s. 157.

⁶⁶⁵ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s. 222.

⁶⁶⁶ Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s. 175.

⁶⁶⁷ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s.222.

⁶⁶⁸ Umerî, *ae*, s. 123.

⁶⁶⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 2. Cüz, IV, 4.

⁶⁷⁰ Umerî, *ae*, s. 124; Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, s.175.

isminin rivâyetlerde zikredilmemesini gerekçe göstererek rivâyet hakkında tereddütler hâsıl olduğunu ifade eder.⁶⁷¹

Hiz. Peygamber, Hicretin ikinci yılında onlarla savaşmak zorunda kalmış,⁶⁷² kayıtsız şartsız teslim olan Benû Kaynuka Yahûdilerini Medîne'den sürmüşlerdir.⁶⁷³ Bu konuda Yüce Allah, *“İnkâr edenlere de ki: “Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme doldurulacaksınız. Orası ne fena yataktır!” Şüphesiz, karşı karşıya gelen iki toplulukta sizin için bir ibret vardır: Bir topluluk Allah yolunda çarpışıyordu. Öteki ise kâfirdi. (Onları) göz bakışıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu. Basireti olanlar için bunda elbette ibret vardır.”*⁶⁷⁴ buyurmaktadır.

Medîne sözleşmesinin hükümlerini tanımayan arzu ve isteklerinin esiri olmuş olan Yahûdilerin sürülmesi ile ilgili olarak münafıkların hoşnutsuz oldukları ve telaşa düştükleri şu rivayetten açıkça anlaşılmaktadır: Kaynukaoğulları teslim olduktan sonra Abdullah b. Ubey, Hiz. Peygamber'in yanına gelerek onlar hakkında şefaât talebinde bulunmuş ve yalvarmıştı. Resûlullah da “Çözün bunları! Allah bunlara ve bunlarla birlikte olanlara la'net etsin” buyurarak Medîne'den sürülmesini emretmişti.⁶⁷⁵ Bu rivayette Hiz. Peygamber'in münafıkların talebine olumlu yanıt vermesi, Medîne'deki huzursuzluğu dindirme ve bir nebze de olsa münafıkların Mekkeli müşriklerle ve Yahûdilerle işbirliği içerisinde olmalarına mani olma ihtimalini akla getirmektedir.

d. Hendek Savaşı

Miladî 627 yılında Mekkeliler, Bedeviler ve Habeşli birliklerden oluşan ve *ahzâb*⁶⁷⁶ adı verilen ücretli askeri bir güç,⁶⁷⁷ Müslümanları ortadan kaldırmak için Medîne üzerine yürüdüler. Yahûdiler, ittifaka katılmalarını sağlamak için Kureyşlilerin desteğini aldıktan sonra Gatafan'a gelerek onları da iknaya

⁶⁷¹ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, 223.

⁶⁷² Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s.222.

⁶⁷³ Hamidullah, *ae*, s.176.

⁶⁷⁴ Âli İmran 3/12-13.

⁶⁷⁵ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s.223.

⁶⁷⁶ Ahzâb 33/9-27.

⁶⁷⁷ Hitti, *ae*, I, 173.

çalıştılar.⁶⁷⁸ Hendek kazma işi tamamlandığında 7.000 kadar olan düşman kuvvetleri, Uhud savaşının yapıldığı sahada olmak üzere, Medîne'nin kuzeyinde karargâh kurdular.⁶⁷⁹

Medîne Yahûdilerinden bir grup, Müslümanların şehri boşaltıp dışarıda karşılaştıkları çok yoğun savaş ortamını fırsat bilerek Müslümanların evlerini yağmalamay, kadın ve çocuklarına tecavüz etmeyi kararlaştırdılar. Bunlardan biri, hisara girmek için hisarın duvarına tırmanınca, Hz. Safiyye bir kılıç darbesiyle onu öldürüp kafasını duvarın dibindeki diğer Yahûdilerin ayakları ucuna attı. Onlar, dehşet içinde kalıp kaçtılar. Hendek savaşı sonunda bu cesareti ortaya koyan Hz. Safiyye'nin ganimetten pay alması kararlaştırılmıştır.⁶⁸⁰

Ehl-i kitaba ve onların Kutsal Kitaplarına verdiği değere rağmen Yahûdiler Müslümanlar aleyhindeki her türlü faaliyete katılarak gerçek yüzlerini açığa vurmuşlardır. Bu ihanetlere rağmen Kur'ân ve onun uygulayıcısı Hz. Peygamber, Tevrât ahkâmını ve yapılan anlaşma maddelerini esas almıştır. Bu tavır acziyetin değil kendine olan güvenin ve gelecekte insanlığı hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten sakındıran bir ümmet⁶⁸¹ oluşturma bilincinin göstergesidir.

e. Benû Kurayza Yahûdileri

Yahûdiler arasında Medîne sözleşmesini en son ihlâl eden kabile Benû Kureyza⁶⁸² olup Hicretin 5. yılında vuku bulan Hendek savaşı esnasında düşmanla birlikte hareket edip Müslümanlarla savaştılar.⁶⁸³ Hendek savaşında şehirde sadece Benû Kurayza kalmıştı.⁶⁸⁴ Dışarıda düşmanla işbirliği yaparak içerde de geride kalan Müslüman ailelere korku dolu anlar yaşattılar. Ciddi sıkıntılar verdikleri için onları mutlaka cezalandırmak gerekiyordu. Onların Medîne'de kalışı Müslümanlar için yeni sıkıntılara ve yeni fitnelere imkân vermek demekti.

⁶⁷⁸ İbn Hişâm, *ae*, III, 237–238.

⁶⁷⁹ Hamidullah, *Hz. Peygamber (sav)'in Savaşları*, s. 124.

⁶⁸⁰ Hamidullah, *ae*, s. 124.

⁶⁸¹ Âl-i İmrân 3/104.

⁶⁸² Atçeken, *ae*, s. 129.

⁶⁸³ Rıza, *Muhammed Resûlullah*, s.288.

⁶⁸⁴ Sarıçam, *ae*, s. 227.

Benû Kurayza, Benû Nadîr kuşatması esnasında Müslümanları arkadan vurmak üzere hazırlığa girişmişti. Hz. Peygamber, bu nedenle Benû Nadîr kuşatmasını kaldırıp Benû Kurayza üzerine yürüyünce Benû Kurayza barış teklifinde bulundu. Benû Nadîr Yahûdilerine yardım etmemek şartıyla Benû Kurayza Yahûdilerinin barış teklifi kabul edilmişti.⁶⁸⁵

Benû Kurayzalılar eskiden beri Evs kabilesiyle dostluk içinde olduğundan, Evs liderlerinden Sa'd bin Muâz'ın hakem olmasına razı oldular. Sa'd, Hendek savaşında aldığı ok yarasından ötürü ağır hastaydı. Sa'd buna rağmen merkep sırtında geldi. Hz. Peygamber (sav), Ensâr'a hitaben *"Efendiniz için ayağa kalkın!"* buyurdu. Sonra da Sa'd b. Muâz'a dönüp, *"onlar hakkında hükmet"* dedi. Sa'd, *"O halde erkeklerini idam edin, kadın ve çocuklarını, mallarını da esir alın."* cevabını verince Hz. Peygamber *"Onlar hakkında Allah'ın ve Resûlünün hükmü ile karar verdin"* diyerek hoşnutluğunu ifade etmişleridir.⁶⁸⁶

Kurayza kabilesinin eski müttefiki olan Sa'd, muhtemelen Tevrât'ın hükmünü biliyordu. Sonunda karar infaz edildi. Kadınlardan sadece birisi, Hallâd b. Süveyd adlı sahâbînin üzerine kale duvarından değirmen taşı atarak ölümüne sebep veren kadın öldürüldü. Malları, kadınları ve çocukları ganimet statüsüne tabi tutuldu; hurmalıkları gaziler arasında bölüştürüldü.⁶⁸⁷

Ehl-i kitaba mensup olan insanların müşriklerle işbirliği yapıp Müslümanlara karşı savaşması akl-ı selimin kabul edeceği bir durum değildir. Bu durum, ehl-i kitabın kitaptan sapmasının başka bir şekli ve tezahürüdür. Yüce Allah, bu gazveyle ilgili olarak *"Allah, kitap ehlinden olup müşriklere yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine büyük bir korku saldı. Siz onların bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir ediyordunuz. Allah, sizi onların topraklarına, yurtlarına, mallarına ve henüz ayak basmadığınız topraklara varis kıldı. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."*⁶⁸⁸ buyurmuşlardır.

⁶⁸⁵ İbn Hişâm, *ae*, II, 212; Maxime Rodinson, *Hz. Muhammed (sav)*, Çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1994, s. 165 (Sarıçam, *age*, s. 227'den naklen).

⁶⁸⁶ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 2002, s. 29; Rızâ, *Muhammed Resûlullah*, s. 291; Bûtî, *ae*, s. 320; Sarıçam, *ae*, s. 228.

⁶⁸⁷ Sarıçam, *ae*, s. 229.

⁶⁸⁸ Ahzâb 33/26-27.

Muhammed Hamidullah (ö.2002), Sa'd b. Muaz'ın "Yahûdilerin mukaddes kitabı olan Tevrât'ın mağlup düşman karşısında Yahûdilere tanıdığı hakları aynen Müslümanlara tanıdığını" belirterek Tevrât'ın ilgili hükmü ile Sa'd'ın kararı arasında isabetli bir bağlantı kurmaktadır.⁶⁸⁹ Wensinck (ö.1939) adlı müsteşrik ise Benû Kurayza hakkında verilen hükümle en medenî milletlerin vereceği kararın aynı olacağını açıkça ifade etmesi⁶⁹⁰ ehl-i kitabın içine düştüğü vehameti ve Müslümanların haklılığını ortaya koymaktadır.

Dikkatle incelendiğinde Medîne'de en son kalan ve daha evvel Medîne Sözleşmesi'ni ihlâl eden Yahûdiler hakkında verilecek hukukî kararın Tevrât ahkâmı esas alınmasına müsaade edilmiştir. Bu da bir taraftan Müslümanların öz güvenini ortaya koymakta diğer taraftan da amaçlarının intikam veya arzu ve isteklerine uygun bir yaşam düşünmediklerini göstermektedir. Benû Kurayza hakkından verilen hüküm, ahkâmı hep ihlâl edilen Tevrât hükümlerine işlerlik kazandırmaya matuf olarak da görmek mümkündür.

Benû Nadîr Yahûdilerine yapmayı düşündükleri yardım fikrinden başka ihanetlere girişmeyip Müslümanlarla yapılan Medîne Sözleşmesine bağlı kaldıkları için Medîne şehrinde Müslümanlara komşu oldular. Ehl-i kitap, Tevrât hukukunu icra etme, onunla amel etme olanaklarını buldular; fakat Hendek savaşında ihanette bulununca en sert biçimde cezalandırılmaları gerekiyordu ve böyle de yapıldı. Bu cezalandırmada suçluların kendilerini nispet ettikleri Tevrât ahkâmına göre cezalandırılmaları İslâm'ın ehl-i kitaba bakışını da ortaya koymaktadır.

3. Medîne Dışındaki Yahûdiler ve Hayber Savaşı

Hz. Peygamber, Yahûdileri Müslümanlarla bir arada yaşayamayacak bir kitle olarak asla görmemiştir. Hedefi Yahûdileri tamamen imha etmek veya İslâm hâkimiyeti altındaki toprakların dışına göndermek olsaydı Hayber ve çevresindeki Yahûdileri ortadan kaldırır veya onları İslâm hâkimiyeti altında bulunan toprakların tamamen dışına sürgün ederdi. Hâlbuki Müslümanların güçlü olduğu bir dönemde

⁶⁸⁹ Hamidullah, *Hz. Peygamber (sav)'in Savaşları*, s. 210; Sarıçam, *ae*, s. 228

⁶⁹⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 587.

bile onları yerlerinde bırakmıştır.⁶⁹¹

Hız. Peygamber (sav)'in Yahûdileri Medîne'den çıkarması, dinleri yüzünden olmadığı, Müslümanlara hiyanetleri, antlaşmaları bozmaları, kritik anlarda düşmanla ittifak kurmaları sebebiyle olmuştur. Sürgün veya imha edilen Yahûdiler de antlaşmayı bozuncaya kadar Medîne içinde Müslümanlarla birlikte yaşamış ve herhangi bir problem teşkil etmemiştir. Hız. Peygamber Medîne'deki Yahûdileri, Müslümanların güçlü düşmanları olan müşriklerle işbirliği yaptıkları, tehdit unsuru haline geldikleri, devlet otoritesini ve sosyal barışı hiçe saydıkları için şehirden çıkarmış veya ortadan kaldırmıştır. Medîne'de Müslümanların can, mal ve namus güvenliğini tehdit eden birer kitle haline geldikleri için bir arada yaşamak artık imkânsız hale gelmiştir.⁶⁹²

Medîne'de bulunan Yahûdilerle yapılan savaştan sonra Hayber savaşı da ehl-i kitapla münasebetler açısından önemli bir yer tutmaktadır. Hayber, Medîne'nin kuzeyinde bir tarım bölgesi olup⁶⁹³ bereketli toprağı, bol suyu ve hurmasıyla meşhurdur.⁶⁹⁴ Hayber savaşı Resûlullah (sav)'in Hayber vadisini yurt edinen Yahûdilerin üzerine doğrudan ve aniden savaş açıp yürüdüğü ilk olaydır. Bu savaşın amacı, ganimetlerini elde etmek değil Yahûdileri İslâm'a da'vet etmek,⁶⁹⁵ tevhiid inancını yaymak ve bu yoldaki engelleri kaldırmaktır.⁶⁹⁶ Hayber fethinde Hız. Peygamberin Hız. Ali'yi çağırıp "Vallahi, senin elinle Allah'ın bir kişiyi hidâyete erdirmesi, senin kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır."⁶⁹⁷ buyurmaları, Yahûdilerin imhasını veya Medîne'den sürülmelerini istemediğini ortaya koymaktadır.

Hayber'in fethinden sonra burada yaşayan Yahûdilere yaşam hakkı tanınmıştır.⁶⁹⁸ Hayber'in İslâm hâkimiyeti altına girmesi, Arabistan Yarımadası'ndaki diğer Yahûdilerin de Resûlullah'la anlaşıp sulh teklif etmelerini

⁶⁹¹ Sarıçam, *ae*, s. 235.

⁶⁹² Sarıçam, *ae*, s. 235-236.

⁶⁹³ Umerî, *ae*, s.139.

⁶⁹⁴ Umerî, *ae*, s. 140.

⁶⁹⁵ Butî, *ae*, s. 348-349.

⁶⁹⁶ Umerî, *ae*, s.145.

⁶⁹⁷ Müslim *Fedâil*, 35.

⁶⁹⁸ Gürkan, *ae*, s.215.

sağlamıştır. Hayber'in fethi Müslümanlar açısından faydalı olmuş, yıllık maddî gelirlerin artmasını sağlamıştır.⁶⁹⁹

Hiz. Peygamber (sav)'in Yahûdilerin Hayber'de kalmalarını istemesi, onun yüksek adalet ve müsamahasının bir sonucudur. Bu fetih, İslâm devleti açısından da ekonomik ve askeri menfaatler sağladı. Yahûdilerin ziraî tecrübelerinden yararlanılıp Müslümanlar için mümkün olan en yüksek gelir sağlandı. Bu gelirle de ordunun hazırlanması ve devletin ihtiyacı olan bazı alanlarda harcama yapıldı.⁷⁰⁰

Medîne'de kalan diğer Yahûdiler, Müslümanlar aleyhindeki her türlü siyasal etkinlikten vazgeçip sadece ticaretle uğraşmışlardır. Hiçbir zaman da Hiz. Peygamber'in huzuruna çıkıp şikâyet ya da kendilerini acındırma durumuna düşürmemişlerdir. Buna karşılık Hiz. Muhammed (sav) de onlara gâyet anlayışlı ve şefkatle davranmış, hatta onlara her yıl ihsan ve hediyelerde bile bulunmuşlardır.⁷⁰¹

Hiz. Peygamber'in başta Hayber Yahûdileri olmak üzere onlar hakkında ortaya koyduğu tavır, temeli hukuka dayanan ve Yahûdilerin Tevrât ahkâmıyla amel etmeye teşvik etmeye matuf bir şekil olarak görülmelidir.

Hülâsa bu ikinci bölümde Kur'ân'ın nüzûl sürecinde önceki hukuk sistemlerine karşı takındığı tavrı, ardından Hiz. Peygamber'in bu konudaki tutumunu ve bakışını ele almaya çalıştık. Ayrıca Müslümanların ehl-i kitapla münasebetler bağlamında gelişen hukukî olaylar üzerinde durmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise Kur'ân ve ehl-i kitap hükümlerini karşılaştırarak örnek olaylar üzerinde durmaya çalışacağız.

⁶⁹⁹ Atçeken, *ae*, s. 143.

⁷⁰⁰ Umerî, *ae*, s.151.

⁷⁰¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 589.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EVVELKİ ŞERİATLARDA YER ALAN HÜKÜMLERLE KUR'ÂN
HÜKÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EVVELKİ ŞERİATLARDA YER ALAN HÜKÜMLERLE KUR'ÂN HÜKÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ehl-i kitapla münasebetlere genel olarak bakıldığında farklı alanlarda mücadelenin yapıldığı görülecektir. Yahûdilerle daha çok siyasî ve hukukî alanlarda tartışmalar yapılırken Hristiyan toplumla daha çok itikâdî meselelerde tartışmalar yapılmıştır.

Hz. Mûsâ (as)'ya gönderilmiş olan Yahûdi dini, şerî hükümlerle tanınır. Yahûdilerin Medîne'de ticaretle uğraşmaları ve Medîne şehri üzerinde ciddi etkilerinin olması, beytu'l-midrâs denilen mekânda Tevrât hükümlerini okumaları ve uygulamaları gibi hususlardan dolayı Yahûdilerle itikâdî konulardan çok hukukî ve ahlâkî alanlarda tartışmalar olmuştur.

Hz. İsâ (as)'ya nâzil olan İncil'de şer'î hükümler yerine,⁷⁰² daha çok ahlâkî öğretiler ele alınmakta ve ahlaklı fertlerin oluşması için emir ve tavsiyeler yer almakta, iç âlemin önemi vurgulanmaktadır.⁷⁰³ Bundan dolayı Hristiyanlıkta fikhî hükümler az olduğundan, Hristiyanlığa şerîat adını vermek güçtür.⁷⁰⁴ Hristiyanlar Medîne'de sayıca az olduklarından ve onlarla münasebetlerin sık olmamasından dolayı daha çok itikâdî konularda tartışmalar olmuştur.

Ahkâm açısından Tevrât ile Kur'ân'da paralelliklerin çok sayıda olması dikkat çekicidir. Zira bu iki kitap, sosyal ve kültürel hayatı düzenlemeye özel ihtimam gösterir. Bu özellik İncillerde fazla yer tutmadığı gibi esasen bunu beklememek gerekir; çünkü Hristiyanlara göre İncil, Tevrât'ı nesh etmeyerek yeni bir şerîat getirmediği için ondaki hükümler Hristiyanlar için de yürürlükte dir.⁷⁰⁵ Hz. İsâ (as), İsrâiloğullarına kendisinin akaid ile alakalı konularda Tevrât'ta bulunan

⁷⁰² Şehristânî, *ae*, I/209.

⁷⁰³ Luka XI/37–54; Matta 23/16; Markos 7/1.

⁷⁰⁴ Seyyid Ebu'l-Hasan en-Nedvî, *Kur'ân'da Dört Terim*, Çev: Yûsuf Karaca, Nehir Yay, İstanbul 1992, s. 261.

⁷⁰⁵ Matta 5/17–19.

hususları tasdik ve te'kid edici, da'veti de yenileyici olduğunu açıklamıştı. Haram ve helâl hükümleri bazı kolaylıklar sağlamak ve katlandıkları katı hükümlerin bir kısmını yürürlükten kaldırmakla görevlendirilmişti.⁷⁰⁶

Hız. Mûsâ, hükümlerin ağırlıkta bulunduğu Tavrât ile olgun bir toplum oluşturmak için gayret göstermişken Hız. İsâ (as), ahlakî öğretilerin yoğunlukta olduğu İncil ile ahlaklı fertler oluşturmak için çalışmıştır. Hız. Muhammed (sav) ise Kur'an'ın nâzil olması ile birlikte hem ahlaklı fertler oluşturmuş hem de toplumun tüm katmanlarını içine alacak hukukî düzenlemeler yapmıştır. Şeriatlar arasında zaman ve mekân farklılığının olması, değişik hükümler vaz' etmeyi beraberinde getirmiştir. Meselâ, Tavrât'ta,⁷⁰⁷ "cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, azalar kısas gerektirir" denilirken İncil'de "Kardeşin sağ yanağına vurursa sol yanağını göster."⁷⁰⁸ hükmü yer alır. İslâm hukuku ise kısas, diyet ve affetme ile ilgili esaslar koyarak dengeli hükümler vaz' etmiştir.⁷⁰⁹

Tavrât'ta âhiret inancı son derece zayıf ve müphemdir. Zira Tavrât'ta yer alan yaptırımlar, dünyevîdir; teşvik ve sakındırmalar dünya hayatıyla ilgilidir. İyilik yapanlar için sıhhat, afiyet, bolluk, evlât çokluğu, düşmana karşı galibiyet ve hâkimiyet; isyan edenler için hastalık, kıtlık, mağlûbiyet, esaret gibi hususlar Tavrât'ta sık sık tekrarlanan yaptırımlardır.⁷¹⁰ Daha sonraki dönemlerde, özellikle Hız. Mûsâ (as)'dan yedi asır sonra vuku bulan Bâbil esareti sırasında ve İran kültürünün etkisiyle Yahûdilik'te âhiret inancı daha net bir şekilde oluşmaya başlamış; zamanla Hristiyanlık ve İslâmiyet'in de etkisiyle bu inanç, Yahûdiliğin belli başlı itikad esaslarından biri haline gelebilmiştir.⁷¹¹ Hız. Peygamber'in Medîne'ye hicretiyle birlikte oradaki Yahûdilerin "Allah, kıyamet gününde sadece yedi gün bize azap edecektir." demeleri, ahiret inancını hafife aldıklarının bir

⁷⁰⁶ Butî, *ae*, 44.

⁷⁰⁷ Bkz. Çıkış 21/23–25; Levililer 24/20–22; Tensiye 19/21.

⁷⁰⁸ Luka, 6/29.

⁷⁰⁹ Şehristânî, *ae*, I, 213–214; Ayrıca bkz. Bakara 2/178, 237, 179. âyetler.

⁷¹⁰ *Kur'an Yolu*, 1/159.

⁷¹¹ *Kur'an Yolu*, 1/159.

göstergesidir.⁷¹² Bu söylemler üzerine âyet-i kerîme⁷¹³ nâzil olmuş ve Kur’ân, bu anlayışı sert bir üslûpla eleştirmiştir.

Hiz. İisâ, Hiz. Mûsâ şerîatını sadece şekilcilik olarak algılayan Yahûdi fakihlere (Ferîsiler) karşı, iç âlemin önemini vurgulamışken⁷¹⁴ Hiz. Muhammed (sav), iman ve ahlak temelinde toplumsal hayatta yeri inkâr edilemeyecek olan hukuku da öğretiyordu.⁷¹⁵ Meselâ Kur’ân-ı Kerîm’de “*Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiği hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*”⁷¹⁶ şeklinde buyurarak kayıtsız şartsız Hiz. Peygamber’in verdiği kararlara uymaları gerektiği hatırlatılmıştır.

Levhalarda yazılmış olarak nâzil olan Tevrât, ağır ve sert hükümler ihtiva etmektedir. Sebt (Cumartesi) günü yasakları, adam öldürmede diyetin olmaması gibi hükümler bunun açık göstergesidir.⁷¹⁷ Tevrât’taki ağır ve sert hükümlere karşın İncil’de bu hükümlerin hafifletilerek daha müsamahalı hükümler getirildiği görülecektir. Bu iki şerîattan sonra nâzil olan İslâm hukuku ise orta bir yol takip etmiştir.⁷¹⁸

Tevrât’ın sert hükümler ihtiva etmesinin hikmetine bakıldığında şu hususların başrol oynadığı anlaşılabacaktır: Mısır’da esir ve köle olarak hayatlarını sürdüren Yahûdiler Hiz. Mûsâ’nın onları Firavun’un zulmünden kurtarması ile birlikte şahsiyet problemi yaşadılar. Kölelik ve esaret o kadar çok fitratlarına yerleşmişti ki özgür fertler olarak hayatlarını devam ettirmeleri mümkün değildi. Hatta Hiz. Mûsâ (as)’dan Mısır’a tekrar geri dönmeyi talep etmeleri düştükleri konumu gözler önüne sergileme açısından ibret vericidir. Bundan dolayı var olan probleme çözüm olmak üzere sert ve ağır hükümler konulmuş ve bu insanlar, Yahûdi şerîatına muhatap kılınmışlardır.

⁷¹² İbn Hişâm, *Sîre*, II/152.

⁷¹³ Bakara 2/80–82.

⁷¹⁴ Luka XI/37–54; Matta 23/16; Markos 7/1.

⁷¹⁵ Özsoy, *ae*, s.16.

⁷¹⁶ Nisâ 4/65. Ayrıca bkz. Nisâ 4/105 ve Mâide 5/42. âyetler.

⁷¹⁷ Ayrıca bkz. Çıkış 21/15–17; Levililer 20/13, 21/9, 24/10–16.

⁷¹⁸ Abdurahman b. Abdillâh ed-Dervîş, *eş-Şerâiu’s-Sâbika ve medâ Hucciyetihi fi’ş-Şerâi’i-l İslâmiyye*, 1. Baskı, Riyâd 1410, 165–167.

Tevrât, yer yer İsrâîloğullarının basit arzuları veya çıkarları sebebiyle ahdi bozdukları, yoldan çıktıkları, başka tanrı veya tanrılar edindikleri, şeriatın hükümlerini ihlâl ettikleri belirtilerek onlara lanetler yağdırılmış olması,⁷¹⁹ onların düştükleri konumu net olarak anlatmaktadır.

Elde bulunan Tevrât nüshalarında bulunan hukukî hükümlerden bazıları mükerrer, bazıları arasında da tenâkuzlar görülür. Ayrıca bunlardan bir kısmı birbirini hükümsüz de bırakmıştır. Bu çelişkiyi ortadan kaldırmak için Yahûdi din adamları ve hukukçular bilahare Talmud adında ictihatlar külliyyatını meydana getirmek zorunda kalmışlardır.⁷²⁰

Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât nüshalarında bulunan çelişkiye benzer bir problem yaşamamıştır. Mekke'de nâzil olan ve insanlığa tebliğ edilen ilâhî hakikatlerde, daha çok akide ağırlıklı konular zikredilirken Medîne döneminde nâzil olan âyetlerde ise itikat konularına ilave olarak sosyal hayata, hukuka ve ahlâka dair konular yoğun bir şekilde işlenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, bu meseleleri ele alırken genellikle detaylardan kaçınmış, hukukî meseleleri vaz' ederek tüm zaman ve mekânlara hitap edebilecek genel ve temel ilkeler koymuştur.

İslâm hukukuna göre akıl-baliğ olan bir kimse, dinin haram saydığı hırsızlık ve zinâ gibi gayr-ı meşru bir fiili işlediğinde suç işlemiş sayıldığından hakkında cezaî hüküm uygulanır. Kur'ân-ı Kerîm, Cezaların suçlulara herhangi bir acıma duygusuna kapılmadan adil bir şekilde uygulanması gerektiğini⁷²¹ bildirmiştir.

İslâm'da “sorumluluk” da “suç” da şahsîdir. Herkes yaptığından sorumludur. Ne toplum ne de başka birisi suçlu bir kimsenin suçuna ortak olmadığı gibi cezasını da çekmez.⁷²²

İslâm hukuku tutarlı bir görüşler manzumesi arz eder. Her müessese, muamele veya borç; faiz yasağı, kötü zan yasağı, tarafların eşitliğine ve itidale özen gösterme gibi dinî ve ahlâkî hükümleri ilgilendiren ölçülerle değerlendirilir.⁷²³

⁷¹⁹ Karşılaştırma için bkz. Bakara 2/159; Tesniye 28–31.

⁷²⁰ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s.40

⁷²¹ Nûr 24/3.

⁷²² Mustafa, Erdem, *İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helâl Ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma*, AÜİFD, C: 37, s. 163; Atar, ae, s. 57.

Kur'ân-ı Kerîm dinî, hukukî ve ahlâkî meseleleri birbirinden bağımsız görmez, tümü arasında güçlü bir bağ kurar. Meselâ, Kur'ân'ın en uzun sûresi olan Bakara sûresinde boşama konusu ele alınırken⁷²⁴ akabinde namaza verilmesi gereken ehemmiyet zikredilmiş,⁷²⁵ tekrar boşama konusuna dönülerek⁷²⁶ ilgili konu aktarılmıştır. Burada aileyi dolayısıyla toplumu doğrudan etkileyen talâk konusu ele alınırken namazın ihmâl edilmemesi hususu hatırlatılmış, namaz kılarken boşama meselesinin Allah katında bir vebâlinin de olduğu uyarısı da yapılmış olmaktadır.

Medîne anayasası, Yahûdileri aynı devlete tâbi özerk bir toplum olarak kabul etmiştir. Haham sınıfına hüküm ve karar verme, inançları ile ilgili faaliyetleri düzenleme hususunda onlara en yüksek yetkiyi tanımıştır. Böylece Romalılarca sürgün edilen Yahûdi toplumunun varlığı tanınmış ve Tevrât şeriatının uygulanabilir olması kabul edilmiş olmaktadır.⁷²⁷

Arap Yarımadası dışındaki coğrafyalarda yayılan İslâm, Yahûdilerin İslâm yönetimi altında tüm iniş-çıkışlarına rağmen çoğunlukla serbestlik içinde yaşamalarına imkân sağlamıştır. Hz. Peygamber döneminde Medîne'de başlayan ilk Yahûdi-Müslüman münasebeti Yahûdilerin ihaneti sonucu hüsrarla sonuçlanmışsa da, gerek başta Hz. Ömer (ra) olmak üzere dört halîfe döneminde gerekse daha sonraki Emevî ve Abbâsî yönetimlerinde ve Müslümanların kontrolüne geçen Suriye, Mısır ve Filistin toprakları ile bugünkü Irak bölgesinde Yahûdilerin dinî ve sosyo-kültürel açıdan organize olup gelişmelerine imkân tanınmıştır.⁷²⁸ 1453'te gerçekleşen İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı toprakları, başta en eski Yahûdi cemaatleri olmak üzere önemli cemaatlere ev sahipliği yapmıştır.⁷²⁹ Osmanlı Devleti, sağladığı dinî serbestliğin yanı sıra, siyasî ve ekonomik güven ortamı sebebiyle XVI. yüzyılda yoğun Yahûdi nüfusuna sahip ülkelerin başında yer almıştır.⁷³⁰

⁷²³ Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 205.

⁷²⁴ Bakara 2/229–237.

⁷²⁵ Bakara 2/238–239.

⁷²⁶ Bakara 2/240–242.

⁷²⁷ Farukî, *ae*, s. 151–152.

⁷²⁸ Gürkan, *ae*, s. 29–30. Ayrıca bkz Âl-i İmrân 3/181–184; Mâide 5/70.

⁷²⁹ Gürkan, *ae*, s. 36.

⁷³⁰ Gürkan, *ae*, s. 37.

Tevrât, Hz. Mûsâ gibi bir peygamberin geleceğini şöyle müjdelemektedir: “(Ey Mûsâ!) ben, onlara kendi kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber çıkaracağım ve kelimelerimi onun ağzına yerleştireceğim. Ve o, benim ona emredeceğim her şeyi onlara tebliğ edecek.”⁷³¹ Bu müjde ile bizzat Yahûdilerin yeni bir peygamber bekledikleri, onu kabul ettikleri, gelecek peygamberin Allah katından kendisine vahiy gönderilmek suretiyle gönderileceği bildirilmiştir.

Tevrât Yahûdilere, insanları Yahûdiliğe davet etmeyi açıkça emretmediği gibi Yahûdilerin dinlerini yaymak için savaş yaptıklarına dair bir bilgiye de yer vermemektedir. Yahûdilerin diğer kavimlerle savaşları, daha çok toprak kazanma, vaat edilen topraklara girme savaşlarıdır.⁷³² Bu tespit, Yahûdi hukukunun içe kapalı bir toplum hukukunu, sadece Yahûdilere uygulanabilen bir yapıyı çağrıştırmaktadır.

Shelomo Dov Goitein (ö.1985), Kur’ân’dan bahsederken şöyle der: “Bir kimse, herhangi bir durumda, Kur’ân’ın konusunu, *tebliğ, münakaşa sanatı, kıssa, peygamber (sav)’in hayatına dair tasvir* ve *kâmundan oluşan beş ana başlık* altında yoğunlaştıracak olursa, Kur’ân’ın orantılı bir şekilde, dünya literatüründe *kanûn* olarak bilinen Tevrât’tan daha az olmayan hukuk materyalini ihtiva ettiği neticesine varacaktır.”⁷³³ Goitein’in bu tespiti yerinde ve doğru bir tespittir. Kur’ân, Medîne toplumunu on yıl gibi kısa bir zaman zarfında ahlâkî, hukukî ve dinî açıdan örnek alınacak bir toplum haline getirmiştir.

İnsanlık genel olarak ortak denebilecek bir medeniyet ve anlayışa geldiğinde bütün insanlığa tek bir din olarak Kur’ân şeriatı tebliğ edilmiştir.⁷³⁴ İlâhî şeriatlar de birbirini doğrulamaktadır; ancak bu doğrulama iki türlüdür. Biri; hükmün geçerli oluşunun devamına izin vererek doğrulamadır. Diğeri ise; geçmişin şartları ve sınırları içinde doğruluğunu tasdik etmedir.⁷³⁵

Bakara sûresinin وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحَّزِّجٍ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ “And olsun, sen onların,

⁷³¹ Tesniye 18/18.

⁷³² Adam, “Yahûdilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 231.

⁷³³ S.D. Goitein, *Studies In İslâmic History and Institutions*, s. 128. (A’zamî, Mustafa, *İslâm Fıkı ve Sünnet*, Çev: Mustafa Ertürk, İz Yay, İstanbul 1996, s. 32’den naklen).

⁷³⁴ Şengül, “İslâm ve Evrensellik 2”, *Yeni Ümit Dergisi*, S: 44, 1999.

⁷³⁵ Şengül, am, *Yeni Ümit Dergisi*, S: 44, 1999.

yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.” âyetinde⁷³⁶ görüldüğü üzere, ehl-i kitaptan birisinin müşriklerden daha hırslı bir şekilde dünyaya düşkün olması düşündürücüdür. Hâlbuki müşrikler, akıbetlerinin ne olacağını bilmiyorlar, ancak ehli kitap olanlar akıbetlerini bilmelerine rağmen dünyaya daha fazla düşkün olmaları⁷³⁷ dikkat çekicidir.

Tevrât, İncil ve Kur'ân-ı Kerîm dikkatle tetkik edildiğinde her üç kitapta iman, ahlâk ve amelle ilgili birçok ortak emir ve hükümleri bulmak mümkündür.⁷³⁸ Bu husus, her üç kitab'ın Yüce Allah tarafından toplumlara örnek olarak gönderilen peygamberlere nâzil olduğunu, zaman ve mekânın değişmesine rağmen birçok ortak emir ve hükmün bulunabileceğini göstermektedir.

Bu genel girişten sonra kısaca ibadetlerle ilgili meselelere bakmakta yarar görüyoruz. Zira ibadet alanında yapılacak kısa bir karşılaştırma aile hukuku, muamelat, savaş, ceza gibi alanlarda yapacağımız karşılaştırmaya veya Kur'ân'ın önceki hukuk sistemlerine verdiği değere katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada ulaşabildiğimiz örnek olaylar veya pratikte karşılığını bulabildiğimiz meseleler ele alınacaktır.

I. İBADET HÜKÜMLERİ İLE HELAL-HARAM KAPSAMINDA YER ALAN KONULAR

Semâvî şeriatlerde “ibadet” dinin temelini teşkil eder. İbadetsiz bir hayatın dindarlığından bahsetmek mümkün değildir. Onun için Hz. Muhammed (sav), kıyamet gününde insanın ilk hesaba çekileceği amelin ibadetlerden “namaz”⁷³⁹ olduğunu bildirerek bu gerçeğe dikkat çekmişlerdir.

⁷³⁶ Bakara 2/96.

⁷³⁷ Neseî, *Medârik*, I, 110.

⁷³⁸ Şengül, am, *Yeni Ümit Dergisi*, S: 44, 1999.

⁷³⁹ Tirmizî *Salât* 188; Ebû Dâvûd *Salât*, 145; Nesâî *Salât*, 9; İbn Mâce *İkâme*, 202.

A. İBADETLER İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

1. Elbiseye Dokunan İdrarın Temizliği

İsrâiloğullarının idrar dokunan elbiseleri kestiklerine dair bilgiye, hadis kitaplarında kaydedilmektedir.⁷⁴⁰ Hz. Peygamber (sav), bu hususta şöyle buyurmaktadır: “Benû İsrâil, idrar bulaşınca, idrarın değdiği yeri bıçakla keserlerdi.”⁷⁴¹

İslâm, idrardan sakınmayı emretmektedir. Hz. Peygamber, idrardan sakınmadıkları için azap gören insanların valığından bahsetmekte ve Müslümanları uyarmaktadır. İdrar dokunan yeri kesme geleneği İslâm’da yer almamaktadır. İslâm, kirlenen yeri temiz su ile yıkamayı emretmektedir.

Hadîs kitaplarında geçen bu bilgi, yaptığımız inceleme neticesinde Tevrât’ta geçmemektedir. Bu mesele, Medîne dönemindeki Yahûdiler arasında yaygın olan bir gelenek olsa gerektir. Böyle bir temizleme metodu İsrailoğullarınca kullanılmasaydı, mutlaka Hz. Peygamber’e cevap verir, Tevrât’ı delil gösterirlerdi.

İdrarın dokunduğu yeri kesme şeklindeki anlayış, tekstil ticaretini yapan Yahûdilerin dindar Yahûdi toplumunu ekonomik açıdan sömürmeye çalıştıkları hususunu akla getirmektedir. Ticaretle uğraşan Yahûdilerin Tevrât’ı bile ucuz bir paraya karşılık tahrîf ettikleri dikkate alındığında, elbiseye dokunan idrarın ancak kesme ile dolayısıyla da Yahûdileri daha da zenginleştirmek için yeni elbise almakla mümkün olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm, İslâm’ın zorluk dini değil kolaylık dini olduğunu, “*Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.*”⁷⁴² âyetinde buyrulduğu üzere getirdiği somut örneklerle insan merkezli bir sorumluluğu esas aldığını ortaya koymaktadır.

⁷⁴⁰ Buhârî *Mezâlim*, 27, *Vudû’* 62; Müslim *Taharet*, 73.

⁷⁴¹ Buhârî *Vudû’*, 60–62; *Tehâret* 73,74.

⁷⁴² Bakara 2/185.

2. Hayızlı Kadının Durumu

Hayız, bir nevi abdestsizlik ve cünüplük hali, yani hükmî kirlilik (hades) veya mazeret kabul edilir.⁷⁴³ Toplumun yarısını teşkil eden kadınların fıtratı gereği muhatap oldukları bir rahatsızlıktan hareketle onları toplumdan tecrit etmek ve toplumu zora sokacak neticelere varmak, ciddi bir insanlık problemini teşkil etmektedir. Tevrât'ta, hayız, nifas ve özür hallerinde iken, kadınların kendilerinin ve dokundukları, kullandıkları her şeyin murdar olacağı, murdar olan şahsa dokunan kimsenin veya eşyaların mutlaka yıkanmasının gerektiği⁷⁴⁴ bildirilmiştir.

Tarih boyunca âdet kanaması birçok toplumda çok ters yorumlanmış, çeşitli kültürlerin ve yanlış inanışların etkisiyle âdet gören kadın toplumdan ve beşerî ilişkilerden dışlanmışır. İslâm dini bu yanlışlıkları ortadan kaldırmış, hayız gören kadını günlük hayattan, özel ve sosyal ilişkilerden uzak tutmamış, âdet kanamasının fitrî ve tabîî bir hâdise olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde kadını ruhen ve bedenlen rahatsız eden bu özel durumda ona karşı gayet normal davranılmasını, bu durumun onun günlük yaşantısını ve beşerî ilişkilerini etkilememesini istemiştir.⁷⁴⁵

Medîneli Yahûdilerden bir kısmı, hayızlı kadınlarla yiyip-içmekten ve onlarla oturup kalkmaktan uzak dururdu. Müslümanlar da bu konuda İslâm'ın bakışını öğrenmek isteyince Bakara sûresindeki âyet-i kerime nâzil olmuştur.⁷⁴⁶

Hayızla ilgili en ayrıntılı uygulamaları geliştiren Yahudilik,⁷⁴⁷ hayız halindeyken murdar gördüğü⁷⁴⁸ hanımlarla aynı yatağı paylaşmamakta,⁷⁴⁹ kullandıkları eşyalara dokunmamakta⁷⁵⁰ bulmuşlardır. Medîne ve civarındaki Yahûdilerde de durumun bundan farklı olmadığını Enes b. Malik'in aktardığı şu rivâyetten anlıyoruz: “Yahûdiler, bir kadın hayızlı olduğunda evden çıkartır, onunla

⁷⁴³ Komisyon, *İlmihal-I*, (Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yûnus Apaydın), İSAM Yay, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul 2000, s. 212.

⁷⁴⁴ Levililer 12/2; 15/19–33.

⁷⁴⁵ *İlmihal-I*, 211.

⁷⁴⁶ Cassâs, *Tefsîr*, I, 407–408.

⁷⁴⁷ Yavuz, “Hayız”, *DİA*, XVII, 51.

⁷⁴⁸ Levililer 15/19

⁷⁴⁹ Levililer 15/20–21.

⁷⁵⁰ Levililer, 15/22–23.

herhangi bir şeyi içmez ve yemez, evde onunla bir arada bulunmazlardı.⁷⁵¹ Hz. Peygamber'e bu durum sorulunca şu âyet-i kerîme⁷⁵² nâzil olmuştur: “*Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: “O bir ezadır (rahatsızlıktır). Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz Allah çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri sever.”* Bu âyetler, Kur’ân’ın hukukî meselelere muhatap olan insanların karşılaştıkları problemlerle ilgili olarak Müslümanların nasıl hareket etmeleri gerektiğini ortaya koymuştur.

3. İbadet Günleri Olarak Cuma ve Sebt/Cumartesi

Hz. Peygamber (sav)’in “Yahûdilerin ibadetlerine hazırlık yaptıkları günde Cuma Namazı kılın”⁷⁵³ diye buyurması, o günün Yahûdi geleneği ile ilişkilendirilmesi değil bizzat Cuma gününe atfedilen değerden kaynaklanmaktadır.

“*Ve beni anmak için namaz kıl*”⁷⁵⁴ âyeti, Hz. Musâ (as)’ya yapılan bir hitabı ihtiva etmektedir. Şu halde önceki toplumlar için konmuş olup da, Kur’ân ve sünnette bu şekilde zikredilen hükümlerin Müslümanlar hakkında da geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Allah ve Resûlü’nün önceki toplumlar için konmuş hükümlerden bazılarını, yukarıda olduğu gibi zikretmesi bunların Müslümanlar hakkında da geçerli olduğu hususunda zımnî bir kabul niteliğindedir.⁷⁵⁵

4. İbâdete Çağrı Şekli

İslâm, ibadete çağrı hususunda çan çalan Hristiyanları, boruya üfleyen Yahûdi uygulamaları taklit etmemiş, ezan okumayı kabul etmiştir.⁷⁵⁶ Ezan, Müslümanları namaz kılmaya çağıran ve mesaj dolu bir şiardır. Hz. Peygamber (sav)’in ilk ezanı Hz. Bilâl’e okutması sıradan ve rastgele bir tercih değildir. Köle olarak hayatını sürdüren, alıp satılan ve toplumda hep horlanan siyahî birisinin

⁷⁵¹ Ebu Dâvud *Tahâret*, 103 (258).

⁷⁵² Bakara 2/222.

⁷⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, Beyrût 1968, III, 118.

⁷⁵⁴ Tâhâ 20/14.

⁷⁵⁵ Şaban, *ae*, s.182.

⁷⁵⁶ Buhârî *Ezân* 1; Müslim *Salât*, 1; İbn Mâce *Ezân*, 1; Nesâî *Ezân*, 1; İbn Kesîr, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, Thk: Mustafa Abdulvâhid, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1403/1983, II, 334–337; Hitti, *ae*, I, 174.

Müslüman olduktan sonra toplumu Allah’a kul olmaya davet etmesi, insanları kurtuluşa ve namaza çağırması çok anlamlıdır. Bu sıkıntıları yaşamamış olan birisinin ezan okuma ile görevlendirilmesi bu kadar anlamlı ve etkili olmayacaktı.

Yahûdi ve Hıristiyanların çağrısından farklı bir çağrı metodunun seçilmiş olması, İslâm’ın ve Müslümanların özgüvenini sağlaması açısından önemlidir.

5. Âşûrâ Orucu

Oruç, önceki şerâatlarda farz olduğu gibi, Yüce Allah bunu Hz. Muhammed (sav)’in ümmetine de farz kılmıştır. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmaktadır: *"Ey iman edenler! Sizden öncekilere farz kılındığı gibi, oruç size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz."*⁷⁵⁷ Bu âyetle prensip olarak orucun farz kılındığı zikredilmiştir. Farz kılınan oruç müddetinin ümmetlere göre farklı olması gayet tabîî olarak görmek gerekir. Meselâ Kur’ân-ı Kerîm Ramazan ayı orucunu farz kılarken⁷⁵⁸ Tevrât, Hz. Mûsâ (as)’nın Tûr Dağı’ndayken kırk gün oruç tuttuğundan⁷⁵⁹ bahseder. Medîne’de bulunan Yahûdiler de Muharrem ayının onuncu gününde oruç tutuyorlardı. Hz. Peygamber (sav) bu orucu tutuyorken, ömrünün sonlarına doğru onlara muhalefet için dokuzuyla beraber tutmaya başlamışlardır.⁷⁶⁰

Sami dinlerde özel bir yere sahip bulunan Âşûrâ Günü’nde Câhiliye Arapları da oruç tutardı. Hz. Peygamber risâletten önce ve Medîne’ye hicretinden sonra bu günde birkaç defa oruç tutmuş, Müslümanlara da tutmalarını emretmiş, ramazan orucunun farz kılınmasıyla birlikte bu orucu isteğe bırakmıştır. Hz. Peygamber, muharrem’in sadece onunda değil dokuz ve on birinci günlerinde de oruç tutulmasını tavsiye etmiştir.⁷⁶¹

Kureyşlilerin İslâm’dan önce Âşûrâ gününde oruç tuttıkları ve hicretten evvel bizzat Hz. Peygamber (sav)’in de bu âdete uyduğu hususları hadîs kitaplarında zikredilmiş⁷⁶² ve Hz. Peygamber tarafından mü’minlere tavsiye edilmiştir.⁷⁶³ Hz.

⁷⁵⁷ Şa’bân, *ae*, s. 181.

⁷⁵⁸ Bakara 2/185.

⁷⁵⁹ Çıkış 24/18, 34/28.

⁷⁶⁰ Umerî, *ae*, s.117.

⁷⁶¹ Buhârî *Savm*, 69.

⁷⁶² Buhârî *Savm*, 1; Müslim *Savm*, 19.

Peygamber (sav)’in bidâyette Yahûdileri taklit için böyle bir karar aldığını ancak siyasi ortamın değişmesi yüzünden bu karardan döndüğünü iddia etmek, gerçekleri saptırmaktan başka bir şey değildir.⁷⁶⁴

Müslümanlara farz kılınan Ramazan orucunun aynısının evvelkilere de aynı miktarda farz kılındığına delalet etmemekte, gün sayısının az veya daha çok olmasının câiz olduğunu göstermektedir.⁷⁶⁵

Bazıları Hz. Muhammed (sav)’in, Medîne’ye hicret ettikten sonra Yahûdilerin Müslüman olmalarını kolaylaştırmak maksadıyla bir takım Yahûdi adetlerini tatbik ettiğini, Aşure orucu tuttuğunu, ancak Yahûdilerin Müslüman olmalarından ümidini kesince Sebt gününün kutsiliğini cumaya taşıdığını, Aşure orucunun yerini Ramazan orucu aldığını⁷⁶⁶ iddia ederler. Bu iddialar tamamen önyargılardan ve İslâm Tarihini bilmemekten veya yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır. Zira Hz. Peygamber, başka dinleri ve şerâatları memnun etmek için temel esaslarından ve Müslümanlar için olmazsa olmaz olan ilkelerinden taviz vermemiş, başkalarını memnun etmek ve Müslüman olmalarına vesile olmak için prensipler vaz’ etmemiştir. Hz. Peygamber, sürekli olarak bir Müslüman şahsiyet oluşturmak için Yahûdilere muhalefet etmiş, farz kılınan Ramazan orucuyla birlikte Aşure orucunu tutmanın sünnet oruçlardan olduğunu bildirmiştir. Tutulacak Aşure orucu da böylelikle şeklen ve manen Yahûdilerin tuttuğu oruçtan farklı bir oruç haline gelmiştir.

Orucun farziyetini bildiren âyet-i kerîmede⁷⁶⁷ geçen “*Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez*” ifadesi ile insan fitratına zor gelecek ve onu sıkıntıya sokacak hususları dikkate alarak tutulacak orucun temel ilkelerini ortaya koymuştur. Meselâ bu âyetle “*Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.*” buyurularak oruç tutamayacak durumda olanların ne yapmaları gerektiği ile ilgili hususların zikredildiği görülür.

⁷⁶³ Müslim *Savm*, 36.

⁷⁶⁴ Draz, *Kur’ân’a Giriş*, s. 114.

⁷⁶⁵ Cassâs, *Tefsîr*, I, 212.

⁷⁶⁶ Johnson, *ae*, 163.

⁷⁶⁷ Bakara 2/185.

6. Kurban

İnsanlık tarihi boyunca hemen bütün dinlerde kurban kesme geleneği mevcut olup şekil ve amaç yönüyle aralarında farklılıklar bulunur. Yahûdilik ve Hristiyanlıkta kurban telakkisi bir hayli değişikliğe uğramış, Hristiyanlıkta İsa'nın çarmıha gerildiği ve bunun insanoğlunun aslî günahına karşı babanın oğlu Hz. İsa (as)'yı feda etmesi olduğu inancı ile kurban telakkisi özel bir anlam kazanmıştır.⁷⁶⁸

İslâm döneminde Câhiliye Arapları'nın kurban âdeti tevhid inancına aykırı öğelerden temizlenerek Hz. İbrahim'in sünnetine uygun biçimde ihya edilmiş ve sosyal işlevler de yüklenerek zenginleştirilmiştir.

Hiz. İbrâhîm (as)'in sünneti olan kurban b, Hiz. Muhammed (sav)'in ümmetine hicretin ikinci yılında meşru kılınmıştır.⁷⁶⁹ Hiz. Peygamber (sav) hicretten itibaren vefatına kadar yaklaşık on yıl hep kurban kesmiştir.⁷⁷⁰

Yahûdilikte olduğu gibi İslâm'da da kurban edilecek hayvanların kusursuz olması⁷⁷¹ ve ayıplaradan uzak olması gerekir.

Câhiliye Arapları, belli zamanlarda Ka'be'nin yanbaşında veya putların yanında mabede olan bağılıklarını göstermek, onlara yakınlaşmak gayesiyle⁷⁷² hayvanları keserlerdi. Kestikleri kurbanın kanını onların üzerine döker, kurbanı parçalayıp bu dikili taşların üzerine bırakır, yırtıcı hayvanların ve kuşların yemesini beklerlerdi.⁷⁷³

Tevrât, kurban etlerinin ve bazı iç organlarının sunakta yakılarak sunulmasını, kanlarının da sunağın üzerine ve etrafına serpilmesini emreder.⁷⁷⁴ Aynı şekilde Tevrât'ta Fısıh kurbanından artan kurban etinin sabaha kadar kaldığı zaman

⁷⁶⁸ *İslâm İlmihi*, II,1.

⁷⁶⁹ Ali Bardakoğlu, "Kurban", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 436.

⁷⁷⁰ Bkz. Tirmizî, *Edâhî*, 20.

⁷⁷¹ Karşılaştırma için bkz. Levililer 22/26-27.

⁷⁷² Zümer 23/3.

⁷⁷³ Bardakoğlu, am, *DİA*, XXVI, 436.

⁷⁷⁴ Levililer 1-8. Bablar

yakılması emredilmiştir.⁷⁷⁵ Kurban ile ilgili olarak Tivrât'ta geçen bu emirlerde özellikle *kurbanın yakılması* hususunun yer alması dikkat çekicidir.

H. Peygamber, kurban etlerinin  günden fazla bırakılmamasını emretmiş, daha sonra bu emirlerini kaldırmıştır. Bunun sebebi ise Medİne'deki fakirlerin etten istifade etmelerini sağlamaktı.⁷⁷⁶ H. Peygamber'in uygulamasında görüldüğü üzere kurban etinin evde tutulma sresinin  gnle sınırlandırılması, etin  günden fazla muhafaza edildiğinde bozulma tehlikesini tařıdėı hususu dikkate alındığında "yakma" veya "heba olma" yerine insanlığın yararına "tasadduk etme"yi esas aldığı görülmektedir. Yukarıda geçtiği üzere Tivrât'ta geçen kurbanla ilgili hususlarda İslâm'ın ortaya koyduğu hikmetin gözetildiğini görmek mümkün değildir.

Sadece semâvî dinlerde değil müşrik Arap toplumunda da kurban geleneğinin var olduğunu görüyoruz. Bu gelenek daha çok putlara sunulan kurbanlıklarda rastlanmaktadır. Mekke ile Medİne arasında, el-Muşallal yöresinde Kudayd denilen yerde, sahilde dikilen en büyük putlardan birisi olan Menât'ın etrafında kurban keserlerdi. Evs ve Hazrec kabilesi başta olmak üzere Mekke, Medİne ve komşu bölgelerde oturan herkes Menât'a sayėı gösterir, onun için kurban keserlerdi. Hiçbir kabile Evs ve Hazrec kadar sayėı göstermezdi. Rivâyeteye göre Evs ve Hazrec kabileleri ile Yesrib ve diğer yerlerdeki Araplar hacceder, vakfelerde herkesle birlikte durur, fakat başlarını traş etmezlerdi. Tavafı bitirdikten sonra Menât'a gelir, başlarını bu putun yanında traş eder ve orada dururlardı.⁷⁷⁷ Böylece hac ibadetini tamamlamış olduklarına inanırlardı.

7. Kible

H. İbrâhİm (as)'ın getirdiği dinî esasları benimsediğini ifade eden Yahûdi ve Hristiyanlar başta olmak üzere, hemen hemen her din sahibinin dua ve ibadet

⁷⁷⁵ ıkış 12/10.

⁷⁷⁶ Buhârî *Edâhâ*, 16; Muvattâ *Dahâyâ*, 330 (1066).

⁷⁷⁷ İbn al-Kalbî, *Putlar Kitabı*, Pınar Yay, ev: Beyza Bilgin, İstanbul 2003, s.44-45.

ederken yöneldiği bir kıblesi vardır.⁷⁷⁸ Bu gerçeği, “*Her birinin yöneldiği bir kıblesi vardır.*”⁷⁷⁹ âyetinde de görmek mümkündür.

İbn İshâk’ın bildirdiğine göre kible, Şaban ayında Hz. Peygamber (sav)’ın Medîne’ye geldikten 16 ay sonra,⁷⁸⁰ bir başka rivâyete göre ise 18 ay sonra değişti.⁷⁸¹ Bir görüşe göre de hicretten iki yıl sonra Recep ayında kible değişti.⁷⁸² Kiblenin Kudüs’ten Kâbe’ye doğru değiştirilmesine⁷⁸³ Yahûdilerin İslâm’a olan düşmanlıklarının sebebiyet verdiğini ileri sürmek tarihî gerçeklerle bağdaşmaz. Çünkü Yahûdilerle başlayan bu düşmanlık ancak H. 625’te başlamıştır; oysa kiblenin Kâbe istikametine döndürülmesi H. 623’te vuku bulmuştur.⁷⁸⁴

Kible değişikliğini uygulamanın hayırlı bir emir olduğu ve acele etmenin gerektiği anlaşılmaktadır. Zira “*festebiku’l-hayrât*” âyetinde emrin ta’hir edilmesine dair delil bulunmadığı müddetçe kulluklarını ortaya koymaları gerektiğini anlatır. Vücûb ifade eden bir olması, Müslümanların acele etmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.⁷⁸⁵

Hz. Peygamber’in Yahûdilere muhalefet etmek istediği ve onlardan farklı olmak için kible değişikliğini arzuladığı, öbür taraftan Arapları iman etmeye imkân sağlayacağı şeklindeki görüşler de dile getirilmiştir.⁷⁸⁶

Haccın farz kılınması ile kiblenin Ka’be’ye çevrilmesi arasında altı ay gibi bir süre vardır. Bu olay, Batılı müsteşriklerin “Yahûdilerden kopma” diye adlandırdıkları zamanın hemen öncesine rastlanmaktadır.⁷⁸⁷ Watt, “Yahûdilerle iplerin kopması” olarak bilinen olayın, aşağı yukarı M. 624’te ve Bedir Savaşı’ndan

⁷⁷⁸ Ahmet Güç, “İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible İle İlgili Uygulamaları”, *Diyanet İlmî Dergi*, C: 39, S: 2, Ankara 2003, s. 80.

⁷⁷⁹ Bakara 2/148.

⁷⁸⁰ Müslim *Mesâcid*, 11.

⁷⁸¹ İbn Hişâm, *ae*, II, 218.

⁷⁸² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II. Cüz, III, 250.

⁷⁸³ Bakara 142–150.

⁷⁸⁴ Draz, *Kur’ân’a Giriş*, s. 114.

⁷⁸⁵ Cassâs, *Tefsîr*, I, 111.

⁷⁸⁶ Cassâs, *Tefsîr*, I, 109.

⁷⁸⁷ Fazlurrahman, *ae*, s. 236.

kısa bir süre önce meydana geldiğini, Medîne'deki güç dengesinin Yahûdilerden Müslümanlara geçtiğinin ilk işaretinin de kible değişikliği olduğunu kaydeder.⁷⁸⁸

Yunûs sûresinde, Hz. Musâ ve kardeşine hitaben وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ وَأَخِيهِ أَنْ تَبَوَّآ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً ۖ (sığınak olarak) evler hazırlayın ve evlerinizi namaz kılınacak yerler yapın...” diye vahyettik.”⁷⁸⁹ Bu âyetle ilgili olarak Mucâhid, Firavun’un zulmünden çekinen İsrâiloğullarına, ka’beye yönelmek üzere kendi evlerini mescid kılmalarına ve oralarda namaz kılmalarına müsaade edildiğini⁷⁹⁰ söylemektedir. Buna göre Ka’be’ye yönelme geleneği, Hz.Mûsâ’nın Firavun ile olan mücadelesine kadar uzanır. Dolayısıyla Hz. Mûsâ’nın yöneldiği bir kibleye Hz Peygamber’in yönelmesine Yahûdilerin tepkisinin yersizliği de ortaya çıkmaktadır.

Medîne’ye hicret edildikten sonra her iki kibleye birlikte yönelme olanağı ortadan kalkınca, Beytu’l-Makdis’e yönelerek namaz kılınırdı. Hicretin ikinci yılında kiblenin yönü Beytu’l-Makdis’ten Kâbe’ye doğru değişince Yahûdiler, Kudüs’e yönelmenin daha evlâ olduğunu, peygamberlerin vatani olduğu için Allah’ın orayı şereflendirdiğini ve yücelttiğini düşünüyorlardı. “De ki: Doğu da Batı da Allah’ındır.”⁷⁹¹ âyetiyle bu düşüncenin yersiz bir düşünce olduğu görüldüğünden reddedilmiştir.⁷⁹² İtiraz eden Yahûdilerin ısrarı üzerine onlara bir kez daha cevap verilmiş⁷⁹³ ve “Unutmayın, insanlık için inşa edilen ilk mabed, Bekke’deydi.”⁷⁹⁴ âyetiyle ilk inşa edilen kiblenin hangisi olduğu ile ilgili tartışmalara son verilmiş ve Âl-i İmrân sûresinde geçen “Bizim kiblemiz sizinkinden öncedir”⁷⁹⁵ şeklinde Yahûdilerin dillendirdikleri iddialarına da cevap teşkil etmektedir.⁷⁹⁶

Hz. Peygamber hicretten evvel, tevhîd inancının öteki kutsal merkezi olan Kudüs’ün yüceliğinin farkında olduğundan, kural olarak Kâbe’nin güney duvarının önünde durup kuzeye (Kudüs’e) doğru namaz kılardı. Böylelikle hem Kâbe’ye hem

⁷⁸⁸ Watt, *ae*, s. 25–26.

⁷⁸⁹ Yunus 10/87.

⁷⁹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 351.

⁷⁹¹ Bakara 2/142.

⁷⁹² Güç, *am*, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 39, S: 2, s. 86.

⁷⁹³ Güç, *am*, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 39, S: 2, s. 86.

⁷⁹⁴ Âl-i İmrân 3/96.

⁷⁹⁵ Âl-i İmrân 3/96.

⁷⁹⁶ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’ân*, s.69.

de Kudüs’e yönelmiş oluyordu.⁷⁹⁷ Hz. Peygamber’in hicretten sonra Beyt-i Makdis’e yönelmeye devam etmesi anlaşılmalı olduğu Yahûdileri sevindirmişti.⁷⁹⁸ Aslına bakılırsa Medîne’de Beyt-i Makdis’e doğru kılınan namaz, Mekke’deki hâlin devamıydı.⁷⁹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “*Birtakım kendini bilmez insanlar, “Onları (Müslümanları) yönelmekte oldukları kibleden çeviren nedir?” diyecekler. De ki: “Doğu da, Batı da Allah’ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.”*” âyeti⁸⁰⁰ dikkatle incelendiğinde kible değişikliğinden en fazla sorun çıkaranların Yahûdiler değil münafıkların olması beklenirdi; ancak bu sorun, Yahûdiler tarafından problemli hale getirildi. Gerçi Müslüman-Yahûdi ilişkileri, Hz. Peygamber (sav)’in Medîne’ye gelmesinden hemen sonra kötüleşmiştir; fakat bu kötü ilişkilerin neticesinde kible meselesinin ortaya çıktığını söylemek doğru olmaz.⁸⁰¹

Beytu’l-Makdis’e yönelme, Kur’ân ile değil sünnet ile bilinmekteydi. قَدْ نَرَىٰ (Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.” âyeti⁸⁰² nâzil olunca, sözkonusu değişiklik Kur’ân ile sabit olmuştur.

Kitab-ı Mukkaddes, Mescid-i Aksa’nın Hz. Mûsâ (as)’dan yaklaşık 480 yıl sonra Hz. Süleyman (a.s) tarafından yaptırıldığını⁸⁰³ ve O’nun krallığı döneminde kible olduğunu⁸⁰⁴ zikreder. Diğer taraftan, tüm tarihî kayıtlar ittifakla Kâbe’nin Hz. İbrâhîm (a.s) tarafından Hz. Mûsâ (as)’nın gelişinden yaklaşık 900 yıl önce

⁷⁹⁷ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, İşaret Yay, Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İstanbul 1999, I, 39 (16 nolu dipnot); Umerî, *ae*, s. 166.

⁷⁹⁸ Umerî, *ae*, s. 167.

⁷⁹⁹ Umerî, *ae*, s. 168.

⁸⁰⁰ Bakara 2/142.

⁸⁰¹ Fazlurrahman, *ae*, s. 237.

⁸⁰² Bakara 2/144.

⁸⁰³ I. Krallar, 6/1.

⁸⁰⁴ I. Krallar, 8/29–30.

yapıldığını söyler.⁸⁰⁵ Buna göre Kâbe'nin inşasının Mescid-i Aksa'dan daha eski olduğuna göre Yahûdilerin iddiaları geçersiz olmaktadır.

Kıblenin Beytu'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesiyle İsrâiloğullarının önderlik görevinden alınıp yerine Müslümanların konulduğunu söylemek,⁸⁰⁶ Medîne dönemindeki ilk iki yıl için geçerli olan bir tespit olabilir. Hz. Peygamber (sav)'ın Mekke'deyken hem Kâbe'ye hem de Beytu'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldığı ile ilgili rivâyetler esas alındığında Müslümanların önderliği, davetin ilk anından itibaren ilan edilmiş bulunmaktadır.

Kıblenin tahvîli işle ilgili âyetler incelendiğinde, bu tahvîlin sadece mekân değişimi değil aynı zamanda psikolojik bir tasavvurun değiştirilmesi ve yeniden inşa edilmesidir. Bu tasavvur Müslümanlar için yeni bir kimlik ve değişimin içselleştirilmesi, gayrimüslimler içinse İslâm'ın kendi dinlerine ait hiçbir sembole muhtaç olmaması demektir. Bu emir neticesinde, sadece Müslümanların kiblesi Kâbe'ye çevrilmemiş; Kâbe'nin kiblesi de İslâm'a çevilmistir.⁸⁰⁷

B. HELAL-HARAM KAPSAMINDA YER ALAN KONULAR

1. YİYECEK VE İÇECEKLER

Fert ve toplumlar üzerinde etkili olan ve onlarla varlığını devam ettiren din, insanların helâl ve haram anlayışlarını etkilemekte ve onlara yön vermektedir. Tarihin hiç bir döneminde dinsiz bir toplum olmadığı gibi, helâl ve haramları bulunmayan bir din de görülmemiştir. Var olan her helâl ve haram anlayışı, uygulamada mutlaka dini bir görünüm sergilemiş; her devirde dini bir değer olarak kabul edilegelmiştir.⁸⁰⁸

Kur'ân-ı Kerîm, semâvî şeriatların tümünün bir olduğunu şu şekilde bildirmiştir: *“Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!” diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya emrettiğini size de din*

⁸⁰⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, I, 281.

⁸⁰⁶ Güç, am, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 39, S: 2, s 87.

⁸⁰⁷ Ahmet Bayrak, *Gazzâlî'nin Nesih Anlayışı*, Ankara Üniv Sos Bil. Est, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara 2008, s.136–137.

⁸⁰⁸ Erdem, am, *AÜİFD*, C: 37, s. 152.

kıldı. ”⁸⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm’e bakıldığında insana zararlı olan gıdalar tüm dinlerde haram olduğu⁸¹⁰ görülecektir. Yüce Allah, birtakım helâl yiyecekleri bazı kavimlere yasaklayarak, onların dalmış oldukları şehvî arzulara set çekmeyi murad etmiştir: *"Yahûdilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırt, bağırsak ve kemik yağları hariç, iç yağlarını da haram kıldık. Aşırı gitmelerinden ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Biz, şüphesiz doğru söylemekteyiz."*⁸¹¹

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı helâl gıdaların ehl-i kitâba mensup insanlara haram kılınmasının sebebi zulmetmiş olmaları, faizi helal görmeleri, haksız yere insanların mallarını yemeleri, Allah yolundan insanları alıkoymaları, Hz. Mûsâ’yı dinlememeleri,⁸¹² peygamberleri öldürmeleri, Hz. İsa’yı ilâhlaştırmaları⁸¹³ ve peygamberlerin bedduasını almaları⁸¹⁴ olarak zikredilmiştir.

Yahûdi ve Hıristiyan din adamları, Tevrât ve İncil hükümlerini şahsî menfaatleri karşılığında değiştirmek sûretiyle batıl yollarla halkın malını yiyorlardı. Çıkarını en önde tutan din adamları, gerçekte Allah yoluna davet etmeleri gerekirken insanları bu yoldan alıkoymaları Yahûdi toplumunun içine düştükleri vehameti göstermektedir. Bu yüzdendir ki Kur’ân-ı Kerîm, helâli haram, haramı helâl sayan din adamlarını rabb edinen Yahûdi ve Hıristiyan toplumunu sert bir şekilde eleştirmiştir.⁸¹⁵

Tevrât’ta helâl gıdaların neler olduğu⁸¹⁶ ayrıntılı olarak aktarıldığı gibi haram olan gıdalar⁸¹⁷ da tafsilatlı olarak zikredilmiştir. Ayrıca denizde yaşayanları, kuş cinsinden olanları, dört ayaklı ve sürüngen cinsinden olanları da ayrıntılı olarak saymıştır.⁸¹⁸

⁸⁰⁹ Şûrâ 42/13.

⁸¹⁰ Nahl 16/118.

⁸¹¹ En’âm 5/146.

⁸¹² Mâide 5/20–26; A’râf 7/138–149

⁸¹³ Mâide 5/70–71; İsrâ 17/4.

⁸¹⁴ Mâide 5/78.

⁸¹⁵ Tevbe 9/31.

⁸¹⁶ Levililer 11/3; Tesniye 14/6.

⁸¹⁷ Levililer 11/26; Tensiye 14/7.

⁸¹⁸ Tesniye 14. Bab; Levililer 11. Bab.

Kur'ân-ı Kerîm'de yiyecek ve içeceklerin helâl ve haram oluşlarından bahsedilirken temel ilkeler zikredilmiş, bu ilkeler “hâbâis” ile “tayyibât” kavramları çerçevesinde ele alınmıştır. İslâm'da pek çok konuda olduğu gibi, helâl-haram konusunda da daha önceki dinlerin ifrat ve tefritinden uzak, orta bir yol izlendiği görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, insanların tümünü Allah katında eşit görmekte ve muhatap kılmakta, hiç kimseye ayrıcalık tanımamaktadır. Temiz, yararlı ve iyi olan şeylerin tamamı (tayyibât) helâl kılınmakta, kötü ve zararlı olan şeyler (hebâis) de çeşitli hikmet ve sebeplerle, ilk insandan itibaren bütün insanlığa yasaklanmış bulunmakta; emirlere ve yasaklara herkesin kesinlikle uyması istenmektedir.⁸¹⁹ Bunu hadîs-i şerîflerde de görmek mümkündür. Meselâ, “*Vahşilerden kesici dişi olan hayvanların yenmesi haramdır.*”⁸²⁰ hadîsi ile “*Vahşilerden kesici dişi olan her hayvanın ve pençesi olan her kuşun yenmesi haramdır.*”⁸²¹ hadîsini zikretmek mümkündür.

Hiz. Peygamber, helâl olan bal nimetini kendisine haram kılmasına rağmen konu Kur'ân-ı Kerîm'de⁸²² gündeme getirilmiş, yemin edilmiş de olsa bu yemini bozması gerektiği hatırlatılarak helâl olan gıdanın başkasının keyfi için haram kılınamayacağı hususu üzerinde durulmuştur. Müslümanlar da Hiz. Peygamberin uygulamalarından hareketle helâl olan gıdaları kendilerine haram kılmamaları gerektiği hususu ortaya çıkmaktadır.

Yahûdilerin Hiz. Peygamber'e nelerin helâl kılındığına dair sormuş oldukları sorular üzerine Kur'ân-ı Kerîm, gerekli cevabı temel ilkeler çerçevesinde vermiştir. Yüce Allah, “(Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: “Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı.”⁸²³ şeklinde buyurmuşlardır.

⁸¹⁹ Erdem, am, *AÜİFD*, C: 37, s. 154.

⁸²⁰ Müslim *Sayd* 15; Tirmizî *Sayd* 3.

⁸²¹ Buhârî *Zebâih*, 29; Müslim *Sayd*, 12; Ebû Dâvûd *Et'ime*, 33.

⁸²² Tahrîm 66/1.

⁸²³ Mâide 5/4.

Kur’ân-ı Kerîm’de içki,⁸²⁴ leş,⁸²⁵ domuz eti⁸²⁶ ile Allah’tan başkası adına kesilen hayvan eti⁸²⁷ haram kılındığı gibi Tevrât’ta da bunlar⁸²⁸ haram kılınmıştır. Bu husus, evrensel hukuk ilkeleri açısından önemlidir. Yahûdilikte yiyecekler konusunda getirilen birtakım kısıtlamaların Hristiyanlık’ta ve İslâmiyette kısmen kaldırılmış olması, bu üç ilâhî dinde bazı gıdaların yenmesi veya içilmesini yasaklamaya mani değildir.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed ve Zufer’e göre Arap olsun Acem olsun Yahûdî veya Hristiyanların -Allah’ın adını zikretmek şartıyla- zebihası yenilebilir. Bu kişi, Mesih’in adını anarsa kesilen hayvanın eti yenilemez,⁸²⁹ demektedirler. Meymun b. Mihrân, İbn Ömer’den “Biz ehl-i kitapla içli dışlıyız. Onların kadınlarıyla evlenip yiyeceklerini yiyebilir miyiz?” diye sormuş, o da tahlîl⁸³⁰ ve tahrîm⁸³¹ âyetlerini okudu. Ben de ona, “bu âyetleri biz de okuyoruz. Onların kadınlarıyla evlenip yiyeceklerini yiyebilir miyiz?” diye tekrar sordum. O da tekrar tahlîl ve tahrîm âyetlerini okudu.⁸³² Cassâs, bu rivâyeti zikrettikten sonra şöyle demektedir: “İbn Ömer bu meselede şüpheye düştü ve mübahlığı ile ilgili kesin bir şey söylemedi.”⁸³³

Kur’ân-ı Kerîm, haram ve helâl kılınan bazı yiyeceklere itiraz eden o günün Yahûdilerini kınamakta ve şöyle buyurmaktadır: “*Tevrât indirilmeden önce, İsrâîl’in (Yakub’un) kendisine haram kıldığı dışında, yiyeceklerin hepsi İsrâîloğullarına helâl idi. De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Tevrât’ı getirip okuyun.”*”⁸³⁴ Bu âyette Yüce Allah, Yahûdileri kendi kitapları olan Tevrât’a başvurmaya davet

⁸²⁴ Mâide 5/90–91.

⁸²⁵ Mâide 5/3.

⁸²⁶ Bakara 2/172; Mâide 5/3; A’raf 157; Nahl 16/115.

⁸²⁷ En’am 6/118; 6/121.

⁸²⁸ **İçki için bkz.** Tekvin 9/20–21; Hakimler 13/4,7,14; Süleyman’ın Meselleri 31/4–5, 22/30–32; **Leş için bkz.** Tesniye 14/21, 14/8; Levililer 17/13–14; **Domuz eti için bkz.** Tesniye 14/8; Levililer 11/7–8; **Allah’tan başkası adına kesilen hayvan eti için bkz.** Çıkış 22/20; Resûllerin İşleri 21/25

⁸²⁹ Cassâs, *Tefsîr*, II/406.

⁸³⁰ “İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah’a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü’min bir cariye Allah’a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır. İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan erkeklerle, kadınlarınızı evlendirmeyin.” (Bakara 2/221).

⁸³¹ “Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir.” (Mâide 5/5).

⁸³² Cassâs, *Tefsîr*, II/409.

⁸³³ Cassâs, *Tefsîr*, II/409.

⁸³⁴ Âl-i İmran 3/93.

etmekte İsrâiloğullarına neyin haram kılındığı⁸³⁵ hususuna açıklık getirmektedir. Bu âyetten şunu da anlıyoruz ki Kur'ân, Yahûdiler arasında yaygın bulunan âdetleri ve onların uygulamakta oldukları hukuku değil, Tevrât'ın kendisini dikkate almakta, Yahûdilerin itirazlarını Tevrât'a müracaat etmeye davet ederek cevap vermektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, temel ilkeler koymak suretiyle yiyecekleri temiz olan ve temiz olmayan şeklinde ayırma tabi tutup yasakların sayısını azaltınca, Yahûdiler bunu büyük bir olay olarak görmüş ve "mademki Kur'ân, Tevrât'ı tasdik edip doğruluyor, o halde (başta deve olmak üzere) bu hayvanların etlerinin yenmesine de müsaade etmemeliydi." demişlerdir.⁸³⁶ Diğer taraftan Hristiyan din adamları, Tevrât'ta kendilerine haram kılınanları helâl saymış ve Pavlus'un "ağızdan giren şeylerin değil ağızdan ve kalpten çıkan şeylerin insanı kirleteceği"⁸³⁷ şeklindeki sözlerini esas alıp yeme ve içme sınırını çok geniş tutmuşlardır. Buna bağlı olarak da Tevrât'ta haram kılınmış olmasına rağmen domuz eti yemeyi helâl saymışlardır.⁸³⁸

Bazı müsteşrikler, hicretle birlikte Yahûdilerin Müslüman olmalarını kolaylaştırmak maksadıyla bazı yiyeceklerin, Yahûdilerin kendi günahlarının karşılığı olarak yasaklandığını beyan ederek, bunları serbest bıraktığını ileri sürerler.⁸³⁹ Bu iddia, Kur'ân'ı anlayamama ve Hz. Peygamber (sav)'in sîretini idrak edememe anlayışlarının ürünü olarak görmek gerekir. Kur'ân ve Kur'ân'ın ilk müfessiri Hz. Peygamber, hiçbir zaman, bazı insanların Müslüman olmaları için helâl-haram sınırına hâlel getirici söylemler içerisine girmemiş, mesajını açık ve net olarak muhataplarına aktarmıştır.

Hiz. Peygamber (sav), Medîne'ye hicret ettiklerinde, Fedek Yahûdilerinin din büyüklerinden biri olan Abdullah b. Suriya, münazara etmek için birkaç kişiyle birlikte Peygamber Efendimiz'e gelmiş ve birkaç soruyu sorduktan sonra "İsrâil'in kendi nefesine haram kıldığı yiyecek ne idi, haber ver bakalım. Çünkü Tevrât'a göre bunu ümmî peygamber haber verecektir." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): "Mûsâ'ya Tevrât'ı indiren Allah adına söylerim. Bilir misiniz ki, İsrâil (Yakub)

⁸³⁵ Tekvin 32/24-32.

⁸³⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 569.

⁸³⁷ Matta 15/11, 18.

⁸³⁸ *İlmihal*, II, 35.

⁸³⁹ Johnson, *ae*, 163.

şiddetli bir hastalığa tutulmuştu. Hastalığı uzayınca, “Allah kendisine bu hastalıktan afiyet ihsan ederse en sevdiği yiyeceği ve içeceği kendisine haram olsun” diye adakta bulundu ve onu kendi nefesine "Deve eti yemeyeceğim, deve sütü içmeyeceğim.” diye haram kılarak adakta bulundu. Abdullah, buna da "evet" dedi⁸⁴⁰ Bu nezir de ümmetine değil Hz. Yakub'un sadece kendine mahsus idi. Zaten “Tevrât'ta deve eti ve sütü haramdır.” diye bir hüküm yoktu. Çünkü Allah: *"Eğer doğru iseniz, Tevrât'ı getirip okuyun"* buyuruyor. Şu halde Yahûdiler bunu Allah'a karşı bir yalan ve iftira olarak ileri sürüyorlardı. Yakub (as)'ın sırf kendisi için olan adağını, Tevrât nesh etmiş, helâl kılmıştı.⁸⁴¹

Kur’ân-ı Kerîm, İsrâiloğullarının helâli haram kıldıklarını açıkladığı gibi⁸⁴² Yahûdilerin Rasûl-i Ekrem (sav)’e gelip "Sen İbrâhîm'in tevhîd dininde olduğunu iddia ediyorsun. Hâlbuki o, “senin gibi deve eti yemez, deve sütü içmezdi” itirazlarına da yukarıda geçen âyeti⁸⁴³ okuyarak sözkonusu iddiaları doğrudan cevaplamış olmaktadır.⁸⁴⁴ Bu rivayet, Yahûdi toplumunun körükörüne Allah’ın helal kıldığı yiyecek ve içecekleri kendilerine haram kıldığını ortaya koymakta, Hz. Yakub’un bazı helâl yiyecekleri yememek ve içecekleri içmemek üzere adakta bulunduğu hatırlatmaktadır.

Kur’ân’da geçen *“Bu gün size temiz ve hoş şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helâl, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir.”* âyetinin,⁸⁴⁵ *“Üzerine Allah adı anılmayan (hayvan)lardan yemeyin. Çünkü bu şekilde davranış fasıklıktır. Bir de şeytanlar kendi dostlarına sizinle mücadele etmeleri için mutlaka fısıldarlar. Onlara boyun eğerseniz şüphesiz siz de Allah’a ortak koşmuş olursunuz.”* âyetini⁸⁴⁶ neshettiği ifade edilir.⁸⁴⁷ Bu âyetlerde Allah’ın adı anılmasa da ehl-i kitabın yiyeceklerini yemenin helâl olduğunu söylemek, âmmı tahsîs

⁸⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 429.

⁸⁴¹ Elmalılı, *Hak Dîni*, II, 1147.

⁸⁴² Bkz. En’âm 6/140; Tevbe 9/29.

⁸⁴³ Âl-i İmran 4/93–94.

⁸⁴⁴ Draz, *En Mühim Mesaj Kur’ân*, s. 69.

⁸⁴⁵ Mâide 5/5.

⁸⁴⁶ En’âm 6/121.

⁸⁴⁷ Ebû Dâvûd *Dahâyâ*, 13; Ebû İshâk Şâtûbî, *el-Muvâfekât*, Thk: Abdullah Draz, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût 1415/1994, II, 104–105.

anlamına gelir. Allah'ın adı anılmak şartıyla ehl-i kitabın yiyeceklerini helâl saymak da tahsîs babındandır.⁸⁴⁸

Kur'ân ve Sünnet'te zikredilen yiyeceklerle ilgili öncekilere ait şer'î hükmün onlara özgü olup olmadığı, Müslümanları kapsayıp kapsamayacağı hususunu anlamak için âyette geçen karinelere bakmak yeterli olacaktır. Hükmün özel olarak öncekilere ait olduğu tesbit edilemezse, onun her zaman için geçerli ve genel olduğunu ifade eden bir şey bulunur.⁸⁴⁹ Kur'ân'da geçen “*Yahûdilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki içyağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.*” âyetinden⁸⁵⁰ anlaşıldığı üzere bu hüküm, yalnız Yahûdiler içindir. Zira âyette Yahûdilerin Allah'ın koyduğu sınırların dışına çıktıkları ve zulme dalmaları yüzünden cezalandırıldıkları zikredilmektedir.

Yahûdi dininde yasaklar evrensel nitelikten çok millî bir mahiyet kazanarak Yahûdilere haram kılındığı görülecektir. Yahûdilik'te yiyecekler konusundaki yasaklara genel olarak bakıldığında, bazı yasakların, yiyeceklerin tabiatlarından çok, topluma ceza olsun diye yasaklandığı anlaşılmaktadır.⁸⁵¹ Evvelki toplumlara ganimet mallarını yemenin haram, Hz. Peygamber ümmetine helâl kılınması da bu çerçevede ele alınması gereken önemli konulardan birisidir.

Tevrât'ın bildirdiğine göre kâhinler kuş cinsinden hayvanları tırnakları ile kesmekteydiler.⁸⁵² Hz. Peygamber, hayvanın tırnakla ve dişle kesilmesini yasaklamıştır.⁸⁵³

Serahsî, Mecûsî ve müşriklerin kesitikleri hayvanlar dışında yiyeceklerini yemede sakınca olmadığını, Hz. Peygamber'in müşriklerin kestiklerini yemediğini

⁸⁴⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfekât*, II, 104–105.

⁸⁴⁹ Ebû Zehrâ, *Fıkıh Usûlü*, s. 258–259.

⁸⁵⁰ En'âm 5/146.

⁸⁵¹ Erdem, am, *AÜİFD*, C: 37, s. 168.

⁸⁵² Levililer 5/7–8.

⁸⁵³ Buhârî *Zebâih*, 20; Müslim *Zebâih*, 10.

ancak bunun dışındaki yiyecekleri yediğini, hatta onları İslâm'a ısındırmak için davetlerine icabet ettiğini⁸⁵⁴ söyler.

Ehl-i kitab'ın kestiklerinin yenilebilmesi ve Müslümanların onların kadınlarıyla evlenebilmesi hususları, İslâm'da sadece onlara tanınan bir imtiyaz gibi görülmemeli; bunun, aynı zamanda ehl-i kitab toplulukları içerisinde yaşayan Müslümanlara dinlerini yaşama hususunda kendilerine bir kolaylık sağlama maksadına ma'tuf olabileceğini de göz önünde tutulmalıdır.⁸⁵⁵ Diğer taraftan Hz. Peygamber (sav)'in Mecûsîler için “*Mecûsîler'e ehl-i kitap muamelesi yapınız*”⁸⁵⁶ dediği rivâyet edilirken Resûl-i Ekrem'in Mecûsîlerin kestiklerinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenmesini yasakladığı ile ilgili rivayetler de mevcuttur.⁸⁵⁷ Fakat ehl-i kitaptan Yahûdi ve Hıristiyanlarla ilgili olarak gelen rivâyetlerde buna benzer bir farklılığı görmek mümkün değildir.

2. HEYKEL

Evvelki şeriatlarda mubah olup İslâm şeriatında yasaklanan hususlardan birisi heykel yapmak ve bulundurmaktır. Yüce Allah Sebe' sûresinde “*Cinler, Süleyman için dilediği biçimde kaleler, heykeller, havuz gibi çanaklar ve sabit kazanlar yapıyorlardı. Ey Davûd ailesi, şükredin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.*” şeklinde buyurarak⁸⁵⁸ cinlerin, Hz. Süleyman (as) için heykeller yaptıkları nı bildirmiştir.

Tevrât, Süleyman'ın evindeki heykellerden ve heykeltraşlardan bahseder.⁸⁵⁹ Bu bilgi, heykel yapmanın evvelki şeriatlarda mübah olduğunu göstermektedir.

Âyet metninde geçen “temâsîl”, timsâl'in çoğulu⁸⁶⁰ olup Avfî, Dahhâk ve Suddî'ye göre “heykel” anlamına gelir.⁸⁶¹ Bu âyette heykel yapmanın evvelki şeriatlarda mubah olduğu anlaşılmışken Hz. Peygamber'in hadîslerine⁸⁶² ve

⁸⁵⁴ Serahsî, *Mebsût*, XXIV, 40.

⁸⁵⁵ Ulutürk, *ae*, s.8.

⁸⁵⁶ Muvattâ, I/278.

⁸⁵⁷ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 150; Kaya, “Ehl-i Kitap”, *DİA*, X,517.

⁸⁵⁸ Sebe' 34/13.

⁸⁵⁹ II. Tarihler 3/10-13.

⁸⁶⁰ Kurtûbî, *Tefsîr*, V,245.

⁸⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 451.

⁸⁶² Buhârî, *Libâs* 88-93.

Kur'ân'ın putlara sert tepki gösterilmesine⁸⁶³ bakıldığında İslam şeriatında helal olmadığı ortaya çıkmaktadır. Rivâyet edildiğine göre daha çok ibadet etsinler diye peygamberlerin ve âlimlerin heykelleri mescitlerde yapılırdı. Bu hadîs, heykellerin evvelki şeriatlarda mubah olmalarına rağmen İslâm şeriatı ile bu hükmün mensuh olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁶⁴

Sebe' sûresinde geçen âyetten hareketle heykel yapmanın caiz olduğunu ileri sürenler olmuşsa da⁸⁶⁵ İbn Atiyye bunun hata olduğunu, ümmetin hiçbir âliminden böyle bir bilginin sâdır olduğuna şahit olmadığını ifade eder.⁸⁶⁶

Kız çocuklarının eğitimi için oyuncak heykel yapmanın ve onlarla oynamanın Hz. Âişe'den gelen rivayetlerden anlaşıldığı üzere câiz görüldüğü anlaşılmaktadır.⁸⁶⁷ İslam'ın heykeli mübah görmemesinin sebebine bakıldığında heykelin bizzat zatıyla alakası olmadığını şirk düşüncesine sebebiyet verdiği için haram kılındığı anlaşılmaktadır.⁸⁶⁸

II. AİLE HUKUKU VE ŞAHIS HUKUKU İLE İLGİLİ HUSUSLAR

Aile huzur ve sükûnetin hâkim olduğu, Allah'a kulluğun ve fedekârlığın günyüzüne çıktığı, aileyi oluşturan fertlerin hak ve sorumluluklarının bilincinde olduğu bir kurumdur. Bu kuruma zarar verecek veya onu ortadan kaldıracak girişimler, bütün dinlerde tepkiyle karşılanmış ve cezâî müeyyideler getirilmiştir.

Kur'ân- Kerîm, nikâh ve talâk olmak üzere birçok alanda insan fitratına uygun olarak hükümler vaz' ettiği gibi hem cahiliye hem de ehl-i kitap hukukunda var olan bazı uygulamaları da ortadan kaldırmıştır. Mekke câhiliye toplumunda uygulanan *nikâhu'l-makt*⁸⁶⁹ denilen nikâh çeşidinin kaldırılmış olması buna örnek olarak zikretmek mümkündür.⁸⁷⁰

⁸⁶³ Bkz. Enbiyâ 21/52; Nûh 71/23-24. Âyetler.

⁸⁶⁴ Kurtûbî, *Tefsîr*, V, 246.

⁸⁶⁵ Kurtûbî, *Tefsîr*, V, 248.

⁸⁶⁶ Kurtûbî, *Tefsîr*, V, 248.

⁸⁶⁷ Kurtûbî, *Tefsîr*, V, 246; İbn Âşûr, et-Tahrîr ve't-Tenvîr, XXII, 162.

⁸⁶⁸ İbn Âşûr, ae, XXII, 162.

⁸⁶⁹ *Nikâhu'l-Makt*: Babasının vefatından sonra üvey annesi olan babasının karısıyla yapılan evliliğdir. (Zeydan, *el-Medhal*, 24).

⁸⁷⁰ Muhammed Şukrî Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâl'il-Arab*, Şerh ve Tashih: Muhammed Behce el-Eserî, Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût trs, II, 53.

Medîne’de yaşayan Yahûdiler, kadına dubûr (arka)dan yaklaşmanın, doğacak çocuğun şaşı olmasını beraberinde getireceğini⁸⁷¹ iddia ediyorlardı. Bu anlayış tüm Medîne’de yaygın olduğu gibi Müslümanlar arasında da konuşuluyordu. Muhacirlerden bir erkek, Ensârdan bir kadınla evlenince bu husus Hz. Muhammed (sav)’e soruldu. O da “*Kadınlarınız sizin ekinliğinizdir. Ekinliğinize dilediğiniz biçimde varın. Kendiniz için (geleceğe hazırlık olarak) güzel davranışlar takdim edin. Allah’a karşı gelmekten sakının ve her hâlde onun huzuruna varacağınızı bilin. (Ey Muhammed!) Mü’minleri müjdele.*” âyetini⁸⁷² okuyarak “Yahûdiler yalan söylüyor” buyurmuşlardır.⁸⁷³ Burada dikkat çekici nokta Hz. Peygamber (sav)’in Yahûdilerin yalan söylediğini ifade etmek üzere Yahûdiler arasında yaygın olan gelenek ve inançları eleştirmiştir. Bu rivâyette görüldüğü üzere Yahûdilerin Tevrât’ı delil göstererek iddialarını haklı çıkartmak için çaba içinde oldukları görülmemiştir. Hz. Peygamber, onları Tevrât’la amel etmeye davet etmiş, kitapta yer almayan hususları Tevrât’ta varmış gibi sunmayı eleştirmiştir.

Bu kısa girişten sonra aile hukuku ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’in nüzûlü sürecinde ehl-i kitapla olan münasebetlerde karşılaşılan bazı meseleler üzerinde durulacaktır.

A. BOŞANMA

Aileyi kuran tarafların birinci görevi bu ailenin huzur ve mutluluğu için fedekârlıklarda bulunmaları, yetiyecek olan nesillerin sağlıklı bir ortamda büyümelerini sağlamaktır. Bazen bu ortam sağlanamayınca aileyi kuran tarafların kararı veya mahkeme kararı ile bu birlikteliğe son verilir.

Yahûdilikte boşanma hakkı, tamamen erkeğe verilmiş, kadına hiçbir hak tanınmamıştır.⁸⁷⁴ İslâm, kadının iddetini uzatmak için talak meselesini ciddiyetsiz hale getiren cahiliye âdetini kaldırmış⁸⁷⁵ ve herkesi meseleye ciddiyetle bakmaya, birbirlerine eziyet vermemeye davet etmiş ve böyle yapanları da kınamıştır. Hz.

⁸⁷¹ Buhârî *Tefsîr*, 41; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/257.

⁸⁷² Bakara 2/223.

⁸⁷³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 521; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I/257.

⁸⁷⁴ Tesniye 24/1.

⁸⁷⁵ Âlûsî, *Bulûğu’l-Ereb*, II, 55. Bkz. Bakara 2/231. âyet.

Peygamber (sav)’in “*Üç şeyin şakası da ciddidir, ciddisi de ciddidir: Nikâh, talak, ricî talak*”⁸⁷⁶ hadîsi, sağlıklı bir toplumun huzurlu ve temeli sağlam atılmış aileler sayesinde ayakta kalabileceği hususu vurgulanmış, nikâh ve talâk meselelerini ne kadar önemseydiği görülmüştür.

Kur’ân-ı Kerim, ölen birisinin hanımına velilerin hak talep etmelerini kaldırarak şöyle buyurmaktadır: “*Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah’a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”⁸⁷⁷

Tevrât, karısında utanç verici bir kusur bulan veya ona karşı nefret hissi duyan kocaya, sınırsız bir boşama hakkı tanımıştır.⁸⁷⁸ Yahûdilikte bununla birlikte dince hoş karşılanmayan, nefret edilen bir uygulama olarak kabul edilmiştir.⁸⁷⁹ İslâm’da da boşanma helâl görülmekle birlikte hoş karşılanmadığı “*Allah’ın en çok hoş karşılamadığı helâl talâk’tır.*”⁸⁸⁰ hadîs-işerîften anlaşılmaktadır.

B. ÇOK EŞLİLİK

Çok kadınla evlenme âdeti, eski toplumların birçoğunda geçerli olan bir âdettir. Eski Hindular, sınırsız kadınla evlenmeyi mübah gördükleri gibi bugün bile bazı Brehmenler arasında çok kadınla evlenme âdeti vardır. Lidyalılar, Babilliler, eski İran ve Yahûdilerde de erkeğin evlenmesi sınırlı değildi.⁸⁸¹ Süleyman Ateş, çok eşlilik ile ilgili olarak “Talmud, erkeğin, evleneceği bütün kadınların ihtiyaçlarını görece derecede güçlü olması şartını getirdi ise de kadın sayısını sınırlamadı. Gerçi Yahûdi hahamları, dört kadından fazla alınmamasını öğütüyorlardı ama pek dinleyen yoktu.”⁸⁸² demekle dört kadınla evlenmeyi sınırlayan kaydın hahamların bir

⁸⁷⁶ Munâvî, *ae*, III, 365; Aclûnî, *ae*, I, 326.

⁸⁷⁷ Bakara 2/232.

⁸⁷⁸ Tesniye, 24/1-4.

⁸⁷⁹ Tesniye, 24/4.

⁸⁸⁰ Ebû Dâvûd *Talâk*, 3 (Hadis No: 2178); İbn Mâce *Talâk*, 1, (Hadis No:2018).

⁸⁸¹ Süleyman Ateş, *am*, s. 229.

⁸⁸² Süleyman Ateş, *am*, s. 229.

tavsiyesi mahiyetinde olduğunu ve Talmud'ta böyle bir sınırlamanın geçmediğini bildirerek sözkonusu tavsiyenin dayanağı ile ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. Hahamların bu konuda ifade ettikleri husus, Tevrât'ta daha önce yer almış olmakla birlikte sonradan yapılan tahrif sebebiyle sınırlamanın ortadan kaldırıldığı şeklinde bir soru işaretini akla getirmektedir. Böyle bir durum sözkonusu ise şeriatlar arasında meseleye bakıştaki birliktelik ortaya çıkmış olacak ve arzu ve isteklerinin mahkûmu olan Yahûdilerin toplumu ayakta tutan önemli bir hususu da ortadan kaldırdıklarının göstergesi olmuş olacaktır.

Kur'ân'dan önce Babil Talmud'u, Yahûdi hukuk geleneği sınırları içinde kalabilen çok eşliliği dört sayısı ile sınırlamıştır.⁸⁸³ İslâmiyette çok eşliliğin dört ile sınırlandırılması, evlilik ve aile kurumu konusunda Sami Dini hukuk geleneğinin “adalet” tanımına uygun bir düzenlemedir.⁸⁸⁴ Bu düzenleme, dört kadınla evlenmeyi emreden veya teşvik eden bir sınırlama değildir. Aksine bu hüküm, tek eşle evlenmenin adalete daha yakın olacağını bildiren âyetle birlikte ele alındığında İslâm'ın bu konudaki hassasiyeti daha iyi anlaşılacak, çok eşlilik istisnâî bir durum olarak anlaşılmış olacaktır.

Kur'ân'ın yapmak istediği; çok eşlilik uygulamasında olduğu gibi, câhiliye dönemi ile birlikte görülen hukuksuzlukları kadim hukuk geleneğinin sınırları içerisine (hudûd) almak⁸⁸⁵ ve hududullahı muhafaza etmektir.

Medîne civarındaki Yahûdilerin evliliğin dört kadınla sınırlandırması uygulamasından haberlerinin olduğuna dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Böyle bir uygulama olsaydı Müslüman âlimler bu hususu kaydederlerdi. Bazı meselelerde bizzat Hz. Peygamber'e gelerek düşüncelerini veya tepkilerini dile getirmiş olan Yahûdiler bu âyetin nâzil olmasıyla birlikte evliliği dört kadınla sınırlandırmanın kendi şeriatlarında var olduğunu yüksek sesle dile getirirlerdi.

⁸⁸³ Paçacı, *agm*, s. 78.

⁸⁸⁴ Mehmet Paçacı, “Çağdaş Kur'ân Yorumu Üzerine”, *VII. Kur'ân Sempozyumu*, Fecr Yay, Ankara 2005, s. 74.

⁸⁸⁵ Paçacı, *am*, *VII. Kur'ân Sempozyumu*, s. 86.

C. EVLENİLMESİ HARAM OLANLAR

Tevrât'ta Hz. Yakub'un, iki kız kardeşle birden evlendiği bildirilirken⁸⁸⁶ Hz. Mûsâ şeriatında, iki kız kardeşle aynı anda evli bulunmak yasaklanmıştır.⁸⁸⁷ Kur'ân'da, iki kızkardeşle evlenmenin eskiden caiz olduğu, ancak bu hükmün neshedildiği açıkça bildirilmektedir.⁸⁸⁸ Kur'ân, böyle bir evliliği haram kılmıştır. Hz. Peygamber de bir kadınla halasının veya teyzesinin, aynı kimsenin nikâhı altında beraberce bulundurulmasını yasaklamıştır.⁸⁸⁹

İslâm, Yahûdi şeratinde⁸⁹⁰ olduğu gibi kendileriyle evlenilmesi haram olan kimseleri açıklamıştır. Nisâ sûresinin 23. âyetinde kendileriyle evlenilmesi yasaklananlar şöyle sıralanmaktadır: *“Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle zıfafa girdiğiniz karılarınızdan olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız, -eğer anneleri ile zıfafa girmemişseniz onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz; ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”*

Hasan, Şa'bî ve İbrâhîm es-Süddî'den gelen rivayete göre Mâide sûresinin 5'inci âyetinde geçen “muhsanât” kelimesinden murad, “iffetli olan kadınlar” demektir.⁸⁹¹ Dolayısıyla bir Müslüman ancak iffetli olan ehl-i kitap kadınlarıyla evlenebilir, iffetli olmayanlarla evlenmesi mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerîm, yukarıda geçen âyetten anlaşıldığı üzere daha önceden yapılan -iki kız kardeşle aynı anda yapılan evlilik gibi- evliliklerden Müslümanların sorumlu tutulmayacaklarını bildirmiştir.

⁸⁸⁶ Tekvin 29/28.

⁸⁸⁷ Levililer 18/18.

⁸⁸⁸ Nisâ 4/23.

⁸⁸⁹ Müslim, *Nikâh* 4; Ebû Dâvûd *Nikâh*, 13; Nesâî *Nikâh* 47–48.

⁸⁹⁰ Levililer 18/6–18

⁸⁹¹ Cassâs, *Tefsîr*, II/408.

D. BAŞKA BİR DİNE MENSUP BİRİSİ İLE EVLENME

Aile toplumu oluşturan en önemli kurumdur. Aileyi oluşturan ebeveynler aynı inanç ve düşünceye sahip olurlarsa yetişecek olan nesiller açısından daha sağlıklı bir gelecek temin etmiş olacaklardır. İstisnâî de olsa bazen aynı inancı paylaşmayan insanların aileyi kurmak için evlenmek istediği veya evlendiği görülmüştür. Semâvî dinler, bu durumu dikkate alarak bazı esas ve prensipler koymuşlardır.

Yahûdilikte yabancı din mensuplarıyla evlenmek caiz değildir.⁸⁹² Kur’ân-ı Kerîm, Yahûdiliğin aksine Müslüman erkeklerin semâvî din mensubu Yahûdi ve Hristiyanlar kadınlarla evlenmelerine izin vermiştir.⁸⁹³ Yüce Allah, bu konuda “*Mü’min kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zinâ etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir.*” şeklinde buyurarak evlenilecek kadının iffetli olması esasını getirmiştir.

Müfessirler, *وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ* “daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar” âyetinde⁸⁹⁴ geçen “*muhsanât*”tan maksadın ne olduğu konusunda farklı yorumlar yapmışlardır. Bir kısmına göre bu lafızdan maksat, “*iffetli olanlar*”,⁸⁹⁵ “*akıllı ve iffetli olanlar*”,⁸⁹⁶ “*hür olanlar*”,⁸⁹⁷ “*hür ve iffetli olanlar*”⁸⁹⁸ dır. Âyette zikredilen “*muhsanât*” lafzı ve buna getirilen yorumlar, ehl-i kitapla evlenme konusunda verilen cevazın mutlak anlamda olmadığı hususunu hatırlatması açısından dikkat çekicidir. Bu arada âyete dayanarak ashâbtan bir kısmının, Hristiyan kadınlarla evlendikleri ve ehl-i kitapla evlenme konusunda her hangi bir beis görmedikleri⁸⁹⁹ anlaşılmaktadır.

⁸⁹² Tesniye 7/1–4; Çıkış 11–6.

⁸⁹³ Mâide 5/5.

⁸⁹⁴ Mâide 5/5.

⁸⁹⁵ Taberî, *Tefsîr*, IV, 137–138; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,20; Nesefî, *Medârik*, I, 394; Cassâs, *Tefsîr*, II, 408.

⁸⁹⁶ Kurtûbî, *Tefsîr*, III, 45.

⁸⁹⁷ Taberî, *Tefsîr*, IV, 135–136; İbn Kesîr, *Tefsîr*, II,20; Kurtûbî, *Tefsîr*, III, 45; Nesefî, *Medârik*, I,394; Cassâs, *Tefsîr*, II, 408.

⁸⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 20.

⁸⁹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 20.

Kur'ân-ı Kerîm, ehl-i kitaba mensup kadınlarla yapılacak olan evliliğe cevaz vermekle onlara verilen değeri ortaya koymakta, kendisine olan güvenini de ispatlamıştır. Zira Kur'ân Müslümanlara güveni telkin etmeseydi başka dinlere mensup kişilerle aynı evi ve aynı sofrayı paylaşmayı uygun görmez, ehl-i kitaptan Tevrât hukukunun muhatabı olanlarla evlilik akdini gerçekleştirme olanağını vermezdi. Böylelikle kapalı toplum olarak ayakta kalma mücadelesini verirdi. İslâm'ın bu konuda ortaya koyduğu prensip, İslam'ın diğer din mensuplarına dolayısıyla evvelki şerîatlara bakışını da ortaya koymaktadır.

İslâm tarihinde başka dinlere mensup kadınlarla yapılan evliliklerin artması ve Müslüman kadınların ihmal edilmesi üzerine Hz. Ömer, diğer dinlere mensup kadınlarla evlenmeye sınırlama getirmiş, Müslüman kadınlarla evlenmeyi esas almıştır. Bu müdahale Kur'ân'ın verdiği cevazla çelişen bir durum değildir. Sorun, istisnâî olarak konulan bir hususun genelleşmesi sorunudur.

E. MİRAS

Mirâs, ölenin geride bıraktığı mal ve haklar demektir.⁹⁰⁰ Yahûdilikte erkek evladın büyüğü babasının terikesinden diğer kardeşlerine nispetle, iki kat hisse almaktadır.⁹⁰¹ Yine Yahûdilikte cariyeden olan çocuklara babalarının mirasından hisse verilmemiştir.⁹⁰² İslâm bu geleneği reddederek çocuğun annesinin ümmü veled olarak azad edilmesini ve nikâhlanmasını,⁹⁰³ böyle bir ümmü veledin satılamayacağını emretmiş, doğan çocuğu da, o kimseye mirasçı kılmıştır.

Hz. Mûsâ şerîatında, erkek evladın bulunmaması durumunda kızlar mirasçı olur.⁹⁰⁴ İslâm hukukunda ise erkek evlatla birlikte kızlara da pay ayrılmıştır.⁹⁰⁵ Câhiliyye hukukunda kızlara mirastan hiçbir pay verilmezen İslâm'ın erkek-kız ayırımını yapmaksızın mirasçılara belli oranlarda mirâs payı bırakmayı esas almıştır. İslâm hukuku ile ilgili olarak yazılan eserlerde “kitâbu'l-ferâiz” başlığı altında mirâs

⁹⁰⁰ Hamdi Döndüren, “Mirâs”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV, 198.

⁹⁰¹ Tesniye 21/15–17.

⁹⁰² Tekvin 21/10–12.

⁹⁰³ Zurkânî, *ae*, IV, 123.

⁹⁰⁴ Sayılar 27/6–11.

⁹⁰⁵ Nisâ 4/7, 11.

konusu çok yönlü olarak ve tüm ayrıntılarıyla ele alınmış olması İslâm'ın bu konuya verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Kur'ân'de geçen sûrelerden birisinin isminin “kadınlar” anlamına gelen “nisâ” olması ve bu sûrede miras konusunun ele alınarak kadınlara de belli bir payın verilecek olması, İslâm'ın meseleye bakışını daha da anlamlandırmaktadır. Nisâ sûresindeki mirâs âyetleri zikredildikten sonra *“İşte bu (hükümler) Allah'ın koyduğu sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu, içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlere sokar. İşte bu büyük başarıdır. Kim de Allah'a ve Peygamberine isyan eder ve O'nun koyduğu sınırları aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı cehennem ateşine sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır.”*⁹⁰⁶ âyetlerinin gelmesi ve âyetlerde mirâs meselesinin “hudûdullâh” çerçevesinde ele alınması Kur'an'ın hassasiyetini ortaya koymaktadır.

F. KILIK-KIYAFET

İslâm Dini, oluşturmayı düşündüğü toplumu sadece inanç alanında değil ahlâkî, sosyal ve kültürel alanlarda da ileri seviyeye getirmiştir. İslâm, oluşturduğu toplumu yüksek ahlâkî öğretilerle terbiye ederek yüceltmış, onları diğer dinî topluluklardan ayıracak bir kıyafet şekli de geliştirmiştir. Meselâ, Kur'ân-ı Kerîm, Müslümanların ve Hz. Peygamber (sav) ile görüşmeye gelenlerin dışardan bağırarak ve muhatabı rahatsız edecek yüksek sesle konuşmamaları gerektiğini söylediği⁹⁰⁷ gibi misafir olarak Hz. Peygamber (sav)'in evine gelenlerin gereksiz konulara dalarak geç saatlere kadar kalmalarını⁹⁰⁸ da açıkça eleştirmiştir.

Hız. Peygamber Arabistan toplumunu ciddi anlamda etkileyen Yahûdilerin hâkim olduğu bir ortamda Müslüman bir toplum oluşturma sürecinde Yahûdilere benzememeyi, onlara muhalefet etmeyi esas almıştır. Özgün bir toplumun başkasını taklit etmeye çalışmasından söz etmek o toplumun yok oluşunu beraberinde getirecektir. İbn Haldun, bir toplumda benzeme ve taklidin başka toplumu örnek alma ve onların maddi kültürünü oluşturan geleneklerine uyma ile başladığını

⁹⁰⁶ Nisâ 4/13–14.

⁹⁰⁷ Hucûrât 49/4–5.

⁹⁰⁸ Ahzâb 33/53.

belirttikten sonra Endülüs'te Müslümanların Avrupalıları böyle taklid ederek yıkıldıklarını ve istilaya uğradıklarını⁹⁰⁹ tespit eder.

Medîne toplumu, Yahûdi dinine mensup olanları kendilerinden üstün görüyordu.⁹¹⁰ Hz. Peygamber, Arap toplumuna ve Müslümanlara, Yahûdilere muhalefet ederek onları bu psikolojiden kurtarmak da istiyordu. Bundan dolayı hadîs-i şerifte geçen *hâlifûhum* ifadesini kullanarak, dinî sembollerini olan davranışlara muhalefet edilmesini⁹¹¹ ortaya koymuşlardır.

Medîne döneminde yaşlı olan Yahûdi ve Hıristiyanlar, saç ve sakalını boyamazlardı. Bunun için de Hz. Peygamber, “*Yahûdi ve Hıristiyanlar (saç ve sakallarını) boyamaz. Onlara muhalefet ediniz (de boyatınız).*”⁹¹² şeklinde Müslümanların takınması gereken tavrı açıklamışlardır. Ayrıca saçları bembeyaz olmuş bir sahâbeyi görünce, “Şu beyaz saçların rengini bir şey ile (boyayıp) değiştiriniz; fakat siyaha boyamaktan kaçınınız.”⁹¹³ buyurmuşlardır. Hz. Peygamber (sav)’in “*Yehûd ve Nasara, sakal boyamaz. Siz onlara muhalefet edip boyayınız*”⁹¹⁴ hadîsi ise İslâm’ın bu konudaki tutumunu ortaya koymaktadır. Tevrât’ta beyaz saç sahibi olmanın övülmüş⁹¹⁵ olması, Hz. Peygamber’in onlara muhalefet etme prensibinden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmek mümkündür.

Abdullah b. Abbas şöyle rivâyet eder: Hz. Peygamber, kendisine bir hüküm indirilmediği hususlarda, ehl-i kitaba uymayı severdi. Kitaplarında bildirilmiş olduğu için öyle yaptıkları ihtimalini göz önüne alarak ehl-i kitabın örfüne uymayı, müşriklere uymaktan evlâ sayardı. O zamanlar ehl-i kitap saçlarını ikiye ayırmadan aşağı sarkıtırken müşrikler, ikiye ayırarak aşağı sarkıttı. Önceleri Peygamber Efendimiz ve ashâbı, ehl-i kitap gibi kâkül bırakırdı. Sonra Cebrâil (as) saçları ikiye ayırmayı emredince ve Arap yarımadasında putperestlik tamamen ortadan kalkıp

⁹⁰⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I/375–376.

⁹¹⁰ Ebû Dâvud *Nikâh*, 46, *Cihâd*, 126.

⁹¹¹ Mirza Tokpınar, “Hadis Kaynaklarındaki Ehl-i Kitap’la İlgili Yönlendirmeler”, *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, Ankara 2003, s. 383.

⁹¹² Müslim “*Libâs*”, 80.

⁹¹³ Müslim *Libâs*, 79

⁹¹⁴ Buhârî *Libâs*, 67, *Tefsîr* (Enbiyâ), 52; Müslim *Libâs*, 80; Ebû Dâvud *Tereccul*, 18; Nesâî *Zînet*, 14.

⁹¹⁵ Levililer 19/32; Süleyman’ın Meselleri 16/31, 20/29; Matta 15/2; Markos 7/3, 8–9.

müşriklere benzemek diye bir şüphe kalmayınca, bu kez saçlarını ortadan ikiye ayırarak bunu Müslümanlara da emretmiştir.⁹¹⁶

Hız. Peygamber (sav), kadın olsun erkek olsun fıtrat ve tabiatlarının aksine hareket edenleri lanetlemiştir.⁹¹⁷ Zaten kadın-erkek ilişkilerinde taraflar “kadınlık” veya “erkeklik” vasıflarını değil de “insanî” vasıflarını öne çıkararak hareket ettikleri müddetçe birçok sıkıntıya sebep olan “fitne” tehlikesi de asgarî seviyeye indirilmiş olacaktır.

Elimizdeki Tivrât metinlerinde kadının başını örtmesi ile ilgili doğrudan bir hüküm yer almazken bazı meseleler aktarılırken peçeye atıflar yapılmıştır.⁹¹⁸ Kutsal metinlerin atıfları da, bir çeşit kabul, hatta ilahi bir buyruk olarak telakki edilmiştir.⁹¹⁹ Başörtüsü ile ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’in tutumu ise sadece Tivrât’taki hükümlere benzer bir şekilde atıflarla yetinilmemiş, ilgili âyetlerde mesele açıkça⁹²⁰ zikredilmiştir.

III. TİCARET HUKUKU İLE İLGİLİ HUSUSLAR

İslâm dini, Yahûdî ve Hıristiyanları ehl-i kitap olarak görerek diğer topluluklardan farklı bir muameleye tabi tutmuş; onlarla evlenebilmeyi,⁹²¹ yiyeceklerini yiyebilmeyi⁹²² özellikle zikrederek onlarla irtibat halinde olmayı bir yönüyle teşvik etmiştir. Dışlayıcı bir üslûp kullanmamış, insanları Yüce Allah’la, çevreyle ve kendisiyle ilişkilerinin sağlam zemine oturtması için çaba göstermiştir.

Hız. Peygamber (sav) hicretle birlikte Medîne’de alış-verişte ve muamelelerde meşru olmayan bütün vesilelerin kullanımını engellemiş; faizin yasaklanmasının

⁹¹⁶ Buhârî *Libâs*, 70, *Menâkib*, 23, *Fedâilu’l-Eshâb*, 52; Müslim *Fedâil*, 90; Ebû Dâvud *Tereccul*, 10; İbn Mâce *Libâs*, 36.

⁹¹⁷ İbrahim Çalışkan, “İslâm Hukukunda Zinâ Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, *AÜİFD*, C:33, Ankara 1992, s. 71.

⁹¹⁸ Bkz: Çıkış 34/29–34; Tekvin 24/63–65, 38/13–15.

⁹¹⁹ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, *İslâmiyât Dergisi*, C.4, S:2, 2001, s. 20.

⁹²⁰ “Mü’min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır. Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar...” (Nûr 24/30–31).

⁹²¹ Mâide 5/5.

⁹²² Mâide 5/5.

yanında “*telekku’r-rukbân*” (pazara mal getiren üreticiyi yolda karşılamak), “*bey’u’-mülânese*” (içinde ne olduğunu bilmediği halde ve içini açıp bakmadan bir kılıf içine saklanmış malı yalnızca dokunmak suretiyle satın alma) *bey’u’l-münâbeze* (birbirine bedel olduğunu tayin etmeksizin ve karşılıklı rızâ aramaksızın, iki kişinin ellerindeki elbiseyi karşılıklı olarak birbirlerine atması yoluyla yapılan satım, *bey’u’l-hasât* (müşterinin, "Attığım bu taş hangi elbise üzerine düşerse o bana aittir" demesiyle yapılan alım satım) gibi muameleleri⁹²³ de yasaklamıştır.

Hiz. Peygamberin Medîne’de bir müşrikten koyun satın almış⁹²⁴ olması, müşriklerle alış-veriş yapmada bir beis görmediğini gösterir. Buradan hareketle müşriklerle alış-veriş yapan Hiz. Peygamber (sav)’in ehl-i kitap’la alış-veriş yapmayı yasaklaması düşünülemez.

Medîne’de Hiz. Peygamber ve sahâbesi Yahûdilerle ticarî ilişkide bulunmuşlardır. Nitekim Hiz. Peygamber, bedelini daha sonra ödemek üzere bir Yahûdi’den zahire satın almış ve karşılığında zırhını rehin bırakmıştı.⁹²⁵ Hatta Hiz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde zırhının, borcu karşılığında bir Yahûdi’de rehin olduğu zikredilmektedir.⁹²⁶ Bazı sahâbeler Yahûdilerle ticari ilişkilere girerek borçlu kalmış ve bu konuda Hiz. Peygamberden yardım istemişlerdir.⁹²⁷

Kur’ân-ı Kerîm, idarî işlerde Müslümanları yaptıkları sözleşmelere bağlı kalmaya davet etmiştir: “*Ey İman edenler! Akitlerin gereğini yerine getirin.*”⁹²⁸ ve “*Anlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirirler.*”⁹²⁹ Bu âyetlerde emredildiği üzere Hiz. Peygamber, Medîne döneminde yaptığı anlaşmalara sadık kalmış, anlaşmayı bozmadıkça ehl-i kitabın din, vicdan ve hukuk hürriyetine müdahale etmemiştir.

⁹²³ *İlmihal*, DİB Yay, II, 370–374.

⁹²⁴ *Buhârî Buyu’*, 99.

⁹²⁵ *Buhârî Buyû’*, 14.

⁹²⁶ *Buhârî Rehn*, 2.

⁹²⁷ *Buhârî Buyû’*, 51.

⁹²⁸ Mâide 5/1.

⁹²⁹ Bakara 2/177.

Hız. Peygamber (sav)'in “*câhiliye zamanının fezaili ile İslâm'da da amel olunmaya devam edilecektir.*”⁹³⁰ şeklindeki hadîs-i şerîfinde nübüvetten evvel bizzat iştirâk ettiği hilfu'l-fudûl benzeri bir yapının Medîne döneminde de yeniden ortaya çıkması halinde tekrar aynı desteği vereceğini buyurmuşlardır.

Şimdi bu kısa girişten sonra muâmelât alanında gerçekleşen bazı meseleleri önceki hukuk sistemleriyle karşılaştırarak ele almaya çalışacağız.

A. FAİZ

Medîne döneminde en son yasaklanan hükümlerden birisi faiz sistemidir. İslâm, faiz sistemini sömürü esasına dayalı olarak gördüğü için sömürüye götüren bütün yolları kapamış, inanç ve amelde olgun bir toplumu bütün yapıları ile tamamlayıp yardımlaşma kültürünü yerleştirdikten sonra da ilk önce amcası Abbas'ın faizini yasaklamış ve tarihe gömmüştür.

Yahûdiler, fâiz yasağını sadece kendi aralarında uygulamış, yabancılardan fâiz almakta bir beis görmemişlerdir.⁹³¹ Fâiz yemeyenlerin salih olarak anıldığı⁹³² Tevrât'a rağmen Yahûdilerin bu yasağa uymadaki gevşekliklerinin aslında helâl olan çok şeyin onlara yasaklanmasına sebebiyet verdiğini göstermektedir.⁹³³ Genellikle bankerlik, sarraflık, faiz alış-verişi ve servet getiren diğer yollardan rahatça faydalanan Yahûdilerin, tarihlerinin hemen hemen her devrinde zengin ve kapitalist bir millet olarak genellikle, sanatta, teknik ve ticarî yetenekte ayrıcalıklı olageldikleri görülecektir.⁹³⁴ Kur'ân-ı Kerîm, bazı âyetlerde⁹³⁵ bu gerçeğe işaret ederek Yahûdilerin özelliklerini anlatmıştır.

Kur'ân'ın nüzûlü sürecinde toplumda faiz, iktisâdî ve ticarî hayatın kaynağıydı.⁹³⁶ Araplar ve Yahûdiler eşit seviyede faizle muamele ediyordu.⁹³⁷ Yahûdiler, iktisâdî üstünlüklerini, zamanla zulüm aracı olarak kullanmışlardır.

⁹³⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 425; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II,180; Atar, *ae*, s. 87.

⁹³¹ Tesniye 23/19–20.

⁹³² Hezekiel18/8.

⁹³³ Nisâ 4/160–161.

⁹³⁴ Nedvî, *ae*, s. 198.

⁹³⁵ Bkz. Bakara 2/83; Âl-i İmrân 3/181; Mâide 5/64. âyetler.

⁹³⁶ Şerîf, *ae*, s. 301.

⁹³⁷ Şerîf, *ae*, s. 302.

Kendilerine borçlanan ahaliyi, ağır faizlerle ezerek, ödeyemeyenlerin kadın ve çocuklarını rehin almışlardı. Ayrıca Evs ve Hazrecilerin mallarına el koymak, sık sık rastlanan olaylardandı.⁹³⁸ Arap toplumunda faizin yaygınlaşmasının önemli sebeplerinden biri de komşuları olan Yahûdilerin faizle muamelede aktif rol oynamalarıdır.⁹³⁹

Faizle yapılan muameleler Müslümanlara haram olduğundan gayr-i müslimler faizi kullanıp gözle görülür derecede açıkça zenginleşiyorlardı. Zamanla gayr-i Müslimlerin malî durumu görünürde Müslümanların halinden daha iyi olduğu görülmüştür.⁹⁴⁰

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de Yahûdilere faizin haram kılındığını, Müslümanlara da faizin yakında yasaklanacağı, böylece Yahûdilerin başına gelenlerden ders çıkartmak gerektiği mesajı verilmektedir:⁹⁴¹ *“Yahûdilerin yaptıkları zulüm ve birçok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklanmış olduğu hâlde faiz almaları, insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle önceden kendilerine helâl kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere de acı bir azap hazırladık.”* Bu âyette faiz muamelesi ve diğer günahlardan dolayı Yahûdilere helâl ve temiz olan şeylerin haram kılındığı açıkça zikredilmiştir. Bu âyetlerle faizden uzak durmaları gerektiği bildirilmiş olmakta ve o günün İslâm toplumu faizi tamamen kaldırmaya hazırlanmaktadır. Yahûdiler, faizin haram kılınma emrini saptırmış, bu haramın sadece Yahûdiler arasında geçerli olduğu, Yahûdi olmayanlardan faiz alınabileceğine hükmetmişlerdir.⁹⁴²

Âyette geçen *“Kat kat faiz yemeyin”*⁹⁴³ ifadesi ile kat kat olmayan fâizin yenilebileceği anlamı çıkmaz. Böyle bir anlam anlaşılmış olsaydı, kat kat olmayan fâizin mubah oluşuna delâlet edecek olan kat kat faiz yemenin haramlığı zikredilmiş olmalıydı. Böyle bir delâlet sözkonusu olmadığı için bu görüşün doğru

⁹³⁸ Algül, *ae*, I, 91.

⁹³⁹ Özsoy, *am*, s. 113.

⁹⁴⁰ Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, Çev: İhsan Sûreyya Sırma, Beyan Yay, by İstanbul, s.47–48.

⁹⁴¹ Nisâ 4/160–161.

⁹⁴² Tesniye 23/19–20.

⁹⁴³ Âl-i İmrân 3/130.

olmadığı ortaya çıkacaktır. Ayrıca “*Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.*”⁹⁴⁴ âyetinin nâzil oluşu ile birlikte mesele daha da anlaşılmıştır.⁹⁴⁵

Kendilerine yasaklandığı halde Yahûdilerin ribâ aldıklarından ve insanların mallarını haksız yollarla yediklerinden söz edilir. Yukarıda zikredilen âyet, fâizin önceki şerâatlerde de yasaklandığını haber vermektedir. Âyetin muhtevasını bazı hadîsler de desteklemektedir. Hz. Peygamber’e gelen iki Yahûdi, “*Biz Mûsâ’ya apaçık dokuz âyet verdik*”⁹⁴⁶ meâlindeki âyetin manasını sormuşlar. Hz. Peygamber (sav) de dokuz âyetin, içinde faiz yasağının da bulunduğu dokuz haramdan ibaret olduğunu bildirmiştir.⁹⁴⁷ Yahûdi bilginleri yasağın sadece Yahûdiler arasında geçerli olduğu, Yahûdi olmayanlardan faiz alınabileceği şeklindeki⁹⁴⁸ tahrifle Allah’ın emrine isyan etmişlerdir. Tivrât’a bir bütün olarak bakıldığında tahrifatın mevcudiyeti ortaya çıkacaktır. Kur’ân-ı Kerîm’in faizin Yahûdilere yasaklandığını haber vermesi faizin Tivrât’ta da yasaklandığını bildirmesi açısından önemlidir.⁹⁴⁹

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber, Medîne döneminde Necrânlı Hristiyan zimmîlere mektup yazarak “*Ya fâiz yemeyi bırakırsınız ya da Allah ve Resûlü ile harp ilan edersiniz.*” veya “*Ribâ yemeyin. Kim ribâ yemeye devam ederse, zimmetimden uzaktır.*”⁹⁵⁰ şeklinde uyarılarda bulunmaları İslâm’ın fâize olan bakışını, fâizin sadece müsûmanlar arsında yasaklanmakla meselenin halledilemeyeceğini, başta ehl-i kitap olmak üzere herkesin aynı duyarlılığı ortaya koyması gerektiğini bildirmektedir.

İslam, insanı Allah’a gerçek kul olmaktan alıkoyan şirk düşüncesini yasakladığı gibi insanları sömüren, ahlâken çökerten faiz sistemini de yasaklamıştır.

B. BORÇ

Zekât, hicretin ikinci yılında farz kılındıktan sonra “borç” konusunu ele alan “*Kimdir Allah’a güzel bir borç verecek o kimse ki, Allah da o borcu kendisine kat kat ödesin. (Rızkı) Allah daraltır ve genişletir; ancak O’na döndürüleceksiniz.*”

⁹⁴⁴ Bakara 2/275.

⁹⁴⁵ Cessâs, *Tefsîr*, 2/47.

⁹⁴⁶ İsrâ 17/101.

⁹⁴⁷ Tirmizî *Tefsîr*, 18; İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995, XII,113.

⁹⁴⁸ Tesniye 23/19–20.

⁹⁴⁹ Özsoy, am, *DİA*, s. 113.

⁹⁵⁰ Cassâs, *Tefsîr*, I, 572.

âyeti⁹⁵¹ nâzil olmuştur. Bu âyetin sebab-i nüzûlü olarak ilgili olarak şu rivâyet aktarılır: Allah Resûlü, Hz. Ebu Bekir'i İslâm'ı anlatmak üzere Yahûdilerin bulunduğu Beytü'l-Midrâs'a göndermişti. Hz. Ebu Bekir, Yahûdilere İslâm dinini ve zekât meselesini izah ederken de Allah için borç vermekten bahsetmişti. Bunun üzerine Yahûdi din adamlarından Finhas adında biri, alay eder tarzda: 'Yani Allah fakir de bizden borç istiyor, biz ona değil de o bize yalvarıyor, herhalde biz ondan daha zenginiz. Şâyet o zengin olsaydı, arkadaşlarınızın sandığı gibi, bizden borç istemezdi.' dedi. Hz. Ebu Bekir, bu sözler üzerine kendini tutamayarak adı geçen Yahûdiye bir tokat atmış ve böylece sorun, Hz. Peygamber'e intikal edince âyet nâzil olmuştur.⁹⁵² Bu rivâyete göre Hz. Peygamber (sav), İslâm'ı kulaktan dolma bilgilerle anlaşılmasının önüne geçmek için Hz. Ebû Bekir'i Tevrât'ın etraflica okunduğu ve anlamaya çalışıldığı Beytu'l-Midrâs'a göndermişlerdir. Ayrıca bu rivayette Hz. Peygamber'in, kişilere ve kurumlara değer verdiğini, ancak aynı karşılığı bulmak yerine alayla ve hakaretlerle karşılaştığı görülmüştür.

Yahûdilerin Yahûdi olmayanlardan aldıkları borç ve emaneti iade etmek istememelerinin sebebi, Yahûdi olmayan kimselerin mallarını yemekten dolayı kendilerine bir sorumluluk gelmeyeceğine inanmalarıdır.⁹⁵³ Yüce Allah şöyle buyurur: *"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder; fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmilere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur" demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."*⁹⁵⁴ Aslına bakılırsa Tevrât'ta ümmilere haksızlık ve hiyanet edilebileceğine dair bir hüküm yer almamaktadır. Yahûdi din adamları, zamanla Yahûdilerin Yahûdi olmayanların mallarını yiyebileceği düşüncesini yaymış, bu anlayışın Yahûdiler arasında hâkim olmasına sebep olmuştur.⁹⁵⁵ Bu da Tevrât'taki tahrifatın bir başka şekli olup Kur'ân-ı Kerîm emanete sadakat gösteren Yahûdilerle ihanet edenleri ayrı ayrı zikretmiş, ümmileri küçük görenlerle kendilerini lâ yüs'el görenlerin içerisinde düşükleri vehameti ortaya koymaktadır.

⁹⁵¹ Bakara 2/245.

⁹⁵² İbn Hişâm, *ae*, II, 171; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 394.

⁹⁵³ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı*, s. 123.

⁹⁵⁴ Âl-i İmrân 3/75.

⁹⁵⁵ Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı*, s. 124.

IV. SAVAŞ HUKUKU İLE İLGİLİ DURUMLAR

Hız. Peygamber (sav), Medîne'ye hicret ettikten sonra Medîne'de yaşayan Yahûdileri kendi dinlerinin hukuku ile baş başa bırakmıştır. Medîne sözleşmesinin önemli bir kısmı, Yahûdileri ilgilendiren hususları tek tek ve ayrıntılı ele almış, savaş döneminde bile nelerin yapılacağına dair bilgilere yer verilmiştir. Sonraki dönemlerde baş gösteren huzursuzluklardan ve yapılan ihanetlerden sonra Kur'ân-ı Kerîm, Tevrât'ın hükmünü önemsemeye devam etmiş, Yahûdileri buna göre muamele etmeye davet etmiştir. Hendek savaşında Müslümanlara ihanet etmeleri üzerine ve Yahûdilerin talebi doğrultusunda Tevrât'ın hükümleri uygulanmış, Yahûdilere gereken ceza tatbik edilmiştir.

Kur'ân, Müslümanlarla din konusunda savaşmayan, onları yurtlarından çıkarmayan kimselerle savaşmamayı, onlara iyilikte bulunmayı, adaletli davranmayı emretmiştir. Müşrik de olsa Müslümanlara sığınmak isteyenlere eman verip emniyetini sağlayarak, hakka irşad edilmeleri istenmektedir.⁹⁵⁶

Tevrât'ın savaşla ilgili hükümlerine bakıldığında çok sert hükümler vaz' ettiği görülecektir. Meselâ, Tevrât'a göre teslim olmaya yanaşmayan toplulukların erkekleri kılıçtan geçirilmeli, kadınları, çocukları ve bütün malları yağmalanmalı,⁹⁵⁷ meyve vermeyen ağaçlar bile kesilip harap edilmelidir.⁹⁵⁸

Medîne döneminin ilk günlerinde Müslümanlar Mekkeli müşriklerden gelecek saldırılara karşı sürekli teyakkuzdaydılar. Dolayısıyla Medîne'de cihad için oluşturulan özel ve belli bir ordudan bahsetmek mümkün değildir.⁹⁵⁹ Daha sonraki dönemlerde Tevbe sûresinde geçen “(Ne var ki) mü'minlerin hepsi toptan seferber olacak değillerdir. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.” âyetinde⁹⁶⁰ buyurulduğu üzere tüm mü'minlerin savaşa katılmaları nehyedilmekte, geride kalıp dinî konularda savaşa katılan mü'minleri

⁹⁵⁶ Şengül, “Kur'ân Kaynaklı Hoşgörü ve Hürriyet”, *Diyanet İlmi Dergi*, C:43, S:2, 2007, s. 135.

⁹⁵⁷ Tesniye 20/12–14.

⁹⁵⁸ Tesniye 20/20.

⁹⁵⁹ Şurrâb, *ae*, I, 361

⁹⁶⁰ Tevbe 9/122.

doğru ve sağlıklı bilgi ile aydınlatacak, onlara rehberlik edecek ehil insanların bulunması istenmekte, dolaylı olarak da yetiştirilmeleri talep edilmektedir.

İslâm'ın ehl-i kitaba karşı gösterdiği büyük müsamaha ve mensuplarına gösterdiği rahmet ve adalet duygusu sebebiyle dinlerini bırakıp İslâm'a girenlerin sayısı başka hiçbir dine nasip olmayacak derecede çok olmuştur.⁹⁶¹ İslâm'la tanışıp da dinlerini değiştirenlerin sayısı parmakla sayılacak kadar az olması İslâm'ın yüceliği ve sahip olduğu özgüven açısından da kayda değerdir.

Kur'ân'a göre Müslümanların gayri müslimlerle olan ilişkilerinde asıl olan sulh halidir. Bu konuda İslâm'ın eğilimi harp haline değil sulh halinin devamına yöneliktir.⁹⁶² Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: *“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁹⁶³ Bu âyetten anlaşıldığı üzere İslâm'ın hedefi dünyada sulh ortamını oluşturmak ve barış içerisinde yaşamayı sağlamaktır. Bu ortamı oluşturma teklifi kimden gelirse gelsin İslâm, bunun tartışmasını yapmaksızın kabul eder.

Medîne Yahûdilerinden bir kısmı Hendek savaşı esnasında Müslümanların şehri boşaltıp yoğun bir savaşa tutuşmasını fırsat bilerek evlerini yağmalamayı, kadın ve çocuklarına tecavüz etmeyi kararlaştırdılar. Bunlardan biri, sözkonusu hisara girmek için hisarın duvarına tırmanınca, Safiyye b. Abdilmuttalib adındaki kadın sahâbe, bir kılıç darbesiyle Yahûdiyi öldürmesi üzerine Yahûdiler dehşet içinde kalıp kaçıştılar. Hendek savaşında Müslümanlar zafer edince Yahûdilerin kaçışına sebep olan ve onlara gözdağı veren Hz. Safiyye'ye ganimetten bir hisse alması kararlaştırıldı.⁹⁶⁴

⁹⁶¹ Şengül, am, *Yeni Ümit Dergisi*, s:46 s.129.

⁹⁶² Şengül, am, *Yeni Ümit Dergisi*, s:46 s. 130.

⁹⁶³ Enfâl 8/61.

⁹⁶⁴ Hamidullah, *Hz. Peygamber (sav)'in Savaşları*, s. 124.

A. GANİMET

Ganimet, Müslümanların, savaşta düşman askerlerinden elde ettikleri taşınabilir eşya ve mallar demektir.⁹⁶⁵ Hz. Peygamber (sav)'in *"Bana ganimetler helâl kılındı. Hâlbuki benden önce hiç kimseye helâl kılınmamıştı."*⁹⁶⁶ hadîsinden anlaşıldığı üzere ganimet, önceki şerâatlerde haram idi; fakat Hz. Muhammed (sav) ve ümmeti için hüküm değiştirilmiş ve ganimetleri yemek, Müslümanlara helâl kılınmıştır.⁹⁶⁷

İbn Hemmâm'ın sahîfesinde geçen *"Ganimetler, bizden önceki milletlere helal kılınmamıştı. Allah, bizim zayıflığımızı ve acizliğimizi gördü de onları bize helal ve hoş kıldı."* hadisinde⁹⁶⁸ ganimetlerin Müslümanlara helal kılınma gerekçesi olarak "عجزنا" ve "ضعفنا" lafızları kullanılmıştır. Bu da, İslâm'ın kolay olanı Müslümanlara emrettiği hususuna önemli bir örnek teşkil etmekte ve *"Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme."* âyetinin⁹⁶⁹ anlaşılmasını sağlamaktadır.

Hayber'in fethiyle Yahûdilerin Arap Yarımadasında siyâsî bir güç olmaları sona erince ekonomik güçleri de zayıfladı. Hayber'den elde edilen ganimet ve her yıl gelen gelir sayesinde İslâm devletinin ekonomik gücü de arttı.⁹⁷⁰

Hz. Peygamber Benû Kureyza esirleriyle ilgili olarak gerek ganimetlerin paylaşılması gerekse kölelerin satış sırasında annelerle henüz ergenlik çağına gelmemiş çocuklarının birbirinden ayrı düşürülmesini yasaklamıştır. Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö.52/672), Hz. Peygamberin *"Kim bir anne ile çocuğunu ayırırsa Allah da Kıyamet günü onunla sevdiğini ayıracaktır."* dediğini nakleder.⁹⁷¹ Bu hadîs, zafer sarhoşluğu ile merhameti dikkate almayan bir anlayış yerine Hz. Pegamber (sav)'in anne şefkatini esas alması dikkate şâyandır.

⁹⁶⁵ Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili* (Hemmâm'ın Sahîfesi), TDV Yay, 2. Baskı, Ankara 2009, s. 179.

⁹⁶⁶ Buhârî *Teyemmum*, 1(328); Müslim *Mesâcid*, 5 (521); Nesâî *Gusul*, 26 (432); Münâvî, *Feydu'l-Kadîr*, I, 705.

⁹⁶⁷ Şa'bân, *ae*, s. 181.

⁹⁶⁸ Erul, *Hadislerin Dili*, s. 179; Ayrıca bkz. Abdurrezzâk *Mûsânnef*, V,241-1; Buhârî *Farzu'l-Humus*, 8; Müslim *Cihâd*, 32.

⁹⁶⁹ Bakara 2/286.

⁹⁷⁰ Sarıçam, *ae*, s. 233.

⁹⁷¹ Tirmizî *Buyû*, 52; *Siyer*, 17; Münâvî, *Fethu'l-Kadîr*, VI,230.

Hız. Peygamber, silâhla elde edilen Benî Kureyza, Hayber ve Vâdilkurâ ganimetlerini ganimet konusunun ele alındığı âyete⁹⁷² göre beşte dördünü savaşçılara, beşte birini âyette zikredilen diğer sınıflara olmak üzere dağıtmış, ancak Hayber ve Vâdilkurâ arazisi yahudilere yarıcılıkla işletmeye verilmiştir.⁹⁷³ Benû Nadîr'den Huyey b. Ahtab'ın Medîne'den çıkarken götürdüğü bir deve derisinin içini dolduracak miktardaki hazine uzun araştırmalardan sonra bulundu. Hız. Peygamber altın ve diğer değerli madenlerden oluşan bu hazineyi dul ve yoksul kadınlarla muhtaçlara dağıtmıştır.⁹⁷⁴

B. ESİRLER

Yahûdi ve Hıristiyanların esirlerle ilgili uygulamalar çok sert ve ağır hükümler getirdikleri bunu da dinî bir emir gibi telakki ettikleri görülmektedir. Mesela Talmud'ta yalnız muharip esirler değil bütün kadın ve çocuklar ile ele geçirilen hayvanların öldürülmesine hükmedilmişti.⁹⁷⁵

Kur'ân-ı Kerîm, Bedir savaşında esir alınanlarla ilgili olarak şu temel esasları koymuştur: *“Yeryüzünde düşmanı tamamıyla sindirip hâkim duruma gelmedikçe, hiçbir peygambere esir almak yakışmaz. Siz geçici dünya menfaatini istiyorsunuz, hâlbuki Allah ahireti (kazanmanızı) istiyor. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer Allah'ın daha önce verilmiş bir hükmü olmasaydı, aldığınız şey (fidye)den dolayı size büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve temiz olarak yiyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*⁹⁷⁶ Bu âyette belirtildiği üzere Bedir esirleri ile ilgili uygulanan esaslarda fidyeyi karşılıksız veya mübâdele yoluyla salıvermeyi veya öldürme hususlarının tümünü görmek mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'in bir başka âyetinde ise⁹⁷⁷ savaşta alınan esirlerin öldürülmesi caiz olmayıp ya karşılıksız ya da fidye karşılığında serbest bırakılacaklardır, diye bahseder.

⁹⁷² Enfâl 8/41.

⁹⁷³ Mehmet Erkal, “Ganimet”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 352.

⁹⁷⁴ Sarıçam, *ae*, s. 231.

⁹⁷⁵ Abdusselam b. Hasan Edgîrî, *Hukmü'l-Esrâ fî'l-İslâm*, Rabat 1985, s.44–57. (Ahmet Özel, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, TDV Yay, Ankara 1996, s. 27'den naklen).

⁹⁷⁶ Enfâl 8/67–69.

⁹⁷⁷ Muhammed 47/4.

Kur'ân-ı Kerîm, esirlere yapılacak muamelelerde İslâm'a yakışır bir tavır sergilenmesi gerektiği esasını getirmiştir. Olgun mü'minlerden bahsederken “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”⁹⁷⁸ demek sûretiyle yardıma muhtaç olan ve kollanmaları gereken esir, yetim ve yoksul birlikte zikretmiştir. Olgun mü'minlerin bu üç kısım insana “seve seve” yardım etmesi gerektiğini, yediklerinden yedirmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu husus İslâm'ın intikamcı bir yapıya sahip olmadığını, insanlara İslâm'ın şefkat ve merhamet yüzünü göstermek istediğini ortaya koyar. Yukarıda geçen âyetin, ismi “İnsan sûresi” olan bir sûrede yardıma muhtaç “insan”lara verilen değeri ortaya koyması bakımından da anlamlıdır.

Hiz. Peygamber (sav), Sa'd b. Mu'az (ra)'ın Benû Kaynuka Yahûdi esirleri hakkında verdiği hükümle ilgili olarak “yedi gökten gelen Allah'ın hükmüyle hükmettin.”⁹⁷⁹ buyurarak Sa'd b. Mu'az'ın vermiş olduğu hükmü onaylattığını, Yahûdilerin de bunu kabullendiklerini, bu hükmün ilâhî hükme uygun olduğunu onaylamışlardır.⁹⁸⁰

Hiz. Peygamber'in Hayber'de esir edilen kadınlar arasında yer alan Yahûdi liderlerinden Huyey bin Ahtâb'ın kızı Safiyye ile ilgili muamelesi evlilik sayesinde muhatapların kin ve düşmanlıklarını hafifletmeye yönelik bir adım olarak da kayda değerdir. Hiz. Peygamber (sav) onu âzâd etmiş, o da Müslüman olunca, Resûlullah onu âzâd etme bedelini mehrine sayarak hanımlığa kabul etmişlerdi.⁹⁸¹ Bu örnek, esirleri öldürmek yerine topluma kazandırmanın güzel bir örneğini teşkil eder.

Sâbit b. Kays, Benû Kurayzâ Yahûdilerinden hükümlü olan birisi ile ilgili olarak iyiliklerde bulunmayı söyleyince Hiz. Muhammed (sav), Zebîr b. Bâtâ adındaki Yahûdi'nin hayatını bağışlamış, ailesiyle beraber malını da iade etmiştir.⁹⁸²

Hiz. Peygamber, Hendek savaşında düşmanla işbirliği yaptıkları için öldürülmelerine hükmedilen Banû Kureyza esirlerine iyi davranmıştır. Meselâ, Rifaa b. Samval, yaşlı bir Müslüman kadının evine sığınmıştı. O kadın Hiz. Peygamber'e

⁹⁷⁸ İnsan 76/8.

⁹⁷⁹ İbn Hişâm, *ae*, III, 264.

⁹⁸⁰ Ahzâb 33/26.

⁹⁸¹ Butî, *ae*, s. 347.

⁹⁸² İbn Hişâm, *ae*, III, 267.

çıkarak “Bu Rifaa’nın hayatını bana bağışla. Kendisi namaz kılacağını, hatta deve eti bile yiyeceğini vaat eder. Hz. Peygamber de onu bağışlar.”⁹⁸³ Hz. Peygamber, Hayber savaşı sırasında savaşa katılanlardan birisinin kendi payına düşen ve aynı zamanda hamile olan esir bir Cariyye ile cinsi ilişkide bulunmak istediğini öğrenince de şöyle buyurmuşlardı: “Neredeyse ona öyle bir lanet edecektim ki kabrinde bile onu bırakmazdı.”⁹⁸⁴ Bu uyarı, İslâm’ın esirler ile ilgili hassasiyetine güzel bir örneklik teşkil eder.

C. ZİMMİLİK

İslâm Bilginleri, hukukî anlamda gayr-i müslimlere belli bir statü tayin eden zimmet akdinin, Mekke’nin fethinden sonra başladığını belirtirler.⁹⁸⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de geçen ve zimmet akdinden bahseden “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.*”⁹⁸⁶ âyetinin Mekke’nin fethinden sonra nâzil olması bunu doğrulamaktadır.

İslam ülkelerindeki gayr-i müslimlerin inançlarını, örf ve adetlerini yaşama hürriyetini, kendilerini, mallarını ve namuslarını korumayı üstlenmekte yetinmeyip daha da ileriye giderek onlara genel hukuktan Müslümanlara verdiği ölçüde himaye ile beraber hürriyeti, şefkatle beraber adaleti de korumuştur.

Hz. Peygamber, zimmîlik akdini belirleyen cizye âyeti inmeden önce hem Arap müşrikleriyle hem de Yahûdilerle savaş halindeydi. Cizye âyeti inince ehl-i kitaptan ve Mecûsilerden cizye alarak zimmet akdini gerçekleştirdi. Nitekim bu amaçla Hz. Peygamber, Hz. Muaz’ı Yemen’e göndererek cizye karşılığında Necranlı Yahûdi ve Hıristiyanları zimmîlik statüsüne dâhil etti.⁹⁸⁷

⁹⁸³ İbn Hişâm, *ae*, III, 268.

⁹⁸⁴ Müslim *Nikâh*, 139.

⁹⁸⁵ Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyim ed-Dimeşkî el-Cevzî, *Zâdu’l-Me’âd*, Thk: Şu’ayb el-Arnâvut, Abdu’l-Kadir el-Arnâvut, Muessesetu’r-Risâle, 27. Baskı, Beyrût, 1414/1994, III/151.

⁹⁸⁶ Tevbe 9/29.

⁹⁸⁷ İbn Kayyim, *ae*, III/152–153.

Bazı fakihler, zimmîye karşılık Müslümana; kadına karşılık erkeğe; köleye karşılık hür kişiye kısas cezasının uygulanacağı hükmünü savunurken, “*Onda (Tevrât’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, burna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.*” âyetini⁹⁸⁸ delil göstermişlerdir.⁹⁸⁹

Zimmî olmak, sistematik bir şekilde fakirleşmek anlamına gelmemektedir. Tam tersine o, tam bir vicdan ve din özgürlüğünü garantiliyor, askerliği kaldırıyor, menkul ve gayr-i menkul bütün malların ellerinde kalmasını temin ediyor, adaleti garantiliyor ve hatta çeşitli gayr-i müslim tebaya, kendi öz kânunlarını tatbik etme imkânını veriyordu.⁹⁹⁰ Dolayısıyla zimmîlik meselesine sadece ekonomik açıdan değil din ve vicdan hürriyeti penceresinden de bakmak gerektiğini ortaya koyar.

Hız. Peygamber, Medîne Sözleşmesi ile birlikte ehl-i kitabın kendi dinlerinin gereklerini yerine getirebileceklerini, inanç alanında baskı görmeyeceklerini, onların can ve mallarının da güvenlikte olduğunu özellikle vurgulamıştır. Nitekim O (sav), “*Anlaşmalı bir kimseyi haksız yere öldüren cennetin kokusunu bile duymaz. Hâlbuki onun kokusu kırk yıllık yoldan duyulabilir.*” buyurmak sûretiyle⁹⁹¹ uhrevî açıdan da vebalinin olduğunu hatırlatarak Müslümanları uyarmıştır.

D. CİZYE

Yüce Allah, kendileriyle savaşılan ehl-i kitabın cizye vermeyi kabul etmeleri halinde onlarla savaşmaktan vazgeçilmesi gerektiğini bildirerek şöyle buyurmaktadır.⁹⁹² “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm’ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye kadar savaşın.*” Bu âyette anlaşıldığı üzere gayr-ı müslimlerden cizye almadaki asıl

⁹⁸⁸ Mâide 5/45.

⁹⁸⁹ Şa’bân, ae, s.181.

⁹⁹⁰ Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, s.47–48.

⁹⁹¹ Buhârî Cizye, 5; Ebû Dâvud Cihad, 153.

⁹⁹² Tevbe 8/29.

amaç, mal elde etmek değildir. Aksine, en güzel üslûpla dine davet etmektir. Çünkü zimmet akdiyle, esasen savaş terk edilir. Savaşmayan bir kimseyle de savaşılmaz.⁹⁹³

Belâzûrî (ö.279/892)'nin aktardığı şu rivayet, İslam'ın cizye meselesine bakışını ve cizyenin pratikteki karşılığını ortaya koymaktadır. Müslümanlar, Herakl'ın kendilerine karşı asker topladığını, Müslümanların da bu ordunun Yermûk savaşı için üzerlerine geldiğini öğrendiklerinde, Hıms halkından daha önce almış oldukları cizye vergisini iade ederek şunu söylediler: “Bu savaşla meşgul olduğumuzdan sizlere yardım etmemiz ve sizleri korumamız mümkün değildir, emniyetinizi kendiniz sağlayınız.” Müslümanların bu sözlerine karşı Hıms halkı şunları söyledi: “Sizlerin idaresi ve adaleti, daha önce içinde bulunduğumuz zulüm ve zorbalıktan bizim için daha iyidir. Bizler Herakl'ın ordusunu, sizin valinizle birlikte şehirden kovacağız.” Oradaki Yahûdiler de ayağa kalktılar ve “Tevrât üzerine yemin ederiz ki Herakl'ın kumandanı bizi mağlup ve yok etmeden Hıms şehrine giremeyecektir.” dediler. Şehrin kapılarını kapatıp orayı korudular. Müslümanlarla antlaşma yapmış olan diğer şehirlerin Hıristiyan ve Yahûdi ahalisi de aynı şekilde hareket ederek şunları söylediler: “Eğer Rumlar ve onlara bağlı olanlar Müslümanlara üstün gelirlerse, bizler daha önceki (kötü) halimize döneriz; yoksa biz Müslümanlardan bir kişi de kalsa, onlara verdiğimiz söze bağlı kalacağız.” Neticede Allah, kâfırları bozguna uğratarak Müslümanları üstün getirdiğinde, bu insanlar, şehirlerinin kapılarını açtılar; davul ve zurnalarını çıkarıp oynadılar ve cizye vergisini ödediler.⁹⁹⁴ Belâzûrî'nin aktardığı bu rivayet, cizyenin bir vergi ödemekten öte ehl-i kitabın can ve mal güvenliğini esas aldığını ortaya koyar.

Medîne'de bulunan Yahûdilerle yapılan sözleşmeye ve onlara verilen olanaklara rağmen Müslümanlara ihanet etmeleri, düşmanla işbirliğine gitmeleri Kur'ân'ın tavrındaki mücadele üzlûbuna ve yöntemine da yansıdığını görüyoruz. Yüce Allah, “*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak din İslâm'ı din edinmeyen kimselerle, küçülerek (boyun eğerek) kendi elleriyle cizyeyi verinceye*

⁹⁹³ Şemsu'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Serahsî, *el-Mebsût*, Çev: Mustafa Cevat Akşit (Editör), Gümüşev Yay, İstanbul 2008, X, 143.

⁹⁹⁴ Belâzurî, *ae*, s. 195–196.

kadar savaşın.”⁹⁹⁵ şeklinde buyurarak ehl-i kitapla ilgili dört olumsuz vasfı zikretmiştir. Bu dört vasıf, tüm ümmetlerin üzerinde durduğu dinin aslî unsurudur.⁹⁹⁶ Bunlar, Allah’a ve ahiret gününe iman etmemek, Allah ve resûlünün haram kıldığını haram kılmaktan vazgeçmek, hak olan dini kabul etmemektir. Bunların tümü ehl-i kitaba mensup olanlarda mevcut olduğu takdirde Müslüman oluncaya veya cizye verinceye kadar onlarla savaşılması gerektiği emredilmiştir.⁹⁹⁷

Cizye, herhangi bir şeyin bedeli değil bir vergidir.⁹⁹⁸ Öldürmekten vazgeçme bedeli değildir. Çünkü bir insanın kanı, prensip olarak akıtılmaz. İnsan öldürmenin caiz olması, geçici savaş nedeniyledir. Zimmet akdi yaparak savaşa son verilmişse, bu geçici durum ortadan kalkar ve asıl olan kan dökme yasağı yeniden geri dönmüş olur.⁹⁹⁹

E. ÇEVRE

Tevrât hukukunda anlaşma yaptıkları kimselere ihanet edenlerin cezasına bakıldığında, teslim olmaya yanaşmayan kavimlerin erkekleri kılıçtan geçirilmeli, kadınları, çocukları ve bütün malları yağmalanmalı,¹⁰⁰⁰ hatta meyve vermeyen ağaçlar bile kesilip harap edilmelidir.¹⁰⁰¹

Benû Nadîr Yahûdilerinin Medîne Sözleşmesinde yer alan hususlara ihanet etmeleri üzerine harekete geçen Müslümanların Yahûdilere ait ağaçları kesmeleri bu meselenin tartışılmasını gerekli kılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “(Savaş gereği,) hurma ağaçlarından her neyi kestiniz yahut (kesmeyip) kökleri üzerinde dikili bıraktınızsa hep Allah’ın izniyledir. Bu da fasıkları rezil etmesi içindir.”¹⁰⁰² âyeti bu konuda nâzil olmuştur.

İslâm Hukukçuları, Kur’ân’ın genel prensipleri ve Hz. Peygamber (sav)’in uygulamaları çerçevesinde şu hususları ifade etmişlerdir:

⁹⁹⁵ Tevbe 9/29.

⁹⁹⁶ Rıza, *Menâr*, X, 259.

⁹⁹⁷ Râzî, *Tefsîr*, XVI, 27, trs.

⁹⁹⁸ Serahsî, *ae*, X, 151.

⁹⁹⁹ Serahsî, *ae*, a.y.

¹⁰⁰⁰ Tesniye 20/12–14.

¹⁰⁰¹ Tesniye 20/20.

¹⁰⁰² Haşr 58/5.

a. Temel prensip olarak ağaçların, fidanların ve meyvelerin yakılıp yıkılması, sökülüp atılması yasaktır. Çünkü İslâm'a göre savaşın amacı, insanlara zarar vermek değil onları zulüm ve haksızlıktan kurtarmaktır.

b. Ağaçları koparmak veya kesmek, binaları yıkmak askerî bir zorunluluktan ileri geliyorsa, düşman buralarda gizlenerek İslâm ordusunu hırpalamak için bir araç olarak kullanıyorsa o zaman, böyle hareket etmek zorunlu olur.¹⁰⁰³ Bu yola başvururken de gerekli hazırlığı yapıp İslâm'ın toplum nezdindeki imajının zedelenmemesine, bu konuda gerekli önlemlerin alınmasına ve ağaçların kesimi konusunda verilecek kararın ihtiyaç kadar olmasına dikkat edilmesi gerekir.

V. CEZA HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Ceza hükümleri açısından Kur'ân ile evvelki şeriatlar arasında bir karşılaştırılmaya gidildiğinde ciddi anlamda içerik açısından farklılıklar olduğu görülecektir. Abdullah b. Ahmed Kaffâl (ö. 417/1026), "Yahûdilerin ellerinde Tivrât diye iddia ettikleri kitabın beşinci sifri, iyice gözden geçirilirse, onların ne kadar katı hükümlere ve çetin misaklara tabi tutulmuş oldukları daha birçok acaip hükümlerle birlikte görülür."¹⁰⁰⁴ demektedir.

Tivrât'ın suç sayıp ceza takdir ettiği fiillerin sayısı Kur'ân'da geçenlere göre daha fazla olup bu suçlara takdir edilen cezalar da daha ağırdır.¹⁰⁰⁵

Tivrât'ta suç, şahsî olup herkes kendi cezasını çekecektir. Bu hüküm, Tivrât'ta şöyle yer almaktadır: *“Oğullar için babalar öldürülmeyecekler ve babalar için oğullar öldürülmeyeceklerdir; herkes kendi suçu için öldürülecektir.”*¹⁰⁰⁶ Kur'ân'da da bu prensip korunmuş ve *“Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın günah yükünü yüklenmez”*¹⁰⁰⁷ âyetinde buyurulduğu üzere mes'uliyetin şahsiliği prensibine¹⁰⁰⁸ işaret edilmiştir. Medîne Sözleşmesinin 25. maddesinde de şöyle deniliyordu: “Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine

¹⁰⁰³ Muhammed Ebû Zehrâ, *İslâm'da Savaş Kavramı*, Çev: Cemal Karağaçlı, Fikir Yay, 2. Baskı, 1985, s. 90.

¹⁰⁰⁴ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 1005.

¹⁰⁰⁵ Öksüz, *ae*, s. 103.

¹⁰⁰⁶ Tesniye 24/16.

¹⁰⁰⁷ En'âm 6/164.

¹⁰⁰⁸ Atar, *ae*, s. 57. Ayrıca bkz. Fâtır 35/18; İsrâ 17/15.

ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.” Bu madde ile suçların sorumluluğunun failine yükleneceği de hükme bağlamaktadır.

Medîne sözleşmesinin 42. Maddesinde “Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında ortaya çıkmasından korkulan her türlü öldürme ya da tartışma olaylarının Allah’a ve Allah’ın Resûlü Muhammed’e götürülmesi gerekir.” ifade edildiği üzere her türlü öldürme veya Medîne toplumunu rahatsız edecek tartışma vuku bulması halinde Medîne devlet başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber’in olaylara müdahil olacağı bildirilmektedir. Yahûdilerin Hz. Peygamberi hakem olarak gördükleri dönem, güçsüz oldukları, Medîne’de güçlerini kaybettikleri son devirleriydi.¹⁰⁰⁹

Hayber fethinde Hz. Peygamber (sav)’in zehirlenmesine sebep olan vak’a, Yahûdilerle ilişkiler açısından dikkat çekicidir. Hayber Yahûdilerinden bir kadın, zehirlediği kızarmış kuzu etini Hz. Peygamber’in önüne koydu. Hz. Peygamber, aldı ve yemek istedi. O esnada et parçası Hz. Peygamber’in ifadesiyle dile geldi ve şöyle buyurdu: “Bu et bana kendisinin zehirli olduğunu haber veriyor.” Ve hemen kadını çağırttı. Kadın suçunu itiraf etti. Ona “seni bu işe sevkeden neydi?” diye sorunca; “istedim ki milletimi senin korkundan kurtarayım. Ve şöyle düşündüm: Eğer bu, melik ise farkına varmaz ve yer, (böylece ondan kurtulmuş oluruz) şâyet Nebi ise zaten kendisine haber verilir.” Bunun üzerine Hz. Peygamber onu bağışladı; ama eti yiyen sahabe, Bîşr b. Berrâ’ aldığı zehirle vefat etti.¹⁰¹⁰ Bu haince fiili işleyen Zeyneb b. Hâris’in affedildiği kaydedilir.¹⁰¹¹

Kasten insan öldürme dışında Kur’ân, ölüm cezası takdir etmemiştir. Tevrât ise 36 suçtan dolayı suçluya ölüm cezası takdir etmektedir. Bunlardan 18’ine verilen ceza, recm yoluyla infazdır. Geri kalanlar, yakma, iple asma ve kesici aletle kelle uçurma gibi ölüm cezasının infazı şeklindeki suçlardır.¹⁰¹² Tevrâtta cezaların

¹⁰⁰⁹ Umerî, *ae*, s. 116.

¹⁰¹⁰ İbn Hişâm, *ae*, III, 367. Butî, *ae*, s. 347.

¹⁰¹¹ İbn Hişâm, *ae*, III, 367; Sariçam, *ae*, s. 233.

¹⁰¹² Israel Drapkin, *Crime and Punishment in the Ancient World*, ABD 1989, s. 68. (Öksüz, *ae*, s. 104’ten naklen).

caydırıcılığı şu şekilde ifade edilir: “Ve bütün İsrâil işitip korkacaklar ve bir daha aranızda bunun gibi kötü bir şey yapmayacaklardır.”¹⁰¹³

Suç işleyen kimseye uygulanacak hadd cezası, İslâm hukukunda şâri'in emrettiği şekilde, çoğaltmadan ve azaltmadan belirtildiği miktarda uygulanır. Çünkü bu cezalar, ya Kur'ân'ın bir âyetiyle ya da Hz. Peygamber (sav)'in bir hadîsiyle tayin edilmiş ve belirlenmiştir.¹⁰¹⁴ Nûr sûresinde uygulanacak cezalar konusunda Müslümanların takınması gereken tavırları ile ilgili olarak “*Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekte her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.*”¹⁰¹⁵ buyurulmuştur.

Yüce Allah imtihan gereği veya bazı ümmetlerin haddi aşmaları sebebiyle farklı hükümler vaz' etmiş olabilir. Nitekim şu âyetler bunu açıkça bildirmektedir: “*Yahûdilere bütün turnaklı hayvanları haram kıldık. Sığır ve koyunun iç yağlarını da haram kıldık. Yalnız sırtlarında yahut barsaklarında bulunan veya kemiğe karışan yağları haram kılmadık. Haddi aşmalarından ötürü onları bu şekilde cezalandırdık. Şüphe yok ki Biz hep doğru söyleriz*”¹⁰¹⁶ “*Hâsılı o Yahûdilerden taşan bir zulüm, insanları Allah yolundan men etmeleri, kendilerine yasaklanmış olmasına rağmen faiz almaları, halkın mallarını haksızlıkla yemeleri yüzündendir ki Biz, kendilerine daha önce helâl kılınan bazı temiz nimetleri haram kıldık ve içlerinden kâfir olanlara can yakıcı bir azap hazırladık.*”¹⁰¹⁷ Bu âyetlerde haram kılınan veya yasaklanan hususların Yahûdilerin haddi aşmalarından ve halkın malını haksız yere yemelerinden dolayı olduğu görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm, Yahûdilere, Tevrât'ta cana can, göze göz, dişe diş kisasını getirdiğini ve yaralamalarla da aynen karşılık verilerek kisas yapılmasının farz kılındığı, kisas yerine affı tercih etmeleri durumunda bunun da caiz olduğuna ilişkin

¹⁰¹³ Tesniye 13/11.

¹⁰¹⁴ Çalışkan, *Kur'ân'da Din Kavramı*, s. 378.

¹⁰¹⁵ Nûr 24/2.

¹⁰¹⁶ En'âm 6/146.

¹⁰¹⁷ Nisâ 4/160–161.

hususları içermektedir.¹⁰¹⁸ Her kim ki kısas hakkından bir şeyi bağışlasa, bu bağışlamanın günahlarına bir keffaret olduğu bildirilmiş ve Allah'ın indirdiğiyle hükmetmeyenlerin zalimler olacağı vurgulanmıştır.¹⁰¹⁹ Hz. Peygamber (sav) Yahûdiler arasında Tevrât'la hüküm verildiği takdirde bunu kabul etmeleri gerektiğini buyurarak Yahûdilerin Allah'ın hükümlerinden sapma ve onları ihmal etme çabalarını kınamıştır.¹⁰²⁰

İslâm hukukunda fâiz, hırsızlık vb. gayr-ı meşru fiillerin cezalandırılmasında, Müslüman olan veya olmayan vatandaşlar arasında fark gözetilmemiştir. Gayrimüslimler de tıpkı Müslüman ahali gibi can, mal ve ırz bakımından masumdur. Bunlara gayr-ı meşru fiiller sebebiyle uygulanacak cezalar, Müslümanlar ile aynıdır.¹⁰²¹ Zarûrât-i hamse olarak bilinen din, can, mal, akıl ve nesil olmak üzere beş hususun herkes için dokunulmaz olduğu gerçeği, İslâm hukukçuları tarafından ciddi bir şekilde ele alınmıştır.

Aynı suçlar için belirlenen cezalarda Tevrât'taki hükümlerin Kur'ân'daki hükümlere göre daha sert olduğu görülmektedir. Meselâ Tevrât, kasden adam öldüren katilin mutlaka kısas olarak öldürüleceğine hükmetmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ise katilin velisine tercih hakkı vererek kısas uygulama, diyet ödeme veya tamamen affetme haklarından birini tercih etme olanağını vermiştir.¹⁰²²

Tevrât, Rab Tealaya sövenin recm edilmesini,¹⁰²³ anne ve babasından birini döven veya lanet edenin de taşlanarak öldürülmesi hükmünü içermektedir.¹⁰²⁴ Buna karşılık Kur'ân-ı Kerîm ise bu fiilleri kesin olarak haram saymıştır.¹⁰²⁵

Tevrâta göre herhangi bir hayvan ile cinsel ilişki kuran insan öldürülecek, o hayvan ise kesilecektir.¹⁰²⁶ Kur'ân böylesi cinsel ilişkileri sapıklık sayıp haram kılmakla beraber faili için belirli bir ceza tayin etmez. Müslüman âlimler bu konuda

¹⁰¹⁸ Mâide 5/44-45.

¹⁰¹⁹ Derveze, *ae*, VII,104.

¹⁰²⁰ Derveze, *ae*, VII,104.

¹⁰²¹ Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s. 113.

¹⁰²² Bkz. Bakara 2/178.

¹⁰²³ Levililer 24/15-16.

¹⁰²⁴ Çıkış 21/15-17.

¹⁰²⁵ Bakara 2/98; İsrâ 17/23-24; Lokmân 31/14-15.

¹⁰²⁶ Levililer 20/15.

ta'zîr cezasının uygulanmasına imkân olduğu hükmüne varmışlardır. Çünkü bu davranışların haram olduğu ile ilgili Müslümanların ittifakı vardır. Buna mukabil Tevrât, livata yapanın mutlak sûrette öldürülmesini hükme bağlamıştır.¹⁰²⁷

Semâvî kitaplar, gayr-i meşru ilişkiye karşı toplumun tüm kesimlerini duyarlı olmaya davet etmekte ve toplumu da uyarmakta iken günümüzde dünyasında livata ve gayr-ı meşru ilişkileri meşru görme çabaları neslin ifsadını, Yüce Yaratıcıya isyanı ve aile kurumunu yok etmeyi beraberinde getirecektir.

A. KISAS

İslâm hukuku ile evvelki şerâatların üzerinde durduğu önemli konulardan birisi de kisas meselesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de¹⁰²⁸ ve Tevrât'ta¹⁰²⁹ kısasla ilgili kânun ve hükümler yer alır. Tevrât'ta kâtilin kısas yoluyla öldürülmesi ve kötülüğe karşı kötülükle cevap verilmesi öngörüldüğü halde Hz. İsâ, kötülük yapmak isteyen kimseye kötülükle mukabelede bulunulmamasını ve böylelerinin affedilmesini öğütlemiştir.¹⁰³⁰

Tevrât “*adalet*”i, İncil ise “*muhabbet*”i esas alarak toplumda huzuru tesise çalışır.¹⁰³¹ Kur'ân ise¹⁰³² hem “*adalet*” hem de “*muhabbet*” çerçevesinde mutlu bir toplum oluşturmak ister. *Adalet*, hakkını kullanmak isteyen kimseye insanî bir takım imkânları tanır ki, bunları aşmaması gerekir. *Muhabbet* ise kötü kişileri himaye ederek suç işlemelerine yardımcı olmaksızın, suçluları affetmeye davet eder. Demek ki iki mukaddes kitaptan her birinin ahlakî kaidenin görünüşte bir kısmını ihtiva, diğer kısmını da zımnen ifade ettiği kabul edilmeli ve gerçek ahlak kaidelerinin bu iki tavrın bir sentezi olduğu düşünülmelidir.¹⁰³³ İşte Kur'ân-ı Kerîm, bu iki kavramdan her birisinin taşıdığı değere işaret etmeyi¹⁰³⁴ ihmal etmemiştir. Bu konuda Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de “*Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha*

¹⁰²⁷ Levililer 20/13.

¹⁰²⁸ Bkz. Bakara 2/178; Mâide 5/45. âyetler.

¹⁰²⁹ Bkz. Levililer 24/17–22; Çıkış 21/12–14, 23–25; Sayılar 35/11–34.

¹⁰³⁰ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 74.

¹⁰³¹ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 74–75.

¹⁰³² Nahl 16/90.

¹⁰³³ Draz, *Kur'ân'a Giriş*, s. 74–75.

¹⁰³⁴ Bakara 2/237; Nahl 16/90.

hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın ancak Allah'ın yardımı iledir. Onlardan yana üzülmeye. Tuzak kurmalarından dolayı da sıkıntıya düşme.”¹⁰³⁵ şeklinde buyurmuşlardır.

Medîne’de Evs ve Hazrec kabilelerinin başını çektiği kan davalarını büyük ölçüde azaltılma şerefine nâil olan Hz. Muhammed (sav),¹⁰³⁶ Vedâ Hutbesinde kan davalarını ayaklarının altına aldığını buyurarak tüm insanlığa önemli bir mesaj vermiş, yanlışla yanlışla düzeltme geleneğinden vazgeçmelerini talep etmiştir.

Hanefîler, kısas ile ilgili Mâide sûresinin 45. âyetine dayanarak gayr-i müslimi öldüren Müslümanın kısas yoluyla öldürüleceğini delil getirmişlerdir.¹⁰³⁷ Cumhûr-i fukahâ'nın diğer bir kısmına göre ise önceki şeriatlerin hükümleri, bütün zaman ve zeminler için elverişli değilken, Hz. Muhammed (sav)’in şeriatı ise her zaman ve mekân için elverişlidir. Nitekim Kur’ân’da, "Böylece sizi insanlara şâhid olasınız ve Peygamber de size şâhid olsun diye vasat bir ümmet kıldık."¹⁰³⁸ buyurulmuştur.

İsfahânî’ye göre وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ “Onda (Tevrât’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, zalimlerin ta kendileridir.” âyetinde¹⁰³⁹ gelen “ وَكُتِبْنَا ” lafzı, “vahyettik” ve “farz kıldık” anlamına gelir.¹⁰⁴⁰ Bu âyet, Medîne’de yaşayan Yahûdî kabileleri arasında uygulanan kısas ve diyet adaletsizliği ile ilgili olarak inmiş olup Allah’ın İsrâiloğullarına insanlar arasında meydana gelen cinâyetlerde herhangi bir ayırım gözetmeksizin kısası farz kılmış olduğunu ifade eder. Âyet, Tevrât’ta Yahûdilere uygulanan kısası naklederken Kur’ân-ı Kerîm’de genel anlamda

¹⁰³⁵ Nahl 16/126–127. Ayrıca bkz Âl-i İmrân 3/186, Şûrâ 4/40–43. âyetler.

¹⁰³⁶ Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 190.

¹⁰³⁷ Muhammed Ebû Zehrâ, *Fıkıh Usûlü*, Çev: Abdulkadir Şener, Fecr Yay, Ankara 1994, s. 258–259.

¹⁰³⁸ Bakara 2/143.

¹⁰³⁹ Mâide 5/45.

¹⁰⁴⁰ İsfahânî, *ae*, s. 423.

zikredildiğinden ve yürürlükten kaldırıldığına dair herhangi bir nas bulunmadığından Müslümanlar için de geçerlidir.¹⁰⁴¹

Kıyas âyetinin¹⁰⁴² hüküm bakımından bâki olduğu, Hz. Peygamber (sav)'in "*cana can kıyas vardır*."¹⁰⁴³ hadîsiyle teyid edilmiştir. Demek oluyor ki öncekilere ait hükmü nakleden âyet ve hadîsler, aynı zamanda bu hükmün onlara özgü mü, yoksa sonrakilere de şâmil mi olduğuna da delalet etmektedir.¹⁰⁴⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in yukarıda geçen hadisi, kıyas âyetinin Müslümanlara da şâmil olduğunu ortaya koymaktadır.

Ebu Davûd ve Nesâî (ö.303/915), şu hadîsi naklederler: "Fakir birisinin çocuğu zengin birisinin çocuğunun kulağını kesti. Fakir aile Hz. Peygamber (sav)'e gelerek: "Ya Rasûlallah! Biz fakir kimseleriz" dediler. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem onları diyet ödemeye mahkûm etmedi."¹⁰⁴⁵ Bu hadîste görüldüğü üzere İslâm'ın getirdiği "diyet" müeyyidesi, böyle bir seçeneğin olmadığı Musevî ahkâmına oranla büyük bir hafifletme getirmiştir.¹⁰⁴⁶ İzzet Derveze (ö.1984) bu rivayetten hareketle şu sonuca varmıştır: "Hz. Peygamber (sav)'in bu diyeti takdir etmede, o zamanki şartların, ekonomik ve sosyal değerlerin etkisi vardır. Bu durumda Müslüman yöneticilerin, kendi zamanındaki şartlara ve sosyo-ekonomik değerlere göre bu diyeti belirleme hususunda içtihat hakkının olduğu doğrulanmış olur."¹⁰⁴⁷

Ebû Zehrâ (ö.1974), öncekilere ait hükmü nakleden âyet ve hadîslerin, aynı zamanda bu hükmün onlara özgü mü, yoksa sonrakilere de şâmil mi olduğu tartışmalarının yersiz olduğunu ifade eder. "Hüküm bakımından özel veya genel oluşuna (ta'mim veya tahsîs'a) delalet eden bir karineden hâli herhangi bir nass bulunmadığına göre öncekilere ait şer'î hükümler bizim için geçerli mi, değil mi diye bir ihtilafa mahal yoktur; çünkü tahsîs'i gösteren bir delil bulunursa o hüküm, bizim için ittifakla hüccet olmaz; ta'mim'e delalet eden bir karine bulunursa o da şümulüne

¹⁰⁴¹ *Kur'ân Yolu*, II, 279–280.

¹⁰⁴² Mâide 5/45.

¹⁰⁴³ Buhârî *Diyât*, 6; Müslim *Kasâme*, 25; Tirmizî *Diyât*, 10.

¹⁰⁴⁴ Ebû Zehrâ, *Fıkıh Usûlü*, s. 259.

¹⁰⁴⁵ Nesâî *Kesâme*, 14; Ebû Dâvud *Diyât*, 27 (4590).

¹⁰⁴⁶ Derveze, *ae*, VII, 110.

¹⁰⁴⁷ Derveze, *ae*, VII, 110.

giren şeylerde elbette hüccet olur.”¹⁰⁴⁸ Dolayısıyla yukarıda geçen kısasla ilgili âyetle tahsîs olmadığına göre bu hüküm Müslümanlar için de hüccet olmaktadır.

Bir Yahûdi, takılarına göz diktiği bir câriyenin başını iki taş arasında ezmiş, câriye ölmeden kendisine bunu kimin yaptığını haber verince Yahûdi tevkif edilmiş ve daha sonra suçunu itiraf etmişti. Bunun üzerine Hz. Muhammed (sav), suçu işleyenin de aynı şekilde öldürülmesini emretmişti.¹⁰⁴⁹ Derveze, bu rivâyetten hareketle uzuvların kesilmesi ve yaralamalarda kısasın gerekliliği sonucuna vararak İslâm fıkıh âlimlerinin üzerinde ittifak ettikleri bir konu olduğunu vurgular.¹⁰⁵⁰

Hz Ali ve İbn Mes’ûd’dan rivayet edildiğine göre “bir Müslüman, Yahûdi veya Hıristiyan öldürdüğünde o da öldürülür.” Ömer b. Abdulazîz (ö. 99–101/717–720) Yahûdiyi öldüren bir Müslümanın aynı şekilde öldürülmesini emretmiştir. Cassâs, bu iki rivayetten hareketle râvilerin, önde gelen sahabelerden olduğu, Ömer b. Abdulaziz’in de onlara tabi olduğunu bildirerek¹⁰⁵¹ din farkı gözetilmeksizin kısasın uygulanması gerektiği sonucuna varmıştır.

Enes b. Mâlik (ö.90/709)’in halası Rubeyyi’, bir cariyein dişini kırmıştı. Kavmine affetme ve diyet ödeme teklifi yapılmasına rağmen kabul etmediler. Mesele Hz. Peygamber’e götürüldü ise de, kız tarafı kısas talebinde direndi. Hz. Peygamber bunun üzerine kısası emretti. Bir cariye yüzünden hür kadının cezalandırılmasına hayret eden Hz. Enes, “Rubeyyi’in dişi kırılır mı? Hayır! Seni hak ile gönderen Zât-ı Zü’l-Celâl’e yemin olsun, onun dişi kırılmaz!” deyince Hz. Peygamber: “Allah’ın kitabının hükmü kısastır” buyurdu. Daha sonra karşı taraf kısas ısrarından vazgeçip affedince Hz. Peygamber, Enes’i takdir ederek “Allah’ın öyle kulları var ki, (bir iş için) Allah’a yemin etse, Allah onu boş çevirmeyip dilediğini yerine getirerek yemininde hânis kılmaz, (yemini bozulmaz).” buyurdu.¹⁰⁵² Bu rivayette kısasın uygulanmasında velilerin etkin rolünü ortaya koymakta ve Hz. Peygamber’in de bu talep doğrultusunda hareket ettiğine işaret etmektedir.

¹⁰⁴⁸ Ebû Zehrâ, *Fıkıh Usûlü*, s. 259.

¹⁰⁴⁹ Buhârî *Diyat*, 7; Müslim *Kasâme*, 15.

¹⁰⁵⁰ Derveze, *ae*, VII, 107.

¹⁰⁵¹ Cassâs, *Tefsir*, I, 173.

¹⁰⁵² Buhârî *Diyat*, 19, *Sulh*, 8, *Tefsir (Mâide)*, 6; Müslim *Kasâme*, 24.

Kur’ân-ı Kerîm, “*Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı.*”¹⁰⁵³ buyurduğu üzere hayli zengin ve yaşlı bir Yahûdi, mirasına ve kan bedeline göz diken fakir yeğeni tarafından öldürölüp bir yere atılmıştı. Cinâyet bir masumun üstüne yıkılmak istenmişti. Katilin bulunamaması yüzünden toplumda neredeyse kan dökölmesine kadar varacak bir gerginlik oluşmuş ve olay Hz. Mûsâ (as)’ya bildirilerek kendisinden bir çözüm bulunması istenmişti. O da, Allah’tan aldığı vahye uygun olarak bir inek kesmelerini ve bunun bir parçasıyla maktulün cesedine vurmalarını emretmiş, böylece dirilen yaşlı Yahûdi kâtilin kimliğini açıklamıştı.¹⁰⁵⁴ Bu rivayette de Hz. Mûsâ’ya verilen mucizelerden birisi gerçekleşmiş, bu mucize ile birlikte kâtilin kimliği ortaya çıkarak masum bir insanın mağduriyeti de giderilmiş olmaktadır.

İslâm’dan önce kabileler arasında diyet verme hususunda bir denge ve eşitlik yoktu. Benû Kurayza kabilesinden bir şahıs, Banû Nadîr kabilesinden bir şahsı öldürölğü vakit, Benû Nadîr’in ödediğî diyetin yarısını öderdi.¹⁰⁵⁵ Yahûdiler diyetle ilgili bu haksızlığı Hz. Peygamber’e başvurarak çözüm istemeleri üzerine “*Onlar, yalanı çok dinleyen, haramı çok yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirecek olursan, sana asla hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedecek olursan, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah, âdil davrananları sever.*”¹⁰⁵⁶ nâzil oldu ve diyeti eşit hale getirdi.¹⁰⁵⁷

Rivâyet edildiğîne göre bir defasında birisi, hatırı sayılır bir insan öldürölştü. Katilin yakınları, öldürölünenin babasının yanında toplandılar ve "Ne istersin?" dediler. O da: "Üçten biri!" dedi. "Nedir onlar?" diye sordular. Cevap olarak: "Ya oğlumu diriltirsiniz yada evimi semanın yıldızlarıyla doldurursunuz yahut da bütün kavminizi bana teslim edersiniz, hepsini öldürölüröl. Sonra da oğluma bir karşılık aldığım görüşölnde bulunmam." demişti.¹⁰⁵⁸ Cinayet, biri diğöerinden daha şerefli iki kabile arasında vuku bulduğölnda daha şerefli olanlar; “Herhalde bizden bir köle

¹⁰⁵³ Bakara 2/72.

¹⁰⁵⁴ Taberî, *Tefsîr*, I, 469.

¹⁰⁵⁵ İbn Hişam, *ae*, II, 179.

¹⁰⁵⁶ Mâide 5/42.

¹⁰⁵⁷ İbn Hişam, *ae*, II, 179.

¹⁰⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 600.

karşılığında onlardan hür bir kadın karşılığında bir erkek; bir erkek karşılığında iki erkek öldüreceğiz” derlerdi. Kendi yaralarını hasımlarının yarasının iki katı sayar bazen daha da ileri giderlerdi.¹⁰⁵⁹

Müslüman bir tüccar Hayber’de bulunduğu sırada faili meçhul bir cinâyetle öldürülmüştü. Hz. Peygamber (sav) yöre sakinlerine mektup göndererek, kan diyetinin ortaklaşa ödenmesini emretmişti. Suçsuz olduklarına yemin edince, Hz. Peygamber (sav) cinayete kurban giden şahsın yakınlarına devlet hazinesinden kan diyetinin bedelini ödemişti.¹⁰⁶⁰

İslâm âlimlerine göre tahrif edilmemiş Tevrât’ta, af ve diyet yoktu, yalnızca kısas vardı.¹⁰⁶¹ Taberî, kısas meselesinde diyet ve affın Hz. Muhammed (sav)’in ümmetine has bir uygulama olduğunu ifade ederek bunun İslâm âlemine bir rahmet ve Müslümanlar için hafifletme olarak görmek gerektiğini bildirmiştir.¹⁰⁶²

Tevrât’ta kasten adam öldürmenin cezasının, "kisas" yoluyla öldürmek olduğu şöyle aktarılmıştır: "Her kim adam kanı dökerse, onun kanı adam ile dökülecektir."¹⁰⁶³ Tevrât’ın bu hükmü, kısasın her halukarda uygulanağına işaret etmektedir. Tevrât’ta yer alan bu hükümler adam öldürmeyi kesin ve açık bir şekilde yasaklamaktadır.¹⁰⁶⁴

Taberî, Mâide sûresinin 44. âyetinde gelen *يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا* “Allah’a teslimiyet içinde olan peygamberler onunla hükmederlerdi” ifadesiyle ilgili olarak İkrime’den yaptığı bir rivâyette bu cümlenin Hz. Peygamber (sav)’i kastettiğini¹⁰⁶⁵ söylemiştir. Yine Taberî’nin Katade’den rivâyet ettiği bir hadîste ise Hz. Peygamber (sav) bu âyet indiğinde "Biz Yahûdilere ve ehl-i kitap’tan olup onlara denk gelen diğerlerine hükmederiz." buyurmuşlardır. Taberî, ayrıca Zührî ve İkrime’den yaptığı bir rivâyette bu cümlenin tüm peygamberleri kastettiğini Hz. Peygamber (sav)’in de bunlardan olduğunu aktarmıştır. Taberî yukarıda geçen

¹⁰⁵⁹ Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 600.

¹⁰⁶⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 596.

¹⁰⁶¹ Taberî, *Tefsîr*, II, 146; Elmalılı, *Hak Dîni*, I, 606.

¹⁰⁶² Taberî, *Tefsîr*, II, 146

¹⁰⁶³ Tekvin 9/6.

¹⁰⁶⁴ Erdem, am, *AÜİFD*, C: 37, s. 165.

¹⁰⁶⁵ Taberî, *Tefsîr*, IV, 323.

görüşleri aktardıktan sonra kendi kanaatini de şöyle açıklamaktadır: “Allah, teslimiyet gösteren peygamberlerin ve fakihlerin Tevrât ile Yahûdilere hükmettiğini bildirmektedir.”¹⁰⁶⁶

Hülâsa önceki şerâatlerde kısas tek seçenek olarak yer alırken İslâm’da velilere diyet ve affetme seçeneklerinin verilmesi Kur’ân’ın insanlardan problemleri çözüme kavuşturduğunu kabullenmek gerekir.

B. HIRSIZLIK

Tevrât’ta yer alan hükümler sert ve ağır olup¹⁰⁶⁷ insanlığın can ve mal güvenliğini tehdit eden “hırsızlık” meselesinde de bu sert müeyyidelerin hükme bağlandığı görülür.

Yüce Allah, “*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.*”¹⁰⁶⁸ buyurmaktadır.

İslâm hukukunda hırsızlık, gasp ve telef etme suçları mal aleyhine işlenen birer cürüm olduğu için suçun niteliğine göre genellikle bedenî ya da malî cezalarla karşılanmıştır.¹⁰⁶⁹ Hırsızlık meselesini zarûriyyât-i hamse olarak bilinen aklın, dinin, neslin, malın ve canın korunması çerçevesinde değerlendirmek gerekir. İslâm hukuku, insanlar arasındaki farklılıklara bakmaksızın herkese eşit haklar tanımıştır. İslâm’dan önce fertler ve kabileler arasında cezaların tatbikinde makam, mevki esas alınarak farklı muameleler yapılıyordu. Hz. Peygamber (sav) bir hadîs-i şerîflerinde bu hususa şöyle işaret edilmektedir: “*Sizden evvelki kavimlerin helak olmalarının sebebi şudur; onlardan mevki ve makam sahibi biri hırsızlık yaparsa hırsıza gereken ceza verilmeyip serbest bırakılır, şâyet mevki ve makam sahibi olmayan biri hırsızlık yaparsa hemen ceza uygulanrdı. Vallahi Muhammed’in kızı Fatima dahi hırsızlık yaparsa eli kesilecektir.*”¹⁰⁷⁰ Hz. Peygamber (sav)’in bu hadîs-i şerîfte, İslam

¹⁰⁶⁶ Taberî, *Tefsîr*, IV, 324.

¹⁰⁶⁷ Bkz Çıkış 21/37, 16; Çıkış 22/1; Tesniye 24/7.

¹⁰⁶⁸ Mâide 5/38.

¹⁰⁶⁹ Ahmet Yaman, “Hukuk ve Sosyal Hayat”, *İslam’a Giriş (Evrensel Mesajlar)*, DİB Yay, 2008 Ankara, s. 110.

¹⁰⁷⁰ İbn Mace *Hudûd*, 6; Ebu Dâvud *Hudûd*, 4,16.

toplumu ve diğer toplumlar için çok önemli mesajlar vermiştir. Zaman ve mekân farketmeksizin Müslümanları adalet ve hakkaniyetten ayrılmamalarını, ayrıldıkları takdirde huzursuzlukların ve hak ihlallerinin hızla artacağını bildirmiştir. Adaletin yok olmasının toplumların helâkını da beraberinde getireceği uyarısını yaparak suçluların mutlaka cezalandırılması gerektiğini bildirmiştir.

Mısır hukukunda hırsızlığın cezası dayak iken; Hz. Yakub'un şeriatinde hırsız, çaldığı malın karşılığında muayyen bir müddet malın sahibine köle olarak hizmet ederdi.¹⁰⁷¹ İslâm Hukuku ise dayak ve köleleştirme yerine, hırsızlık suçu için suça uygun bir ceza getirmiştir.¹⁰⁷²

C. ZİNÂ

Bir toplumun sağlamlığı, o toplumu meydana getiren aile yapısının sağlam oluşuna bağlıdır. Aile içerisindeki fertlerin birbirlerine karşı olan sadakat ve bağlılıkları, o ailede doğacak olan çocukların aynı bilinçle yarınları inşa etmelerini beraberinde getirecektir. Bu sadakat ve bağlılık ortadan kalktığı zaman, ailedeki huzursuzluk çocukların sağlıklı büyümelerini etkileyecek, eşler arasındaki geçimsizlik onlara da sirâyet edecektir.¹⁰⁷³

Mekke döneminde Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcülüğünü yapan Ca'fer b. Ebî Talib'in Necâşi (Negüs¹⁰⁷⁴)'ye hitaben yaptığı konuşmada Hz. Peygamber (sav)'in Mekkelilere zinâyı yasakladığından bahsetmektedir.¹⁰⁷⁵

İçkinin haram kılınışında olduğu gibi zinânın yasaklanmasında da tedrici metodun uygulandığı görülmektedir: bu konuda ilk olarak nâzil olan *“Kadınlarınızdan fuhuş (zinâ) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın). Sizlerden fuhuş (zinâ) yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul*

¹⁰⁷¹ Yûsuf 12/74–75.

¹⁰⁷² Kurtubî, *Tefsîr*, IX/234–235; Ekinci, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, s.232.

¹⁰⁷³ Çalışkan, am, *AÜİFD*, C:33, s. 61.

¹⁰⁷⁴ Hitti, *ae*, I, s. 180.

¹⁰⁷⁵ İbn Hişam, *ae*, I, 373.

İslâm'dan önceki toplumlarda makam-mevki sahibi biri zinâ suçunu işlemiş olsaydı, ceza verilmez veya cezası geçiştirilirdi; fakat asil olmayan bir aileye mensup biri zinâ suçunu işlemiş olsaydı, hemen cezalandırılırdı.¹⁰⁸⁴ Bu adaletsiz durum, hırsızlık olayında da sözkonusuydu. Öyle anlaşıyor ki önceki toplumlar, cezalandırmada adalet ve hakkaniyeti değil keyfiliği, makam ve mevkiyi esas alarak hüküm verirlerdi. Bu da toplumu ayakta tutan aileyi yok saymayı, toplumun helâkına yol açacak adaletsizliği ve güvensizliği beraberinde getirmiştir.

D. ZİNÂ İFTİRASI (KAZF)

Sözlükte “herhangi bir şeyi atmak” anlamına gelir. Fıkıhî bir kavram olarak **kazf**, “iffeli bir kimseye zinâ iftirasında bulunmak” demektir.¹⁰⁸⁵

Tevrâta göre *kazf*, “evli olan birisinin, evlendiği kadın hakkında ayıp şeyler isnat edip ismini kötüye çıkarması ve evlendiğinde bâkire olmama gibi söylemlerle suçlaması”¹⁰⁸⁶ şeklinde gerçekleşir. İffetsizlik ile suçlanan kızın ana-babası iffetli olduğunu ispatlarsa Tevrât’a göre kazf cezası üç aşamalı olur: Suçlu önce kırbaçlanır,¹⁰⁸⁷ daha sonra miktarı yüz gümüş olan para cezası uygulanır,¹⁰⁸⁸ en sonunda da kocanın karısını boşama hakkını kaybeder.¹⁰⁸⁹

Kur’ân’ın kazf cezası için öngördüğü cezaî müeyyideler, Tevrât’ta geçen aşamalar söz konusu olmaksızın birlikte uygulanır: seksen kırbaç vurmak, şahadeti hiçbir zaman kabul etmemek ve fasık olarak ilan edilmektir.¹⁰⁹⁰ Bu husus Kur’ân’ı Kerîm’de وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

“*Namuslu kadınlara zinâ isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.*” şeklinde buyurulmaktadır. Kazf suçu için suçluya bedenî ve manevî ceza olmak üzere iki cezanın verildiği görülür. Bunlardan bedenî cezada celde

¹⁰⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, II, 52.

¹⁰⁸⁵ Hamza Aktan, “Kazf”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 148.

¹⁰⁸⁶ Tesniye 22/14.

¹⁰⁸⁷ Tesniye 25/1–3; 22/18.

¹⁰⁸⁸ Tesniye 22/29; Çıkış, 22/16.

¹⁰⁸⁹ Tesniye 24/1.

¹⁰⁹⁰ Nûr 24/4.

cezası; manevî ceza da da şahitliği kabul edilmeyen güvenilir bir kişi olarak tanınma cezası verilir.¹⁰⁹¹

Kur'ân-ı Kerîm'in yukarıda geçen âyetinde¹⁰⁹² gelen وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ gelen ifadesi, sıradan bir suçlamanın değil temiz ve iffetli kadınların iffetine karşı zinâ suçlamasının sözkonusu edildiğini açıkça göstermektedir. Âyette, suçlayanlardan dört şahit getirmelerinin istenmesi de, âyetin zinâ ile ilgili olduğuna bir başka delildir. Çünkü İslâm hukukunda dört şahit getirme şartı yalnızca zinâ ile ilgilidir. Bu bakımdan âlimler âyette geçen cezanın hırsızlık, içki, faiz gibi suçları kapsamına almaması için âyetin zinâ ile ilgili olduğu hususunda görüş birliğine vararak bu tür suçlamaya "kazf" adını vermişlerdir.¹⁰⁹³

Kur'ân'ın kazf suçunu işleyenlere verilen cezayı, İslâm hukukçularının zarûrât-i hamse (korunması zaruri beş husus) olarak niteledikleri dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasına verilen ehemmiyet çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

E. RECM

Recm cezası, üzerinde tartışmaların en çok yapıldığı, sürekli güncelliğini koruduğu meselelerden bir tanesidir. İslâm hukukunda recm meselesinde yapılan tartışmalara girmeksizin Tivrât hukukundaki yeri ile İslâm'ın bu konudaki tutumunu ele almaya çalışacağız.

Yahûdilerin başvurusu üzerine Hz. Peygamber (sav)'in, Tivrât'taki recm cezası ile ilgili hükmü esas alması,¹⁰⁹⁴ Yahûdilerin inkâr ettiği recm cezasının Tivrât'ta yer aldığı hususunu hatırlatmaya matuf olarak değerlendirilmelidir. Yoksa Hz. Peygamber (sav)'in Tivrât hükmüyle amel etme amacı sözkonusu değildir.¹⁰⁹⁵

Hz. Peygamber (sav)'in, zinâ eden iki Yahûdi ile ilgili recm meselesinde Tivrât'a başvurusu amel etmek için değil recmi inkâr eden ve Kitab'a sırt çeviren

¹⁰⁹¹ Aktan, am, *DİA*, XXV, s. 148.

¹⁰⁹² Nûr 24/4.

¹⁰⁹³ Mevdûdî, *Tefsir*, III,482.

¹⁰⁹⁴ İbn Hişâm, *ae*, II, 177.

¹⁰⁹⁵ Âmidî, *ae*, IV, s.195.

Yahûdileri yalanlamak içindir. Aksi takdirde İncil'e de başvurması gerekirdi. Çünkü İncil, Kur'ân öncesinde, Allah'ın indirdiği son kitaptır. Bu sebeptendir ki, bu vakia dışında Hz. Peygamber Tevrât'a başvurmamıştır.¹⁰⁹⁶

Bazı hadîs rivâyetlerinde Hz. Peygamber (sav)'in müracaatta bulunan Yahûdilere, Tevrât'ın bir hükmü olarak recm cezasını uyguladığı ifade edilmektedir.¹⁰⁹⁷ Cassâs ise Hz. Peygamber'in Yahûdileri recmetmesi hâsisesini, Tevrât hükmünün bâkî oluşu olarak değil Hz. Peygamber'den sadır olmuş yeni bir şer'î hüküm olarak anlamak gerektiğini¹⁰⁹⁸ belirtir.

Hz. Peygamber (sav) sürekli olarak Yahûdileri Tevrât'a uymaya davet edip Medîne Sözleşmesi'nde de bunu belirtmiş olması insanları maddeler ekleyerek insanların, özellikle belli bir dine mensup olanların arzu ve isteklerine göre hukuk geliştirme yerine mensubu bulundukları dinin “Kitab”ına göre amel etmesinin toplumun geleceği açısından daha sağlıklı olacağını ortaya koymuştur.

Bayındır'a göre “*Yanlarında, içinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât varken nasıl oluyor da seni hakem yapıyorlar, sonra bunun ardından verdiği hükümden yüz çeviriyorlar? İşte onlar (kendi kitaplarına da, sana da) inanmış değillerdir.*”¹⁰⁹⁹ âyetiyle recm cezası uygulanmıştır. Daha sonra nâzil olan “*Kadınlarınızdan fuhuş (zinâ) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın). Sizlerden fuhuş (zinâ) yapanların her ikisini de incitip kınayın. Eğer onlar tövbe edip ıslah olurlarsa, onları incitip kınamaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tövbeleri çok kabul edendir, çok merhamet edendir.*”¹¹⁰⁰ âyetleriyle ise Tevrât'taki recm hükmü nesh edilmiş ve daha hafifi ile değiştirmiştir. Bilahâre nâzil olan “*Zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın.*

¹⁰⁹⁶ Gazâlî, *ae*, I/319.

¹⁰⁹⁷ Buhârî *Hudûd*, 37, 24, *Cenâiz*, 61; Müslim *Hudûd*, 28.

¹⁰⁹⁸ Cassâs, *Tefsîr*, III,337.

¹⁰⁹⁹ Mâide 5/43.

¹¹⁰⁰ Nisâ 4/15–16.

Mü'minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun."¹¹⁰¹ âyeti ise daha önce nâzil olan ve yukarıda zikri geçen âyetleri neshetmiştir. Böylece zinâ eden şahsın –erkek veya kadın – cezası kesinleşmiştir.¹¹⁰²

VI. KÖLE HUKUKU İLE İLGİLİ HÜKÜMLER

Tarih boyunca hep var olan kölelik sistemi, Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemde de toplum hayatında varlığını ciddi anlamda sürdürmüştür. Cahiliye döneminde, nesiller boyunca veraset yoluyla intikal etmiş ve kölenin oğlu da köle; câriyenin kızı da câriye olarak görülmüştür.¹¹⁰³ Câhiliye hukukunda hür olan birisi borcunu faiziyle birlikte ödeyemez duruma düşerse o kişi köleleştirilebiliyordu.¹¹⁰⁴

Eski medeniyet ve devletler içerisinde kölelere muamele açısından en iyi muamele, İbrânî hukukunda görülür.¹¹⁰⁵ Buna rağmen Tevrât'ta, köleliğin kaldırılması¹¹⁰⁶ veya kölelerin azat edilmesi¹¹⁰⁷ hakkında herhangi bir hüküm yer almamaktadır. Sadece kölenin gözünün efendisi tarafından kör edilmesi veya dışının kırılması halinde hürriyetine kavuşmaktan bahseden¹¹⁰⁸ hususlar yer alır.

Tevrât'a göre kişinin borcuna mukabil kendisini köle olarak satması mümkündür.¹¹⁰⁹ Tevrât, alacaklılara borçlarını ödemediği önce ölen kişinin başka malı yoksa çocuklarını köle olarak alabilme¹¹¹⁰ olanağını sunmaktadır.

İslâm'a gelince, Kur'ân Tevrât gibi kölelik müessesesini tanımakla birlikte, öyle hukukî ve dinî tedbirler almıştır ki bunlar sayesinde kölelik neredeyse fiilen ilga edilmiş¹¹¹¹ olmaktadır.

¹¹⁰¹ Nûr 24/2.

¹¹⁰² Abdulaziz Bayındır, "Örf ve Adetlerin Dini Hayattaki Yeri", *Güncel Dini meseleler İstişare Toplantısı-I*, DİB Yay, Ankara 2004, s.143–144.

¹¹⁰³ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 487.

¹¹⁰⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, V, 487.

¹¹⁰⁵ Ali Bakkal, "Hz Peygamber'in Kölelere Verdiği Değer ve İslam'ın Köleliğe Bakışı", *I. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Şanlıurfa 2007, s. 223.

¹¹⁰⁶ Bakkal, am, *I. Kutlu Doğum Sempozyumu*, s. 223.

¹¹⁰⁷ Mehmet Akif Aydın, "Köle" *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 237.

¹¹⁰⁸ Çıkış 21/26.

¹¹⁰⁹ Levililer 25/39.

¹¹¹⁰ II. Krallar 4/1–7.

¹¹¹¹ Mehmet Akif Aydın, "Köle" *DİA*, XXVI, s. 237.

İslâm, köleleri normal bir insan olarak kabul etmiş, mümkün olduğu kadar köleliği sona erdirmeye çalışmıştır. Bu da, mevcut kölelerin âzâd edilip hürriyetlerine kavuşturulması ve köleliğin kaynağının kurutulması ile mümkündür.¹¹¹² Hz. Peygamber (sav) bu konuda ilk olarak şu iki kaideyi koymuşlardır: Birincisi, düşmanın elinde bulunan bir köle İslâm ordugâhına veya ülkesine sığınırsa kendiliğinden azât edilmiş özgürlüğüne kavuşturulmuş olur. İkincisi ise herhangi bir cariye'nin efendisinden bir çocuğu dünyaya gelecek olursa, efendisinin ölümünden sonra kendiliğinden özgürlüğe kavuşmuş olur.¹¹¹³ Meselâ Hz. Peygamber, Zeyd b. Hârise gibi köleleri bizzat âzâd etmekle kalmamış Mûte savaşı gibi önemli bir savaşta komutan olarak tayin etmişlerdir. Yine köle olarak çarşıda pazarda alınıp satılan Bilâl-î Habeşî'nin yüksek bir meblağ karşılığında satın alınarak hürriyetine kavuşturulmuş bilahare şeâir-i İslâmiyyeden olan ezânı okumakla görevlendirilmiştir. Hatta Mekke fethinde Kâbenin damına çıkıp ezan okuduğunda Mekkeli bazı kişilerin buna olan tepkilerine rağmen,¹¹¹⁴ Hz. Peygamber'in ona eski bir köle olarak değil liyakat sahibi bir Müslüman olarak bakması İslâm'ın köleliğe bakışını veya daha önce köle olup âzâd edilen kölelerin toplumdaki statüsünü ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri örnekleri dikkatle incelediğimizde İslâm'ın tavrını ve kölelik meselesine bakışını anlamak mümkün olacaktır.

İslâm Tarihine bakıldığında Hz. Peygamber (sav)'in hayatı boyunca esirleri köleleştirdiği ve bu yola başvurduğu hususu görülmemiştir.¹¹¹⁵ Hadis kitaplarına bakıldığında köleler ile ilgili olarak “kitâbu'l-ıtk” ve “kitâbu'l-mukâtebe” gibi¹¹¹⁶ müstakil “kitap” başlıkları altında meselenin ele alındığı görülecektir.

Kölelikle ilgili hukukî hükümler, genellikle fiilî durumları yansıtmaktadır. Zira İslam hukuku, ticaretle uğraşan köleleri göz önüne aldığı halde, ziraî ve sınaî

¹¹¹² Bakkal, am. *I. Kutlu Doğum Sempozyumu*, s. 237.

¹¹¹³ Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, s. 230; Vecdi Akyüz-Nihat, Engin, “Asr-ı Saadette Kölelik ve Cariyelik”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay, İstanbul 1994. I, 505.

¹¹¹⁴ Hz. Bilâl ezânı okumaya başlayınca Mekkeli bir puperest olan ‘Attâb b. Esîd, arkadaşlarından birisinin kulağına eğildi ve dedi ki: “Allah’a şükür ki, babam şimdi hayatta değil; şayet o, şu siyahînin mukaddes kâbenin damına çıkıp anırdığını işitseydi, buna katiyen tahammül edemezdi.” Hamidullah, Hz. Peygamber'in Savaşları, s. 152.

¹¹¹⁵ Muhsin Demirci, *Kur'ân'dan Evrensel İlkeler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 24.

¹¹¹⁶ Bkz. Buhârî *İtk*, 1–20; *Mükâtebe*, 1–5.

teşebbüslerde çalıştırılmak amacıyla tutulan köleleri pek düşünmemiştir. Bu son durum, gerçekten İslâm toplumunda pek seyrek olarak görülmüştür.¹¹¹⁷

Kur’ân-ı Kerîm, sarp yokuşu tırmanarak geçmenin, zoru başarmanın yollarını anlatırken “*Sarp yokuşun ne olduğunu sen ne bileceksin? O, tutsak bir boynu çözmek (köle azat etmek)tir. Yahut şiddetli bir açlık gününde kendisiyle yakınlığı olan bir yetimi yahut yerde sürünen bir yoksulu doyurmaktır.*”¹¹¹⁸ buyurarak köle azad etmeyi, yetime ve yoksula sahip çıkmakla eş değer görmüş, hatta köleliği, her ikisinden evvel zikretmiştir.

Kur’ân’da kölelik sistemi ile ilgili olarak ortaya konulan ve aşağıda maddeler halinde zikredilen esaslar, İslam’ın kölelik sistemine bakışını ortaya koyacaktır:

1) Köle âzâd etmenin en iyi sadaka olduğu¹¹¹⁹ hususu vurgulanmış, Hz. Peygamber’in dizinde yetişmiş olan sahabe açısından amel-i salih olarak görülmüştür. İnsân sûresinde geçen âyetlerde mü’minlerin vasıfları sayılırken toplumun en korumasız kesimleri olan yetim ve yoksullarla beraber hatta onlardan önce kölelerin zikredilmiş olması meseleyi daha önemli hale getirmektedir. Bu meselenin ismi “insan” olan bir sûrede zikredilmiş olması kayda değer olarak görmek gerekir. Yüce Allah “*Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”* şeklinde buyurmuştur.

2) Kaza yoluyla adam öldürme gibi çeşitli günahlara keffâret olması için köle âzâd edilmesidir.¹¹²⁰ Böylece öldürülen insanı yeniden diriltircesine köleleştirilmiş olan bir insanı özgürlüğüne kavuşturmuş olmaktadır.

3) Bir kimsenin ettiği yeminden dönmesi için köle âzâd etmesi¹¹²¹ gerekir.

4) “Şâyet dönersem anam avradım olsun!” diyerek eşini boşamak olarak ifade edilen “zihâr”dan rücu edebilmek için köle âzâd etmek gerekir.¹¹²² Bu da

¹¹¹⁷ Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 139.

¹¹¹⁸ Beled 90/ 12–16.

¹¹¹⁹ Beled 90/11.

¹¹²⁰ Nisâ 4/92.

¹¹²¹ Mâide 5/89.

¹¹²² Mücâdele 58/3.

insanların aile içi tartışmalarda daha dikkatli ve dengeli sözler söylemeleri gerektiğini hatırlatmakta, böyle bir tartışma ortamı oluşması halinde ise kölenin özgürlüğe kavuşturulması esasını getirmiştir.

5) Kur’ân’ın bakışını daha iyi anlamak için Tevbe sûresinde geçen kölelerin zekât verilecek gruplar arasında sayıldığı âyete¹¹²³ bakmak yeterli olacaktır.

6) Bir köle için kendi bedelini efendisine ödeyip iade etmek sûretiyle kendi kendisine âzâd edebilmesi imkânını (mükâtebe anlaşması)¹¹²⁴ sağlamıştır. Bu durumda gerekli parayı elde edinceye kadar köle kendi hesabına çalışır; efendisine hizmet etmez.

Köleliğin en büyük kaynaklarından biri olan savaş esirleri ile ilgili olarak Yüce Allah “(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihâyet onları çökertip etkisiz hâle getirdiğinizde bağı sıkı bağlayın (sağ kalanlarını esir alın). Artık bundan sonra (esirleri) ya karşılıksız ya da fidye karşılığı salıverin. Savaş sona erinceye kadar hüküm budur.”¹¹²⁵ buyurmaktadır. Bu âyete göre esirler ya “karşılıksız” serbest bırakılacak veya bir “fidye-i necât” mukabili hürriyetlerine kavuşturulacaklardır.

¹¹²³ Tevbe 9/60.

¹¹²⁴ Nûr 24/33.

¹¹²⁵ Muhammed 47/4.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, nâzil olduğu andan itibaren değişik açılardan anlamaya çalışılmış, ilk müfessir Hz. Peygamber (sav)'le başlayan tefsir geleneği günümüze kadar devam etmiştir. Tefsir çalışmaları, Fâtîha ile başlayıp Nâs sûresi ile biten çalışmalar yapıla gelirken günümüzde “Konulu Tefsir” çalışmaları eklenmiştir. Diğer taraftan Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlamlaştırmak için başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere Onun terbiyesinde yetişen sahâbe tarafından Kur'ân-ı Kerîm, ezberlenmiş ve yazıya geçirilerek muhafaza edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in indiği Mekke şehrinde şirk düşüncesini kabul etmiş insanlar yoğunluktayken Yahûdi ve Hıristiyanların varlığı parmakla gösterilecek kadar azdı. Mekkeli müşriklerin farklı yerlerde yaşayan Yahûdi ve Hıristiyanlara gidip bilgi aldıkları, hatta hazırladıkları soruları Hz. Peygamber (sav)'e sordukları hususu, siyer kitaplarında yer almaktadır. Dolayısıyla ehl-i kitaba mensup insan sayısının Mekke'de az olması, Mekkeli müşriklerin tamamen semâvî dinlere yabancı oldukları anlamına gelmez.

Medîne'ye hicretle birlikte *ehl-i kitap* olarak bilinen ve müşrik Arap toplumunu ciddi anlamda etkileyen Yahûdi ve Hıristiyanların varlığı Müslümanları dikkatli olmaya, diğer dinlerin varlığını ve mensuplarının hukukunu inkâra yol açacak söz ve eylemlerden uzak kalmaya sevk etmiştir. Hz. Peygamber (sav), bu durumu dikkate alarak Medîne şehrinde yaşayan tüm kesimleri içine alacak şekilde “*Medîne Sözleşmesi*” olarak bilinen sözleşmeyi hazırlamışlardır. Bilindiği üzere “*Medîne Sözleşmesi*”, dünyanın ilk yazılı anayasası konumunda olup başta Medîne'de yaşayan *ehl-i kitap* olmak üzere tüm kesimlerin hukukî ve sosyal yapıları ile ilgili düzenlemeleri içermektedir. Onları kendi hukuklarıyla baş başa bırakmıştır. Buna rağmen aralarında vuku bulacak herhangi bir meselede hakem olarak Hz. Peygamber (sav)'i tercih ettiklerinde Hz. Peygamber'in bunu değerlendireceği hususu da adı geçen sözleşmede kayıt altına alınmıştır.

Yahûdiler, Medîne’de Tevrât’ın okunduğu, tefsirinin yapıldığı, ilmî çalışmaların yapıldığı “*Beytu’l-Midrâs*” adı verilen bir enstitüye sahiptiler. Hz. Peygamber (sav) de bu kurumu yok saymamış bilâkis gerektiğinde orayı ziyaret ederek veya oradaki din adamlarını kabul ederek önemsedğini ortaya koymuşlardır. Medîne’de bulunan “*Beytu’l-Midrâs*” adlı müessesenin varlığı üzerinde ciddi anlamda düşünmek gerekir. Hz. Peygamber (sav)’in ve bazı sahâbelerin orayı ziyaret etmeleri, oradaki Yahûdi âlimleriyle iletişim halinde olmaları Kur’ân’ın diğer dinlere ve o dinin öğretildiği mekânlara bakışı açısından, “öteki”yi önemsemesi ve hesaba katması bakımından kayda değerdir.

Çalışmamız esnasında Yahûdiler açısından çokça anlamlı ve önemli olan “*Beytu’l-Midrâs*”ın kapatıldığına dair herhangi bir tarihî kayda rastlamadık. Öbür taraftan münafıkların kendi faaliyetlerini icra etmek üzere inşa ettikleri “*Mescidu’d-Dirâr*” adı verilen yapıdan Kur’ân-ı Kerîm bahsetmekte, niçin inşâ edildiğini aktarmakta ve orada Hz. Peygamber (sav) başta olmak üzere hiçbir Müslümanın namaz kılmaması gerektiğini bildirmektedir. Tevbe sûresinin 107-108. âyetlerinin nâzil olması üzerine Hz. Peygamber (sav) bu mescidi yıktırma emrini vermiştir. Bu da, İslâm’ın *ehl-i kitap* mensuplarının ilimle uğraşmalarına, Tevrât hükümlerini öğrenmelerine verdiği değeri ve o ilmin ışığında okunacak ve öğrenilecek hukukî meseleler hakkındaki bakışını da bize tanıtmaktadır.

Bu çalışmada “*önceki hukuk sistemleri*” ifadesini kullanırken daha çok “*önceki şeriatlar*” olarak bilinen Tevrât hukuku kastedilmiştir. Zira Kur’ân-ı Kerîm, beşerî hukuklar olarak bilinen Roma hukuku veya Bizans hukukunu değil nâzil olan Tevrât, İncil gibi ilâhî kitaplardaki hükümleri gündeminde tutmuştur. İncil ve Zebûr’un Tevrât’ın tamamlayıcısı olarak görüldüğünü de dikkate alarak bu çalışmada özellikle Kur’ân’ın Tevrât’a verdiği değer ve ona karşı takındığı tutum ele alınmıştır.

Hiz. Peygamber (sav), Yahûdilerle ilişkilerde Tevrât metnini esas almayı prensip edinmiş, Yahûdiler arasında yaygın olan âdetlere muhalefet etmiş ve hukukî uygulamaları Tevrât ahkâmıyla karşılaştırmıştır. Hiz. Peygamber (sav), *Kitap ehli*’nin “*Kitap*”taki ahkâmı yok sayarak arzu ve isteklerine göre hareket etmelerine ve

Tevrât'ı kendi çıkarlarına göre yorumlamalarına bir yönüyle engel olmaya çalışmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm daha önce nâzil olan Tevrât, Zebûr ve İncil için *musaddik* ve *muheymin* olduğunu ifade ederek onlara sahip çıktığını ve her Müslümanın Kur'ân'a inandığı gibi daha evvel nâzil olan kitaplara da inanması gerektiğini bildirmiş, bu kitaplara inanan insanları diğerlerinden farklı bir muameleye tabi tutarak *ehl-i kitap* olarak nitelemiştir. Şunu da ifade etmek gerekir ki, Hz. Peygamber (sav)'in bizzat *ehl-i kitap* mensuplarına karşı takındığı tavrı, Kur'ân'ın bu bakışından bağımsız veya farklı düşünmek mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerîm ve onun tebliğcisi Hz. Peygamber (sav), Yahûdileri Tevrât'la buluşturma, Yahûdilerin Tevrât ahkâmıyla amel etmelerini sağlama ve yapılan yanlışları veya sapmaları Tevrât'a müracaat ederek düzeltme noktasında hassas davranmışlardır. Yapılan savaşlarda düşmanla yaptıkları işbirliğine ve sürgüne gönderilecek kadar ihanette bulunmalarına rağmen Hz. Peygamber (sav)'in Tevrât nüshalarını yırttığı veya imha ettiği görülmemiş, bilâkis ganimet malları arasında bulunan Tevrât sayfelerini Yahûdilere iade etmişlerdir.

Diğer taraftan Medîneli Arapların kendi çocuklarını Yahûdilere adak olarak teslim etmelerinden sonraki süreçte ailelerin Müslüman olup Yahûdilerin de sürgüne gönderilme kararından sonra çocuklarını geri alma talebine “*Dinde zorlama yoktur.*” (Bakara 2/256) âyeti ışığında Hz. Peygamber (sav)'in çocukların özgür iradelerini önemseme tutumunu burada zikretmek gerekir. Bu da, İslâm'ın hoşgörüsünü ve inanç özgürlüğüne bakışını ortaya koymaktadır.

Kur'ân ahkâmı ile evvelki şerâatların ahkâmı karşılaştırıldığında ibâdet, aile, ticaret, savaş ve köle hukuku başta olmak üzere hemen her alanda Kur'ân'ın “Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.” (Bakara 2/185) âyetindeki zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı yönünü görmek mümkündür. Yiyecek ve içeceklerin haram veya helâl oluşunu zikrederken de “hâbâis” ile “tayyibât” kavramları esas alınmış ve böylece temel ilkelerin çerçevesi çizilmiştir.

Hz. Peygamber (sav)'in ehl-i kitaba özellikle kılık-kıyafette “*hâlifûhum*” şeklinde muhalefet etmeyi esas almasını, Yüce Allâh'ın oluşmasını talep ettiği Müslüman toplumun (Âl-i İmrân 3/104) maddî ve manevî açıdan Arap toplumunu

etkileyen Yahûdilerin sembol olarak gördükleri hususlara muhalefeti olarak görmek gerekir.

Kur'ân'ın nüzûl sürecinin daha ayrıntılı incelenmesi, tarih boyunca gündemi meşgul eden ve günümüzde de önemini koruyan Müslüman-ehl-i kitap ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Bu ilişkilerin hukukî boyutu ile birlikte Kur'ân'ın nâzil olduğu Mekke dönemini müstakil olarak ele almak ve Medîne dönemini özellikle Müslüman-Yahûdi ilişkilerini bütün boyutlarıyla incelemek Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına ve önyargıların ortadan kalkmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

KUR'ÂN-I KERÎM.

ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrût 1411/1991.

ABDURREZZAK, Ebubekir b. Hemmâm, *el-Mûsânef*, Thk: Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, 2. Baskı, by 1403/1983.

ACLÛNÎ, İsmâîl b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Mezîlu'l-Elbâs*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Baskı, by 1352.

ADAM, Baki, "Yahûdilik", *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yay, Ankara 2007.

_____, "Tevrât'ın Tahrifi Meselesine Müslüman Ve Yahûdi Cephesinden Bir Bakış", *AÜİFD*, C: 37, 1997.

_____, *Yahûdi Kaynaklarına Göre Tevrât*, Pınar Yayınları, İstanbul 2002.

_____, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Tevrât'ın Rolü", *İslâmî Araştırmalar*, C.9, S: 1-2-3-4, 1996.

_____, "Yahûdilik ve Şiddet", *İslâmiyât Dergisi*, C:5, S:1, Ankara 2002,

AKDEMİR, Salih, "Örf ve Adetlerin Dini Hayattaki Yeri", *Güncel Dini meseleler İstişare Toplantısı-I*, DİB Yay, Ankara 2004.

AKTAN, Hamza "Kazf", *DİA*, XXV, Ankara 2002.

AKTAŞ Mehmet Nurullah *Burûc Sûresi'nin Tefsiri*, Dicle Üniv. Sosyal Bil. Enstitüsü Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Diyarbakır, 2001.

AKYÜZ, Vecdi-Engin, Nihat, "Asr-ı Saadette Kölelik ve Cariyelik", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay, İstanbul 1994.

ALGÜL, Hüseyin-Çetin, Osman, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay, İstanbul 1991.

ÂLÛSÎ, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-Ma'ânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1408/1987.

ÂLÛSÎ, Muhammed Şukrî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ehvâl'il-Arab*, Şerh ve Tashih: Muhammed Behce el-Eserî, Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût trs.

ÂMİDÎ, Seyfuddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1403/1983.

- ATAR**, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilatı*, DİB Yay, Ankara 1999.
- ATÇEKEN**, İsmail Hakkı, *H. Peygamberin Yahûdilerle Münasebetleri*, Marifet Yay, İstanbul 1996.
- ATEŞ**, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm'in Evrensel Mesajına Çağrı*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1990.
- ATEŞ**, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, Beyan Yay, İstanbul 1996.
- AYDIN**, Mehmet Akif, "Köle" *DİA*, XXVI, Ankara 2002,
- A'ZAMÎ**, Muhammed Mustafa, *Kur'ân Tarihi*, Çev: Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yay, İstanbul 1996.
- _____, *İslâm Fıkhu ve Sünnet*, Çev: Mustafa Ertürk, İz Yay, İstanbul 1996.
- BAKKAL**, Ali, "Hz Peygamber'in Kölelere Verdiği Değer ve İslam'ın Köleliğe Bakışı", *I. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Şanlıurfa 2007.
- BARDAKOĞLU**, Ali, "Had", *DİA*, XIV, İstanbul 1996.
- _____, "Kurban", *DİA*, XXVI, Ankara 2002.
- BAYRAK**, Ahmet, *Gazâlî'nin Nesih Anlayışı*, Ankara Üniv Sos Bil. Ens, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- BAYINDIR**, Abdulaziz, "Örf ve Adetlerin Dini Hayattaki Yeri", *Güncel Dini meseleler İstişare Toplantısı-I*, DİB Yay, Ankara 2004.
- BEHİY**, Muhammed, *Kur'ân ve Toplum*, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Bir Yay, İstanbul 1986.
- BELÂZURÎ**, *Fütûhu'l-Büldân*, Çev: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 2002.
- BEYDÂVÎ**, Kâdî Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mektebetu ve Metbaatu'l-Meşhedi'l-Huseynî, Kâhira 1964.
- BUCAİLLE**, Maurice, *Kitab-ı Mukaddes, Kur'ân ve Bilim*, Çev: Suat Yıldırım, Türkiye Öğretmenler Vakfı Yay, İzmir 1981.
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *es-Sahîh*, Kâhire 1400.
- BUTÎ**, Muhammed Saîd Ramazân, *Fıkhu's-Sîre*, Çev: Ali Nar, Orhan Aktepe, Gonca Yay, by 1987.
- CANDAN**, Abdulcelil, *Kur'ân'ı Nasıl Anlamalı?* Elest Yay, İstanbul 2007.

CARULLAH, Mûsâ Bigiyef, *Kitâbu's-Sünne*, Çev: Mehmet Görmez, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000.

CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrût 1424/2003.

CERRAHOĞLU, İsmail, “Kur'ân ve Hanîfler”, *AÜİFD*, XI, 1963.

CEVAD, Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, II. Baskı, V, by 1413/1993.

CÜNDİOĞLU, Düccane, *Kur'ân'ı Anlama'nın Anlamı*, Tibyan Yay, İstanbul 1995.

CURCÂNÎ, es-Seyyîd eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *et-Ta'rifât*, Dâru's-Surûr, Beyrût trs.

ÇALIŞKAN, İbrahim, “İslâm Hukukunda Zinâ Suçunun Mahiyeti ve Cezası”, *AÜİFD*, C:33, Ankara 1992.

ÇALIŞKAN, İsmail, *Kur'ân'da Din Kavramı*, Ankara Okulu, Ankara 2002.

ÇELİKKOL, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2003.

ÇANDAR, Cengiz, *Benim Şehirlerim*, İz Yay, İstanbul 1999.

ÇELEBİCAN, Özcan Karadeniz, *Roma Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2010.

ÇELİK, İbrâhîm, “Furkan”, *DİA*, İstanbul 1996.

ÇELİK, Muhammed, *Kur'ân Kur'ân'ı Tanımlıyor?*, Şûle Yay, İstanbul 1998.

ÇİÇEK, Mehmet Halil, *20. Asırda Kur'ân İlimleri Çalışmaları*, Timaş Yay, İstanbul 1996.

_____, *Kur'ân Nasıl bir kitaptır?*, Beyan Yay, İstanbul 2007.

DEHLEVÎ, Veliyullah Ahmed b. Abdurrahim, *el-Fevzu'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr*, Farsçadan Arapçaya Çeviren: Selmân el-Huseynî en-Nedvî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 3. Baskı, Beyrût 1425/2005.

DERVÎŞ, Abdurahman b. Abdillâh, *eş-Şerâiu's-Sâbika ve medâ Hucciyetuhu fî ş-Şerâi'i-l-İslâmiyye*, 1. Baskı, Riyâd 1410.

DEMİRCİ, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, MÜİF Vakfı Yay, İstanbul 1996.

_____, *Kur'ân Tarihi*, Ensar Yay, 2. Baskı, İstanbul 2005.

_____, *Kur'ân'dan Evrensel İlkeler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

DERVEZE, İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Komisyon (Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen ve diğerleri), Ekin Yay, İstanbul 1997.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yay, İstanbul 1994.

DÖNDÜREN, Hamdi, “Mirâs”, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, C: IV, İstanbul 1991.

DRÂZ, Muhammed Abdullah, *En Mühim Mesaj Kur'ân*, Çev. Suat Yıldırım, Işık Yay, İzmir 1994.

_____, *Kur'ân'a Giriş*, Çev: Salih Akdemir, Kitâbiyât, Ankara 2000.

_____, “İslâm'ın Diğer Dinlere Karşı Tutumu ve Onlarla İlişkisi”, Çev: İdrisi Şengül, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 30, S: 3, by 1994.

EBÛ'S-SUÛD, İbn Muhammed, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Âye'l-Kerîm*, Thk: Abdulkâdir Ahmed 'Atâ, V, 521, Mektebetu's-Saâde, Riyâd trs.

EBU ZEHRA, Muhammed, *İslâm'da Toplum Düzeni*, Çev: Nûrettin Demir, M. Vesim Taylan, Keyhan Yay, İstanbul 1993.

_____, *Fıkıh Usûlü*, Çev: Abdulkadir Şener, Fecr Yay, Ankara 1994.

_____, *İslâm'da Savaş Kavramı*, Çev: Cemal Karağaçlı, Fikir Yay, 2. Baskı, by 1985.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *İslâm Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, Arı Sanat Yay, İstanbul 2003.

_____, *İslâm Hukukunda Değişimin Sırrı*, Arı Sanat Yay, İstanbul 2005.

ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Bedir Yay, İstanbul 1993.

ERBOĞA, Halid, “Zeyd b. Sâbit”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yay, İstanbul, 1994.

ERDEM, Mustafa, “İlâhî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helâl ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma”, *AÜİFD*. C: 37, 1197.

ERKAL, Mehmet, “Ganimet”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996.

ERUL, Bünyamin, *Hadislerin Dili* (Hemmâm'ın Sahîfesi), TDV Yay, 2. Baskı, Ankara 2009.

ESED, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, Çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 5. Baskı, İşaret Yay, İstanbul 1999.

FARUKÎ, İsmâil Râci-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, Çev: Mustafa Okan Kibaroglu - Zerrin Kibaroglu, İnkılâb Yay, İstanbul 1999.

FAYDA, Mustafa, “Câhiliye” *DİA*, İstanbul 1993.

FAZLURRAHMAN, *Ana Konularıyla Kur’ân*, Çev: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara 1996.

FİTZGERALD, S.V., “İslam Hukukunun Roma Hukukundan İktibasta Bulunduğu İddiası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası*, Çev: Bilge Umar, C: 22, S: 4, İstanbul 1964.

GAZÂLÎ, Ebû Hamîd Muhammed İbn Muhammed, *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi*, Çev: Yûnus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri 1994.

GOLDZİHER, “Fıkıh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C:4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

GÖRMEZ, Mehmet, “İlâhî Dinlere Göre Başörtüsü”, *İslâmiyât Dergisi*, C.4, Sayı:2, Ankara 2001.

GÜÇ, Ahmet, “İlâhî Dinlerde Kible Anlayışı ve Müslümanların Kible İle İlgili Uygulamaları”, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 39, S: 2, Ankara 2003.

GÜLER, Osman, *Resûlullah’ın ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Ankara 1997.

_____, “İbrâhîmî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu”, *Ondokuz Mayıs Üniv, İlahiyat Fak. Dergisi*, S: 12–13, Samsun 2001.

GÜNALTAY, Şemseddin, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yay, Ankara 1997.

GÜRKAN, Salime Leyla, *Yahûdilik*, İSAM Yay, İstanbul 2008.

HALEF, Suûd b. Abdî'l-Azîz, *Dirâsâtun fî'l-Edyân el-Yehûdiyye ve'n-Nasrâniyye*, Dâr Edvâu's-Selef, 5. Baskı, Riyâd 1427/2007.

HAMEVÎ, Yâkut, Şihâbu'd-Dîn Ebu Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru Sâdr, Beyrût, trs.

HAMÎDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul 1991.

_____, *Asr-ı Saadet Öncesi Medîne’de Sosyo-Ekonomik Hayat*, Çev: İhsan Süreyya Sırma, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay, İstanbul 1994.

_____, *İslâm Anayasa Hukuku*, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan Yay, by 1995.

_____, *İslâm'a Giriş*, Çev: İ. Arif Koytak, Veysel Uysal, Beyan Yay, İstanbul 1996.

_____, *İslâm Fıkıhı ve Roma Hukuku*, Trc: Kemal Kuşçu. İstanbul 1964.

_____, *İlk İslâm Devleti*, Çev: İhsan Sûreyya Sırma, Beyan Yay, by İstanbul.

_____, *Hz. Peygamber (sav) 'in Savaşları*, Yağmur Yay, 4. Baskı, İstanbul 1991.

_____, *Resûlullah Muhammed*, İrfan Yay, Çev: Salih Tuğ, İstanbul 1992.

_____, “Kur’ân-ı Kerîm ile Diğer Semâvî Kitapların/Sayfaların Karşılaştırmalı Kısa Bir Tarihi”, Çev: Bahattin Dartma, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı:3, VII, 2007.

HARMAN, Ömer Faruk, “Ahd-i Atik”, *DİA*, I, İstanbul 1988.

_____, “Buhtunnasr”, *DİA*, VI, İstanbul 1992,

HAVVA, Sa’îd, *el-Esâs fî t-Tefsîr*, Dâru’s-Selâm, 2. Baskı, by 1409/1984.

HİCÂZÎ, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru’l-Vâdih*, Dâru’l-Cîl, Beyrût 1968.

HİNDÎ, Rahmetullah Halîlu’r-Rahmân, *İzharu’l-Hak*, Mektebetu’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1. Baskı, Kahire 1406/1986.

HİTTÎ, Philip Khuri, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev: Salih Tuğ, İFAV Yay, İstanbul 1995.

İBN AL-KALBÎ, *Putlar Kitabı*, Pınar Yay, Türkçesi: Beyza Bilgin, İstanbul 2003.

İBNU’L-ESÎR el-Cezerî, ‘*Usdu’l-Ğâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*, Thk: Hâlid Tartûsî, Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, 1. Baskı, Beyrût 1427/2006.

İBN HACER, Ebu’l-Fadl Şihâbu’d-Dîn Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Hacer el-‘Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 4. Tab’, Beyrût 1408/1988.

İBN HALDÛN, *Mukaddime*, Çev: Halil Kendir, Ankara 2004.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdilmelîk, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, Thk: Mustafa es-Sakâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdulhafız Şiblî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût 1415/1994.

İBN KAYYIM, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dimeşkî el-Cevzî, *Zâdu’l-Me’âd*, Thk: Şu’ayb el-Arnâvut, Abdu’l-Kadir el-Arnâvut, Muessesetu’r-Risâle, 27. Baskı, Beyrût 1414/1994.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmâîl, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrût 2007.

_____, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk: Komisyon: (Ahmed Ebû Mulahhim, Ali Necîb Atavî, Fuâd es-Seyyid, Mehdi Nâsiru'd-Dîn, Ali Abdus's-Sâtir), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût tsz.

_____, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Thk: Mustafa Abdulvâhid, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1403/1983.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn, Muhammed b. Mukrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâr Sâdr, Beyrût trs.

İBN SA'D, Abdullah b. Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, III, 118, Beyrût, 1968.

İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed, *Tefsir Usûlüne Giriş*, Sunuş ve Dipnotlar: Adnan Zerzûr, Çev: Yûsuf Işıcık, Esra Yay, İstanbul 1997.

İNÂYETULLAH, "İslâm Öncesi Arap Düşüncesi", *İslâm Düşünce Tarihi*, Editör: M.M. Şerif, İnsan Yay, İstanbul 1990.

İSFEHÂNÎ, er-Râğıb, *el-Müfredât fî Ğerîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût trs.

KANDEMİR, M.Yaşar "Abdullah b. Amr b. Âs", *DİA*, I, İstanbul 1988.

KARADÂVÎ, Yûsuf, "Kur'ân Tefsirinde İdeal Yöntem", Çev: Muhittin AKGÜL, *Diyanet İlmi Dergi*, C: 38, Sayı: 3, Ankara 2002.

KARAMAN, Hayrettin, "Fıkıh", *DİA*, XIII, İstanbul 1996,

KÂSİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, *Mehâsinu't-Te'vîl*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1. Baskı, by 1376/1957.

KASTALÂNÎ, Ebu'l-Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-Sârî lişerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût trs.

KATTÂN, Mennâ Halil, *Kur'ân İlimleri*, Çev: Arif Erkan, Timaş Yay, İstanbul 1997.

KAYA, Remzi, "Ehl-i Kitap", *DİA*, X, İstanbul 1994.

KAZANCI, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitâbeti*, Marifet Yay, 8. Baskı, İstanbul 2008

KİTABI MUKADDES, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1997.

KOCA, Fikret, “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde İslâm Hukukunda Zihniyet Değişimi ve Yeni Perspektifler”, *Türkiye’nin Avrupa Birliğine Girişinin Din Boyutu* (Sempozyum), DİB Yay, Ankara 2003.

KOMİSYON, (Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrııcı, İbrâhîm Kâfî Dönmez, Sadreddin Gümüş,), *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yay, Ankara 2007.

KOMİSYON, (Hayreddin Karaman, Ali Bardakoğlu, H. Yûnus Apaydın), *İlmihal*, İSAM Yay, İstanbul 2000.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Fıkıh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C:4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988.

KURUCAN, Ahmet, “Bazı Geriden gelen, yüzbin devir ilerde!”, *Zaman Gazetesi*, 14 Haziran 2008.

KURTÛBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’u li ehkâmî’l-Kur’ân*, Dâru’l-Fıkr, by 1414/1993.

KUTUP, Muhammed, *Kur’ân Araştırmaları*, I-II, Çev: Komisyon (Bekir Karlığa, Beşir Eryarsoy), Seriyeye Yay, İstanbul 1997.

KUZGUN, Şaban, “Hanîf”, *DİA*, XVI, 38, İstanbul 1997.

KÜÇÜK, A.Rahman- Tümer, Günay, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay, Ankara 1993.

LECKER Michael, “A Note on Early Marriage Between Qurashis and Jewish Women”, *Jerusalem Studies in Arabic and İslâm*, 10(1987).

RODİNSON, Maxime, *Hız Muhammed*, Çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1994.

MEHRÂN, Beyyûmî, “Tarihî Kaynak Olarak Kur’ân-ı Kerîm”, *Diyanet İlmi Dergi*, Çev: İdris Şengül, Cilt:32, Sayı: 1, Ankara 1996.

MEVDÛDÎ, Seyyid Ebu’l-A’lâ, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2. Baskı, İnsan Yay, İstanbul 1991.

_____, *Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hız Peygamberin Hayatı*, Çev: Ahmed Asrar, Pınar Yay, by 1992.

MOSHE GİL, “The Origins of The Jews of Yathrib”, *Jerusalem Studies in arabic and İslâm*, 4(1984).

MUNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf, *Feydu’l-Kadîr*, Dâru’l-Fıkr, Beyrût 1426/2006.

MÜSLİM, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc, *es-Sahîh*, İstanbul 1982.

NEDVÎ, Seyyid Ebu'l-Hasan, *Kur'ân'da Dört Terim*, Çev: Yûsuf Karaca, Nehir Yay, İstanbul 1992.

NESEFÎ, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't Tenzîl*, Thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr, Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, Beyrût 1416/1996.

OKİÇ, M.Tayyip, *Tefsir ve Hadîs Usûlüniün Bazı Meseleleri*, Nûn Yay, by 1995.

ÖKSÜZ, Adil, *Ceza Hükümleri Açısından Tevrât ve Kur'ân*, Yeni Akademi Yay, İzmir 2006.

ÖNKAL, Ahmet, “Beytülmidrâs”, *DİA*, İstanbul 1992.

ÖRS, Hayrettin, *Mûsâ ve Yahûdilik*, Remzi Kitabevi, by 2000.

ÖZDEŞ, Talip, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Fecr Yay, Ankara 2005.

ÖZEL, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, TDV Yay, Ankara 1996.

ÖZSOY, İsmâîl, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1995.

ÖZSOY, Ömer, *Sünnettullah*, Fecr Yay, Ankara 1999.

PAÇACI, Mehmet, *Kur'ân'a Giriş*, İsâm Yay, İstanbul 2006.

_____, *Kur'ân ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000.

_____, “Çağdaşçı Kur'ân Yorumu Üzerine”, *VII. Kur'ân Sempozyumu*, Fecr Yay, Ankara 2005.

RÂZÎ, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 3. Tab', Tahran trs.

RESMÎ GAZETE, (www.rega.basbakanlik.gov.tr), 13.07.2010 Tarihli Sayı.

RİZÂ, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr*, Thk: İbrâhîm Şemsuddîn, 1. Tab'Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1420/1999.

RIZA, Muhammed *Muhammed Resûlullah*, Dâru'l-Fikr, Beyrût trs.

SAMUEL Umen, *Jewish Concepts and Reflections*, New York 1962.

SARIÇAM, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay, 5. Baskı, Ankara 2007.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Dinler Tarihi*, İstanbul 1983.

SCHACHT, Joseph, *İslâm Hukukuna Giriş (An Itroduction to Islamic Law)*, Çev: Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara Üniv İlahiyat Fak Yay, Ankara 1886.

SERAHSÎ, Şemsu'l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Çev: Mustafa Cevat Akşit (Editör), Gümüşev Yay, İstanbul 2008.

SERİNSU, Ahmet Nedim, *Tarihsellik ve Esbâb-ı Nüzûl*, Şule Yay, by 1996.

SUYÛTÎ, Celaleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Mustafa Dîb-el-Buğâ, Dâr İbn Kesîr, Beyrût 1427/2006.

ŞA'BAN, Zekiyuddin, *Usûlu'l-Fıkıh*, Çev: İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yay, Ankara 1990.

ŞÂTIBÎ, Ebû İshâk, *el-Muvâfekât*, Thk: Abdullah Draz, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1415/1994.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ebî Bekr, Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, Thk: Muhammed Seyyid Keylânî, C:1, Dâru S'ab, Beyrût 1986.

ŞENGÛL, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay, İzmir 1994.

_____, "Kur'ân Üzerine", *AÜİFD*, C: 37, Ankara 1997.

_____, "İslâm ve Evrensellik 1, *Yeni Ümit Dergisi*, S:43, 1999.

_____, "İslâm ve Evrensellik 2", *Yeni Ümit Dergisi*, S: 44, 1999.

_____, Ulûmu'l-Kur'ân Konusu olarak Nâsîh ve Mensûh, *Diyanet İlmi Dergi*, C:38, S:3, Ankara 2002.

_____, "Kur'ân Kaynaklı Hoşgörü ve Hürriyet", *Diyanet İlmi Dergi*, C:43, S:2, 2007.

ŞERÎF, Ahmed İbrâhîm, *Mekke ve'l-Medîne fî'l-Câhiliye ve 'Ahdi'r-resûl*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire 2006.

ŞURRÂB, Muhammed Muhammed Hasan, *el-Medînetu'l-Munevvere*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1415/1994.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Thk: Muhammed Şâkir, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrût1423/2002.

TANTÂVÎ, Benû İsrâîl Fi'l-Kur'âni Ve's-sünne, Kahire 1987.

TANYU, Hikmet, "Yahûdiliğin Kutsal Kitapları Ve Esasları", *AÜİFD*, S:14, Ankara 1966.

TOKPINAR, Mirza, "Hadis Kaynaklarındaki Ehl-i Kitap'la İlgili Yönlendirmeler", *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*, Ankara 2003.

TUĞ, Salih, “Bir Şehir-Devletin Yeniden Teşkili”, *Diyanet Dergisi*, C:10, Sayı:108–109, 1971.

ULUTÜRK, Veli, *Kur’ân’da Ehl-i Kitab*, İnsan Yay, İstanbul 1996.

UMERÎ, Ekrem Ziya, *Medîne Toplumunu*, Çev: Nûreddin Yıldız, Risale Yay, İstanbul 2007.

ÜZÜM, İlyas, “Hüküm”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998.

WATT, W. Montgomery, *Kur’ân’a Giriş*, Çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yay, Ankara 2000.

YAMAN, Ahmet, “Hukuk ve Sosyal Hayat”, *İslam’a Giriş (Evrensel Mesajlar)*, DİB Yay, Ankara 2008.

YAVUZ, Yûsuf Şevki, “Hidâyet” *DİA*, XVII, İstanbul 1998.

YILDIRIM, Suat, *Kur’ân’da Ulûhiyet*, 2.Baskı, Kayıhan Yay, İstanbul 1997.

_____, *Kur’ân-ı Kerîm ve Kur’ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul 1989.

_____, *Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık*, Işık Yay, İzmir 1996.

_____, “Asr-ı Saadette Peygamberimizin Kur’ân’ı Tefsiri”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, Beyan Yay, İstanbul 1994.

YILMAZ, Mehmet Faik, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, DİB Yay, Ankara 2005.

ZEMAHŞERÎ, Cârullah Mahmud b. ‘Umer, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki’t-Tenzîl ve ‘Uyûni’l-Akâvil fî Vucûhi’t-Ta’vîl*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1.Baskı, Beyrût 1997.

ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu’l-İrfân*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, by 1412/1991.

ZERKEŞÎ, Bedru’d-Dîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulumi’l-Kur’ân*, Thk: Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, 3. Baskı, Dâru’l-Fikr, by 1400/1980.

ZEYDÂN, Abdulkerîm, *el-Medhal li dirâseti’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, Müessesetu’r-Risâle, Beyrût 1982.

_____, *el-Mufasssal fî Ahkâmi’l-Mer’e ve’l-Beyti’l-Mislim*, Müessesetu’r-Risâle, VI, 3. Baskı, 1420/2000.

ZURKÂNÎ, Muhammed b. Abdulbâkî b Yûsuf, *Şarhu’z-Zurkânî Alâ Muvattai’l-İmâmi Mâlik*, Thk: Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru’l-Hadîs, Kâhire 1427/2006.

ÖZET

AKTAŞ, Mehmet Nurullah, “Nüzûl Sürecinde Önceki Hukuk Sistemlerinin Değeri”, Doktora Tezi, (Danışman: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL), Ankara Üniversitesi, 2011, IX +226 sayfa.

Tez, giriş (Konunun Önemi, Gayesi, Metodu ve Kaynakları), üç ana bölüm (Semâvî Kitaplar ve Arap Yarımadası, Nüzûl Sürecinde Evvelki Şeriatlara Karşı Takınılan Tutum, Kur’ân ve Tevrât’taki Hükümlerin Karşılaştırılması) ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Nüzûl sürecinde özellikle hicretten sonra Tevrât’a ve Tevrât hukukuna atıflar yapılmıştır. İncil, Tevrât’ın devamı gibi kabul edildiği için daha çok Tevrât hukuku ve bu hukukun uygulayıcıları olan Yahûdiler ele alınmıştır. Bu bağlamda, Müslümanlarla ehl-i kitap ilişkileri üzerinde de durulmuştur.

Kur’ân’ın Tevrât için kullandığı “nûr”, “furkan”, “rahmet” gibi vasıflar ele alınarak, Kur’ân’ın tutumu ortaya konulmuştur. Kur’ân’da ve Tevrât’ta yer alan ve daha çok uygulamada karşılaşılan hükümler ele alınmıştır.

Medîne’de Tevrât’ın öğretildiği, tefsirinin yapıldığı “Beytu’l-Midrâs” müessesesini iyi anlamak gerekir. Hz. Peygamber (sav)’in ve bazı sahâbelerin orayı ziyaret etmeleri ve onunla iletişim halinde olmaları Kur’ân’ın hedeflediği dünya açısından kayda değerdir.

ABSTRACT

AKTAŞ, Mehmet Nurullah “In the process of Revelation the Previous Value of Juristical Systems”, Doctorate Thesis, (Advisor: Prof. Dr. İdris ŞENGÜL), the University of Ankara, 2011, IX+226 pages.

The thesis consists of introduction (Importance and target of the thesis), three main chapter (Holy Books and Arabic Peninsula, In the Process of Revelation the attitude of Qur'an against previous sharias, Qur'an and the comparison of decretals in Torah) and conclusion.

In the process of revelation, particularly after the Hicrah, the references have been made to Torah and its law. Wherefore the Bible is considered as a continuation of the Old Testament, Torah law and Jews who are the enforcers of this law have been dealt. In this context, Muslim relations with the People of the Book is also emphasized.

The stance of the Qur'an has been introduced by way of examining some characteristics which are used in the Qur'an for Torah such as “light”, “furkan”, “mercy”. The provisions which are located in the Qur'an and Torah and which are encountered more practically have been investigated.

It is necessary to understand well the institution of “Beytu'l-Midrâs” where the Torah is taught, interpreted and enlightened people were met in the Madina. Visitation of the Prophet and some of his companions to that place and their staying keeping in touch with that place are remarkable in terms of Qura'nic aims.